

Gál Zsolt:

**Bevándorlás az Amerikai Egyesült Államokban és az
Európai Unióban**

Enyhíti vagy elmélyíti az öregedés okozta problémákat?

Világgazdasági Tanszék

Témavezető:

Dr. Paláncsai Tibor, akadémikus
egyetemi tanár

Budapesti Corvinus Egyetem

Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola

**Bevándorlás az Amerikai Egyesült Államokban és az
Európai Unióban**

Enyhíti vagy elmélyíti az öregedés okozta problémákat?

Ph.D. értekezés

Gál Zsolt

Budapest, 2007

Köszönetnyilvánítás:

Ez az értekezés aligha jött volna létre a konzulens tanár, Dr. Palánkai Tibor akadémikus nélkül, aki értékes tanácsokkal és az írást továbblendítő hasznos ajánlásokkal segítette munkámat. Az opponensek, Dr. Fóti Klára és Magas István docens a disszertáció-tervezetről írt bírálataikban, ill. annak munkahelyi vitáján konstruktív megjegyzésekkel és alapos kritikai észrevételekkel segítettek jobbra tenni az értekezést. Köszönet mindannyiuknak.

Tartalomjegyzék:

Tartalom	1
Táblázatok és keretes írások jegyzéke	2
Bevezetés	4
1. Múlt, jelen és jövő – bevándorlás az újvilágban és az öreg kontinensen	11
1.1. Az Amerikai Egyesült Államok – a bevándorlók országa	12
1.2. Az öreg kontinens – nemzetállamokból multikulturális társadalmak	25
1.3. A jövő – többségben a bevándorlók?	44
2. Bevándorlók a jóléti államok munkaerőpiacán	51
2.1. A társadalmak előregedése okozta gazdasági teher	52
2.2. A bevándorlók iránti demográfiai igény számszerűsítése	54
2.3. A bevándorlás fiskális mérlege	56
2.4. Milyen munkaerőpiacra érkeznek a bevándorlók?	63
2.5. A bevándorlók elhelyezkedési esélyei	79
2.6. Bevándorlás és jóléti állam	84
2.7. A bevándorlók összetétele	92
2.8. A bevándorlás költség-haszon elemzése	97
2.9. Receptek az öregedés ellen	102
2.10. Európai szociális modell kontra parttalan amerikai liberálkapitalizmus?	106
2.11. Esélylatolgatás: mennyire reformálható a kontinentális modell?	115
3. Integráció vagy párhuzamos társadalmak - a bevándorlás társadalmi, biztonsági és politikai hatásai	121
3.1. A bevándorlás hatása a befogadó társadalmakra	122
3.2. A bevándorlás biztonsági kihívásai	140
3.3. A bevándorlás politikai következményei	156
Összegzés	167
Felhasznált irodalom jegyzéke	172

Táblázatok jegyzéke:

1. A lakosság növekedése és bevándorlás az Amerikai Egyesült Államokban	14
2. Az Amerikai Egyesült Államok külföldön született lakosságának megoszlása származási térségek és országok szerint, 2003	20
3. Az Amerikai Egyesült Államok, néhány tagállam és nagyváros lakosságának megoszlása faj és etnikai származás szerint, 2000	23
4. Főbb migrációs hullámok Európában a második világháború után	35
5. A franciaországi bevándorlók összetételének fokozatos átalakulása 1962 – 1999	37
6. Az Egyesült Királyság lakossága etnikai csoportok szerint, 2001	39
7. Bevándorlás Spanyolországban	43
8. A hispán lakosság és a hispán születések száma és aránya az Amerikai Egyesült Államok néhány tagállamában	46
9. Az Egyesült Államok és az Európai Unió néhány demográfiai mutatója	52
10. A bevándorlók iránti becsült igény néhány fejlett országban	55
11. Foglalkoztatottság nem és életkor szerint az USA-ban és az EU-ban	65
12. A foglalkoztatottak száma az Egyesült Államokban és az Európai Unióban	67
13. Foglalkoztatottság és munkanélküliség néhány OECD tagállamban	69
14. A munkaerőpiac sajátosságai, az adóterhek és a közkiadások nagysága az Egyesült Államokban és az Európai Unió néhány tagországában	76
15. Munkahelyi mobilitás az Európai Unióban	77
16. A legalacsonyabb és legmagasabb munkanélküliségi ráták az EU és az USA néhány tagállamában és régiójában	78
17. Helyiek és külföldiek munkanélküliségi rátája az EU-ban	81
18. A bevándorlók jogosultsága a jövedelem-alapú jóléti juttatások és szolgáltatások igénybevételére az Egyesült Államokban	88
19. A jövedelem-alapú jóléti programok igénybevétele az Egyesült Államokban a háztartást vezető családfők származása szerint	89
20. A bevándorlók összetétele néhány fejlett országban 1991 és 2001	93
21. Az amerikai munkaerőben részt vevő bevándorlók és helyi születésű lakosok iskolai végzettsége és jövedelme, 2000	96
22. A bevándorlás költség-haszon elemzése	98
23. Az amerikai és az európai muszlimok identitása és radikalizmusa	139
24. Nyelvi népszavazások az Egyesült Államokban 1980-2002	158
25. A franciaországi „fejkendőtvény” támogatottsága	160
26. A bevándorlást ellenző pártok választási eredményei néhány európai országban	161

Keretes írások:

A Bracero program (1942-1964)	16
Az Európai Unió a közös bevándorlási politika felé	29-31
A bevándorlás fiskális mérlege	61-63
A 187. népszavazási kezdeményezés (Proposition 187) Kaliforniában	85-86
Bevándorlási reformok Európában és az Egyesült Államokban	163-165

„A mai napig ámulatba ejt anyámnak és azoknak a millióknak a bátorsága és merészsége, akik összepakolták kevéske vagyonukat, és új életet kezdtek egy idegen országban, anélkül hogy ismerték volna annak nyelvét, kultúráját, vagy bármit is tudtak volna róla. Mindannyian arra a megingathatatlan meggyőződésre támaszkodtak, hogy az Egyesült Államok egy sokkal jobb hely, és ha ők nem is használhatják ki a lehetőségeket, az ő gyermekeiknek ez biztosan sikerül. Beismerem, gyakran tűnődtem el azon, hogy én is annyira bátor és merész lettem volna-e, ha hasonló körülményekkel szembesülök... Visszanézve bevándorlási tapasztalataimra, megtanultam értékelni egy lényeges dolgot. Az Egyesült Államokba érkezésünk utáni első hónapokban – nagyon helytelenül – nem voltam eléggé hálás az új környezetem szépségéért és értékéért... Visszatekintve már tisztán látom az álmokat és vágyakat, amelyek családomat és oly sok más embert az Amerikába való költözésre motiváltak. A lerobbant lakóépület tényleg egy igazi lakhely volt, és annak a szegény miami negyednek az utcái arannyal voltak kikövezve.”

George J. Borjas, amerikai közgazdász, kubai bevándorló¹

¹ „To this day, I continue to be amazed by the courage and boldness that my mother and millions of others exhibited in picking up the little they had, and starting life again in a foreign country – without knowing the language, the culture, or almost anything about it. They all relied on their unshakable belief that the United States was a far better place, and that even if they themselves could not share in those opportunities, their children surely would. In fact, I have often wondered if I would have been as courageous and bold if I had faced similar circumstances... Looking back over my immigrant experience, I have come to treasure one important lesson. I was quite wrong in not sufficiently appreciating the beauty and substance of my new surroundings in those first few months after arriving in the United States... In retrospect, I can see clearly the dreams and aspirations that motivated my family and so many others to move to the United States. The run-down apartment building was indeed a residencia, and the streets of that poor Miami neighborhood were paved with gold.” In: **Borjas, George J. [2001]:** *Heaven's door, Immigration policy and the American economy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. xxi-xxii

Bevezetés

A fejlett országok lakossága egyre inkább előregszik. Az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkent a születések száma, a termékenységi mutató, vagyis az egy anyára jutó gyermekek átlagos száma valamennyi fejlett államban a reprodukciós szint (2,1) alá esett. Ezzel párhuzamosan fokozatosan emelkedik az átlagéletkor, az emberek egyre tovább élnek. Az idős, 65 év feletti lakosság aránya az össznépességen belül az elmúlt évtizedekben egyre emelkedett, és a prognózisok azt mutatják, hogy az előregedés a jövőben gyors ütemben folytatódni fog. Eközben a munkaképes korú (14-65 év közötti) lakosok száma a fejlett országokban képtelen lépést tartani ezzel a növekedéssel, sőt számos államban stagnálni vagy egyenesen csökkenni fog. Az *öregkori támogatási ráta* (az egy idős, 65 év feletti lakosra jutó munkaképes korú lakosok száma) 1960 óta jelentősen visszaesett Európában és Amerikában egyaránt, s ez a tendencia a jövőben csak erősödni fog. Ez komoly kihívás elé állítja a (felosztó-kirovó elven működő) nagy állami szociális ellátórendszereket (nyugdíjrendszer, egészségügy). Ezek ugyanis a generációk közti szolidaritás elvére épülnek: a jelenlegi idős lakosok nyugdíját és egészségügyi ellátásának költségét a jelenlegi dolgozóktól levont járulékokból finanszírozzák. Ha romlanak az eltartók és eltartottak közötti arányok, akkor egyre kevesebb dolgozó befizetéseiből kell fedezni az egyre magasabb állami nyugdíj-és egészségügyi kiadásokat. Az Európai Unió (1995 és 2004 közötti) 15 tagállamában az állami nyugdíjkiadások aránya a bruttó nemzeti terméken belül 1960 és 2000 között 6 százalékról 12-re emelkedett, és ha nem történik jelentős változás a demográfiai tendenciákban, a gazdasági folyamatokban és a nyugdíjrendszer jellegében, akkor az elkövetkező évtizedekben 20 % közelébe, finanszírozhatatlan szintre emelkedhet (Mc Morrow – Werner [2002] p. 12).

Az öregedéshez kapcsolódó negatív demográfiai folyamatok és az ezek következtében fellépő költségnövekedés ellensúlyozásának egyik lehetséges formája a helyettesítő migráció, azaz a munkaképes korú lakosság egy részének pótlása a bevándorlás útján. Ez segíthet fenntarthatóvá tenni a nagy állami szociális ellátórendszereket. Ennek az értekezésnek az a célja, hogy megvizsgálja, **mennyiben járható út az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió tagállamai számára a munkaképes korú lakosság növelése a bevándorlás útján, a társadalmak előregedésének ellensúlyozására.** A migráció akkor képes pozitív szaldóval hozzájárulni az állami egészségügyi-és nyugdíjkiadásokhoz, ha a bevándorlók munkaképes korban vannak, a fogadó országban legális állást szereznek, és az általuk befizetett adók és járulékok összességének értéke meghaladja a velük kapcsolatos állami kiadások, vagyis az állami költségvetésekből számukra finanszírozott juttatások,

szolgáltatások és javak összértékét. Ha a bevándorlóktól származó közösségi bevételek meghaladják a hozzájuk kapcsolódó közkiadásokat, akkor **a bevándorlás fiskális mérlege pozitív**. Ez esetben a bevándorlás növeli a fogadó ország és lakosainak jövedelmét, költségvetési többletjövedelmet indukál, és ezzel mérsékli az öregedés okozta fiskális terheket. Az értekezés legfontosabb feladata így az, hogy megvizsgálja a bevándorlás fiskális mérlegét, és ami ennél is lényegesebb, választ adjon arra a kérdésre, hogy **melyek azok a legfontosabb tényezők, amelyek hatással vannak a fiskális mérlegre**, javítják vagy rontják annak végső szaldóját. Ha sikerül azonosítani ezeket a tényezőket, akkor ennek alapján felvázolható annak a migrációnak a képe, amely a leginkább alkalmas többletjövedelemhez juttatni a közkiadásokat és ezen keresztül ellensúlyozni az öregedés negatív gazdasági hatásait. Ez a kép egyben összevethető az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államokban és az Európai Unió tagországaiban reálisan (és tömeges méretekben) zajló bevándorlással. A konfrontációból kiderül, hogy a két térségbe irányuló migráció mennyire felelt meg a fogadó társadalom számára a gazdasági hasznot (és így az öregedés ellensúlyát) maximalizáló, ha úgy tetszik a kedvező fiskális mérleg szempontjából „ideális” migrációval. A történelmi tapasztalatokon tesztelhetőek és ezzel finomíthatóak a pozitív fiskális mérleggel járó bevándorlás kritériumai, levonhatóak a következtetések (a gazdasági hasznosság szempontjából) helyes és helytelen bevándorlás-politikai lépésekkel kapcsolatban. Ez arra is módot ad, hogy a döntéshozók számára politikai ajánlások legyenek megfogalmazhatóak a jövőbeli bevándorlás alakítását illetően, valamint a migrációs politikák reformjaival kapcsolatban. Az ideális bevándorlás-politika és a migráció tapasztalatainak elemzése nyomán megfogalmazható politikai ajánlások különösen relevánsak az Európai Unióhoz 2004-ben és 2007-ben csatlakozott 10 kelet-közép-európai ország szempontjából, amelyek a bővítésig nem váltak tömeges nemzetközi migráció célpontjává. Így lehetőségük van arra, hogy tanuljanak az amerikai és nyugat-európai tapasztalatokból, és bevándorlás-politikájukat a pozitív fiskális mérleg kritériumai alapján építsék fel (már ha annak elsődleges célja a gazdasági haszon maximalizálása a fogadó ország számára).

Ha a bevándorlók korösszetétele és foglalkoztatottsági rátája, valamint adóköteles jövedelme kedvezőbb a fogadó ország lakosságáénál, akkor feltételezhetjük, hogy a bevándorlás fiskális mérlege pozitív lesz. Az első feltételt Amerika és az Európai Unió bevándorlói is teljesítik. A nemzetközi migrációban részt vevők tipikusan húszas, harmincas éveikben kerekednek fel, hogy új hazát keressenek, vagy vendégmunkásként külföldön dolgozzanak. A bevándorlók túlnyomó többsége ezért munkaképes korú és korösszetételük jóval kedvezőbb a befogadó országok társadalmánál. Ez valamennyi általam vizsgált ország

esetében igaz. Ezért feltételezhető, hogy a második feltétel megléte – a bevándorlók munkaerő-piaci helyzete és jövedelme kedvezőbb/magasabb, vagy legalább nagyban hasonlít a helyi átlagra – esetén a migráció gazdasági haszna a fogadó ország számára meghaladja a költségeket. A disszertációban éppen ezért erre a második – a foglalkoztatáshoz és jövedelemhez kapcsolódó – kérdéskörre összpontosítok, valamint a bevándorlóknak az ezekkel a tényezőkkel szorosan összefüggő jóléti fogyasztására. A nemzetközi szakirodalomban a bevándorlás gazdasági, munkaerő-piaci és fiskális hatásaival foglalkozó szerzők, például **Borjas [2001], Camarota [2004], Ekberg [1999], Gott és Johnston [2002] Hanson [2005], Hanson és szerzőtársai [2001] és Smith és Edmonston [1997]** is ezeket tartják a meghatározó tényezőknek. Az ő kutatási eredményeiből kiindulva és az általuk készített fiskális-mérleg becslésekre támaszkodva állítom fel **a bevándorlás költség-haszon elemzésének kritériumait**. Ezeket a kritériumoknak alapján vizsgálom meg az Egyesült Államokat és az Európai Unió nagyobb bevándorló-népességgel rendelkező tagállamait. Ez a disszertáció legfontosabb, **második fejezetének** témája. Ez a fejezet igyekszik választ adni az értekezés fő kutatási kérdésére: mennyire alkalmas a bevándorlás az öregedés negatív fiskális hatásainak ellensúlyozására. Milyen jellegű, mekkora mértékű bevándorlás, milyen összetételű bevándorlókkal, milyen gazdasági helyzetben és jóléti rendszeren belül, milyen más gazdasági lépésekkel párosulva fog pozitív fiskális mérleget eredményezni. Az értekezés központi, fő fejezete egyben igazolni próbálja a hipotézist, hogy a fiskális mérleg a bevándorlók munkaerő-piaci teljesítményén, jövedelmén és az ezekkel szorosan összefüggő jóléti fogyasztásán dől el.

A bevándorlás gazdasági, munkaerő-piaci és fiskális összefüggéseit nehéz lenne vizsgálni anélkül, hogy tudnánk, az elmúlt évtizedekben milyen nagyságrendben és összetételben folyt a nemzetközi migráció az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió tagországainak irányában. A bevándorlók összetétele, etnikai származása, képzettsége, területi elhelyezkedése, kulturális háttere és demográfiai jellegzetességeik ugyanis döntő hatással vannak a migráció gazdasági következményeire. Az **első fejezetben** ezért arra vállalkoztam, hogy bemutassam **az elmúlt évtizedekben az újvilág és az öreg kontinens államai irányában zajló bevándorlást**, és az ennek nyomán a két régióban létrejött bevándorló-közösségek sajátosságait. Ebben főleg az amerikai Népszámlálási Hivatal (**US Census Bureau**), az Európai Bizottság, ill. annak statisztikai hivatala (**Eurostat**), és az európai országok nemzeti statisztikai hivatalainak a kiadványai és számos további szerző (például **Baršová – Barša [2005], Camarota [2001], Fortuny et al [2007]**) munkája volt a segítségemre.

Bár az értekezés a gazdasági, fiskális hatásokra koncentrál, **a bevándorlásnak** azonban olyan messzemenő **társadalmi, nemzetbiztonsági és politikai következményei** vannak, amelyek arra készítettek, hogy a **harmadik fejezetet** ezeknek szenteljem. Még ha a bevándorlás közvetlen fiskális mérlege pozitív is, olyan súlyos társadalmi következményei lehetnek, vagy olyan mértékű biztonsági kockázatot okozhat, amely a döntéshozókat visszakoztásra készítheti. Végül soron éppen ők (a politikai vezetés) és közvetve a fogadó országok társadalma hoz döntést arról, hogy milyen bevándorlási politikát alakít ki az országuk és ezt korántsem csak gazdasági megfontolások befolyásolják. Az értekezés zárófejezete megpróbál útmutatást adni a fejlett országok legkomolyabb dilemmája esetében: ti. hogy a bevándorlók társadalmi integrációját és asszimilációját támogassák-e, vagy a többféle kultúra, vallás, hagyomány és világnézet együttélését a multikulturalizmus jegyében. Ennek fényében és a gazdasági hasznosság szempontjából vizsgálja és értékeli az Egyesült Államokban és számos európai országban a bevándorlás megreformálására született, illetve javasolt intézkedéseket. Eközben olyan szerzők nézeteit és érveit konfrontálja mint **Buchanan [2006], Guttman és Taylor [1994] vagy Huntington [2005]** – hogy csak néhányat említsek.

A disszertációt egy végző összegzés zárja, amelyben rövid választ adok a kutatási kérdésre, megvizsgálom a fiskális mérleggel kapcsolatos hipotézis helyességét, rámutatok az azt befolyásoló legfontosabb tényezőkre, és összefoglalom a főbb megállapításokat, politikai ajánlásokat.

Az értekezés **a bevándorlás keresleti oldalát vizsgálja**, arra koncentrál, hogy a fogadó országokban mekkora a kereslet a bevándorlók iránt, mennyire tudnak elhelyezkedni és beilleszkedni a külföldről érkezett új lakosok, és – gazdasági meg fiskális szempontból – mennyire vannak hasznára a fogadó országoknak, ill. milyen társadalmi, biztonsági és politikai kockázatokat okozhat érkezésük. A bevándorlásnak természetesen kínálati oldala is van, ezt számos tényező befolyásolja, amelyek legalább annyira meghatározzák, hogy mennyi és milyen kivándorló hagyja el hazáját és érkezik a fogadó országokba, mint a keresleti oldal jellegzetességei. A disszertációban azonban nem foglalkozom a kínálattal, főként abból a megfontolásból, hogy az gyakorlatilag csaknem korlátlan. A világ országainak többsége az Amerikai Egyesült Államoknál és az Európai Unió tagállamainál szegényebb, tekintélyes részük nagyságrendekkel szegényebb. Ezeknek az országoknak, mindenekelőtt a fejlődő államoknak a lakossága óriási, szinte kimeríthetetlen potenciális munkaerőtömeget jelent. A migrációs „piacon” túlkínálat van bevándorlókból, a fejlett országok ezért megtehetik, hogy válogassanak – sőt, erre rá is kényszerülnek. A fejlett országok, főleg az Egyesült Államok és

Nyugat-Európa az elmúlt évtizedekben is a nemzetközi migráció legjelentősebb célpontjai voltak. A túlkínálatot jól jelzi az a tény is, hogy mind Amerikában, mind az EU tagállamaiban az elmúlt időszakban évente 1-1,8 millió illegális bevándorlót tartóztattak fel (legtöbbször a határokon), utasítottak ki és deportáltak a hatóságok, de ennek ellenére több mint tízmillióra becsülik azoknak a számát, akiknek sikerült a két térségbe bejutniuk és jelenleg is ott élnek. Az illegális bevándorlók nemcsak a lebukás kockázatát vállalják, hanem többnyire ezzel együtt azt is, hogy elúsznak saját és sokszor teljes családjuknak és rokonságuknak a megtakarításai (amit az embercsempész-hálózatoknak fizettek, hogy bejuttassák őket a fejlett országokba). Sőt, sokan az életüket is kockára teszik, hogy elérhessenek Európába vagy Amerikába. Az ezredforduló után több száz illegális bevándorló holttestére bukkantak az arizonai sivatagban vagy a spanyol partok felé igyekvő bárkákon, nagyobb csónakokon, sőt Dél-Spanyolországban évente több tucat hullát sodor a partra a tenger, illegális bevándorlók tetemeit, akik abban bíztak, hogy a Gibraltári-szorosnál úszva is át tudnak jutni a túlpartra.

A disszertációban a migrációnak a befogadó országokra gyakorolt hatásait vizsgálom. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a nemzetközi vándorlás és munkaerőmozgás a kibocsátó országokra is változatos, pozitív és negatív gazdasági, társadalmi és politikai hatással van, ez azonban nem tárgya ennek a munkának.

Azt is fontos tisztázni, hogy az értekezésben pontosan milyen értelemben használom a **nemzetközi migráció** és ezen belül a **bevándorlás kifejezéseket**. A migráció akkor minősül nemzetközinek, ha egy külföldön született külföldi állampolgár ideiglenesen vagy tartósan egy másik országba települ (ez utóbbi esetben beszélhetünk bevándorlásról). A külföldön született hazai állampolgárokat és a hazai születésű, de külföldi tartózkodásról hazatérő állampolgárokat ezért nem sorolom a bevándorlók közé.² Nem számítanak ide az Egyesült

² Néhány konkrét példa a különbségek illusztrálására: A Brazíliában amerikai állampolgárok gyermekeként született (születéssel amerikai állampolgárságot szerző) egyén, ha visszatér az Egyesült Államokba, nem bevándorló. Az Angliában született brit állampolgárságú személy, aki évekig Ausztráliában élt, de visszatér Nagy-Britanniába, szintén nem bevándorló. A Mexikóban, mexikói állampolgárként született, de később Los Angelesbe áttelepült mexikói viszont az, akárcsak a Törökországban török állampolgárnak született, de Berlinben élő török (függetlenül attól, hogy megszerezték-e már az amerikai vagy német állampolgárságot, és legálisan vagy illegálisan tartózkodnak-e az adott országban). A diplomáciai képviselőketen tartózkodó hivatalos kiküldetésen lévő diplomaták és családtagjaik természetesen nem bevándorlók. Problémás lehet néhány sajátos csoport besorolása. 1962-ben tömegesen tértek haza az addig Franciaországhoz tartozó, de függetlenségét elnyerő Algériából az egykori francia telepeselek leszármazottai (több mint egymillió fő), akiknek többsége már generációk óta élt Algériában. Mivel Algéria Franciaország része volt (ezért jogilag nem külföldön születtek), és az ott élő franciák gyerekei születéskor megkapták az állampolgárságot (azaz nem külföldi állampolgárként látták meg a napvilágot), ezért nem minősülnek bevándorlónak. Általános szabályként ez vonatkozik az egykoron az uniós országok területéhez tartozó vagy gyarmatának számító területeken az anyaországból származó lakosok családjaiban született egyénekre. Ennek fő oka az, hogy a nemzeti statisztikákhoz alkalmazkodnak, amelyek többnyire nem tekintik e személyeket külföldi bevándorlóknak. Ha ez másképpen van, akkor kénytelen vagyok a más definíciók alapján készült adatokra támaszkodni. (Hollandiában például az egykori holland gyarmaton, Indonéziában született, európai (túlnyomórészt holland) eredetű, Hollandiába

Államokon vagy az egyes európai országokon belül vándorló, külföldi vagy hazai születésű lakosok sem, hisz ez a belső migrációhoz tartozik, nem minősül nemzetközinek. Nem így az Európai Unió egyes tagállamai között zajló vándorlás, ami ugyan unión belüli, de országok közötti, azaz nemzetközi be-és kivándorlásnak minősül.

Az értekezésben sokszor szerepel szinonimaként használva a (nemzetközi) migráció és bevándorlás kifejezés (főként stilisztikai okokból, a szóismétlések kerülésének céljával). Nem tesztek éles különbséget közöttük, bár tudatosítom, hogy jelenésük nem teljesen fedi egymást. Nemzetközi migrációnak minősül egy másik országban való ideiglenes tartózkodás, például a szezonális idénymunka vagy a pár éves vendégmunka is, ez pedig nem jelent tartós letelepülést, azaz bevándorlást. Annak, hogy a kettő között nem húztam éles határvonalat, két fő oka volt. A vizsgálódásom fókuszában a fogadó országokra gyakorolt gazdasági és fiskális hatások állnak, márpedig akár ideiglenes tartózkodásról, akár tartós letelepülésről, azaz bevándorlásról, vagyis a nemzetközi migráció bármelyik fajtájáról van szó, mindkettő bevételeket és kiadásokat eredményez, így együtt alkotja a végső fiskális mérleget. Ami még fontosabb, a migráció és bevándorlás közötti elméleti határvonal nem mindig működik a valós életben, és előre elég nehéz megállapítani melyik esetről is van szó. Amikor egy külföldi egy másik országba érkezik hosszabb távú tartózkodás céljával, ez kétségtelenül a nemzetközi migráció része, de még nem lehet tudni, hogy tartós letelepüléssé, azaz bevándorlássá is alakul-e ottléte vagy egy idő után hazatér, esetleg továbbáll egy harmadik országba. Az elmúlt évtizedek tapasztalata azt mutatja, hogy az ideiglenes migrációnak szánt idénymunkás-és vendégmunkás-programok keretében érkezett külföldiek egy része később tartósan a fogadó országokban maradt, sokszor szöges ellentétben ezeknek az országoknak az eredeti szándékával.³ Az elméletben meglévő éles határvonal a gyakorlati életben sokszor elhalványulhat.

települt lakosokat és gyerekeiket a bevándorlók között tartják számon.) A legkomolyabb dilemmát a Németországba menekült, kitelepített vagy áttelepült kelet-európai etnikai németek besorolása jelenti (akik nem az egykoron a német birodalomhoz tartozó területeken születtek). Nekik a vérségi elv (ius sanguinis) alapján megadják ugyan a német állampolgárságot, de mivel külföldön (pl. Oroszország, Kazahsztán, Románia), külföldi állampolgárként születtek, ezért elvileg tipikus bevándorlóknak számítanak. Mivel a német statisztikák többnyire nem sorolják őket a külföldi bevándorlók közé, ezért én is így járok el. Ha az itt felsorolt elvek alól valamilyen kivétel van, akkor ezt jelzem az értekezésben.

³ Az első fejezetben látni fogjuk, hogy a Kaliforniában dolgozó mexikói mezőgazdasági idénymunkások egy része a munkavállalásukat biztosító ún. Bracero-program megszüntetése után illegálisan visszatért az Egyesült Államokba és ott végleg letelepedett, és az 1955-től datálható nyugat-európai – eredetileg ideiglenesnek szánt – vendégmunkás programok keretében érkező külföldiek egy része is tartósan a fogadó országokban maradt, azok eredeti szándékainak ellenére. Az eleinte ideiglenesnek szánt migráció így később részben tartós bevándorlássá is vált. Sőt, a bevándorlókat később követték családtagjaik és rokonaik is (az eredeti programok ezzel aztán végképp nem számoltak). Az egykor ideiglenes munkavállalásra invitált külföldiek és családtagjaik, valamint leszármazottaik milliói élnek jelenleg az Egyesült Államokban, Németországban, Belgiumban vagy Hollandiában, túlnyomó többségük ezeknek az országoknak az állampolgára.

Az értekezés **komparatív** jellegű, megpróbálja összehasonlítani az Egyesült Államokat és az Európai Uniót a fent említett szempontok alapján, miközben tekintettel van az uniós tagországok közötti, sokszor markáns különbségekre is.

Az értekezés a fogadó országok gazdasági haszna szempontjából vizsgálja a nemzetközi migrációt. Azt elemzi, hogy mitől függ ez a haszon, és hogyan (lenne) maximalizálható. Emellett kitér a bevándorlás társadalmi, biztonsági és politikai dimenzióinak elemzésére is. A fogadó ország szempontjából mért gazdasági és társadalmi haszon és hatások mellett a **migrációs politikák** természetesen **más szempontokat** is figyelembe vehetnek ill. más elveknek is alárendelhetőek. Az államoknál nagyobb térségek (régiók az egész Föld és az emberiség) a nem állami szereplők (vállalatok, egyházak, társadalmi szervezetek) szempontjait is figyelembe lehet venni, a bevándorlás humanitárius, morális elveknek is alárendelhető. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a bevándorlásnak elsősorban a fogadó államok össztársadalmi érdekeit kell szolgálnia, nem pedig egyes azon belüli csoportok vagy annál nagyobb régiók érdekeit, esetleg elvont humanitárius és morális elveket (a fejlődő országok segítése, világbéke, emberi jogok, demokratizáció, fenntartható fejlődés). Meglehetősen szkeptikus vagyok abban a tekintetben, hogy az Egyesült Államok vagy az Európai Unió és annak tagországai a bevándorlási politikájukon keresztül jelentősen elő tudnák segíteni a fejlődő világ demokratizálódását és gazdasági felzárkózását, vagy releváns pozitív hatással lehetnének a világ elnyomott és szegény néptömegei helyzetének a javulására.⁴ Meggyőződésem, hogy a teljesen szabad vagy nagymértékben liberalizált nemzetközi migráció – történjen az üzleti körök érdekében, a fejlődő országok nyomására vagy az univerzális emberi jogok elismert szabad bevándorlás révén – biztos katasztrófát jelentene az általam vizsgált Egyesült Államok és az Európai Unió (és az egész nyugati civilizáció) számára. A disszertáció elolvasása után remélem, világossá válik, hogy miért.

⁴ Ha abból indulunk ki, hogy az Egyesült Államok és az Európai Unió a bevándorlással enyhíteni tud a fejlődő világra nehezedő demográfiai nyomáson, a nagyszámú új lakos okozta gazdasági nehézségeken vagy releváns nagyságú népesség emberi jogainak betartásán, akkor egy rövid pillantás a világ népesedési adataira hamar kijózaníthat bennünket. Földünk lakossága közül legalább három milliárd ember él az európai vagy amerikai szintnél nagyságrendekkel szegényebben, diktatórikus rendszerek által elnyomva, gyakran legalapvetőbb emberi jogaiban korlátozva, sőt sokszor napi életveszélyben (polgárháborúk, terrorizmus, éhínség, járványok következtében). Ha az EU és USA döntéshozói úgy döntenének, hogy az ezredforduló bevándorlásának szintjét megduplázzák, akkor kb. 3 illetve 4 millió bevándorlót tudnának befogadni évente. Ez összesen hétmillió ember, a fent említett szegény és elnyomott népességnek kevesebb mint a 0.25 százaléka! Tekintetbe véve a fejlődő világ nagy részén tapasztalható magas termékenységet, ez a térség éves népszaporulatának is kevesebb mint a tizede. Ezeket a tényeket figyelembe véve kijelenthető, hogy az amerikai vagy európai bevándorlás hatása irreleváns.

1. Múlt, jelen és jövő – bevándorlás az újvilágban és az öreg kontinensen

*„Adjátok ide a ti elgyötört szegényeiteket,
a szabad levegőért sóvárgó összecsődült néptömegeiteket”*

Emma Lazarus: *The New Colossus*, 1883⁵

*„Egyik társadalom sem rendelkezik határtalan kapacitásokkal az újonnan jövőők
befogadására, különösen, ha közülük sokan szegények és képzetlenek”*

Robert Samuelson, amerikai közgazdász, 2005⁶

⁵ „Give me your tired, your poor, Your huddled masses yearning to breathe free.” Idézi: **Buchanan, Patrick J. [2006]:** *State of emergency*, Thomas Dunne Books, New York, p. 220.

⁶ „No society has a boundless capacity to accept newcomers, especially when many are poor and unskilled.” Idézi: **Buchanan, Patrick J. [2006]:** *State of emergency*, Thomas Dunne Books, New York, p. 19.

1.1. Az Amerikai Egyesült Államok – a bevándorlók országa

Amikor a 13 amerikai angol gyarmat kikiáltotta függetlenségét és megalakította az Amerikai Egyesült Államokat, a fiatal országnak (az indiánok nélkül) körülbelül 3 millió lakosa lehetett, négyötödüket európai telepesek és leszármazottaik tették ki, a lakosság nagyjából egyötöde pedig Afrikából behurcolt rabszolga ill. azok leszármazottja volt. 2006-ban az ország lakossága túllépte a 300 milliót, azaz a népesség két és egy negyed évszázad alatt százszorosára növekedett. Az elképesztő mértékű népességnövekedést még jobban érzékelteti az európai államokkal való összevetés. 1800 körül Franciaországnak 27,3 millió, Nagy-Britanniának 10,7 millió, Spanyolországnak pedig 10,5 millió lakosa volt, 2006-ra népességük 60 millióra, ill. Spanyolország esetében 44 millióra nőtt (Cameron [1998] p. 237). Az európai államokat messze meghaladó mértékű népességnövekedést a rendkívül magas természetes szaporulat és az óriási mértékű bevándorlás kombinációja okozta. Jelenleg az Egyesült Államok lakosságának csaknem 99 %-a a telepesek, bevándorlók, ill. rabszolgaként behurcolt emberek leszármazottja vagy bevándorló, az őshonos amerikai indiánok, alaszakai és csendes-óceáni bennszülöttek a népesség alig több mint 1 %-át alkotják (US Census Bureau [2007] p. 14). Nem túlzás tehát azt állítani, hogy Amerika a bevándorlók országa. 1820 és 2000 között mintegy 66 millió bevándorló érkezett az Egyesült Államokba, a világtörténelem nem ismer nagyobb mértékű nemzetközi migrációs folyamatot (Huntington [2005] p. 84). A bevándorlás a különböző időszakokban eltérő nagyságú volt, és eltérő mértékben befolyásolta a népesség növekedését. Három fontos mutató, a lakosság növekedése, a bevándorlók száma és a külföldön születettek száma és aránya követésével négy jelentősen különböző korszakot lehet elkülöníteni (lásd: Congressional Budget Office [2004] pp. 2-6):

- Az 1850-es évekig a bevándorlás szerepe a népesség növekedésében gyorsan erősödik ugyan, de még nem éri el az egyharmados arányt, 1850-re Amerika külföldön született lakossága eléri a 2 milliót, megközelíti a népesség 10 %-át. Ebben az időszakban a népességrobbanás fő hajtóereje a rendkívül magas népszaporulat. Becslések szerint az amerikai termékenységi ráta (az egy nőre jutó gyerekek száma) 1790-ben 7,7 volt és 6,0 fölé maradt az 1840-es évekig, majd fokozatosan csökkent 3,0 környékére az 1930-as évek nagy világgazdasági válsága idején (Huntington [2005] p. 84). A népességnövekedés az 1840-es évekig túlnyomórészt a telepes népesség és a rabszolgák magas népszaporulatának eredménye. Campbell Gibson statisztikus-demográfus szerint az Egyesült Államok 1990-ben mért 249 milliós népességének 49 %-a még mindig az 1790-es telepes és fekete népességhez köthető, 51 % pedig az azt követő bevándorláshoz (ibid. p. 85).

- 1850 és 1924 közöttre tehető a bevándorlás csúcsidőszaka. A bevándorlók száma fokozatosan emelkedik, az 1880-as években túllépi az ötmilliót, majd átmeneti visszaesés után 1900 és 1910 között megközelíti a kilencmilliót. Ekkor a népességnövekedés több mint a felét a bevándorlás adja, a külföldön születettek száma 14 millió fölé nő, az összlakosságon belüli arányuk pedig már az 1860-as évekre meghaladja a 13 %-ot, majd később a 14 %-ot is, s ezeknek az értékeknek a környékén mozog egészen az 1930-as évekig. A külföldön születettek ilyen magas arányát az összlakosságon belül azóta sem sikerült meghaladni.
- A nagyméretű migráció növekvő ellenálláshoz vezetett, ami végül is kiváltotta a bevándorlás korlátozását. A különböző intézkedések közül a legjelentősebb az 1924-ben megszigorított kvótatörvény volt, amely 160 ezer főben maximálta az éves bevándorlás mértékét, s ezt a kvótát az amerikai lakosság etnikai összetételének megfelelően osztotta el, ami a gyakorlatban a brit, ír és német bevándorlók előnyben részesítését jelentette (Buchanan [2006] pp. 232-233). A korlátozásokat követően a bevándorlás drámai mértékben visszaesett, az 1930-as években évi 50 ezer körüli szintre. Bár a második világháború után növekedés volt tapasztalható, ez meg sem közelítette az 1924 előtti migrációt. A korlátozások következtében az 1970-es évekre 10 millió alá csökkent a külföldön született lakosság száma, arányuk történelmi mélypontra, 5 % alá süllyedt.
- Az 1965-ös bevándorlási törvény megszüntette a kvótarendszert és az etnikai származás szerinti korlátozásokat, a bevándorlás egyre gyorsuló növekedésnek indult. Ez a folyamat jelenleg (2006) is tart, és az abszolút számokat tekintve minden rekord megdőlt. Az ezredforduló előtti évtizedben a legális bevándorlás meghaladta a 9 millió főt, 2000 és 2005 között pedig minden évben 1 millió felett volt, ami azt valószínűsíti, hogy a 2000 utáni évtizedben jóval 10 milliót meghaladó mértékű lesz a legális bevándorlás (US Census Bureau [2007] p. 8). 2000 után a természetes szaporulat évi 1,6 millió fő körül mozgott, ezért a lakosság növekedése megközelítőleg felerészben újra a bevándorlás számlájára írható (ha annak évi 3-500 ezer főre becsült illegális válfaját is számba vesszük). Sőt, amennyiben a bevándorló családokban születő gyermekeket is figyelembe vesszük, akkor a migráció közvetlenül és közvetve a népességnövekedés mintegy kétharmadáért felelős (Camarota [2001] p. 3). A külföldön született lakosság száma 2005-ben meghaladta a 35 milliót, ami a teljes népesség csaknem 12 százaléka. Abszolút számban ez rekord, de arányaiban még mindig nem éri el a XX. század első felének szintjét. Az 1900 és 1910 közötti bevándorlás tehát az Egyesült Államok lakosságához viszonyított arányaiban (az 1000 lakosra jutó bevándorlók száma, a külföldön születettek aránya az összlakosságon

belül) még a jelenleginél is nagyobb volt, viszont a népességnövekedésben kisebb szerepet töltött be, mivel az amerikai lakosság népszaporulata jóval magasabb volt.

A következő táblázat jól szemlélteti az amerikai lakosság szédületesen gyors növekedését és a bevándorlás változó szerepét ebben a folyamatban, emellett rámutat a bevándorlók származási térségeinek jelentős átalakulására is, főleg az 1970-es éveket követő időszakban:

1. táblázat : A lakosság növekedése és bevándorlás az Amerikai Egyesült Államokban (az adatok ezer főben értendők, a legális bevándorlók számát mutatják)

			Bevándorlás a két népszámlálás között származási régiók szerint				Legjelentősebb származási ország	
Év	Teljes lakosság	Növekedés a két népszámlálás között	Teljes bevándorlás	Európa	Ázsia	Amerika	Állam	Bevándorlók száma
1790	3,929,2	---						
1820	9,638,5	5,709.3	--					
1830	12,866,0	3,227.6	143.4	98.8	0	11.6	Írország	50.7
1840	17,069,5	4,203.4	599.1	495.7	0.1	33.4	Írország	207.4
1850	23,191,9	6,122.4	1,713.3	1,597.4	0.1	62.5	Írország	780.7
1860	31,443,3	8,251.4	2,598.2	2,452.6	41.5	74.7	Németország	951.7
1870	39,818,5	8,375.1	2,314.8	2,065.1	64.8	166.6	Németország	787.5
1880	50,189,2	10,370.8	2,812.2	2,271.9	124.2	404.0	Németország	718.2
1890	62,979,8	12,790.6	5,246.6	4,735.5	69.9	427.0	Németország	1,453.0
1900	76,212,2	13,232.4	3,687.6	3,555.4	74.9	39.0	Olaszország	651.9
1910	92,228,5	16,016.3	8,795.4	8,056.0	323.5	361.9	Ausztria-Magyarország	2,145.3
1920	106,021,5	13,793.0	5,735.8	4,321.9	247.2	1,143.7	Olaszország	1,109.5
1930	123,202,6	17,181.1	4,107.2	2,463.2	112.1	1,516.7	Kanada	924.5
1940	132,164,6	8,961.9	528.4	347.6	16.6	160.0	Németország	114.1
1950	151,325,8	19,161.2	1,035.0	621.1	37.0	354.8	Németország	226.6
1960	179,323,2	27,997.4	2,515.5	1,325.7	153.2	996.9	Németország	477.8
1970	203,302,0	23,978.9	3,321.7	1,123.5	427.6	1,716.4	Mexikó	453.9
1980	226,542,2	23,240.2	4,493.3	800.4	1,588.2	1,982.7	Mexikó	640.3
1990	248,718,3	22,176.1	7,338.1	761.6	2,738.2	3,615.2	Mexikó	1,655.8
2000	281,424,6	32,706.3	9,095.4	1,359.7	2,795.7	4,486.8	Mexikó	2,249.4

Megjegyzés: Az egyes származási régiókból jövő bevándorlók összesített száma nem a teljes bevándorlásnak felel meg, mivel hiányzik néhány egyéb régió (például Afrika) és számos bevándorlónál ismeretlen volt a kibocsátó ország. 1906-ig a bevándorló által utolsóként elhagyott országot tüntették fel az adatokban, ez nem feltétlenül egyezik a származási országgal. Amerika Latin-Amerikát (beleértve Közép-Amerikát és a karibi térséget) és Kanadát jelenti. Forrás: **Congressional Budget Office, The Congress of the United States [2004]: A Description of the Immigrant Population**, Washington D.C. p. 9. **US Census Bureau [2007]: Statistical Abstract of the United States: 2007**, p. 7.

Az 1965-ös bevándorlási törvényt követő időszakban a bevándorlás gyors növekedése mellett két jelentős változás is történt. Az egyik a fenti táblázatban is megfigyelhető eltolódás a származási térségek között, a másik pedig a második világháború előtt gyakorlatilag nem létező vagy elhanyagolható mértékű illegális bevándorlás drámai növekedése. Az ezredforduló után különböző adatok voltak forgalomban az Egyesült Államok területén illegálisan tartózkodó népességet illetően, 7-12 millió közöttire becsülve számukat, az illegális határátlépők éves számát 300-500 ezer körülre teszik (Congressional Budget Office

[2004] p. 6, Hanson [2005] p. 12, Karina et al. [2007] p. 4, US Census Bureau [2007] p. 9). Az illegális bevándorlók túlnyomó többsége a mexikói határon szökik az Egyesült Államokba, kisebb részük a vízumuk határidejének lejártá után marad az országban. Az illegális határátlépés az ötvenes évekig nem okozott különösebb problémát, de ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem létezett.

A XX. század elején az öntözéses területek terjedésével gyorsan nőtt a munkaigényes mezőgazdasági termelés az USA délnyugati részén, miközben a mexikói forradalom és polgárháború (1911-1917) következtében sok a konfliktus és szegénység elől menekülő mexikói indult északnak. Mivel azonban az amerikai-mexikói határt semmilyen módon nem őrizték, ráadásul a bevándorlást törvényileg sokáig nem is korlátozták, legfeljebb nem dokumentált migrációról beszélhetünk.⁷ A mexikói határon való átszökés igazából az 1917-es, írástudást igazoló tesztet előíró és az 1924-es, 160 ezres éves bevándorlási kvótát meghatározó törvények, valamint a határőrség (Border Patrol) 1924-ben történt felállítása után minősült illegálisnak (Hanson et al. [2001] p. 32). Az 1925-től létező adatok tanulsága szerint a 20-as évek második felében 20 000 körül mozgott az Egyesült Államok területéről évente deportált illegális bevándorlók száma, a harmincas években ez 10 ezer körüli szintre csökkent (Department of Homeland Security [2006] p. 91). Becslések szerint 1910 és 1930 között mintegy 1,5 millió mexikói, az ország akkori lakosságának 10 %-a emigrált az Egyesült Államokba a ma illegálisnak minősülő módon (Hanson et al. [2001] p. 32). Ez a bevándorlás a nagy világgazdasági válság idején (1929-1934), amikor Amerika nagyon súlyos gazdasági problémákkal küszködött, jelentősen csökkent, ezzel magyarázható a kiutasított külföldiek számának megfeleződése is a harmincas években.

Az olcsó munkaerő iránti tömeges kereslet megjelenése a második világháború alatti gazdasági konjunktúra következtében újra jelentős változásokat indított el. A Mexikóból az Egyesült Államokba irányuló munkaerő-migráció jelentősen megnőtt, ennek két fő csatornája volt: az egyik a szezonális mezőgazdasági munkavállalást lehetővé tévő ún. Bracero program,

⁷ Az Egyesült Államok Kongresszusa 1882-ben fogadott el először a bevándorlást korlátozó törvényt, amely diszkriminálta a kínaiakat, megvonva tőlük a bevándorlás jogát, a már az USA területén tartózkodóktól pedig az állampolgársághoz jutás lehetőségét (ez a rendelkezés a második világháborúig fennmaradt), emellett előírta a nem kívánatos egyének (értelmi fogyatékosok, bűnözők) távol tartását. A kongresszus 1897-től sorra fogadott el olyan törvényeket, amelyek az írástudást igazoló tesztet követeltek meg a bevándorlóktól, de ezt az ügyes amerikai elnökök Clevelandtól Wilsonig rendre megvették. 1917-ben azonban a Kongresszus alkotmányos többséggel felülírta Wilson vétóját, törvénybe iktatva a tesztet (ez csak írástudást követelt meg, bármilyen nyelven, nem pedig az angol nyelv ismeretét). 1921-ben fogadták el az első kvótatörvényt, amely 357 ezer főben maximálta az éves bevándorlást, ezt 1924-ben 160, 1929-ben pedig 157 ezer főre mérsékeltek. A kvótát a népszámlálási adatokra támaszkodva az amerikai népesség etnikai összetétele alapján osztották el (konkrétan a külföldön születettek száma alapján), hogy a bevándorlók összetétele az ország etnikai összetételét tükrözze. (Lásd: Baršová – Barša [2005] pp. 56-59, Buchanan [2006] pp. 229-233.)

azaz egy hivatalos, legális foglalkoztatást megengedő szezonális vendégmunkásprogram, a másik pedig a gyorsan növekvő illegális bevándorlás, amely az 1950-es években kezdett komolyabb problémákat okozni.

A Bracero program (1942-1964)

1942-ben a háborús konjunktúra következtében jelentkező munkaerőhiányra való tekintettel az Egyesült Államok kormánya létrehozta az ún. Bracero programot, amely a mexikói mezőgazdasági idénymunkások („braceros”) toborzását volt hivatott megkönnyíteni. A program keretében az amerikai foglalkoztatók egy-egy mezőgazdasági idényre mexikói munkásokat szerződthettek, akik legálisan, állami engedéllyel munkát vállalhattak az Egyesült Államokban, amennyiben vállalták, hogy a szezon végén elhagyják az országot. A program a mexikói kormány aktív együttműködésével zajlott, amely az amerikai vezetéssel évente egyeztetett a vendégmunkások számáról. 1942-től 1954-ig évente 50 és 200 ezer fő között mozgott a braceroók száma, majd 1954-től drámai mértékben a duplájára emelkedett, az ötvenes évek második felében meghaladta a 400 ezer főt, a legtöbb idénymunkás, 445 ezer, 1956-ban érkezett. (Az idénymunkások engedélyezett számának a megduplázásával párhuzamosan az amerikai hatóságok erőteljesen felléptek az illegális bevándorlók ellen, több mint 1 millió mexikóit utasítva ki az országból.) A külföldi idénymunkások beengedése növekvő tiltakozáshoz vezetett a hazai munkavállalók és a szakszervezetek részéről. (Ennek az oka nyilvánvalóan az volt, hogy a mexikói vendégmunkások alacsonyabb bérekért dolgoztak és csökkentették a munkaalkalmak számát, a fizetések szintjét és a szakszervezetek érdekérvényesítő képességét.) Főleg a szakszervezetek és hazai munkások nyomásának köszönhetően a kormány 1964-ben véget vetett a programnak. Ezt az is megkönnyítette, hogy a mezőgazdaság növekvő gépesítése enyhítette az ágazat olcsó munkaerő utáni igényét. Ennek ellenére a hatvanas évek végétől újra erősödött a mexikóiak foglalkoztatása, ekkor már illegálisan, ami újra kiváltotta a szakszervezeti mozgalmak haragját. Ezek közül a legjelentősebb a Cesar Chavez vezette United Farm Workers Union volt, amely 1969-ben még az illegális bevándorlás ellen tiltakozó menetet is vezetett a mexikói határhoz. Chavez azzal vádolta az amerikai hatóságokat, hogy az üzleti érdekek nyomására szemet hunynak az illegális bevándorlás felett.

(Buchanan [2006] p. 241-242 és Hanson et al. [2001] p. 32-33 alapján)

A legális szezonális mezőgazdasági munkavállalást lehetővé tévő Bracero program ellenére az 1950-es években gyorsan nőtt az illegális mexikói bevándorlás. A kiutasított illegális bevándorlók száma 1951-ben meghaladta a félmillió főt, 1953-ban pedig a 880 ezret, a csúcspontot az Eisenhower-adminisztráció által 1954-ben indított, vizes hátsó névre keresztelt művelet (Operation Wetback) idején érte el, amikor a Bevándorlási és Honosítási Hivatal (INS - Immigration and Naturalization Service) csaknem 1,1 millió illegális bevándorlót, túlnyomórészt mexikóit toloncolt ki az országból (Department of Homeland Security [2006] p. 91). A hatóságok határozott fellépése nyomán az illegális migráció nagymértékben csökkent, de a hatvanas évek közepétől (részben a Bracero program megszüntetése miatt) újra növekedésnek indult. Az évente kiutasítottak száma 1972-ben újra félmillió felé nőtt, majd 1976-tól 1 millió környékén mozgott, 1986-ban pedig már megközelítette az 1,8 milliót (ibid.). A súlyossá váló helyzet kezelésére 1986-ban a Ronald Reagan vezette kormány egy új bevándorlási törvényt fogadott el (Immigration Reform and

Control Act). A jogszabály lényegében amnesztiát adott mintegy 2,7 millió (1982 előtt az országba érkezett) illegális bevándorlónak, köztük 2 millió mexikóinak, rendezve jogi helyzetüket, egyben megtiltotta az illegális bevándorlók foglalkoztatását⁸, és jelentősen növelte a mexikói határ őrzésére szánt kiadásokat a további illegális határátlépések megakadályozására (Hanson [2005] p. 12). Bár az amnesztiát egyszerinek és a kérdést véglegesen lezárónak szánták, a szigorodó határellenőrzés dacára a kitoloncolt illegális bevándorlók száma 1 millió körüli éves szinten maradt, majd 2000-re 1,8 millióra nőtt, a következő 5 évben pedig 1-1,4 millió között ingadozott (Department of Homeland Security [2006] p. 91). Az illegális bevándorlók száma az ezredforduló utáni évekre 7-12 millióra dagadt, ez a nagymértékű gyarapodás a következő tényezők következménye:

- A jövedelmi különbség az Egyesült Államok és a közép-amerikai országok között továbbra is jelentős maradt, az amerikai gazdaság az 1990-es években történetének leghosszabb növekedési periódusát élte, több mint 22 millió új munkahelyet teremtve. Megvolt tehát az olcsó munkaerő kínálata az egyik oldalon és a munkáltatók részéről jelentkező kereslet (az illegális munkások iránt is) a másik oldalon.
- Az amerikai hatóságok túlnyomórészt a mexikói-amerikai határra vagy a határhoz közeli területekre koncentráltak az illegális migráció elleni küzdelemben. 1970 és 2000 között a letartóztatások 93 %-a a határmenti övezetben történt, az esetek 60 százalékában közvetlenül a határ illegális átlépésekor fogták el a bevándorlókat (Hanson et al. [2001] p. 36). Az Egyesült Államok belső területein ritkák voltak az ellenőrzések.
- A kilencvenes években a határőrség főként a csaknem 3500 km hosszú mexikói határ legfrekvenciáltabb, az amerikai nagyvárosokhoz (San Diego, El Paso, El Centro) közel fekvő részeire összpontosította járőrözéseit, ezeken a szakaszokon biztonsági kerítést is emeltek. A nagyvárosok környékén zajló koncentrált és nagyméretű illegális bevándorlás és embercsempészet és az ezzel járó növekvő bűnözés és környezetszennyezés ugyanis komoly tiltakozásokhoz vezetett a helyi lakosság részéről. 1993-ban a texasi El Paso határszakaszán a határőrség koncentrált akciója („Operation Hold the Line”) során megkésztette a járőrözést, 1995-ben hasonló akció következett a kaliforniai San Diego és a mexikói Tijuana közötti szakaszon („Operation Gatekeeper”), ahol az őrzőjáratok megduplázása mellett 14 kilométeres biztonsági kerítés is épült, majd 1995 és 1998 között újabb 50 %-kal nőtt a járőrözési órák száma (ibid. pp. 36-37). Ezeknek az intézkedéseknek a hatására az El Paso melletti határszakaszon havi 15 ezerről 4 ezerre csökkent az elfogott illegális határátlépők

⁸ Korábban, az 1986-os törvény előtt az illegális bevándorlók segítése büntetendő volt ugyan, alkalmazásukat azonban a törvények explicite nem tiltották.

száma, San Diego körzetében pedig 1996 és 2002 között az elfogott határsértők száma 484 ezerről 101 ezerre esett (Department of Homeland Security [2006] p. 91). Az illegális határátlépések teljes száma azonban nem csökkent jelentősen, csak fokozatosan földrajzilag áttérrelődött a gyengébben figyelt, gyéren lakott arizonai és kelet kaliforniai sivatagos területekre. Az arizonai Yuma és Tuscon körzetében 1996 és 2005 között 28 ezerről 138 ezerre, illetve 305 ezerről 439 ezerre emelkedett az elfogott illegális bevándorlók száma (ibid.).

- Bár az illegális idegenek foglalkoztatását 1986 óta törvény tiltja, a gyakorlatban nevetségesen alacsony a munkahelyi ellenőrzések száma. 1992 és 1998 között az INS 5-8 ezer munkahelyi ellenőrzést végzett évente, 235 és 799 közötti esetben szabva ki bírságot a munkáltatóknak. (Hanson et al. [2001] p. 36). 2003-ban a határőrség összes letartóztatásainak elenyésző 0,6 %-a (5800 fő) történt munkahelyeken, és mindössze 72 munkáltató ellen indult eljárás, 1986 és 2003 között kevesebb mint két tucat munkáltató kapott 75 ezer dollárt meghaladó bírságot illegális bevándorlók foglalkoztatásáért (Hanson [2005] p. 13).

- Az amerikai hatóságok által elfogott illegális bevándorlók több mint 95 százaléka a kilencvenes években önként elhagyta az országot, ez a mexikóiak esetében a gyakorlatban annyit jelent, hogy busszal átviszik őket a határ mexikói oldalára (Hanson et al. [2001] p. 34). Az ország „önkéntes” elhagyása esetén nincsenek jogi következményei az illegális határátlépésnek, a határsértő később legálisan visszatérhet az Egyesült Államok területére⁹ (ibid.). Az illegális bevándorlók ezért többször is megpróbálnak átjutni az amerikai határon, ha elkapják őket, „önként” visszatérnek Mexikóba, majd újra próbálkoznak (gyakran egy héten belül többször is). A becslések szerint általában másodszori, harmadszori próbálkozásra sikerül a bejutás, a negyedik próbálkozásra a határon való átcusszanás esélye 80 %-ra nő (Portes [2004] p. 7). Ernesto Ruffo Appel, a Mexikó északi határügyeiért felelős politikus 2001-es frappáns tanácsának szavaival élve: *„Ha elfog a határőr, próbálkozz újra”* (Buchanan [2006] p. 119).¹⁰

A fent felsorolt okok miatt érthető, hogy amennyiben az illegális bevándorlóknak sikerül (elsőre vagy többszöri próbálkozás után) átjutniuk a mexikói határon, akkor jó esélyük van rá, hogy már nem fogják el és toloncolják ki őket az Egyesült Államok területéről. (Ha ez mégis megtörténne, újra próbálkozhatnak a határon való átszökéssel.) Ennek fényében már nem

⁹ Ha a letartóztatott bevándorlók nem hagyják el önként az országot, akkor bírósági meghallgatás következik, aminek a következménye akár az egyén 20 évre való kitiltása is lehet az USA területéről.

¹⁰ „If the border patrol agent finds you, try again.”

olyan meglepő, hogy 10 millió körülire rúg az Amerikában illegálisan tartózkodó külföldiek száma, és havonta több mint százezren próbálják meg illegálisan átlépni a határt, kb. egynegyedüknek ez sikerül is. 2004-ben a 10,3 millióra becsült illegális népesség az USA teljes lakosságának 3,6 százalékát tette ki, a 35,3 millió külföldön született amerikai lakosnak több mint az egynegyede (29 %) illegális bevándorló volt, akiknek 57 %-ka mexikói származású (Karina et al. [2007] p. 4). A becslések szerint Kalifornia lakosságának 7, Arizona lakosságának 8 százaléka illegális bevándorló, Los Angeles 10 milliós lakosságának egytizedét teszik ki, Kalifornia államban a gyerekek 14 %-a olyan családban él, ahol legalább az egyik szülő illegális bevándorló, Los Angelesben ez az arány 19 % (ibid. pp. 6-12). Mivel az életszínvonalban és a bérekben meglévő különbségek az Egyesült Államok és Mexikó valamint a többi latin-amerikai ország között továbbra is jelentősek, ezért semmi jel nem utal arra, hogy az illegális bevándorlók utánpótlása csökkeni fog.

Az illegális bevándorlók számának soha nem látott növekedése mellett jelentős változások történtek összetételükben. A hatvanas évekig a papír nélküli bevándorlók túlnyomó részét a mezőgazdaságban foglalkoztatott, Mexikó vidéki területeiről érkező, egyedülálló férfi idénymunkások alkották, akik évente akár többször is hazatértek falujukba. Az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államok területén élő illegális migránsok társadalma már egy jórészt városi területeken élő, többnyire az iparban és a szolgáltatási szférában foglalkoztatott közösség, amelyben gyorsan nőtt a nők és a családban élők aránya (Hanson et al. [2001] pp. 42-43). A határőrizet szigorodása következtében egyre nehezebbé vált az Egyesült Államok és Mexikó közötti határ illegális átlépése, ezért a származási térségbe való hazatérési hajlamok intenzitása jelentősen visszaesett, az illegális népesség jóval állandóbbá, tartósan letelepedetté vált. A határon elfogott illegális bevándorlók számának változásait és annak okait kutatva egyértelmű összefüggés (korreláció) figyelhető meg a mexikói gazdasági problémák (reálbérek csökkenése) és az Egyesült Államokba irányuló illegális migráció növekedése között (ibid. p. 44). A mexikói peso-válságok (1982, 1994) és az azt kísérő recesszió után az amerikai határon elfogott illegális bevándorlók száma rendre megugrott.

Az illegális migrációnak is jelentős szerepe volt abban, hogy az Egyesült Államokba bevándorló népesség etnikai összetétele 1965 után teljesen megváltozott. Korábban (1820 és 1960 között) a bevándorlók túlnyomó többsége, kilencven százaléka vagy még annál is több, Európából érkezett. Az ázsiai bevándorlók (kínaiak, japánok) sokszor diszkriminációval, kirekesztéssel szembesültek. 2000-re az arányok pontosan az ellenkezőjére fordultak, a bevándorlóknak mindössze egytizede érkezett Európából, a migránsok több mint fele latin-amerikai, egynegyede ázsiai volt. Ezt mutatják a következő táblázat adatai.

2. táblázat : Az Amerikai Egyesült Államok külföldön született lakosságának megoszlása származási térségek és országok szerint, 2003

	A külföldön született lakosság, 2003		Az Amerikába érkezés időpontja szerint			
	Ezer főben	%	1970 előtt	1970-1979	1980-1989	1990-2003
			Abszolút számban (ezer fő)			
Összesen	34 612	100,0	4 759	4 983	8 213	16 657
Származási térség			A bevándorlók százalékában			
Európa	5,415	15,6	40,6	14,6	9,7	11,7
Ázsia	8,994	26,0	14,0	33,3	29,3	25,6
Latin-Amerika	18,285	52,8	35,3	47,6	56,4	57,6
Egyéb	1,918	5,5	10,1	4,5	4,6	5,0
Származási ország						
1 Mexikó	10,237	29,6	16,0	26,4	30,1	34,1
2 Fülöp-szigetek	1,458	4,2	2,9	5,9	4,9	3,7
3 India	1,184	3,4	0,8	3,5	2,5	4,6
4 Kína	1,168	3,4	2,6	3,0	3,1	3,8
5 Németország	1,091	3,2	12,5	2,6	1,8	1,3
6 Salvador	1,025	3,0	0,6	2,0	4,3	3,3
7 Kuba	1,005	2,9	7,9	2,9	2,2	1,9
8 Vietnam	947	2,7	0,5	4,5	3,4	2,5
9 Dél-Korea	916	2,6	1,3	4,1	3,8	2,0
10 Kanada	853	2,5	8,2	2,2	1,4	1,4

Forrás: **Hanson, Gordon H. [2005]:** *Why does immigration divide America?: Public finance and political opposition to open borders*, working paper 129, The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, San Diego, p. 50

A jelentős mértékű új típusú bevándorlás az elmúlt évtizedekben alaposan átformálta az Egyesült Államok, mindenekelőtt néhány tagállam és nagyvárosi agglomeráció etnikai térképét. A bevándorlók túlnyomó többsége ugyanis érkezésekor vagy közvetlenül azután az un. kapu-államokban, azon belül is egyes nagyvárosi agglomerációk területén „landol”, és ott is telepszik le. A 2000-es népszámlálás megmutatta, hogy a külföldön született lakosság 27 %-a mindössze négy adminisztratív régió (a gyakorlatban nagyvárosi agglomeráció) területén él: a kaliforniai Los Angeles megye, New York városa, az Illinois állambeli Cook megye (Chicago) és a floridai Miami-Dade megye (Congressional Budget Office [2004] p. 12). Az utóbbi volt az ország egyetlen olyan megyéje, ahol a lakosság több mint fele külföldön született bevándorló volt. 2003-ban hat „kapuállamban” (Kalifornia, Texas, New York, Florida, Illinois és New Jersey) élt a bevándorlók 67 %-a, mivel New Jersey kivételével az öt legnépesebb tagállamról van szó, ezekben lakott az Egyesült Államokban született lakosság 40 %-a is (Hanson [2005] p. 16). Amennyiben csak a fent felsorolt államok területén lévő öt fő „kapuváros” (Los Angeles, New York, Chicago, Miami, San Francisco) agglomerációját (metropolitan area) nézzük, akkor 2003-ban itt élt a külföldön született lakosság 46 %-a, míg az amerikai születésűeknek csak 17 %-a (ibid.). Az első generációs (külföldön született) bevándorlók tehát bizonyos államokban, főként néhány nagyvárosi agglomerációban koncentrálnak – de nincs ebben semmi új, hasonló volt a helyzet a XIX. század második

felétől érkezőkkel is. A nagy számok tükrében meglepő lehet, hogy ez a koncentrálttság egyre csökken, a hat kapuállamon kívül élő bevándorlók aránya 1990 és 2000 között 20-ról 32 %-ra ugrott, 10 év alatt Kalifornia részesedése a külföldön született lakosságból 34-ről 27,5 %-ra zsugorodott (ibid. pp. 16, 50). Ez a folyamat a lakosság Egyesült Államokon belül zajló nagyméretű belső vándorlásával függ össze, ami főleg a hatvanas évektől erősödött fel, és főként a fővárostól, Washingtontól délre kezdődő, Floridán és Texason át a Csendes-óceán partvidékéig húzódó ún. Napövezet (Sunbelt) felé való nagyméretű belső migrációban ölt testet. A belső népességmozgás fő hajtóereje természetesen e térségeknek az átlagosnál jóval gyorsabb gazdasági növekedése. A különböző időszakokban más-más régiók járnak az élen a növekedési ráták és a munkahelyteremtés terén, a korábbi évtizedekben épp Kalifornia, Florida vagy Texas tartoztak ide. Az 1990-es évektől a növekedés súlypontja a Sziklás-hegység tagállamaira (Nevada, Utah, Arizona, Colorado) és egyes délkeleti államokra (Georgia, Észak-Karolina) helyeződött át. (Emellett – ha mérsékeltébb ütemben is – folytatódott néhány kapuállam, pl. Texas vagy Florida lendületes fejlődése is.) A gyorsan fejlődő területek növekvő munkaerőigénye mágnesként vonzotta a hazai lakosokat és bevándorlókat egyaránt. Ez utóbbiak közül sokan a kapuállamokból indultak tovább Amerika belső területei felé. Az érintett térségek lakossága gyors növekedésnek indult, néhány nagyváros gyarapodása Chicago szédítő fejlődését juttathatja eszünkbe a XIX. század második felében.¹¹ 1990 és 2000 között gyorsan emelkedett a bevándorlók részaránya az összlakosságon belül a gazdasági fejlődés élvonalába kerülő államokban. A külföldön született népesség aránya egy röpké évtized alatt 8,7 %-ról 15,8 %-ra ugrott Nevadában, 4,3-ról 8,6 %-ra Coloradóban, 3,4-ről 7,1-re Utahban, 2,7-ről 7,1-re Georgiában és 1,7-ről 5,3 százalékra Észak-Karolinában (Congressional Budget Office [2004] p. 15). 1990 és 2000 között a külföldön született lakosok száma Észak-Karolinában 274 százalékkal, Georgiában és Nevadában 233 és 202 százalékkal gyarapodott, nem túlzás tehát robbanásszerű növekedésről beszélni (ibid.). A bevándorló népesség kirajzása a leggyorsabban fejlődő tagállamok felé

¹¹ Csak néhány adat e szédítő fejlődés érzékeltetésére: Nevada állam lakossága 1980 és 2005 között 800 ezerről 2,4 millióra nőtt, azaz megháromszorozódott, Arizonáé 2,7 millióról 5,9 millióra, vagyis több mint a duplájára ugrott, de Florida népessége is 9,7 millióról 17,8 millióra emelkedett. 1990 és 2000 között Nevada lakossága 66, Arizonáé 40, Utah és Colorado államoké 30, Georgia népessége 26, Floridáé és Texasé pedig mintegy 23 százalékkal emelkedett. (Az USA teljes népessége közben 13,1 %-kal nőtt.) Az arizonai Phoenix az 1900-as évek elején még egy 30 ezres poros sivatagi kisváros volt, lakossága a hatvanas évek elején elérte a 800 ezret, 1990-ben 2,2 millió felett volt, 2005-ben pedig a Phoenix-Mesa-Scottsdale konurbációnak 3,9 millió lakosa volt. 1990 és 2005 között Las Vegas népessége 741 ezerről 1 millió 711 ezerre ugrott, a texasi Austin lakossága 846 ezerről 1,46 millióra nőtt, a dél nem hivatalos fővárosát magában foglaló Atlanta-Sandy Springs-Marietta városi övezet pedig 3 milliósról 4,9 millióra nőtt. Az 1990 és 2000 közötti százalékos növekedést figyelve Las Vegas népessége 86, Austiné 48, Phoenixé 45, Atlantáé pedig 38 százalékkal emelkedett. Lásd: **US Census Bureau** [2007] pp. 20-21, 27-29.

jelentősen csökkentette földrajzi koncentrátságukat a kapuállamok nagyvárosaiban. A bevándorlók egy sor olyan térségben tűntek fel, ahol a nyolcvanas évekig elenyésző volt a részarányuk, a változás mindenekelőtt az USA délkeleti részén, Karolinában és Georgiában volt szembevetendő. A bevándorlóknak ez a „kirajzása” az illegális migránsokat is érintette. A becslések szerint a négy legfontosabb kapuállamon (Kalifornia, Texas, New York, Florida) kívül élő illegális bevándorlók aránya 1990 és 2004 között 20-ról 46 százalékra ugrott, miközben Kalifornia részesedése a teljes illegális népességből 45-ről 24 százalékra esett (lásd például: Center for Continuing Study of the California Economy [2005] p. 17). Az illegális bevándorlás így másfél évtized alatt regionális problémából országos üggyé változott. A bevándorlók egyben követték a többségi lakosság mozgását a városokból az elővárosok felé, az ezredforduló után Amerika vált a világ első olyan országává, ahol a lakosság több mint a fele nem vidéken, de nem is a városokban, hanem a nagyvárosokat övező – sokszor azok körül több tíz kilométer hosszan elnyúló – elővárosi övezetekben (suburbs) élt. Ezeknek az elővárosoknak a lakosságának több mint egynegyede valamelyik etnikai kisebbséghez tartozik, az ázsiai és a hispán származású lakosság mintegy fele, a fekete ill. afroamerikai népesség kétötöde ilyen elővárosokban lakik (The Economist, 2005.07.14.).

A második világháború utáni évtizedekben az addig szinte kizárólag európai származású fehérek és afroamerikai feketékből (meg az alig 1 százaléknyi indián és egyéb őslakosból) összetevődő amerikai társadalom a Latin-Amerika és Ázsia felől érkező migrációs hullámok következtében jóval sokszínűbbé vált. A hispán és latinó származású lakosság¹² az ezredfordulón a feketéket megelőzve az Egyesült Államok legnagyobb etnikai kisebbségévé vált, de az ázsiai amerikaiak aránya is meghaladta a 3,5 százalékot. 2005-ben az amerikai népszámlálási hivatal becslése szerint az USA 296,4 millió lakosából már 42,7 millió (14,4 %) volt hispán származású, az ázsiaiak száma pedig 14,4 millióra (4,9 %) nőtt (US Census Bureau [2007] p. 14). Az ötvenes években még a lakosság több mint 85 százalékát kitevő, nem hispán európai származású fehér lakosság aránya 67 százalékra csökkent (201,8 millió fő), a fekete lakosság aránya mérsékelten 13,4 %-ra, 39,7 millióra emelkedett (ibid.). Míg a hispán és ázsiai származású népesség 2000 és 2005 között az átlagos népességnövekedést (5,3

¹² Az amerikai statisztikákban a hispán vagy latinó származás, mint a neve is mutatja nem faji kategória, hanem etnikai spanyol ajkú vagy latin-amerikai származást jelent. Az amerikai statisztikákban ide sorolják a latin-amerikai spanyol nyelvű országokból és az USA-hoz tartozó Portorikóból bevándoroltakat és leszármazottaikat (az USA hispán és latinó lakosságának túlnyomó többsége), de a Spanyolországi és az egyéb latin nyelvű, latin-amerikai országokból (például a francia nyelvű Haiti vagy a Portugál nyelvű Brazília) bevándorolt lakosokat és leszármazottaikat is. Tekintettel Latin-Amerika tarka etnikai összetételére a hispán vagy latinó származásúak bármelyik fajhoz tartozhatnak, lehetnek fehérek, feketék, egyéb más vagy több fajhoz tartozóak (például az indián-fehér keverék meszticek), de akár ázsiaiak (a Japánból és Kínából Latin-Amerikába kivándorolt, majd onnan később az USA-ba áttelepülő lakosság) is. A hispán és latinó tehát nem faji kategória (mint például a fehér, fekete vagy ázsiai), hanem etnikai származást jelent.

%) jóval meghaladó, mintegy 20 százalékos tempóval gyarapodott, addig a nem hispán fekete lakosság növekedése nagyjából az átlagnak megfelelő (5,9 %) volt, az európai származású fehér lakosság száma pedig mindössze 1,4 %-kal nőtt (ibid.). A következő táblázat az amerikai lakosságnak a 2000-ben megtartott népszámlálás idején mért összetételét mutatja faj és hispán származás szerint:

3. táblázat : Az Amerikai Egyesült Államok, néhány tagállam és nagyváros lakosságának megoszlása faj és etnikai származás szerint, 2000

Földrajzi terület	Teljes lakosság (fő)	Fajok szerint			Hispán vagy latinó származású %	Nem hispán fehér %
		Fehér %	Fekete, afro-amerikai %	Ázsiai %		
Amerikai Egyesült Államok*	281 421 906	75.1	12.3	3.6	12.5	69.1
Arizona	5 130 632	75.5	3.1	1.8	25.3	63.8
Phoenix	1 321 045	71.1	5.1	2.0	34.1	55.8
Kalifornia	33 871 648	59.5	6.7	10.9	32.4	46.7
Los Angeles	3 694 820	46.9	11.2	10.0	46.5	29.7
San Diego	1 223 400	60.2	7.9	13.6	25.4	49.4
San Francisco	776 733	49.7	7.8	30.8	14.1	43.6
San Jose	894 943	47.5	3.5	26.9	30.2	36.0
Colorado	4 301 261	82.8	3.8	2.2	17.1	74.5
Denver	554 636	65.3	11.1	2.8	31.7	51.9
Florida	15 982 378	78.0	14.6	1.7	16.8	65.4
Jacksonville	735 617	64.5	29.0	2.8	4.2	62.2
Miami	362 470	66.6	22.3	0.7	65.8	11.8
Georgia	8 186 453	65.1	28.7	2.1	5.3	62.6
Atlanta	416 474	33.2	61.4	1.9	4.5	31.3
Illinois	12 419 293	73.5	15.1	3.4	12.3	67.8
Chicago	2 896 016	42.0	36.8	4.3	26.0	31.3
Massachusetts	6 349 097	84.5	5.4	3.8	6.8	81.9
Boston	589 141	54.5	25.3	7.5	14.4	49.5
Michigan	9 938 444	80.2	14.2	1.8	3.3	78.6
Detroit city	951 270	12.3	81.6	1.0	5.0	10.5
New Jersey	8 414 350	72.6	13.6	5.7	13.3	66.0
New York	18 976 457	67.9	15.9	5.5	15.1	62.0
New York city	8 008 278	44.7	26.6	9.8	27.0	35.0
Pennsylvania	12 281 054	85.4	10.0	1.8	3.2	84.1
Philadelphia	1 517 550	45.0	43.2	4.5	8.5	42.5
Texas	20 851 820	71.0	11.5	2.7	32.0	52.4
Austin	656 562	65.4	10.0	4.7	30.5	52.9
Dallas	1 188 580	50.8	25.9	2.7	35.6	34.6
El Paso	563 662	73.3	3.1	1.1	76.6	18.3
Houston	1 953 631	49.3	25.3	5.3	37.4	30.8
San Antonio	1 144 646	67.7	6.8	1.6	58.7	31.8
Washington	5 894 121	81.8	3.2	5.5	7.5	78.9
Seattle	563 374	70.1	8.4	13.1	5.3	67.9
Puerto Rico	3 808 610	80.5	8.0	0.2	98,8	0,9

Megjegyzés: * Az Egyesült Államok teljes lakossága Puerto Rico nélkül. A fajok szerinti felosztás nem tartalmazza az indián és egyéb őslakos, az egyéb és a kevert, két vagy több fajú kategóriákat. A hispán ill. latinó származásúak bármelyik fajhoz tartozhatnak. Forrás: **US Census Bureau [2001]: Percent of Population by Race and Hispanic or Latino Origin, for States, Puerto Rico, and Places of 100,000 or More Population: 2000**

A hispán és ázsiai származású lakosság területi elhelyezkedése nagyban hasonlít a külföldön született bevándorló-népesség területi eloszlására. (Ez már csak azért sem meglepő, mert a hispán és ázsiai amerikaiak jelentős része 1965 utáni bevándorló, azaz külföldön született.) Néhány kapuállamban és különösen a bevándorlási gócpontoknak számító nagyvárosokban magas az arányuk, ezek közül sok helyen relatív vagy abszolút többségbe kerültek, például számos kaliforniai vagy texasi városban és Miamiban. Az 1990 után a gazdasági fejlődés élvonalába kerülő államok a Sziklás hegységben és a régi délen (Georgia, Karolina, Virginia) képviselik az átmenetet, ezekben a térségekben gyorsan nőtt az ázsiaiak és hispánok aránya, sok helyen már elérte vagy meghaladta az országos szintet. A spektrum másik végén található az új-angliai, középnyugati és a préri államok jó része, egy szóval a „hóövezet”, meg a régi dél néhány a gazdasági fejlődésben továbbra is leszakadó tagállama (Mississippi, Louisiana, Arkansas). Ezeknek a térségeknek a gazdasága és lakossága csak lassan növekszik vagy stagnál, de nem ritka a visszaesés sem, a bevándorlók, hispánok és ázsiaiak aránya jóval az országos átlag alatt van.

A hóövezet jó néhány tagállamának etnikai összetétele a hatvanas évek Amerikájára emlékeztet, a fontosabbak közül jó példa lehet erre Michigan vagy Pennsylvania. Az ezredforduló Amerikájának tükrében kicsiben a harmadik legnagyobb várost, Chicagót magában foglaló Illinois állam, amelynek lakossága nagyjából az országosnak megfelelő arányok szerint oszlik el a főbb faji és etnikai csoportok között. Ha a jelenlegi demográfiai és migrációs tendenciák folytatódnak, akkor a délnyugati tagállamok, mindenekelőtt Kalifornia a 2050-es Egyesült Államok előképének tekinthető, ha úgy tetszik, afféle varázsgömb, amelybe belenézve az USA jövője látható. A messze legnépesebb tagállamban (akárcsak Új-Mexikóban, de mára Texasban is) az európai származású fehér lakosság kisebbségbe került, egyik faji vagy etnikai csoport sincs abszolút többségben, a hispánok a lakosság harmadát, az ázsiaiak egytizedét alkotják. Ha nem történik valamilyen drámai változás, akkor az Egyesült Államok – legalábbis etnikai összetételét tekintve – nagyban fog hasonlítani az ezredforduló Kaliforniájára. Ha ez így lesz, akkor az amerikai társadalom átalakulása következtében gyökeresen új helyzet áll elő: az Egyesült Államok megalakulása óta abszolút többségben lévő európai származású fehér lakosság 2050-re kisebbségbe kerül, már csak a népesség relatív többségét fogja alkotni. Az ezredfordulóig a legnagyobb etnikai kisebbségnek számító fekete lakosságnál pedig fél évszázad múlva csaknem kétszer többen lesznek a hispán és a latinó származású polgárok, miközben az ázsiaiak aránya is több mint a duplájára nő.

1.2. Az öreg kontinens – nemzetállamokból multikulturális társadalmak

Míg az Egyesült Államok a XIX. század második felétől a tömeges bevándorlás legfontosabb célországává vált, addig az európai országok – Franciaország kivételével – az 1960-as évekig nem váltak a nemzetközi migráció jelentős célpontjaivá, ellenkezőleg, kibocsátó országok voltak, negatív migrációs mérleggel. Az 1960-as évekig több tízmillió ember vándorolt ki az öreg kontinensről az Egyesült Államokba, a brit domíniumokra (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél Afrika) és Latin-Amerikába. A nyugat-európai országok a XX. század elejére nemzetállammá váltak, vagy túlnyomó többségbe került egy, az országon belül élő etnikum. Olaszország lakosságának például 99 %-a katolikus vallású olasz volt, Franciaország vagy Németország lakosságának túlnyomó többsége francia vagy német nemzetiségű volt. Ugyanez igaz Hollandiára, Dániára vagy Svédországra is. Léteztek ugyan különböző etnikai és vallási kisebbségek, ezek azonban őshonos, tradicionális, több évszázada helyben élő közösségek voltak és nem újonnan érkezett bevándorlók (például a spanyolországi baszk vagy katalán népesség, a belgiumi németek stb.). Voltak többnemzetiségű államok (Svájc, Belgium, az Osztrák-Magyar Monarchia, az Orosz Birodalom és utódállamaik), azonban ezeknek az országoknak a jóval tarkább etnikai térképe sem a migráció következménye volt. A XIX. században még az egyes európai államok között sem létezett jelentősebb népességvándorlás, az Európán kívülről érkező migráció pedig gyakorlatilag ismeretlen volt. A kivétel – ami erősíti a szabályt – ez esetben a sorozatos oroszországi pogromok elől menekülő zsidó lakosság nyugati irányú vándorlása volt az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Nagy-Britannia felé, valamint a Németországba irányuló lengyel munkaerő-migráció. Ez a népmozgalmak nagyságrendekkel volt kisebb az Amerikába irányuló kivándorlásnál vagy az 1960-as évektől Nyugat-Európába meginduló bevándorlástól. Bár a lengyelek esetében jórészt idénymunkásokról volt szó, a zsidó lakosság egy része pedig csak tranzitországnak tekintette a nyugat-európai államokat az Amerikába vezető úton, megjelenésük komoly idegenellenes és antiszemita hullámokat korbácsolt fel Európa számos országában.¹³ Az első és főleg a

¹³ Németországban például az 1890-es években elfogadott rendelkezések értelmében a lengyel migrációt csak szezonálisan engedélyezték és akadályozták a lengyelek tartós letelepedését. Az idénymunkások csak egyedül és munkavállalási engedéllyel érkezhettek, amelyet minden idényben ill. a munkahely megváltoztatásakor meg kellett újítani. A birodalom területén kívülről érkező lengyelek csak az ország keleti részein dolgozhattak, kizárólag szezonálisan, december végéig el kellett hagyniuk az országot, és legkorábban február 1-én térhettek vissza. A nemzeti szimbólumaik közterületeken tiltva voltak, újságaikat cenzúrázták, egyesületeiket megfigyelés alatt tartották. A keletről jövő szláv és zsidó „inváziótól” való félelem egyre inkább meghatározta a közhangulatot. Bár az 1985-ös, a külföldi zsidók Németországba való beengedését megtiltani tervező törvényjavaslatot a Reichstag nagy többséggel leszavazta, az 1913-ban elfogadott állampolgársági törvény vitája során újra előkerültek a „galíciai házaló kereskedők” (értsd zsidók) és a „föld nélküli parasztok” (értsd lengyelek) honosítása elleni érvek. A zsidó bevándorlástól és a „polonizációtól” való jórészt megalapozatlan félelmeknek döntő szerepük volt abban, hogy az 1913-as állampolgársági törvény szinte kizárólag vérségi alapon (ius sanguinis), a német származás alapján engedte meg a honosítást, szemben az 1870-es törvénnyel, amelyben

második világháború utáni erőszakos ki- és áttelepítések és népiirtások tovább erősítették a nemzeti homogenizációt. A második világhégés idején és után mindenekelőtt az európai zsidóság körülbelül felének tragikus kiirtása, valamint a holokaustot túlélők jelentős részének kivándorlása Izraelbe, a német lakosság elmenekülése és kitelepítése Lengyelország, Csehszlovákia, Szovjetunió, Magyarország, Jugoszlávia és Románia területéről, valamint a lengyel lakosság tömeges áttelepülése a Szovjetunióhoz csatolt lengyel területekről a Lengyelországhoz csatolt német területekre tartozott a legjelentősebb kényszerű migrációk kategóriájába. Az 1947 és 1975 között lezajló dekolonizációs hullám idején mintegy 7 millió európai származású ember tért vissza a függetlenné váló gyarmatokról az öreg kontinensre, de velük jöttek a korábban a védelmük alatt álló, és a velük együttműködő lakosok népes csoportjai is (Baršová – Barša [2005] p. 95). A legnagyobb csoportot az 1962-es algériai függetlenség után hazatérő több mint egymillió francia, ill. a védelmüket élvező zsidók és a korábban az ő oldalukon harcoló algériaiak (az ún. harkik) több százezres tömege alkotta. Nagy-Britannia esetében mindenekelőtt Indiából, Kenyából és Malajziából, Belgium esetében Kongóból, Hollandia volt gyarmatait tekintve főleg Indonéziából, Portugália esetében pedig Angolából és Mozambikból tért vissza jelentős európai származású népesség.

A nagyobb arányú önkéntes bevándorlás a nyugat-európai országokba az 1950-es évektől indult meg a háború utáni lendületes gazdasági fejlődés következtében. A legfontosabb célországok ekkor Franciaország, Németország és a Benelux államok voltak, a jórészt férfiakból álló vendégmunkások főleg az európai mediterrán országokból (Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország) az észak-afrikai francia gyarmatokról ill. volt gyarmatokról (Algéria, Marokkó, Tunézia) és Törökországból érkeztek. A vendégmunkások toborzása kétoldalú szerződések alapján zajlott az említett országok között, a munkát kínáló államok legtöbbször toborzóirodákat nyitottak a partnerországokban. A migrációt kifejezetten átmenetinek szánták, a vendégmunkások egyedül (családtagok nélkül) érkeztek egy bizonyos időszakra, amíg a megbízatásuk szólt. A Nyugattól vasfüggönnyel elzárt kelet-európai szocialista országok – a külön utakon járó Jugoszlávia kivételével – kimaradtak ebből a folyamatból. Később maguk is vendégmunkásokat fogadtak a barátnak

a születés helyét és a tartózkodás idejét is szem előtt tartó területi elvnek (ius soli) is nagy szerepe volt. A becslések szerint 1880 és 1914 között mintegy 80 ezer keletről érkező zsidó maradt Németországban (azaz nem vándorolt tovább Amerika felé), a porosz mezőgazdaságban dolgozó külföldi munkaerő több mint fele lengyel volt, az ipari munkások közötti arányuk azonban 8 % alatt volt. Az első világháború előestéjén a hatvanmilliós német birodalomban a zsidó és lengyel inváziótól való félelmek ezért alaposan eltűlöztek voltak. A hasonló, a keletről érkező zsidó, lengyel és cigány bevándorlók miatti félelmek az egyébként a bevándorlás előtt nyitott Nagy-Britanniában is a külföldiek beáramlását korlátozó törvény (Aliens Act) elfogadásához vezettek 1905-ben. (Lásd: Baršová – Barša [2005] pp. 88-92.)

tartott szocialista államokból (Kuba, Vietnam, Angola stb.) ennek a migrációnak a mértéke azonban nagyságrendekkel volt kisebb a kapitalista nyugati országokban zajlóval összevetve. 1973-ban az olajválság okozta gazdasági nehézségek miatt a nyugat-európai országok leállították a munkaerőimportot, a bevándorlás azonban nem állt le, csak átalakult. Az európai államokban tartózkodó vendégmunkások többsége – bár tartózkodásukat elvileg ideiglenesnek szánták – helyben maradt, és a családegyesítés csatornáján keresztül megpróbálta feleségét, gyermekeit, rokonait az adott országba juttatni. Így az 1970-es és 80-as években a bevándorlás fő formája a korábban érkezett vendégmunkások családtagjainak beáramlása volt, ez egyrészt drámaian megnövelte a nők arányát, másrészt a külföldről érkező, vagy az európai országokban születő gyermekek révén megjelent és gyorsan nőtt a bevándorlók második generációja. Emellett erősödött a menekültek érkezése is, akik az 1951. évi Genfi (ENSZ) Egyezmény (és a hozzá tartozó 1967. évi New York-i Jegyzőkönyv) és az egyes országok nemzeti jogi szabályozása alapján próbáltak menekültstátushoz jutni. A menekültek egy része instabil, fegyveres konfliktusok által sújtott vagy önkényuralmi rendszerű országokból (Vietnam, Chile, Irán, Közel-Kelet, volt Jugoszlávia, fekete-Afrika államai stb.) érkezett. Emellett azonban megnőtt a menekültstátusért folyamodó gazdasági bevándorlók vagy illegális migránsok száma is, akik a legális munkavállalási lehetőségek bezárulása miatt más csatornákon keresztül próbálnak tartózkodási és munkavállalási engedélyhez jutni. Az 1990-es évek közepére a 2004-es bővítése után 25 tagúra nőtt Európai Unióban (EU-25) az összesített menekültstátusért benyújtott kérelmek száma meghaladta az évi 250 ezret, majd 2000-ben túllépte a 400 ezret, ezután 2004-ben 282 ezerre csökkent (European Commission – Eurostat [2006/a] p. 110). A kérelmek túlnyomó többségét, átlagosan 85-95 százalékát az uniós tagállamok hatóságai 2003-ban elutasították (GéDAP... p. 84). Ez főleg a menekültstátus odaítélése szigorodásának a következménye, amellyel az uniós tagországok a menekültstátusért folyamodók számának gyors növekedésére és a megalapozatlan, jórészt gazdasági és illegális migrációhoz kapcsolódó kérelmek növekvő arányára reagáltak.

Az illegális migráció a kilencvenes évekre az európai államokban az amerikaihoz mérhető problémává vált. 2000 és 2002 között az EU-15 tagállamaiból évente 250 ezer körüli illegális bevándorlót utasítottak ki, 5-600 ezret tartóztattak le, és 3-400 ezret deportáltak, ehhez számolhatjuk még a 2004-ben csatlakozott 10 tagállamból kiutasított 170-220 ezer illegális migránst, valamint 55-75 ezer letartóztatottat és 23-46 ezer deportáltat¹⁴ (ibid. pp. 94-96). A

¹⁴ Mivel az Európai Unióban sem egységes bevándorlási és menekültügyi rendszer, sem egységes adatgyűjtési metodika nem létezett, ezért az adatok erősen hozzávetőlegesek, jórészt csak a nagyságrendet tükrözik. Az

Nemzetközi Migrációs Szervezet becslése szerint az Európai Unió területén élő illegális bevándorlók legmagasabb becsült száma 1991-ben 2 millió körül mozoghatott és 1998-ra 3 millióra emelkedett (International Organization for Migration [2005] p. 78). Bár ez mindössze harmada az Amerikában becsült szintnek, az eltérés nem az illegális migráció intenzitásában keresendő, hanem az öreg kontinens mediterrán államainak sorozatos amnesztiáiban. 1985 és 2002 között Spanyolországban és Olaszországban 5, Görögországban és Portugáliában 3, Franciaországban pedig 2 egyszeri amnesztia is volt, amelyek során Spanyolországban 528 ezer, Olaszországban 1 millió 420 ezer, Görögországban 818 ezer, Portugáliában 239 ezer, Franciaországban pedig 199 ezer illegális bevándorló tartózkodását legalizálták (GéDAP... p. 103). Ez összesen 3,2 millió főt jelent, de ehhez hozzá kell még számolni a Spanyolországban 2005. február 7-én kezdődött újabb nagyszabású amnesztiát, amelynek során a május 6-i határidőig további 700 ezer papírok nélküli bevándorló kérvényezte jogi helyzetének rendezését (Varvitsiotis [2006] p. 103). Az egyszeri legalizálási akciókhoz számolhatók továbbá az illegális bevándorlók helyzetének rendezését lehetővé tévő állandó törvényi lehetőségek, amelyek az EU többi országában, főként Franciaországban voltak jellemzőek. Francia földön az illegális bevándorlók gyermekei 18 éves korukban automatikusan megkapták az állampolgárságot, sőt 2006-ig 10 éves tartózkodás után maguk az illegális bevándorlók is kérelmezheték helyzetük rendezését (Baršová [2006] p. 4).

Az illegális lakosság nagyságára vonatkozó becslések terén tehát azért mutatkozik jelentős eltérés az Egyesült Államok és az Európai Unió tagállamai között, mert ez utóbbiak egyszeri amnesztiák sorozatával vagy tartósan fennálló törvényi lehetőségekkel rendre legalizálták a papírok nélküli bevándorlókat, míg Amerikában 1986 óta nem volt amnesztia, így az illegális népesség száma azóta kumulálódik. Az Európai Unió külső hatáira az amerikai-mexikói határhoz hasonló migrációs nyomás nehezedik, a különbség annyi, hogy a mediterrán országok több ezer kilométer hosszan elnyúló tengerpartjain még nehezebb ellenőrizni az illegális határátlépést. Az 1990-es években egyre erősödött az Afrika felől érkező illegális bevándorlás. A legtöbb halászbárkákon, kisebb hajókon és nagyobb 20-30 fős csónakokon érkező afrikai a földrajzilag legközelebb eső területeken próbált meg átjutni Európába. A fő célpontok a Marokkó által körülvelt két spanyol enklávé, Ceuta és Melilla, a Gibraltári-szoros környékének partszakaszai, a tunéziai partoktól alig 100 kilométernyire fekvő olasz szigetek, Pantalleria és Lampedusa, valamint a kb. két-háromszor messzebb lévő Málta és Szicília voltak. Az Egyesült Államokhoz hasonlóan, amint szigorodott az ellenőrzés, és egyre

Eurapol az 1990-es években 500 ezerre becsülte az éves illegális migrációt az EU-15 területén. (Lásd: **Brücker et al.** [2001] p. 15.)

nehezebbé vált az átjutás a legfrekvenciáltabb útvonalakon (Ceutát és Melillát kerítéssel, majd fallal vették körül, a spanyol partok környékén nőtt a tengeri és légi járőrözés, több észak-afrikai országgal az uniós államok toloncegyezményeket kötöttek, és pénzügyileg is segítettek például a marokkói határellenőrzések megerősítését), az illegális migráció áttérte a nehezebben ellenőrizhető területekre. 2006-ban menekültáradat zúdult az afrikai partokhoz közel fekvő, de Spanyolországhoz tartozó Kanári-szigetekre. Több mint 31 ezer illegális bevándorló tartózkodott fel a kedvelt üdülőterületnek számító szigetcsoporton, hatszor többet, mint az előző évben, s ami még megdöbbentőbb, sokan – a marokkói ellenőrzések szigorodása miatt – az ezer kilométeres tengeri út kockázatát is vállalták Mauritániából és Szenegálból, s ezért több százan az életükkel fizettek. A fekete-Afrikából Európa felé irányuló migráció másik jellegzetessége, hogy gyakran lépcsőzetesen valósul meg: az illegális bevándorlók tranzitországgént használják az észak-afrikai arab államokat, ahol sokszor évekig dolgozva megpróbálnak pénzt gyűjteni az utazás következő szakaszához, az Európába való átjutáshoz (International Organization for Migration [2005] p. 79). Ami a pénzt illeti, abból még több kell az Ázsiából az öreg kontinens felé igyekvő illegális bevándorlóknak. A szárazföldi határokon való átjutás ugyanis még problémásabb. Nyugat-Európába a volt Szovjetunió tagállamain vagy Törökországon és a balkáni országokon keresztül vezet az út, majd valahogy még át kell jutni a 2004-ben csatlakozott új tagállamokon. A nagy földrajzi távolságok, a megannyi határ és a sokféle tranzitország miatt egy ilyen utat csak az arra szakosodott nemzetközi embercsempész-hálózatok igénybevételével lehet megkockáztatni, s az árak is ezt tükrözik: néhány ezer dollártól – a földrajzi távolság függvényében – akár tízezer dollárig is elmehetnek a „tarifák”.

Az Európai Unió tagállamai közötti belső határok fokozatos megszűnése és az állampolgárok szabad áramlása az egyik oldalon, a tömeges illegális migráció és a nemzeti bevándorlási politikák különbsége a másikon, fokozatosan kikényszerítette az uniós szintű közös bevándorlási és menekültügyi politika alapjainak létrehozását.

Az Európai Unió a közös bevándorlási politika felé

Az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) létrehozó, 1957-ben aláírt **Római Szerződés** a négy alapszabadság egyikeként kimondta a munkaerő szabad áramlását, a munkavállalók szabadon mozoghattak és tartózkodhattak a Közösség más tagállamaiban munkavállalás és álláskereső céljából. Az Európai Uniót létrehozó **Maastrichti Szerződés** érvénybe lépése (1993. november 1.) után a szabad mozgás joga immár az unió minden állampolgárát megilleti. A szerződésben lefektetett uniós állampolgárság révén bármelyik tagország polgára (aki egyben uniós állampolgár is) az EU bármelyik más tagországában szabadon mozoghat, utazhat és tartózkodhat. 1985-ben a luxemburgi Schengenben a Benelux államok (Belgium, Hollandia, Luxemburg), Franciaország és Németország képviselői aláírták a

Schengeni Megállapodást, amely egyszerűsítette a határátlépés formalitásait, de végső célja az ellenőrzések fokozatos felszámolása volt a tagállamok közötti belső határokon. 1990-ben a megállapodás alkalmazására egy újabb szerződést, a **Schengeni Végrehajtási Egyezményt** írtak alá, amelyhez fokozatosan csatlakoztak az EU tagállamai az Egyesült Királyság és Írország kivételével, de Norvégia és Izland részvételével. A gyakorlatba 1995-től fokozatosan átültetett egyezmény következtében a csatlakozó államok közötti belső határokon megszűnt az ellenőrzés, a belső határokat az uniós állampolgárok, vagy az EU-ban legálisan tartózkodó külföldiek és bevándorlók bárhol – a kijelölt határátkelőhelyeken kívül is – átléphetik, a külső határokat (ideértve a nemzetközi repülőtereket és kikötőket is) viszont megerősítették. (Az Amszterdami Szerződés 1997. október 2-i aláírásával a kormányközi együttműködés keretében létrejött Schengeni Egyezmény az uniós joganyag részévé vált és egyben az unión belüli döntéshozatali eljárások hatálya alá is került. Az EU-hoz később csatlakozó országok az uniós joganyag részeként a schengeni rendelkezéseket is átveszik és vállalják fokozatos életbe léptetésüket, a „schengeni övezet” ezért az unió bővítéseinek következményeként fokozatosan terjeszkedik.)

A **Schengeni Információs Rendszer (SIS)** egy nemzetközi számítógépes adatbázis, amelynek feladata a külső határokon szolgáló hatóságok adatokkal való ellátása, tartalmazza például a kiadatási letartóztatás végett körözött személyeket és azoknak a külföldieknek az adatait, akiknek a belépését a schengeni területre meg kell tagadni.

A határellenőrzések megszűnése és a szabad mozgás a menekültügyi, bevándorlási és vízumpolitikák összehangolatlanságával párhuzamosan komoly problémákhoz vezetett. A külső határokon illegálisan bejutó bevándorlók például más tagországokba is átjuthattak, sőt sorozatosan adhatnak be menekültjogi kérelmeket (mivel nem létezett egységes adatbázis). Az Európai Unió tagállamai ezért fokozatosan lerakták egy közös, „uniós” bevándorlási, menekültügyi és vízumpolitika alapjait (a rendszer néhány alapkőve, például a dublini egyezmény vagy a londoni határozatok Schengenhez hasonlóan kormányközi szinten született és csak később vált a közösségi szintű uniós joganyag részévé).

Az 1990. június 15-én aláírt **Dublini Egyezmény** célja az volt, hogy a menekültstátus elbírálására vonatkozó kérelmet egy tagállam bírálja el, az azonban köteles legyen azt megtenni, és döntése az összes többi tagállamra is érvényes. Így megakadályozható a párhuzamos kérelmezés, a menekültek vándorlása országról országra, a kérelmek sorozatos beadása. Az egyezmény értelmében eljárásra az a tagállam kötelezett, amely a kérelmezőnek vízumot vagy tartózkodási engedélyt adott. Ha vízummentes országból érkező személy folyamodik, akkor a kérelem benyújtásának a helye a meghatározó. A határt illegálisan átlépő személy esetében az az állam az illetékes, amelynek határát átszelve a személy a Közösség területére lépett. Ha egy állam elismeri valakinek a menekültstátusát és tartózkodási engedéllyel látja el, akkor a legszorosabb családtagjai ügyében is köteles eljárni, ha az érintettek így kívánják. A menekültstátus-kérelem elbírálására köteles állam a jogerős döntés meghozataláig köteles a menekültöt a területére engedni és oda visszafogadni.

Az 1992-ben az EGK bevándorlásért felelő miniszterei az un. **londoni határozatokban** meghatározták azon menekültjogi kérelmeknek a körét, amelyeket a tagállamok gyorsított eljárásban bírálhatnak el. Így tehetnek, ha a kérelmező biztonságos származási országból (stabil, demokratikus, emberi jogokat betartó állam) érkezik, útja során már áthaladt egy biztonságos harmadik országon, ahol már menedékkéért folyamodhatott volna, vagy nyilvánvalóan alaptalan kérelmet (az üldözéstől való félelem nem megalapozott, a kérelem szándékos csaláson vagy a menekültügyi eljárással való visszaélésen alapul) nyújt be.

A Maastrichti Szerződés az un. belügyi és igazságügyi együttműködés keretében közös politikává tette a tagállamok külső határainak személyek általi átlépését szabályozó normák a bevándorlási politika és a harmadik államok állampolgáraival kapcsolatos politika kérdéseit. Az **Amszterdami Szerződés** a bel- és igazságügyi együttműködés nagy részét – egyebek közt a menedékkjoggal, a külső határok átlépésével és a bevándorlással kapcsolatos kérdéseket – a tisztán kormányközi szinten zajló és egyhangú döntéseket megkövetelő döntéshozatali rendszerből áthelyezte az Európai Unióban megszokott, a Tanács (tagállamok), a Parlament és a Bizottság közötti együttműködésen alapuló, legtöbbször minősített többséggel legislatív normákat

elfogadó döntéshozatali rendszerbe. Az Amszterdami Szerződés értelmében az EU „*célként tűzi maga elé, hogy fenntartsa és fejlessze az Uniót mint a szabadság, a biztonság és a jog térségét, ahol a személyek szabad mozgása biztosított, összhangban a külső határok ellenőrzésére, a menedékjogra, a bevándorlásra, valamint a bűnözés megelőzésére és leküzdésére vonatkozó intézkedésekkel*”. Széleskörű közösségi szintű jogalkotási folyamat vette kezdetét, amelynek keretében a következő fontosabb intézkedések történtek:

A Dublini Egyezmény gyakorlati alkalmazásának előmozdítása létrehozta az **EURODAC** számítógépes adatbázist (2725/2000 sz. tanácsi rendelet). Feladata az összes menekültstátusért folyamodó, az illegális határátlépők és az illegális tartózkodáson tetten ért 14 év feletti személyek digitális ujjlenyomatainak központi tárolása. A rendszer 2003. január közepén kezdte meg működését. A Dublini Egyezményt a menekültstátus megadása érdekében benyújtott kérvényt elbírálni köteles ország meghatározásához szükséges kritériumokról és mechanizmusokról szóló 343/2003 rendelet váltotta fel.

Az **Európai Menekültügyi Alap** felállítását, amely a menekültek fogadásának, és a fogadás következményeinek költségeihez járul hozzá (2000/596/EC).

2001-ben fogadták el a tömeges beáramlás idején nyújtandó ideiglenes védelem minimális standardjairól és a befogadott menedékesek érdekében tett tagállami erőfeszítések kiegyensúlyozásáról szóló (2001/55/EC) és a kiutasítási döntések kölcsönös elismeréséről és végrehajtásáról rendelkező (2001/40/EC) irányelveket.

Az 1091/2001 sz. rendelet értelmében hosszú távú nemzeti vízum egyben rövid távú schengeni vízumnak is minősül, a többi tagországban így három hónapos tartózkodást tesz lehetővé.

A menekültek jogaival kapcsolatos a menekültek fogadásának minimális garanciáira (elszállásolás, orvosi ellátás, hozzáférés az oktatáshoz és a munkaerőpiachoz, stb.) vonatkozó (2003/9/EC) és családegyesítés jogára vonatkozó 2003/86/EC irányelv, amely megköveteli a tagállamoktól, hogy a területükön legálisan tartózkodó, vagy menekültstátust kapott harmadik országbeli állampolgárok legközelebbi hozzátartozóinak (házastárs, kiskorú gyermek) a beutazás és tartózkodását engedélyezzék.

A 2003/109/EC sz. irányelv alapján az egyik tagállamban több mint öt éve legálisan tartózkodó harmadik országbeli lakosok olyan hosszú távú tartózkodási engedélyhez juthatnak, amely (bizonyos feltételek, pl. állandó jövedelem, egészségügyi biztosítás megléte esetén) három hónagnál hosszabb tartózkodásra jogosítja fel őket az EU többi tagállamaiban, vízum nélkül, de munkavállalási jogukat korlátozhatják.

2004-ben megkezdődött a közös Vízum Információs Rendszer (Visa Information System – VIS), egy az egységesített formátumú vízumokat és az azokhoz tartozó biometrikus adatokat (elektronikus arckép, digitális ujjlenyomatok) tartalmazó adatbázis kiépítése és ehhez kapcsolódóan a 2252/2004 sz. rendelet előírta a tagállamoknak is a biometrikus adatok és egyéb biztonsági elemek beépítését az útlevelekbe és utazási dokumentumokba. Ezen intézkedések célja – a vízumok és utazási dokumentumok formátumának egységesítése mellett – az irathamisítások, csalások és a dokumentumok illetéktelen megszerzésének kiküszöbölése volt.

(**Baršová – Barša [2005]:** *Přistěhovalectví a liberální stát, Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*, **Nagy [2003]:** *Bel-és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban és* **Varvitsiotis [2006]:** *Immigration policy in Europe, Towards a common European Union Immigration policy – Developments 1999-2005* alapján.)

Az Európai Unión belül fokozatosan megszűntek vagy megszűnőben vannak a belső határellenőrzések, a külső (schengeni) határokat pedig megerősítették. E határokon az egységesített rendszabályok szerint folyik a határellenőrzés-és őrizet, amelynek kiépítéséhez az EU pénzügyi támogatást is nyújt(ott). A hatóságoknak közös uniós szintű adatbázis áll rendelkezésükre a nemkívánatos személyekről, a keresett egyégekről, az illegális

bevándorlókról és a menekültstátusért folyamodókról. Ezek segítségével megelőzhető, hogy egy körözött bűnöző egy másik tagországon keresztül hagyja el az unió területét, vagy egy nemkívánatos személy egy másik tagországon keresztül csusszanjon be oda, esetleg egy illegális bevándorló sorozatosan folyamodjon menekültstátusért több tagországban. Nemsokára létrejön az egységes szabályok alapján egységes formátumban kiadott, és ezért kölcsönösen elismert vízumokat és az azokhoz tartozó biometrikus adatokat tartalmazó adatbázis is. Emellett egységes minimális standardok lettek felállítva a menekültek jogaival kapcsolatban, és közös kritériumrendszer alapján döntik el, melyik uniós tagországnak kell eljárnia egy menekültstátusért benyújtott kérelem végrehajtásában – döntését kölcsönösen elismeri és végrehajtja a többi tagállam. Az Európai Unióban tehát fokozatosan létrejött egy harmonizált szabályok, egységesített eljárások, dokumentumok és közös adatbázisok alapján működő menekültügyi, idegenrendészeti, határ-ellenőrzési és határőrizeti rendszer. Ennek a szabályozása 2005-től a legelterjedtebb közösségi szintű döntéshozatali mechanizmusok (az Európai Parlament és a Tanács minősített többséget igénylő együtt döntési eljárása) alapján zajlik. A legális bevándorlás és a honosítások tekintetében azonban még nem létezik ilyen egységes rendszer. Franco Frattini az Európai Bizottság bel-és igazságügyekért felelős főbiztosa 2007-ben a menekültügyi politika további harmonizálását, sőt, az unióba érkező menekültek kvóták szerinti elosztását szorgalmazta a tagállamok között. Emellett a Bizottság az amerikai zöld kártyához hasonló, kék kártyának az ötletével is előállt, amely az egész unió területén jogosítana fel tartózkodásra és munkavállalásra. Az elképzelhető, hogy a kvalifikált munkaerő számára létrejöhet egy ilyen engedély, a menekültügyi eljárások, a legális bevándorlás és az állampolgárság megadásának teljes harmonizálása azonban valószínűtlen.

A menekültek beáramlásával és az illegális bevándorlással küszködő Nyugat-Európa az 1990-es évektől részben visszatért a munkaerő-migráció támogatásához is. Legtöbbször olyan gazdasági ágazatokban, ahol hiány mutatkozott szakképzett munkaerőből, s a hiányszakmákat betöltő külföldi munkavállalók nagymértékben hozzájárulhatnak a fogadó ország gazdasági fejlődéséhez, versenyképességének növeléséhez, az innovációk előmozdításához. Tipikus példa lehet az informatikusok, mérnök-kutatók, orvosok becsábítására kidolgozott munkavállalási programok egész sora. Emellett néhány alacsonyabb képzettséget igénylő, de átmeneti hiánnyal küzdő munkaigényes szektorba is lehetővé tették a vendégmunkások toborzását, például a mezőgazdasági, építkezési munkások, egészségügyi ápolók esetében. A kínálati oldalon keletkező réseket betömni hivatott politika legtöbbször az Európai Unió kívüli államokkal zajlott, kétoldalú szerződések alapján, amelyekben többnyire éves kvótákat határoztak meg az egyes ágazatokban az adott országokból fogadható

munkavállalók tekintetében. A munkaerő-migrációt tovább erősítette 2004-ben 10 új tagállam csatlakozása az Európai Unióhoz. Az új uniós állampolgárok a személyek szabad mozgásának elve alapján vállalhattak volna munkát más uniós tagországokban. Az Európai Unió legtöbb tagállamának komoly foglalkoztatási gondjaira azonban jól rávilágított, hogy a keleti bővítés után csupán három régi tagország, az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg teljesen munkaerőpiacát az újonnan csatlakozott állampolgárok előtt, a többiek éltek a csatlakozási szerződésekbe belefoglalt átmeneti korlátozások lehetőségével, és csak fokozatosan számolták fel azokat. Az új tagországokkal szomszédos, hosszú közös határral rendelkező, és a keletről jövő migrációtól leginkább tartó Németországban és Ausztriában a korlátozások valószínűleg a megengedett határidőig (2011) fennmaradnak. A munkaerőpiacát elsőként teljesen megnyitó államokba, főleg az Egyesült Királyságba és Írországba mintegy félmillió munkavállaló érkezett két év alatt az új uniós tagállamokból.

A különböző csatornákon az Európai Unió jelenlegi tagállamai felé irányuló bevándorlás az 1960-as évektől ugyan jelentősen emelkedett, az ezredfordulóig azonban nem érte el az amerikai szintet. Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának adatai alapján 1960 és 2000 között 24 millió 248 ezer bevándorló érkezett (legálisan) Amerikába. Ugyanebben az időszakban a (2004 és 2007 közötti) 25 EU-tagállamban az unió statisztikai hivatala, az Eurostat számításai szerint 16,7 millió fő volt az összesített nettó bevándorlás (US Census Bureau [2004/b] p. 8, European Commission – Eurostat [2004/a] p. 95). Valójában 1960 és 2000 között a (2004-ben) újonnan csatlakozott 10 uniós tagállam migrációs mérlege negatív volt (mintegy egymillió kivándorlóval), ezért az EU 2004-es bővítése előtti EU-15 („tizenötök”) esetében az összesített bevándorlás 17,8 millió fő. Ez is jóval elmarad azonban az amerikai szinttől, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az USA lakossága nagyjából százmillióval alacsonyabb volt. Az ezredforduló után azonban az Európába irányuló bevándorlás elérte az amerikai szintet, sőt – akár a bevándorlók abszolút számát, akár a lakossághoz viszonyított arányukat nézzük – meg is haladta azt. Az Eurostat adatai szerint 2001-ben az EU-25 országcsoportba a nettó bevándorlás 1,3 millió fő volt, majd 2002 és 2004 között évi 1,8-2 millió fő közötti szintre ugrott (European Commission – Eurostat [2007] p. 76). Ez abszolút számban 5-800 ezer fővel haladja meg az amerikai szintet, és már arányaiban is nagyobb mértékű bevándorlást jelent.¹⁵ (Az éves amerikai bevándorlás 1000 lakosra 3-4 bevándorlónak felelt meg, míg az EU-25-ben a nettó migráció 1000 főre kivetítve 4-4,2 körül volt.) Először fordult elő, hogy az EU-25 országai több bevándorlót fogadtak, mint az

¹⁵ Az adatok a legális, regisztrált bevándorlásra vonatkoznak, az illegális migrációt mindkét térség esetében éves szinten 250-500 ezer közöttire becsülik.

Amerikai Egyesült Államok. Csak a jövő ad választ arra, hogy ez egy tartós folyamatnak a kezdete, vagy csak átmeneti jelenségnek tekinthető. Míg a bevándorlás nagyságában az ezredforduló után már nem voltak nagy különbségek Amerika és az EU közt, addig a bevándorlásnak a népesség növekedésében játszott szerepében jelentősek az eltérések. Az Egyesült Államokban a nettó migráció a teljes népességnövekedés mintegy harmadát, felét adja, az unióban viszont a lakosság növekedése szinte kizárólag a bevándorlásnak köszönhető. 2002 és 2004 között éves szinten a 25 tagország összlakossága mintegy 2-2,3 millió fővel emelkedett, s ennek a növekedésnek körülbelül 90 %-át a bevándorlás adta (European Commission – Eurostat [2006/a] p. 47). A nagy különbségek oka a rendkívül alacsony európai termékenységekben keresendő, amely évek óta mélyen a reprodukciós szint alatt van, 1,5 környékén mozog, szemben az amerikaival, amely megközelíti azt. A legtöbb európai ország népessége csökkenne vagy stagnálna a természetes szaporulat következtében (a kivétel néhány magasabb termékenységi mutatóval rendelkező állam, például Franciaország vagy Írország), a kérdés az, hogy ezt ellensúlyozza-e, és ha igen, mennyire a bevándorlás. 2004-ben hat uniós tagország lakossága csökkent, ebből négyben (Lengyelország és a három balti állam) a népességfogyást a negatív migrációs mérleg és a természetes fogyás együtt okozta, míg kettőben (Magyarország, Németország) a bevándorlás meghaladta ugyan a kivándorlást, de ez sem tudta ellensúlyozni a természetes fogyást (ibid. p. 46). További 16 tagállamban a népesség nőtt a természetes szaporulat és a bevándorlás együttes hatásának köszönhetően, de ezek közül 12 országban a bevándorlás adta a növekedés nagyobb részét (a másik négy állam: Franciaország, Luxemburg, Dánia és Finnország, ahol a természetes szaporulat nagyobb volt a bevándorlásnál). Két államot (Csehország, Szlovénia) a negatív természetes szaporulat okozta népességcsökkenéstől a bevándorlás mentett meg, a kakukktojás pedig Hollandia, ahol negatív volt a migrációs mérleg, de ezt ellensúlyozta a természetes szaporulat, az ország lakossága enyhén nőtt. Elmondható tehát, hogy az Európai Unióban 2000 és 2004 között a lassú népességnövekedés szinte kizárólagos motorja a bevándorlás volt, szemben az Egyesült Államokkal, amelynek lakossága gyorsabban nő, s a népességnövekedésben a természetes szaporulat játssza a fontosabb szerepet. Az USA-ba irányuló bevándorlásban fokozatosan túlnyomó többségbe kerültek a Latin-Amerikából és a Kelet-és Délkelet-Ázsiából érkezők, az Európai Unió országaiban ehhez hasonlóan emelkedett az Európán kívülről érkezők száma és aránya, ma már ők alkotják a bevándorlók többségét. Míg az Egyesült Államokban egy régió, Latin-Amerika adja a bevándorlók kb. kétharmadát, s ezen belül is egyetlen ország, Mexikó felelős a teljes migráció csaknem feléért, addig az öreg kontinensre irányuló bevándorlás jóval több forrásból táplálkozik.

4. táblázat: Főbb migrációs hullámok Európában a második világháború után

Fő időszak	A migráció típusa	Főbb résztvevő csoportok	Kibocsátó és célországok
1945-1955	Háború utáni ki-és áttelepítések, menekülés, kényszerű migráció	Kelet-európai német lakosság, lengyelek, zsidó áldozatok, hadifoglyok, kényszmunkára hurcoltak stb.	Kelet-Európából Németországba és Ausztriába, a volt Kelet-Lengyelországból az új Nyugat-Lengyelországba (volt Poroszország, Szilézia), Európából Izraelbe
1947-1975	Dekolonizáció	A gyarmatokon élő európai származású lakosság, illetve a védelmüket élvező népesség (pl. algériai zsidók) vagy a gyarmatosítók szolgálatában álló, oldalukon harcoló népcsoportok (algériai harkik, kelet-afrikai indiaiak stb.)	Az önállósuló gyarmatokról a volt gyarmattartó országba, a maghrebi térségből, Indokínából és Nyugat-Afrikából Franciaországba, Kongóból Belgiumba, Indonéziából Hollandiába, Indiából, Kelet-Afrikából, Malajziából Nagy-Britanniába, Mozambikból és Angolából Portugáliába stb.
1955-1974	Vendégmunkások toborzása	A mediterrán térség – a Földközi tenger mindkét partjának országai, Törökország, Jugoszlávia, indiai szubkontinens, karibi térség, néhány fejlődő, szocialista ország (Kuba, Vietnam, Angola) főleg fiatal, férfi munkavállalói	A mediterrán térségből (dél-európai: spanyol, portugál, olasz, görög, észak-afrikai: algériai, marokkói, tunéziai és török valamint jugoszláv vendégmunkások) Franciaországba, a Benelux államokba és Németországba, indiaiak, pakisztániak és karibiak Nagy-Britanniába, szocialista fejlődő országokból (Kuba, Vietnam, Angola) a keleti blokk államaiba
1974-től napjainkig	Családegyesítések	A korábban letelepedett bevándorlók, főleg a vendégmunkások, de később a menekültek családtagjai vagy közeli rokonai	A vendégmunkásokat és a menekülteket kibocsátó térségekből az Európai Unió tagállamai felé
Az 1970-es évektől	Menekültek a Genfi Egyezmény ill. a tagállamok nemzeti jogi szabályozása alapján	Először a polgárháborúk, diktatúrák által sújtott térségek lakossága, majd egyre több gazdasági migráns is az afrikai és ázsiai fejlődő országokból, gyakran illegálisan érkeznek és a menekültstátust megszerzve próbálnak az adott országba bejutni, vagy ott maradni	A konfliktusok és diktatúrák által sújtott térségekből (Indokína, Chile, Közel-Kelet, Irán, volt Jugoszlávia, kaukázusi és közép-ázsiai volt szovjet köztársaságok) és az afrikai, ázsiai térségből elsősorban Nyugat-Európa és Skandinávia felé
1980-as évektől	Illegális határátlépés és bevándorlás	Afrikai, ázsiai és kelet-európai gazdasági migránsok és menekültek, gyakran menekültstátusért folyamodnak, az 1990-es évektől nagyban fedi egymást az előző csoporttal	Afrikából, Ázsiából és Kelet-Európából, Nyugat-Európa, a mediterrán uniós tagországok és Skandinávia felé, gyakran tranzitországgként használva az észak-afrikai arab és a kelet-európai (2004-ben csatlakozott) uniós tagországokat
1990-es évektől	Munkaerő-migráció és speciális sémák a magasan képzett szakemberek toborzására	Magasan képzett szakemberek és családtagjaik a világ minden részéről, és a hiányszakmákat betöltő munkások Kelet-Európából és a déli mediterrán térségből	Indiából, Kelet- és Délkelet-Ázsiából, Afrikából Nyugat-Európába, ill. Kelet-Európából és Észak-Afrikából, valamint a Közel-Keletről az uniós országokba

2004-től	Munkaerő-migráció az új tagországokból	Az uniós állampolgárrá váló új tagországok más tagállamban munkát kereső, legtöbbször fiatal lakosai	A 8, az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott volt szocialista országból a munkaerőpiacukat megnyitó (a munkaerő szabad áramlása korlátozásának lehetőségével nem élő) régi tagállamokba, mindennek előtt az Egyesült Királyságba és Írországra
----------	--	--	---

GÉDAP – Groupe d'étude de Démographie Appliquée – Berlin Institute for Comparative Social Research: *Migration and Asylum in Europe 2003* és **Baršová, Andrea – Barša, Pavel [2005]:** *Přistěhovalectví a liberální stát, Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku* alapján.

Az Európai Unió országai között jelentős különbségek vannak a bevándorlás tekintetében. A második világháború előtt egyedül Franciaországba irányult jelentős méretű bevándorlás. Az 1960-as évektől megindult a tömeges migráció a többi nyugat-európai államba is, de a dél-európai országok ekkor még kibocsátó államok voltak, majd a kilencvenes évek végétől ők váltak a legnagyobb befogadókká. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott tíz kelet-európai állam a bővítés időpontjáig nem vált a nemzetközi migráció jelentős célpontjává, sőt Csehország, Magyarország, Szlovénia és Szlovákia kivételével migrációs mérlegük negatív volt. Az Egyesült Államokhoz hasonlóan az uniós országokban is növekedett az Európán kívülről érkező bevándorlók száma és aránya, mára a legtöbb országban ők alkotják a külföldi származású lakosság többségét.

Az európai országok között Franciaország rendelkezik a legrégebbi bevándorlási múlttal. Már az első világháború előtt megindult a jelentős, főleg munka utáni migráció, elsősorban a szomszédos mediterrán országokból, Olaszországból és Spanyolországból, emellett Párizs már ekkor az európai politikai menekültek központjává kezdett válni. 1851 és 1886 között a lakosság növekedésének egyharmadát már a bevándorlás adta, a következő másfél évtizedben pedig már 80 %-át (Baršová – Barša [2005] p. 88). A francia statisztikai hivatal adatai szerint 1911-ben 1,33 millió külföldön született és/vagy külföldi állampolgárságú lakos élt Franciaországban (INSEE, [2005] p. 45). A két világháború között tovább erősödött mind a munka utáni migráció, mind a menekültek beáramlása a mediterrán térségből és Kelet-Európából egyaránt. 1926-ban már 2 millió 288 ezer külföldön született ember élt francia földön, s ehhez számolhatunk még további 325 ezer már helyben született, de külföldi állampolgárságú lakost – együttes létszámuk a 40,3 milliós összlakosság 6,5 százalékát tette ki (ibid.). A két világháború közötti időszakban számos olyan év volt, amikor Franciaországba több bevándorló érkezett, mint az Egyesült Államokba. A második világháború utáni három évtizedes gazdasági fellendülés (*Les Trente Glorieuses*) tovább élénkítette az Európa többi részéről Franciaországba irányuló migrációt, de a francia

gyarmatbirodalom összeomlása hatására a volt külbirtokokról és Algériából is jelentős bevándorlás kezdődött. A gyarmatokról hazaözönlő mintegy másfél millió franciát algériai, indokínai, észak-és nyugat-afrikai bevándorlók százezrei követték.

Az 1999-es népszámlálás 4,31 millió bevándorlót (külföldön született lakost) talált Franciaországban, ehhez járul még 510 ezer már francia földön született külföldi állampolgár, emellett további 410 ezer külföldi szülőktől született kiskorút számolhatunk a külföldiekhez, akik franciának vallották magukat tévedésből (az állampolgársági törvények gyakori változása miatt) vagy az állampolgárság megszerzésének reményében (INSEE, [2005] p. 34). A külföldi állampolgárok és a külföldön született franciák együttes száma így 5,32 millió fő volt, ami az 58,5 milliós összlakosság 9,1%-át tette ki. A külföldi származásúak aránya azonban ennél is jóval magasabb, hisz a bevándorlók gyermekeinek többsége és unokáik már Franciaországban születtek és jórészt francia állampolgárok. Már a nyolcvanas évek közepén 10 millióra becsülték azoknak a franciáknak a számát, akik legalább egy bevándorló szülővel vagy nagyszülővel rendelkeztek, ehhez hozzáadva az akkori négyemilliónyi bevándorlót, 14 milliós számot kapunk – azaz már 1986-ban Franciaország minden negyedik lakosa bevándorló volt, vagy legalább egy bevándorlónak a gyermeke vagy unokája (Tribalat [2003] p. 129). Becslések szerint az 1985-ben született gyermekek körülbelül 30 százalékanak volt külföldi felmenője két generációig visszamenőleg (ibid.). Bár a külföldön születettek aránya 1975 és 1999 között stabilan 7,4 % körül mozgott, jelentős elmozdulás tapasztalható a bevándorlók származási országok szerinti összetételében. Ezt mutatják a következő táblázat adatai.

5. táblázat: A franciaországi bevándorlók összetételének fokozatos átalakulása 1962–1999 (az egyes térségekből származók százalékos aránya az összes külföldön született között)

Származási ország	1962	1968	1975	1982	1990	1999	
						%	számban
Európa	78,7	76,4	67,1	57,3	50,4	45,0	1 934 144
Spanyolország	18,0	21,0	15,2	11,7	9,5	7,4	316 232
Olaszország	31,7	23,8	17,2	14,1	11,6	8,8	378 649
Portugália	2,0	8,8	16,8	15,8	14,4	13,3	571 874
Lengyelország	9,5	6,7	4,8	3,9	3,4	2,3	98 571
Afrika	14,9	19,9	28,0	33,2	35,9	39,3	1 691 562
Algéria	11,6	11,7	14,3	14,8	13,3	13,4	574 208
Marokkó	1,1	3,3	6,6	9,1	11,0	12,1	522 504
Tunézia	1,5	3,5	4,7	5,0	5,0	4,7	201 561
Ázsia	2,4	2,5	3,6	7,9	11,4	12,7	549 994
Törökország	1,4	1,3	1,9	3,0	4,0	4,0	174 160
Kambodzsa, Laosz, Vietnam	0,4	0,6	0,7	3,0	3,7	3,7	159 750
Amerika, Óceánia	3,2	1,1	1,3	1,6	2,3	3,0	130 394
Összesen (abszolút szám)	2 861 280	3 281 060	3 887 460	4 037 036	4 165 952	- -	4 306 094

Forrás: Institut National de la Statistique et des Études Économiques [2005]: *Les immigrés en France* – Édition 2005, p. 49

A bevándorlók és a külföldi származású lakosok között egyre növekedett az Európán kívüli térségekből érkezők száma és aránya, minden jel arra utal, hogy ez a folyamat a továbbiakban is erősödni fog. Az Európai Unió tagállamai közül tehát Franciaországba irányult a leghamarabb nagyarányú migráció, mára azonban a tizenötök többsége felzárkózott a bevándorlás tekintetében az élenjáró franciákhoz.

Az Egyesült Királyságban az 1960-as évektől datálható a nagyarányú külföldi bevándorlás. Bár már előtte is jelentős méreteket öltött a migráció, ez főleg a domíniumokra (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, Dél-Afrika) és az Egyesült Államokba kivándorló, ill. az onnan visszatelepülő briteket, valamint az Írországból érkező bevándorlókat jelentette. A XX. század derekától azonban a volt gyarmatokról több százezres nagyságrendű migráció indult a szigetországba. A bevándorlók főként három kibocsátó térségből érkeztek: indiai szubkontinens (India, Pakisztán, Banglades), karibi térség, és fekete-Afrika (Kenya, Dél-Afrika, stb.). A britek kivándorlása azonban továbbra is olyan magas volt, hogy az ország migrációs mérlege az 1980-as évek közepéig negatív volt, ami igencsak furcsa a nyugat-európai országok között. Az 1965 és 1984 közötti öt éves periódusokban évente átlag 11-45 ezer fő volt az Egyesült Királyság migrációs vesztesége (European Commission – Eurostat [2006/a] p. 97). 1983 és 1993 között még mindig 2,4 millió ember hagyta el az országot, de ettől már 240 ezerrel több vándorolt be, a következő évtizedben (1994-2004) pedig már 4,7 millió bevándorló érkezett, a migrációs mérleg 1,4 milliós többletet mutatott (Office for National Statistics [2005] p. 117). A ki-és bevándorlók száma, valamint a külföldön született népesség kevés támaszt nyújt a nem brit bevándorlók valós számának megbecsülésére (mivel a kifelé és befelé irányuló migrációban jelentős szerepet játszanak a britek, ill. a brit állampolgárok). A népszámlálások alkalmával azonban rákérdeznek a lakosság etnikai hovatartozására, így viszonylag pontos képet kaphatunk a bevándorló-közösségek nagyságáról. Az Egyesült Királyságban a 2001-es népszámláláson 4,6 millió ember, a lakosság 8 százaléka vallotta magát valamelyik (faji alapon meghatározott) etnikai kisebbség tagjának, túlnyomórészt ázsiaiak vagy feketének (Office for National Statistics, [2006] p. 108). A népszámlálás további 691 ezer írt és 1,4 millió „egyéb fehér” lakost talált Nagy-Britanniában (tehát Észak-Írországon kívül), ezen európai bevándorlókkal ill. leszármazottaikkal együtt a nem brit (angol, skót, walesi és északír) lakosság aránya 11,4 % körül mozgott. Az etnikai kisebbséghez tartozók túlnyomó többsége Angliában élt, több mint 40 %-uk Nagy-London területén, amely lakosságának 29 %-át tették ki a nem fehér etnikai kisebbségek (ibid.).

6. táblázat: Az Egyesült Királyság lakossága etnikai csoportok szerint, 2001

Etnikai csoport	Teljes lakosság		A kisebbségi lakosságon belüli arány, %
	Ezer főben	%	
Fehér	54 154	92,1	--
Kevert	677	1,2	14,6
Ázsiai vagy brit ázsiai			
Indiai	1 053	1.8	22.7
Pakisztáni	747	1,3	16.1
Bangladesi	283	0,5	6.1
Egyéb ázsiai	248	0,4	5.3
Fekete vagy brit fekete			
Karibi fekete	566	1.0	12.2
Afrikai fekete	485	0.8	10.5
Egyéb fekete	98	0.2	2.1
Kínai	247	0.4	5.3
Egyéb	231	0.4	5.0
Etnikai kisebbségek összesen	4,635	7.9	100
Teljes lakosság	58,789	100	--

Forrás : Office for National Statistics [2006]: *UK 2005, The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London, p. 108

Németország korábban egyike volt az öreg kontinens tipikus nemzetállamainak, az első világháború után, gyarmataitól és jelentősebb kisebbségek által lakott területeitől megfosztva lakossága csaknem száz százalékban német nyelvű és nemzetiségű volt. A helyzet (legalábbis az ország nyugati felében) a második világháború utáni gyors gazdasági növekedés következtében kezdett jelentősen megváltozni. 1945 és 1949 között Németország nyugati hatalmak által megszállt övezetébe 8 millió német menekült és kitelepített érkezett főleg Lengyelországból és Csehszlovákiából, a szovjet megszállási zónába pedig további 3,6 millió (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [2005] p. 13). Miután az ország nyugati felén megalakult a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), a szovjet övezetből pedig a Német Demokratikus Köztársaság, a berlini fal felépítéséig (1961) további mintegy 3,5 millió német menekült nyugatra (ibid.). Az NSZK tehát 11,5 milliónyi embert fogadott be másfél évtized alatt, ennek ellenére a „német gazdasági csoda” következtében olyan gyorsan nőtt a gazdaság, hogy munkaerőhiány kezdett kialakulni. A berlini fal felépítésével ráadásul hirtelen elvágták a keletről érkező munkásutánpótlást. A Német Szövetségi Köztársaság ezért a vendégmunkások toborzásáról szóló kétoldalú szerződések sorát kötötte meg, az elsőt Olaszországgal 1955-ben, majd Spanyol-és Görögország (1960), Törökország (1961), Marokkó (1963), Portugália (1964), Tunézia (1965) és végül Jugoszlávia (1968) következett (Federal Ministry of the Interior [2006] p. 24). Míg 1960-ban mindössze a foglalkoztatottak 1,3 %-a volt külföldi, 1973-ra a vendégmunkások aránya 11,9 %-ra nőtt (ibid.). Ebben az időszakban csaknem 14 millió külföldi munkavállaló érkezett, közülük kb. 11 millió egy idő után elhagyta az

országot, így amikor 1973-ban a nyugatnémet kormány az olajárrobbanás okozta gazdasági válság miatt leállította a vendégmunkások importját, megközelítőleg 2,6 millió külföldi munkás tartózkodott az NSZK-ban (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [2005] p. 13). Bár az újabb külföldi munkavállalók toborzása leállt, megindult a Németországban maradtak családtagjainak beáramlása. Emellett egyre nagyobb méreteket öltött a menedékjogot kérők száma, amely a hetvenes évekig elhanyagolható volt, utána viszont gyorsan növekedett és 1992-ben tetőzött 438 ezer fővel, majd 2004-re 40 ezer alá esett (ibid. p. 14). 2000-ben már 7,3 millió külföldi élt Németországban – közülük 6,8 millió volt a bevándorló, további 1,5 millió már Németországban született – ami az összlakosság 8,9 %-a volt (Independent Commission on Migration to Germany [2001] p. 14). Ehhez lehet még számolni körülbelül egymillió már honosított külföldit, a külföldi származású bevándorló-népesség és leszármazottaik így megközelítőleg az ország 82 milliós lakosságának egytizedét tették ki.¹⁶ Az ezredfordulóig a vendégmunkások, ill. a családtagjaik, de még a Németországban született gyermekeik sem kapták meg a német állampolgárságot, a 2000-ben elfogadott állampolgársági törvény azonban már lehetőséget adott a helyben született és hosszú ideje ott élő külföldieknek a honosításra. Így egyre növekszik a német állampolgárságot megkapók száma. A németországi bevándorlók túlnyomó többségét az egykori vendégmunkások, családtagjaik és leszármazottjaik teszik ki. A legnagyobb közösséget a törökök alkották, 2003-ban 1,88 millióan voltak, az összes külföldi 26 százaléka, majd a volt Jugoszláviából származók következtek, a legtöbben szerb-montenegrói állampolgárok (570 ezer, 7,7 %), majd 600 ezer olasz (8,2 %) és több mint 300 ezer görög és lengyel zárja a sort (Federal Ministry of the Interior [2006] p. 11). A németországi bevándorlók többsége európai (ellentétben Angliával vagy Franciaországgal), bár kérdés, hogy hová számoljuk Törökországot, de a törökök nélkül is az öreg kontinens javára billen a mérleg. A migránsok területi elhelyezkedése az Egyesült Királysághoz hasonlóan nagyon egyenlőtlen. A bevándorlók mintegy 95 %-a a volt NSZK területén él, a keleti tartományokban – Berlint leszámítva – mindössze a lakosság 1,9 %-a volt külföldi (ibid. p. 11). 2001-ban a legtöbb külföldi a nagyvárosokban élt, Stuttgart lakosságának 24,5, Frankfurtnak 24,1, München népességének 22,8 százalékát alkották, majd a gyakorlatilag városállamnak tekinthető három

¹⁶ A külföldi, ill. bevándorló-népesség fent megadott számadatai nem tartalmazzák az 1950 után betelepülő további mintegy 4 millió etnikai németet és családtagjaikat, akik német származásuknak köszönhetően bevándorolhattak Németországba, és megkaphatták az állampolgárságot. A kétoldalú szerződések alapján lezajlott migráció főként a szocialista rendszerek meggyengülése, majd összeomlása után vett lendületet, és mindenekelőtt Románia, valamint a volt Szovjetunió (főleg az Orosz Föderáció és Kazahsztán) német származású lakosságának szinte teljes áttelepülésében öltött testet. Lásd: Independent Commission on Migration to Germany [2001] p. 15 és Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [2005] p. 14.

szövetségi tartomány, Hamburg (19,5 %), Berlin (14,7 %) és Bréma (12,3 %) következett (ibid. pp. 11-12).

A szomszédos Hollandiában a németeket is meghazudtoló precizitással vették számba a bevándorlókat és leszármazottaikat, a holland statisztikák nemcsak a külföldieket tartják nyilván, hanem a külföldi szülők már Hollandiában született gyermekeit is. Az etnikai származásról szóló adatok azt mutatják, hogy szomszédjaihoz hasonlóan az egykor etnikailag szintén homogén Hollandia is nagy átalakuláson ment át az elmúlt évtizedekben, és jóval sokszínűbb, ha úgy tetszik multikulturális országgá vált. 2006-ban az ország 16,3 milliós lakosságának 80,7 %-a volt „öshonos” holland, a többi 3,1 millió külföldi származású volt (nagyjából fele-fele arányban első és másodgenerációs bevándorló), közülük 1,7 millió nem nyugati gyökerekkel rendelkezett (Statistics Netherlands [2006] p. 14). Ez utóbbiak több mint kétharmada Törökországból, Marokkóból és a karibi térség holland gyarmatairól (Holland Antillák, Aruba, Suriname) származik.

Svédország hasonlóan gyorsan alakult át multietnikus és multikulturális társadalommá, 2004-ben a 9 milliós összlakosságból a külföldi származásúak aránya 16 % volt. A külföldön születettek és a külföldi szülőktől Svédországban születettek együttes száma 1 millió 426 ezer főt tett ki, túlnyomó többségük, 1,1 millió ember első generációs bevándorló volt (Statistiska centralbyrån [2006] p. 117). 1970 és 2004 között a külföldön született svédországi lakosok száma megduplázódott, 538 ezerről 1,1 millióra nőtt (ibid. p. 115). Bár Hollandiával ellentétben a bevándorlók között az európaiak vannak többségben kb. kétharmados aránnyal, épp az ázsiai és afrikai származásúak száma növekszik a leggyorsabban. 1970-ben mindössze 6 ezer ázsiai és 4 ezer afrikai születésű lakosa volt Svédországnak, számuk 2004-re 272 ezerre, ill. 65 ezerre ugrott, és hozzájuk számolva a már svéd földön született gyermekeiket 357 és 95 ezerre nő a két kontinensről származó lakosság nagysága (ibid.). Ráadásul Hollandiával ellentétben, ahol jelentősen korlátozták a bevándorlást, Svédországban a migráció rekordokat döntöget. 2006-ban 95 750 bevándorló érkezett Svédországba, a legtöbb mióta vezetik a migrációs statisztikát, és a legmagasabb volt a svéd állampolgárságot megkapó külföldiek száma is, 51 239 fő (The Local, 2007.02.15.). A hazatérő svédeket leszámítva (a migránsok 16 %-a) a legnagyobb csoportot az irakiak alkották, a bevándorlók 11 %-át tették ki és csaknem 13 ezren kaptak állampolgárságot (ibid.). Ha folytatódik a nagyarányú migráció, Svédország pár év alatt felzárkózik a nyugat-európai országokhoz a bevándorlás terén: a lakosság egytizedét az Európán kívülről származó emberek fogják alkotni.

Sajátos csoportot képeznek az EU mediterrán tagállamai, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország. A második világháború után évtizedekig kibocsátó országok voltak. A kivándorlók többségének célpontjai épp a fent felsorolt nyugat-európai államok, főként Franciaország, Németország és a Benelux államok voltak. 1960 és 1975 között mind a négy földközi-tengeri ország vándorlási mérlege negatív volt, évente tízezres, nem ritkán százezres nagyságrendű volt a nettó kivándorlás (European Commission – Eurostat [2006/a] p. 97). Olaszországból például az 1876 és 1976 között eltelt évszázadban becslések szerint 26 millió ember vándorolt ki Amerikába, Ausztráliába és Nyugat-Európa államaiba, a csúcsev 1913 volt, amikor több mint 800 ezer olasz, az összlakosság 2,4 %-a hagyta el az országot (International Organization for Migration [2005] p. 79). Az első fordulat 1975 után következett be, amikor mérséklődött a nagyarányú kiáramlás, és megindult egy visszavándorlási folyamat. Ez több okra is visszavezethető: egyrészt az 1973-as olajárrobbanás következtében kialakuló gazdasági válság miatt a nyugat-európai államok, köztük Franciaország és Németország leállították a munkaerőimportot, másrészt görög, spanyol és portugál földön 1974/75-ben megbuktak az addigi diktatúrák, és a demokratikus fordulat, valamint a később meginduló gazdasági növekedés miatt sok emigráns hazatért. A bevándorlás azonban az 1990-es évekig nem öltött nagy méreteket, sőt több évben újra előfordult, hogy több kivándorló hagyta el az országot, mint amennyi betelepülő érkezett. A kilencvenes években felgyorsult a bevándorlás, majd az ezredforduló után rakétasebességre kapcsolt. 2003-ban és 2004-ben az Európai Unió területén mért, 1,9, ill. 1,8 millió fős nettó bevándorlás kétharmada Spanyolországra és Olaszországra jutott, a két ország nagyjából hasonló mértékben, mintegy évi 600 ezer fővel részesedett a migrációból (ibid.). Spanyolország a későn jövők, de gyorsan felzárkózók csoportjának talán legeklatánsabb képviselője. Lakossága 1990 és 2006 között európai mércével mérve szédítő ütemben nőtt 38,8 millióról 43,8 millióra, a kilencvenes évek évi százezer fő körüli növekedése 2000-től 5-700 ezres, főleg a bevándorlásnak köszönhető drámai gyors emelkedésbe csapott át, a külföldiek aránya az összlakosságon belül pedig másfél évtized alatt gyakorlatilag nulláról 6 százalék fölé ugrott (European Commission – Eurostat [2006/a] p. 55, Instituto Nacional de Estadística [2006] p. 64). A migráció két jelentős formája figyelhető meg a mediterrán országban. Az unióból érkező bevándorlók többségét a kellemes, meleg éghajlatú tengerpartok vonzzák, az ingatlanokat vásárló majd – főleg idősebb korokban – végleg letelepedő uniós állampolgárok révén Spanyolország kezd afféle európai Floridává válni. A legtöbben az angol, német és francia áttelepülők vannak, sokszor a szolgáltatási szektor egy része is követi a „nyaralókat” a vendéglősöktől a fogorvosokig. A Baleári-és Kanári-

szigeteken, valamint Valenciától Gibraltárig már valóságos német és angol kolóniák alakultak ki. A betelepülők másik csoportját a gazdag ingatlantulajdonosokkal ellentétben a szegényebb gazdasági bevándorlók alkotják, akiket a lendületes spanyol fellendülés vonzott az országba. Ők főleg három térségből érkeznek: Latin-Amerikából, Afrikából (mindenekelőtt Marokkóból) és Kelet-Európából (elsősorban Romániából).

7. táblázat: Bevándorlás Spanyolországban: Spanyolország lakossága a születés helye és állampolgárság szerint 2005-ben

Születés helye	Összesen	Ebből spanyol állampolgár	Nem spanyol állampolgár
Teljes lakosság	44 108 530	40 377 920	3 730 610
Európa	41 290 828	39 890 771	1 400 057
Spanyolország	39 717 046	39 550 663	166 413
Egyesült Királyság	238 231	22 377	215 854
Németország	193 062	69 557	123 505
Franciaország	188 670	124 239	66 058
Románia	312 099	3 243	308 856
Afrika	774 240	111 084	663 156
Marokkó	557 219	88 422	468 797
Amerika	1 832 144	343 464	1 488 680
Dél-Amerika	1 573 219	251 588	1 321 631
Ecuador	487 239	7 261	479 978
Kolumbia	288 190	20 046	268 144
Argentína	260 386	75 010	185 376
Venezuela	116 173	66 795	49 378
Peru	108 026	23 142	84 884
Közép-Amerika	167 525	55 821	111 704
Ázsia	205 326	29 036	176 290
Kína	86 964	7 108	79 856

Forrás: **Instituto Nacional de Estadística [2006]: Anuario Estadístico de España 2006**, pp. 58-59.

A spanyolországi bevándorlók területi elhelyezkedése egyrészt az üdülőövezeteket másolja, másrészt követi a spanyol lakosság belső vándorlását a két nagyváros, Madrid és Barcelona, valamint a déli tengerpartok, Andalúzia és Valencia tartományok felé.

Az Európai Unió tagállamai közül a 2004-ben és 2007-ben csatlakozott 10 kelet-európai volt szocialista ország a belépésig nem vált a nemzetközi migráció jelentős célpontjává (nem így az ugyancsak 2004-ben csatlakozó két kis mediterrán szigetország, Ciprus és Málta). A külföldiek, külföldön születettek aránya minimális, 2-3 százalék körül mozog, az Európán kívüli bevándorlók száma pedig elhanyagolható. Némileg kivételt képeznek a balti államokban lévő jelentős orosz kisebbségek, ezek azonban egy volt szövetségi államon (Szovjetunió) belüli migráció révén jöttek létre. Hasonló a Csehországban és Szlovákiában lévő nagyszámú szlovák és cseh közösség, amelyek az egykori Csehszlovákiában zajló belső vándorláskor keletkeztek. A nagyarányú bevándorlás,

különösen Európán kívülről, ezekbe az országokba még csak a jövő zenéje – ez egyben lehetőséget is jelent e társadalmaknak, hogy a régi uniós tagországok tapasztalataiból tanulva alakítsák ki bevándorlási politikájukat.

1.3. A jövő – többségben a bevándorlók?

A jövőben valószínűleg (legalábbis a jelenlegi tendenciákat alapul véve) mind az Egyesült Államokban, mind az Európai Unió tagországaiban jelentősen emelkedni fog a bevándorlók és leszármazottaik aránya az össznépelességen belül. Míg az Egyesült Államok népessége továbbra is lendületesen nőni fog, és az USA Népszámlálási Hivatalának előrejelzése alapján 2050-re eléri a 420 millió főt, addig az EU lakossága a legoptimistább előrejelzések szerint is fogyásnak indul, még viszonylag jelentős szintű (2050-ig 30 millió feletti) migrációs többlet esetén is. A bevándorlók és leszármazottaik arányának jövőbeli növekedése számos tényezőtől függ: mekkora lesz a bevándorlás, vannak-e különbségek a helyben született és a bevándorló népesség természetes szaporulata között, mekkora a belső migráció, azaz a helyi lakosság is a bevándorlók által lakott területekre vándorol vagy ellenkezőleg, elköltözik onnan. Emellett döntő fontosságú a vegyes házasságok aránya: ha a bevándorlók elsősorban egymás között házasodnak, többnyire a származási országukból jövő házastársat választva, akkor közösségeik tovább fennmaradnak, ha viszont főleg a helyiekkal házasodnak, akkor hamarabb beolvadhatnak a többségi társadalomba.

A bevándorlók és leszármazottaik számarányának növekedése elsősorban az amerikai és európai nagyvárosokban volt szembeűnő. Számos amerikai nagyvárosban, például Los Angelesben, Miami-ban, San Joséban vagy a texasi El Pasóban és San Antonióban már az ezredfordulóra többségbe került a hispán és ázsiai származású népesség. A közeljövőben további nagyvárosokban, Houstonban, Dallasban, San Franciscóban, Las Vegasban is ez fog majd történni. Európa metropolisai közül az elkövetkező évtizedekben az angliai Londonban, Birminghamban és Bradfordban, a francia Marseille-ben, a németországi Frankfurtban és Stuttgartban, az öt legnagyobb holland nagyvárosból négyben (Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht), a belgiumi Brüsszelben és Antwerpenben és a svéd Malmöben fognak valószínűleg többségbe kerülni a bevándorlók és leszármazottaik. A bevándorló népesség kiugróan magas számarányát néhány nagyvárosban, nemcsak az okozza, hogy a városok a nemzetközi migráció fő célpontjai, hanem az is, hogy a modern urbanizációs folyamatok következtében a városok belső területeiről a lakosság egyre nagyobb része költözik ki az adminisztratíván külön egységet alkotó, de a városokkal legtöbbször szorosan összenőtt elővárosokba vagy városkörnyéki településekre. Ha nemcsak a statisztikailag behatárolt

városokat nézzük, hanem hozzájuk számoljuk az azokkal összenőtt, őket körülvevő területeket, azaz az egész városi agglomerációt, akkor a bevándorlók és leszármazottaik aránya már jóval alacsonyabb. Ők ugyanis elsősorban a „hagyományos” belvárosi negyedeket lakják, míg a helyi lakosság nagyobb része már kiköltözött a város környéki településekre. Ez különösen az amerikai urbanizáció sajátossága, ahol az összlakosságnak már több mint a fele elővárosokban (*suburbs*) él. Tipikus példa lehet a floridai Miami, ahol a 2000-es népszámláláson a város szűken vett adminisztratív területén a 360 ezer lakos kétharmada mondta magát hispán vagy latinó származásúnak, de a teljes városi övezet (Miami-Fort Lauderdale-Miami Beach Metropolitan statistical area) 5,4 millió lakosából „csak” 38 % a hispán (US Census Bureau [2007] p. 31). Ami Miamihoz hasonlóan igaz a legtöbb amerikai nagyvárosra, az nem érvényes az új típusú urbanizáció mintapéldájának számító, hagyományos belvárossal nem is rendelkező, inkább autópályákkal összekötött városok halmazának tekinthető, a Csendes-óceán partján 130 kilométer hosszan elnyúló, szélességében akár a 100 kilométert is elérő, jórészt földszintes Los Angelesre és agglomerációja. A város „szűken vett” adminisztratív területének kevesebb mint 4 millió és tágabb agglomerációjának csaknem 17 millió lakosa nagyjából hasonlóan oszlik meg a különböző etnikai csoportok között.¹⁷

Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának becslése alapján 2050-ig az európai származású fehér amerikai lakosság aránya 50 %-ra csökken (a 2000-es 69,4-ről), miközben a hispánok aránya fél évszázad alatt 12,5 %-ról 24,4-re, az ázsiaiaké pedig 3,8-ről 8%-ra ugrik, a feketék aránya pedig az előrejelzés szerint mérsékelten, 12,7%-ról 14,6%-ra emelkedik (US Census Bureau [2004/a]). Az ázsiai és a hispán lakosság gyors növekedése főleg a jelentős várható bevándorlás következménye lesz, ill. a hispánok (azon belül is főleg a mexikói és közép-amerikai származású lakosság) átlagot meghaladó természetes szaporodásának eredménye. A kérdés az, hogy az ázsiai és hispán származású lakosság mennyire fog keveredni a többi etnikai, faji csoporttal, mennyire veszi át a nyelvet és olvad be/össze a többségi társadalommal. Ha az előrejelzések nagyjából bejönnek, akkor egész megyékben és régiókban a bevándorlók és leszármazottaik fogják alkotni a lakosság többségét, sőt a

¹⁷ Los Angeles városának 3,7 millió lakosából a 2000-es népszámláláson 46.5 %-a vallotta magát hispán vagy latinó származásúnak és 10%-a ázsiaiinak. A Los Angeles-Long Beach-Santa Ana városi területnek, amely jórészt a nagyvárost, valamint Los Angeles és Orange megyéket foglalja magában 2005-ben 12,9 millió lakosa volt, ebből 5,6 millió hispán (43,5 %) és 1,8 millió ázsiai (13,8 %). Ehhez számolhatjuk még a várossal összenőtt és a helyiek által „Inland Empire” néven emlegetett területet (Riverside - San Bernardino - Ontario Metropolitan statistical area) 3,9 millió lakossal, ebből 1,7 millió hispán (42,9 %) és 200 ezer (5,2 %) ázsiai. Ez összesen 16,8 millió lakost jelent, ebből 7,3 millió (43,4 %) hispán és 2 millió ázsiai (11,8 %). Vagyis a négymillió nagyvárosban és a négyszer ekkora agglomerációban csaknem azonos a hispán és ázsiai lakosság aránya. (Lásd: US Census Bureau [2007] p. 31).

jelenlegi tendenciák (népszaporulat, migráció) folytatódása esetén egész államokban is többségbe kerülhetnek. Ez mindenekelőtt a hispán lakosságra igaz.

8. táblázat: A hispán lakosság és a hispán születések száma és aránya az Amerikai Egyesült Államok néhány tagállamában

Tagállam	Teljes lakosság (2000)	Hispán lakosság (2000)	Hispánok aránya (2000)	Összes születések száma (2002)	Ebből hispán születés* (2002)	Hispán születések aránya (2002)
Új Mexikó	1 819 046	765 386	42.1%	27,753	14,623	52,7%
Kalifornia	33 871 648	10 966 556	32.4%	529,357	263,061	49,7%
Texas	20 851 820	6 669 666	32.0%	372,450	178,968	48,1%
Arizona	5 130 632	1 295 617	25.3%	87,837	37,938	43,2%
Nevada	1 998 257	393 970	19.7%	32,571	11,386	35,0%
Colorado	4 301 261	735 601	17.1%	68,418	21,029	30,7%
Florida	15 982 378	2 682 715	16.8%	205,579	51,619	25,1%
New York	18 976 457	2 867 583	15.1%	251,415	54,700	21,8%
USA	281 421 906	35 305 818	12,5%	4,021,726	876,642	21,8%

* A hispán anyától születő gyermekek száma. Forrás: **US Census Bureau: Statistical Abstract of the United States 2004-2005**, 2004, *Population by Race and Hispanic or Latino Origin, for States, Puerto Rico, and Places of 100,000 or More Population: 2000* és *Percent of Population by Race and Hispanic or Latino Origin, for States, Puerto Rico, and Places of 100,000 or More Population: 2000* alapján

Ahogy a fenti táblázatból is kiderül, a hispán születések aránya jelentősen meghaladja a hispán lakosság arányát az egyes tagállamokban. A magasabb születési arányszámok miatt Új-Mexikóban a hispán anyától születő gyermekek száma már meghaladta az összes születés felét, Kaliforniában és Texasban csaknem elérte azt, és egyharmadnál nagyobb arányt képvisel Arizonában és Nevadában is. Nem nehéz kiszámolni, hogy az elkövetkező években tovább emelkedik majd a latin-amerikai származású lakosok száma és aránya, hisz azt a magasabb természetes szaporulat mellett még a szünni nem akaró bevándorlás is táplálja. Ha a jelenlegi népesedési tendenciákban nem következik be valamilyen drámai változás, akkor az elkövetkező évtizedekben az Egyesült Államok öt, hat államában is többségbe kerülnek a hispánok, beleértve a két legnépesebbet, Kaliforniát és Texast is. Az uniós tagállamokban aligha várhatóak ilyen drámai változások, de a jelenlegi tendenciák figyelembevételével az elkövetkező évtizedekben a bevándorlók és leszármazottaik aránya az össznépességen belül 15-20 % fölé nőhet, de akár a 30 %-ot is elérheti. A holland statisztikai hivatal 2006-os becslése szerint például 2050-ben Hollandia megközelítőleg 17 milliós lakosságának 70,3 százaléka lesz „őshonos” holland, a többiek külföldi gyökerűek lesznek, többségük – a várható összlakosság 16,6 %-ka – nem nyugati eredetű (Statistics Netherlands [2006] p. 28).

Ahogy a fenti táblázat is rávilágít, az Egyesült Államokban a hispán népesség dinamikus növekedésének a motorja a jelentős bevándorlás mellett a magasabb termékenység. 2005-ben a Népszámlálási Hivatal felmérése szerint a 77 millió amerikai családból 53 százaléknak nem

volt 18 év alatti saját gyermeke, a családok 20 %-ának egy, 18 %-ának két, 10 %-ának pedig három vagy több 18 évnél fiatalabb gyermeke volt (a családok közé számolva a csak egy családfővel rendelkező, ill. az egy főből álló háztartásokat is, lásd: US Census Bureau [2007] p. 31). A hispán családokban a gyermektelen párok aránya csak 37 % volt, a három és többgyermekeseké viszont 18 %, miközben 22 és 23 százalékuknak volt egy illetve két 18 év alatti saját gyereke (ibid.). Európában főleg a muszlim és fekete-afrikai országokból származó bevándorlók természetes szaporulata magasabb a többségi lakosságénál. Franciaországban például az egy anyára jutó gyermekek átlagos száma 1,9 körül mozgott az ezredfordulón, ami Írország mellett legmagasabb érték volt az Európai Unión belül. Az 1999-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy az Európán kívüli bevándorlók (külföldön születettek) között az átlagot jelentősen meghaladta a termékenység. A Törökországból, Algériából, Marokkóból, Tunéziából és a többi afrikai országból származó franciaországi anyáknak átlagosan 2,7-2,8 gyermekük volt, az Indokínából származóknak 2, míg a más európai országokban születetteknél (Portugália kivételével) átlag körüli vagy az alatti volt a gyerekszám (INSEE, [2005] p. 65). A Franciaországban született házaspárok 10 %-ának volt három vagy több gyermeke, de a külföldön született házastársaknál a három vagy többgyermekes családok aránya a marokkóiaknál 57, a tunéziaiaknál 50, az algériaiaknál 49, a törököknél 43 százalék volt (ibid. p. 59). Hollandiában 2006-ban az összlakosság 10,5 %-a volt (első vagy másodgenerációs) nem nyugati gyökerű bevándorló, de a 2004-ben született 187,6 ezer gyerekből 33 ezer, azaz 17,6 százaléknyi az ő családjaikban jött a világra (Statistics Netherlands [2006] pp. 14-18). Angliában és Walesben 2001-ben az átlagos termékenységi arányszám, vagyis az egy anyára jutó gyerekek száma 1,6 volt, de a Pakisztánban született anyákra 4,7, a Bangladesből származókra 3,9 az indiai eredetűekre pedig 2,3 gyerek jutott (Office for National Statistics [2005] p. 81). Belgiumban is hasonló a helyzet, a bevándorlás és a muszlim eredetű lakosság magasabb természetes szaporulata következtében főleg a fővárosban növekszik az arab, török és afrikai eredetű lakosság aránya: „*Brüsszelben, egy sor EU-intézmény székhelyén, az EU „fővárosában” immáron az újszülöttek 57 %-a muszlim*” (Rostoványi [2005] p. 365). A fiú újszülötteknek adott nevek között a legkedveltebb már évek óta a Mohamed. 2005-ben a brüsszeli régióban a fiú újszülötteknek adott leggyakoribb keresztnemek sorrendje a következő volt: Mohamed, Adam, Ayoub, Rayan, Mehdi, Ilias, Lucas, Zakaria, Nathan, Nicolas (Belien In: Brussels Journal 2006.12.07.). 1960-ban a belga főváros lakosságának még csak 7,3 %-a volt külföldi, az ezredforduló után arányuk 26 % fölé nőtt, de ha ehhez hozzaszámoljuk az időközben honosított külföldi állampolgárokat és a már Belgiumban született gyermekeiket, akkor a bevándorlók és leszármazottaik aránya 56,5 %-ra

nő (Belien In: Brussels Journal 2006.04.18.). Az átlagosnál magasabb gyerekszám elsősorban az egymás között házasodó első generációs bevándorlókra jellemző, akik a származási országukból a saját társadalmi csoportjukban megszokott családmoddelt hozzák magukkal a fejlett országokba. A termékenység változása a következő generációban attól függ, hogy a bevándorló népesség mennyire asszimilálódik/integrálódik a többségi társadalomba, és veszi át annak családmoddelljeit, illetve hogy mekkora a vegyes házasságok és a származási országokból (családegyesítés révén) érkező házastársak aránya.

Az Egyesült Államokban rohamosan növekszik a különböző fajkhoz és etnikai csoportokhoz tartozó egyének közötti vegyes házasságok száma és aránya. 1980-ban a 49,7 milliónyi házasság közül még csak 651 ezer (1,3 %) volt fajk közötti és 891 ezer esetben (1,8 %) az egyik házastárs hispán származású volt (US Census Bureau [2007] p. 52). 2005-ben az 59,5 millió házaspár közül már 2,3 millió (3,8 %) volt fajk közötti frigy résztvevője és 2,2 millió (3,7 %) volt a hispán és nem hispán partnerekből álló házastársak száma (ibid.). Ez a tendencia még szembetűnőbb, ha csak a frissen kötött házasságokat figyeljük. Különösen igaz ez az ázsiai származású amerikaiak esetében. 1990-ben a 25 és 34 év közötti ázsiai-amerikai férfiak 50 és a nők 55 százaléka nem ázsiai származásával házasodott össze, a 25 év alattiaknál ez a szám a férfiak esetében 54, a nőknél 66 % volt (Huntington [2005] p. 464). Az ázsiai amerikaiak nagyszámú részvételét a vegyes házasságokban főleg azzal magyarázzák, hogy az Egyesült Államokban élő ázsiai lakosság sok kisebb, nyelvében és kultúrájában jelentősen eltérő, különböző országokból (Kína, Fülöp-szigetek, Korea, Japán, Vietnam, Laosz, India stb.) származó, közös identitástudattal nem rendelkező népcsoportból áll. A legnagyobb kisebbségi etnikai csoport, a hispánok esetében is magasnak tekinthető a vegyes házasságok aránya, bár némileg csökkenő tendenciát mutat. 1980-ban 2,8 millió olyan házaspár volt, ahol legalább az egyik házastárs hispán vagy latinó származású, s ezek 32 százaléka (891 ezer) volt vegyes házasság, 2005-ben már csaknem 8 millió hispán házastársat érintő házasság volt, ebből 2,2 millió (27,6 %) volt a vegyes házaspárok aránya (US Census Bureau [2007] p. 52). A fekete lakosság körében is jelentősen emelkedett a vegyes házasságok aránya. 1960-ban a feketék által kötött új házasságoknak csupán 1,7 %-a volt vegyes házasság, 1993-ban azonban már a feketéket érintő házasságok 12,1 százalékában fehér volt a házastárs. (Ez különösen annak a fényében figyelemre méltó, hogy a hatvanas évek közepéig az USA 19 tagállamában létezett a fajk keveredését tiltó törvény, amelyet Északon a fehérek 42, Délen pedig a 70 százaléka helyeselt is – lásd: Huntington [2005] p. 475.) A vegyes házasságok gyakoriságánál is nagyobb mértékben nőtt azok társadalmi elfogadottsága. „1999-ben a Pew Központ felmérése szerint a válaszadók 63 százaléka azt

mondta, hogy a fajok közötti vegyes házasság „jó, mert segíti lebontani a faji korlátokat”, miközben 26 százalék vélte úgy, hogy „rossz, mert a fajok keveredése csökkenti az egyes fajok tehetségét és sajátos adottságait”. 1997-ben a Gallup által végzett felmérés úgy találta, hogy mind a fekete, mind a fehér tizenévesek 70 százaléka szerint más fajhoz tartozóval járni „nem nagy ügy”. 2001-ben a Harvard-Kaiser Alapítvány és a Washington Post közvélemény-kutatása során a feketék 77, a latinók 68, az ázsiaiak 67 és a fehérek 53 százaléka vélte úgy, hogy mindegy, hogy valaki saját fajához vagy más fajhoz tartozóval köt-e házasságot. Az amerikaiak 40 százaléka olyasvalakivel jár, aki más fajhoz tartozik.” (Huntington [2005] pp. 475-476). Ezek a folyamatok arra engednek következtetni, hogy a fajok, etnikumok szerepe az Egyesült Államokban a jövőben egyre inkább elhalványul, egyre több lesz a két vagy több fajhoz tartozó amerikai. A nagy kérdés a hispán lakosság növekedésének jellegében rejlik. Ha tovább folytatódik a tömeges bevándorlás Mexikó felől, és a hispán lakosság nagy része továbbra is az USA délnyugati tagállamaiban fog tömörülni, akkor egyes ottani régiókban olyan nyomasztó többségbe kerülnek a hispán és latinó származásúak, hogy tovább csökkenhet a vegyes házasságokban való részvételük. Ezt erősítheti az angol nyelvű fehér (és részben a fekete) népesség elvándorlása a jelentős bevándorlással és a hispán lakosság gyors növekedésével jellemezhető területekről. Bár a kilencvenes években a belső vándorlás és a hispán bevándorlás legfontosabb célterületei jórészt fedték egymást (a napövezet és a Sziklás-hegység gyorsan fejlődő tagállamai), néhány kivétel azért akadt, a legmarkánsabb Dél-Kalifornia, a Los Angeles-i konurbáció volt. Kalifornia állam népessége az 1990-es években 4 millióval nőtt, a fehér lakosság száma azonban csaknem félmillióval csökkent, Los Angeles megye 480 ezer fehér lakost veszített el (Buchanan [2006] p. 49). 1960-ban a megye lakosságának 82 százalékát tették ki a nem hispán fehérek, arányuk az ezredfordulóra 31 %-ra esett, miközben a hispán és latinó származású népességé 44,6 %-ra nőtt (ibid. p. 47). 2000 és 2005 között folytatódott a kaliforniai lakosság elvándorlása, az „aranyállam” az Amerikán belüli migráció révén 664 ezer lakost veszített (ami egyedülálló a napövezetben, ahol az összes többi térség belső vándorlási egyenlege pozitív előjelű volt), miközben a nemzetközi migráció révén 1 millió 416 ezer új bevándorló érkezett, a Los Angeles-Long Beach-Santa Ana városi terület pedig 5 év alatt 704 ezer embert veszített a belső migráció révén, és ezt még a 647 ezer fős külföldi bevándorlás sem tudta ellensúlyozni (US Census Bureau [2007] p. 23, 30).

Európában sokkal kevesebb adat áll rendelkezésre a vegyes házasságokról, a meglévők azonban arra engednek következtetni, hogy azok gyakorisága különösen az afrikai és ázsiai muszlim származású lakosság között jóval alacsonyabb, mint az amerikai kisebbségeknél.

Franciaországban 1999-ben 1 millió 823 ezer olyan család volt, ahol legalább az egyik házastárs bevándorló (azaz külföldön született külföldi állampolgárként), ez az összes egy háztartásban élő pár 12,9 %-át jelentette (INSEE, [2005] p. 57). Ezek közül 53 % volt azoknak a pároknak az aránya, ahol egy bevándorló egy Franciaországban született lakossal élt együtt (ibid. p. 60). Az endogám, közösségen belüli házasságok aránya a török bevándorlók között volt a legmagasabb, az őket érintő házasságok 78,6 százalékában a férj és a feleség is törökországi születésű volt, a megfelelő arány a marokkóiaknál 59,4, az algériaiaknál 48,8, a tunéziaiaknál és a többi afrikai országokból származóknál 47,4, az indokínaiaknál 53,5 % volt, míg például az olaszoknál csak 25,3, a spanyoloknál pedig 28,6 (ibid. p. 61). A gond az, hogy a francia statisztikák nem adnak pontos képet az etnikai csoportokon belüli endogám házasságokról, mert csak a külföldi és hazai születés szerint különböztetik meg a házastársakat. Ha egy Marokkóban született nő feleségül megy egy Franciaországban született férfihoz, akkor ez vegyes házasságnak minősül, csak hogy a férj nyugodtan lehet marokkói szülők Franciaországban született, francia állampolgársággal rendelkező gyereke. A statisztikailag vegyes házasságnak elkönyvelt frigy így lényegében egy a marokkói közösségen belüli endogám házasság. Ezért feltételezhető, hogy a külföldi származású közösségeken belüli házasságok aránya jóval magasabb a fent idézett adatoknál is. A családgyesítések révén a származási országból érkező házastársak aránya Belgium flamand részén növekedést mutat: az 1970-es években a flandriai marokkói közösségből házasodók 41,4 %-a választott házastársat Marokkóból, 2000 és 2003 között már 65,4 %, a török közösségnél hasonlóan magasak az arányok (Belien In: Brussels Journal 2006.12.19.).

Összességében elmondható, hogy Európában nagyobbak a különbségek a helyi lakosság és az Európán kívülről érkező bevándorlók természetes szaporulata között és az afrikai és muszlim országokból érkező bevándorlók kevésbé keverednek az öreg kontinens fehér lakosságával, mint Amerikában az ázsiai vagy hispán származású népesség. Az európai lakosság kisebb termékenységével párosulva ez valószínűleg oda fog vezetni, hogy a fő migrációs célpontnak számító uniós tagállamokban gyorsabban fog emelkedni az Európán kívülről származó népesség aránya, mint Amerikában a hispánoké és ázsiaiaké. Ennek következtében az öreg kontinens számos államában az Európán kívülről származó népesség aránya elérheti majd a hispánok és az ázsiaiak arányát az Egyesült Államok népességén belül, vagyis 20-30 % körüli szintre nőhet (még ha erről többnyire nem is lesz hivatalos statisztikai kimutatás). Ez a folyamat természetesen jelentősen függ majd a további bevándorlás intenzitásától és jellegétől.

2. Bevándorlók a jóléti államok munkaerőpiacán

„A nagy különbség abban, ahogy az európaiak és az amerikaiak a bevándorlásra tekintenek, abból a tényből ered, hogy Amerika a jóléti ellátórendszerét védi a bevándorlók előtt, de munkaerőpiacát nyitva hagyja, míg az EU a munkaerőpiacát védi és jóléti rendszerét hagyja nyitva.”

Kathleen Newland, Migration Policy Institute, Washington¹⁸

„Nyilvánvaló, hogy a szabad bevándorlás és a jóléti állam nem összeegyeztethető.”

Milton Friedman, Nobel-díjas közgazdász¹⁹

¹⁸ „The big difference in the way Europeans and Americans look at immigration springs from the fact that America protects its welfare system from immigrants but leaves its labour markets open, while the EU protects its labour markets and leaves its welfare system open.” Idézi: **The Economist: Talking of immigrants**, 2006.06.03.

¹⁹ “It’s just obvious that you can’t have free immigration and a welfare state.” Idézi: **Borjas, George J. [2002]: The Impact of Welfare Reform on Immigrant Welfare Use**

2.1. A társadalmak előregedése okozta gazdasági teher

Az elmúlt évtizedekben a fejlett országokban a nyugdíjkiadások bruttó nemzeti terméken (GDP) belüli aránya nagymértékben növekedett. A demográfiai előrejelzéseket figyelembe véve az állami nyugdíjkiadások arányának további jelentős emelkedése várható, amely előbb-utóbb finanszírozhatatlanná teszi az állami felosztó-kirovó elven működő nyugdíjrendszereket. Az Európai Bizottság számára 2002-ben készített, a nyugdíjreformmal foglalkozó tanulmányában Mc Morrow és Roeger három fő okra vezette vissza a nyugdíjkiadások növekedésének okait (Mc Morrow – Roeger [2002] pp. 13-18):

1. Demográfiai tényezők:

1960 és 2000 között a születéskor várható élettartam – 70 év körüli szintről kiindulva – 7-8 évvel nőtt mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind az Európai Unió (2004 májusi bővítését megelőző) 15 tagállamában (EU-15). A születések száma nagyjából 1970-től nagy mértékben visszaesett mindkét térségben. Az Egyesült Államokban ez a folyamat megfordult, a termékenységi mutató a kilencvenes évekre visszatért a reprodukciós szintre, az EU tagállamaiban továbbra is mélyen alatta maradt ennek. Jórészt a csökkenő születésszám és a növekvő átlagéletkor következtében a 65 év feletti lakosok aránya a teljes populáción belül 1960 és 2000 között az Egyesült Államokban 9-ről 13 %-ra, a tizenötök tagállamaiban 11-ről 16 %-ra emelkedett. Emellett az *öregkori támogatási ráta* (az egy idős, 65 év feletti lakosra jutó munkaképes korú – ez esetben 16 és 64 év közötti – lakosok száma) ugyanezen időszakban 6,5-ről 5,1-re csökkent az USA-ban és 6,1-ről 4,1-re esett vissza Európában. Az Európai Unió lakosságának lassabb növekedését, a termékenység alacsonyabb szintjét és az idős korúak magasabb arányát tükrözik a következő táblázat adatai.

9. táblázat: Az Egyesült Államok és az Európai Unió néhány demográfiai mutatója

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2002
Teljes lakosság (millió fő)*										
EU-25	376,4	393,3	406,9	417,5	426,1	432,1	438,6	446,6	451,3	452,6
EU-15	314,8	330,2	340	349,2	354,6	358,5	363,7	371,4	376,4	377,9
USA	180,7	194,3	205,1	216,0	227,7	238,5	250,1	266,6	282,3	287,7
Teljes termékenységi mutató**										
EU-25	2,59	2,66	2,34	2,02	1,88	1,70	1,64	1,44	1,48	1,46
EU-15	2,59	2,72	2,38	1,96	1,82	1,60	1,57	1,42	1,50	1,50
USA	3,31	2,55	2,02	1,79	1,82	1,92	2,05	2,04	2,05	2,06
60 év feletti lakosok aránya***										
EU-25	14,8	15,9	17,0	17,9	17,3	18,3	19,2	20,0	21,0	21,4
EU-15	15,5	16,4	17,5	18,3	17,8	18,9	19,8	20,6	21,7	22,1
USA	13,3	13,4	14,1	14,8	15,6	16,4	16,6	16,4	16,5	16,3

Megjegyzés: * az USA esetében évközi átlag, az EU esetében az év eleji érték, ** az egy anyára jutó gyerekek átlagos száma, *** a 60 év feletti lakosok aránya a teljes populáción belül százalékban kifejezve

Forrás: **European Commission – Eurostat** [2004]: *Population Statistics*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg

2. Munkaerőpiaci hatások:

Az öregkori támogatási ráta csak részben fejezi ki a nyugdíjkiadások okozta gazdasági terhet. A munkaképes korú lakosságnak ugyanis átlagosan csak kb. 60-70 %-a dolgozik és fizeti a nyugdíjjárulékot. Ezért érdekesebb a *rendszerfüggőségi ráta* (az egy nyugdíjasra jutó, járulékokat fizető dolgozók számának) a vizsgálata. 1960-ban az Egyesült Államokban és a tizenötök országaiban is körülbelül 4 aktív járulékfizető jutott egy nyugdíjasra. Ez az arány az USA-ban változatlan maradt, sőt a kilencvenes évek végén még nőtt is egy kicsit, miközben az EU 15 államában az ezredfordulóra átlagosan 2,5 környékére esett. A nagy különbségek érthetőbbé válnak a munkaerőpiaci folyamatok fényében. Az Egyesült Államokban 1960 és 2000 között jóval gyorsabban nőtt a foglalkoztatottak száma, míg Európában ezalatt lassabban bővült a foglalkoztatottság, és 2 %-ról 10 % közelébe emelkedett a strukturális munkanélküliség. Ráadásul a tizenötök államaiban az elmúlt négy évtizedben a tényleges nyugdíjkorhatár (a ténylegesen nyugdíjba vonulók átlagéletkora) 5 és negyed évet zuhanva valamivel 60 év alá esett, míg az USA-ban „csak” 63 évre csökkent – 3,5 évet zsugorodva az 1960-as szinthez képest.

3. A nyugdíjrendszerek nagyvonalúsága

Az EU Bizottság tanulmánya – az OECD adataira támaszkodva – arra is felhívja a figyelmet, hogy jelentősen emelkedett a nyugdíjrendszerek „nagyvonalúsága”. A bruttó helyettesítési ráta (az átlagos bruttó nyugdíj aránya a bruttó átlagkeresethez képest) 1960 és 1995 Amerikában és az unió tagállamaiban is jelentősen nőtt. Az Egyesült Államokban több mint 10 százalékpontot ugorva meghaladta az ötven százalékot, de még így is alatta marad a tizenötök 60 % körüli átlagának.

Főként a fent említett három oksági csoport együttes következményeként az állami nyugdíjkiadások aránya a GDP-n belül 1960 és 2000 között az Egyesült Államokban 4 %-ról 7% fölé (3,75 százalékpontos emelkedés), az EU 15 államában pedig 6 %-ról 12 %-ra (6,25 %-kal) emelkedett. Mc Morrow és Roeger tanulmánya egyértelműen azt mutatja, hogy az Egyesült Államok sokkal kedvezőbb helyzetben van: lakossága fiatalabb, a születési ráta jóval meghaladja az európai átlagot, a foglalkoztatottak száma gyorsabban nőtt az elmúlt évtizedekben mint az öreg kontinensen és az állami nyugdíjrendszer sem annyira „nagyvonalú” mint az EU-15 államaiban. Ráadásul az Egyesült Államokban a nyugdíjjövedelmeknek csak kétharmada származik a nyugdíjrendszer felosztó-kirovó részéből (az összehasonlítás csak erre terjedt ki), és ez a nyugdíjasok teljes jövedelmének 40 %-a (a többi a magán-nyugdíjpénztárakból, illetve egyéb megtakarításokból, munka-jövedelmekből

és befektetésekből származik). Az európai tizenötöknél az állami felosztó-kirovó rendszer átlagos aránya a nyugdíjjövedelmeken belül 90%, a nyugdíjasok teljes jövedelmén belül 55-60 %. Az EU-15 államainak lakossága tehát jóval előregedettebb, a születési ráta alacsonyabb, a foglalkoztatottak száma lassan gyarapszik, a nyugdíjrendszer nagyvonalúbb és a nyugdíjjövedelmek jóval nagyobb mértékben függenek az állami felosztó-kirovó rendszertől, mint az USA-ban. Ebből az következik, hogy – amennyiben a fejlett országok a nyugdíjproblémákat részben vagy egészben a bevándorlással szeretnék orvosolni – az uniós tagállamok vannak jobban rászorulva a bevándorlók befogadására.

2.2. A bevándorlók iránti demográfiai igény számszerűsítése

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Népesedési Osztálya által készített tanulmány megpróbálja számszerűsíteni, mennyi bevándorlóra lenne szükség a fejlett országokban 2050-ig (United Nations Population Division [2000]). Az ENSZ-tanulmány több lehetséges forgatókönyvet is felvázol 2050-ig:

- **A III. forgatókönyv** azt vizsgálja, hogy az 1995 után, zéró bevándorlás mellett elért legmagasabb népességszám megtartásához a továbbiakban (2050-ig) hány bevándorlóra lenne szükség. Bevándorlás nélkül Németország és Olaszország lakossága 1995-ben, az EU-15 népessége 2000-ben, az Egyesült Államoké pedig 2030-ban tetőzne. Ennek a lakosságszámnak a szinten tartásához a továbbiakban a tizenötök esetében 47 millió, az Egyesült Államokban 6,4 millió betelepülőre lenne szükség. Az egyes EU tagok között jelentős különbségek vannak. Németországnak 18 millió új bevándorlót kellene befogadnia és 2050-ben az 1995 utáni migránsok tennék ki a lakosság 28 %-át, míg Franciaországnak elég lenne 1,5 millió új lakos, arányuk mindössze 3 % lenne a 2050-ben várható összlakosságon belül.
- **A IV. forgatókönyv** azt számszerűsíti, hogy – 1995 után ugyancsak zéró migrációt feltételezve – a 15 és 64 év közötti korosztály nagysága mikor érne el a legmagasabb szintet, s ennek a szintnek a megtartásához a továbbiakban mennyi bevándorlót kellene befogadni. A munkaképes korú lakosok száma Németországban, Olaszországban és az EU-15 átlagában már 1995-ben elérné a maximumot, Franciaországban és az Egyesült Királyságban csak 2010-ben, az Egyesült Államokban 2015-ben tetőzne. Ezek után az EU-15-nek 80 millió, az USA-nak 18 millió bevándorlóra lenne szüksége.
- **Az V. forgatókönyv** arra a kérdésre ad választ, hogy az öregkori támogatási ráta (az egy 65 év feletti lakosra jutó munkaképes korú, 15 és 64 év közötti lakosok száma)

1995-ös szinten való megtartásához mennyi migráns befogadása szükséges. 1995-ben egy idős lakosra 4,3 munkaképes korú jutott az EU-ban (miközben nincsenek jelentős különbségek a nagyobb tagállamok között) és 5,21 Amerikában. Ezen arányok fenntartásához a várható demográfiai tendenciák mellett 2050-ig elképesztően magas bevándorlásra lenne szükség: 700 millió főre a tizenötök tagállamaiban és több mint félmilliárdra az Egyesült Államokban.

A következő táblázat mutatja, hogy a felvázolt forgatókönyvek alapján mekkora lenne a teljes lakosság nagysága 2050-ben, mennyi bevándorlóra lenne szükség addig, milyen magasra nőne az 1995 után betelepülők aránya, és milyen lenne az öregkori támogatási ráta:

10. táblázat: A bevándorlók iránti becsült igény néhány fejlett országban

	III. forgatókönyv				IV. forgatókönyv				V. forgatókönyv			
	1. Teljes lakosság	2. Bevándorlók száma	3. Bevándorlók aránya (%)	4. Öregkori támogatási ráta	1. Teljes lakosság	2. Bevándorlók száma	3. Bevándorlók aránya (%)	4. Öregkori támogatási ráta	1. Teljes lakosság	2. Bevándorlók száma	3. Bevándorlók aránya (%)	4. Öregkori támogatási ráta
Franciaország	61,1	1,5	2.9	2.33	67,1	5,5	11.6	2.49	187,2	93,8	68.3	4.36
Németország	81,7	17,8	28.0	2.26	92,0	25,2	36.1	2.44	299,3	188,5	80.3	4.41
Olaszország	57,3	12,9	29.0	2.03	66,4	12,9	38.7	2.25	193,5	119,7	79.0	4.08
Egyesült Királyság	58,8	2,6	5.5	2.49	64,3	6,2	13.6	2.64	136,1	59,8	59.2	4.09
EU-15	372,4	47,5	16.5	2.21	418,5	79,6	25.7	2.42	1228,3	700,5	74.7	4.31
USA	298,0	6,4	2.5	2.63	315,6	18,0	7.9	2.74	1065,2	592,8	72.7	5.21
Japán	127,5	17,1	17.7	2.07	150,7	33,5	30.4	2.19	818,0	553,5	87.2	4.77

Megjegyzés: Az adatok 2050-re vonatkoznak, a lakosság (1) és a bevándorlók (2) becsült száma millió főben, az 1995 után bevándoroltak aránya (3) százalékban a 2050-es összlakosságon belül, valamint az egy 65 év feletti lakosra jutó 15-64 év közöttiek száma (4) – az V. forgatókönyvben szereplő adat ugyanaz 1995-ben és 2050-ben (mivel a forgatókönyv a ráta változatlanból indul ki). III. forgatókönyv: Hány bevándorlót kell befogadni 2050-ig, hogy az 1995 után migráció nélkül elért legmagasabb népességszám szinten tartható legyen? IV. forgatókönyv: Hány bevándorlót kell befogadni 2050-ig, hogy az 1995 után migráció nélkül elért, 15 és 64 év közöttiek maximális száma fenntartható legyen. V. Forgatókönyv: Hány bevándorlót kell befogadni 2050-ig, hogy az öregkori támogatási ráta az 1995-ös szinten maradjon.

Forrás: **United Nations Population Division** [2000]: *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?* A IV.4, a IV.5, a IV.7 és a IV.11 táblázatok alapján (24-27. old.)

Bár a bevándorlási statisztikák és becslések azt mutatják, hogy az Egyesült Államok a nagyobb befogadó, s ez bizonyára így marad a jövőben is, a népesedési előrejelzések alapján készített kalkulációk azonban azt bizonyítják, hogy – ez esetben tisztán demográfiai szempontból – a jövőben is az Európai Unió lesz jobban rászorulva a bevándorlók beáramlására. Ha el is tekintünk az öregkori támogatási ráta jelenlegi szinten tartásához szükséges migráció irracionálisan magas számaitól, a munkaképes korú populáció fenntartásához még mindig több tízmillió bevándorlóra van szüksége az öreg kontinensnek az elkövetkező évtizedekben. Ez nem csak a fent idézett ENSZ-tanulmány következtetése, de

számos más elemzése is, amelyek már számolnak a foglalkoztatottság növekedésével és a nyugdíjrendszer reformjával.²⁰

2.3. A bevándorlás fiskális mérlege

A munkaképes korú lakosság helyettesítése a bevándorlás útján akkor enyhíti az öregedés okozta pénzügyi terheket, ha a bevándorlók többsége dolgozni fog és az általuk befizetett adók és járulékok összege meghaladja a nekik a közösségi költségvetés(ek)ből adott pénzbeli juttatások és szolgáltatások értékét. Ebben az esetben a bevándorlás fiskális mérlege pozitív végösszegű lesz, a migráció a költségvetési szinten megjelenő nettó haszonnal járul hozzá a gazdasági fejlődéshez és az öregedés okozta költségek fedezéséhez. A bevándorlásnak gyakran – tegyük hozzá tévesen – automatikusan pozitív gazdasági és fiskális hatásokat tulajdonítanak, sőt sokszor feltétlenül szükséges, nélkülözhetetlen eszköznek tartják az öregedés okozta gazdasági gondok elleni harcban. Ahogy a továbbiakban látni fogjuk a migráció gazdasági hatásai korántsem ilyen egyértelműek és egyoldalúak. A bevándorlás komoly gazdasági bevételekhez juttathatja a fogadó országot, de komoly kiadásokat is eredményezhet. A bevételek és kiadások nagysága és a kettő különbözetéből adódó végső fiskális mérleg számos tényező függvénye lesz.

Egy egyszerű, statikus, a közvetlen bevételeket és kiadásokat számba vevő éves szintű fiskális mérlegnek két oldala van. A bevételi oldalon található a fiskális év folyamán a bevándorlók által befizetett adók és járulékok összessége. A bevándorlók, ha dolgoznak, jövedelemre tesznek szert, ezután jövedelemadót fizetnek, ill. járulékokat vonnak le tőlük (nyugdíjbiztosítás, egészségügyi járulék, betegbiztosítás stb.), tehát közvetlen adók formájában befizetnek a költségvetésbe. A közvetlen adók és járulékok levonása után megmaradt pénzükből pedig többnyire termékeket és szolgáltatásokat vásárolnak, ezek árába eleve be vannak építve a közvetett (hozzáadott érték ill. fogyasztási) adók. A jövedelmük egy

²⁰ Az ECOFIN (Council of Ministers for Economic and Financial Affairs – Gazdasági-és Pénzügyminiszterek Tanácsa) mellett működő Gazdaságpolitikai Szakbizottság 1999-ben létrehozott egy munkacsoportot a populáció öregedésének gazdasági és pénzügyi következményeinek vizsgálatára. Az EU-tagországok szakértőiből álló csoport (Ageing Working Group – AWG) a 2000 és 2050 közötti időszakra vonatkozó előszámításai során az un. EPC-változatban az EU-15 országcsoportot vizsgálva a következőkből indult ki: az aktivitási ráta (a dolgozó korú aktív népesség a teljes dolgozó korú népességhez viszonyítva) 4 százalékponttal nő, a strukturális munkanélküliség 2 százalékponttal csökken, a nettó helyettesítési ráta (átlagos nettó nyugdíj / átlagos nettó kereset) a 2000-es 74 %-ról 2050-re 58 %-ra mérséklődik. A termékenységi ráta 1,5-ről 1,7-re emelkedik a tizenötök átlagában a nők átlagéletkora 81-ről 85 évre, a férfiaké 75-ről 80-ra nő. Ilyen mutatók mellett is évi kb. 640 ezer bevándorlóval számolnak az EU-15 országaiban, s ez is csak arra elég, hogy a nyugdíjkiadások aránya a GDP-n belül „csak” 3,75 %-kal nőjön (miközben a tb-járulékok nagysága a keresetek 16,1 %-ról 26,9 %-re emelkedne). Az is elgondolkodtató, hogy még ilyen feltételekből kiindulva is 15 %-kal csökkenne a munkaképes korú (15-64 éves) lakosok száma, 203 millióra, miközben a legidősebbek (80 év felettiek) száma 14 millióról 38 millióra nőne, az öregkori támogatási ráta 4,1-ről a felére, kettőre zuhanna. (Idézi: Faragó [2004] pp. 20-30.)

részét a fogyasztás helyett megtakaríthatják vagy befektethetik, esetleg kölcsönt vehetnek fel, mert nem áll rendelkezésükre elég pénz, s azt később kamatostul törlesztik. A megtakarítások és befektetések hozama valamint a kamatfizetés költsége (amely a hitelintézetnél jelenik meg nyereséggént) sokszor szintén adóköteles (osztalékadó, kamatadó). A fiskális mérleg kiadási oldalán áll a bevándorlóknak közpénzből fizetett szociális juttatások és a bevándorlók által igénybe vett jóléti szolgáltatások (államilag finanszírozott közoktatás, egészségügyi ellátás) összköltsége.²¹ Ide számolhatjuk még a közjavakat és az olyan állami kiadásokat, amelyekből a lakosok egyformán részesednek (vagy szinte lehetetlen különbséget tenni az egyéneknek és csoportoknak a kiadások és közjavak következtében keletkező eltérő hasznáról).²² Emellett a kiadási oldalhoz tartoznak a bevándorlók által előidézett egyéb költségek (például a bűnözők ellen lefolytatott bírósági eljárások és az elítéltek fogvatartásának költsége vagy az illegális bevándorlók és a menekültek révén felmerülő állami kiadások) is. Ha a bevándorlókhoz kapcsolódó bevételek meghaladják a kiadásokat, akkor a fiskális mérleg pozitív, a bevándorlók nettó hozzájárulói a közösségi költségvetések összegének. Ez esetben jövedelemtranszferről beszélhetünk a bevándorlóktól a fogadó országban született lakosok felé. Ha a kiadások összessége nagyobb a bevételeknél, akkor a fiskális mérleg negatív, a bevándorlók nettó haszonélvezői a közköltségvetéseknek, a jövedelemtranszfer fordítva működik.

A bevándorlók a migráció gazdasági hatásain keresztül közvetetten is befolyásolják az állami bevételeket és kiadásokat. A bevándorlás elsősorban a termelési tényezők (munka, tőke) mennyiségét és árát, valamint a foglalkoztatottságot és a gazdasági termelést/növekedést módosítva közvetett fiskális hatásokkal jár. A nagyszámú, alacsonyan képzett bevándorló megjelenése Dél-Kaliforniában például lenyomhatja a hasonló képzettségű helyi munkások béreit (vagy legalább a bérinflációt) és/vagy csökkentheti foglalkoztatottsági rátájukat (ha a munkaerő-kínálat jobban nő a keresletnél). A munkaerőpiaci szereplők sokféleképpen reagálhatnak a gazdasági sokkra (több millió bevándorló megjelenése kétségtelenül annak

²¹ A szociális juttatások közé sorolhatóak a munkanélküli, gyermeknevelési, családtámogatási, lakhatási, rokkantsági és betegség esetén járó segélyek, a fizetett szülői szabadság, az állami nyugdíjak, a jövedelemkiegészítő támogatások, a negatív adó, az állami ösztöndíjak, a diákhitelek vissza nem térítendő része, a diákhitelek és jelzáloghitelek kamattámogatása, az átképzési támogatások, élelmiszerjegyek és egyéb segélyek.

²² A közjavak vagy vegyesen finanszírozott javak (például honvédelem, rendfenntartás, közlekedési infrastruktúra, alapkutatás, kultúra, államigazgatás) esetében nehéz megállapítani, hogy az egyes állampolgároknak vagy csoportoknak mekkora az egyéni/közösségi haszna e szolgáltatások létezése miatt, s ez mennyiben tér el más csoportok vagy egyének hasznától. Ezért általában feltételezik, hogy mindenki egyenlően részesül a haszonból, a közjavak finanszírozása során minden lakos ugyanannyi pénzbe kerül. A bevándorlás fiskális mérlegének becslésekor vagy figyelmen kívül hagyják a közjavakat vagy szintén abból indulnak ki, hogy a bevándorlók számára a közjavak előállításának költsége ugyanolyan mint a helyi lakosok számára, ezért számáruyuknak megfelelően részesülnek azokból. Hasonló a helyzet az olyan állami kiadások esetében is, mint például a vállalatoknak, egyes gazdasági szektoroknak juttatott költségvetési transzferek.

számít). Egyesek munkanélküliek lesznek vagy kivonulnak a munkaerőpiacról, mások a viszonylag alacsonyabb bérekért is vállalják a munkát, sokan elhagyhatják Dél-Kaliforniát, míg az ország többi részéről a Kaliforniába való költözést fontolgatók lemondhatnak erről a szándékukról.²³ A lokális munkaerőpiacon bekövetkezett változásnak így országos hatása lesz az alacsonyan képzett amerikaiak foglalkoztatására és bérszínvonalára. A helyi, a munkaerőpiacon a bevándorlókkal versengő lakosság alacsonyabb bérei, kisebb jövedelme és nagyobb munkanélkülisége vagy inaktivitása miatt kevesebb adót fog fizetni és több jóléti juttatást és szolgáltatást fog igénybe venni. Ez kevesebb állami bevételt és több kiadást jelent – íme a bevándorlás közvetett fiskális hatása. Ugyanannak a migrációnak azonban ellentétes gazdasági és fiskális következményei is lehetnek. Az alacsonyan képzett bevándorlókkal nem versenyző – például a magasan kvalifikált – lakosok olcsóbban juthatnak a bevándorlók által előállított termékekhez és szolgáltatásokhoz. Kaliforniában a háztartások olcsóbban juthatnak kertészhez, bejárónőhöz, gyermekfelügyelőhöz vagy az időseket gondozó ápolóhoz és olcsóbban vehetnek zöldséget vagy gyümölcsöt a mezőgazdaságban dolgozó bevándorló-munkaerő következtében. Ezek a háztartások így a kisebb kiadásai miatt növelhetik fogyasztásukat vagy megtakarításaikat, vagyis több pénzt költhetnek más termékek és szolgáltatások vásárlására, többet takaríthatnak meg vagy fektethetnek be. A bevándorló munkásokat foglalkoztató vállalatok az olcsóbb munkaerő révén magasabb nyereséghez juthatnak. A többletfogyasztás, a nagyobb nyereség és megtakarítás nagyobb adóbevételeket (és részben kisebb kiadásokat is) eredményez, a bevándorlásnak így ebben az esetben közvetve pozitív fiskális hatása van. Ahogy George Borjas többször is rámutatott, a bevándorlás fő nyertesei a bevándorlókkal képzettségük alapján komplementer viszonyban lévő, tehát eltérő képzettségű háztartások és a bevándorlókat alkalmazó vállalatok tulajdonosai, míg a veszteségek főleg a bevándorlókkal konkuráló, azonos képzettségű helyi munkavállalókat érintik (Borjas [2001] pp. 90-103).

Ahogy a fenti egyszerű példából is kiderül a bevándorlás egyszerre lehet pozitív és negatív hatással egyes társadalmi csoportok jövedelmére s ez közvetve egyszerre növelheti és csökkentheti az állami kiadásokat és bevételeket. A további közvetett hatások között említhető a bevándorlók által megnövelt lakossági fogyasztás, a bevándorlók által alapított

²³ 1970 előtt Kalifornia lakosságának növekedése a belső vándorlás és a külső bevándorlás együttes következménye volt. 1970, a tömeges külső bevándorlás megindulása óta azonban az arany államban bekövetkezett népességnövekedés szinte kizárólag a külső bevándorlás számlájára írható (sőt az 1990-es évektől a belső vándorlási mérleg negatív). Ez arra utalhat, hogy a nagyarányú külföldi bevándorlás miatt a Kaliforniába költözés szándékát fontolgató amerikai munkavállalók lemondtak erről a szándékukról. (Hanson et al [2001] p. 20).

vállalkozások működése, a bevándorlók kutatási és tudományos eredményei, találmányai.²⁴ Tekintettel a bevándorlók sokszínűségére és eltérő összetételére és a migráció szerteágazó gazdasági, jövedelmi és foglalkoztatási hatásaira, nagyon nehéz megbecsülni az ezek következtében fellépő közvetett fiskális hatásokat. Ráadásul a szakirodalom eléggé ellentmondásos ezeket illetően. A kutatók nagyobb része például a kilencvenes évekig egyetérteni látszott abban, hogy a bevándorlók megjelenése nem befolyásolja jelentősen a helyi dolgozók bérszínvonalát. Borjas és kutatótársai viszont arra a következtetésre jutottak, hogy 1979 és 1995 között a középiskolainál alacsonyabb végzettséggel rendelkező dolgozók relatív (a középfokú végzettséggel rendelkező dolgozókhoz viszonyított) bérszínvonala a tömeges bevándorlás következtében mintegy 5 százalékponttal csökkent.²⁵

A közvetlen és közvetett fiskális hatások között sajátos átmenetet képvisel a hazautalások kérdése. A külföldön dolgozó migránsok tekintélyes része rendszeresen küld pénzt a származási országába családjának, rokonainak. A hivatalosan regisztrált hazautalások értéke éves szinten 100 milliárd dollárt meghaladó nagyságrendű, ez különösen a származási országoknak jelent komoly tőkeinjekciót.²⁶ A rokonoknak és családtagoknak hazautalt illetve hazavitt összeg természetesen hiányzik a fogadó országban fogyasztásra elköltött pénzből, ez így csökkenti a migránsok által befizetett (közvetett) adók nagyságát. A származási országban a demonstrációs fogyasztási hatások, ill. a lakossági fogyasztás növekedése révén viszont akár a fogadó országból jövő import növekedéséhez is vezethet, ami növeli az ottani termelést és adóbevételeket – ez lehet a közvetett fiskális hatás. A közvetlen fiskális mérleg készítése esetén a hazautalásokat le kell számolni a bevándorlók adózás utáni jövedelméből, ami eleve gondot okozhat a nem regisztrált pénzátutalások kalkulálásánál. A közvetett fiskális hatások kalkulálása pedig ez esetben szinte lehetetlen.

A rövid, legtöbbször egy éves időszakra számolt közvetlen és statikus fiskális mérleg másik problémája (amellett, hogy nem tartalmazza a migráció közvetett hatásait) az, hogy nem veszi figyelembe a hosszabb távon bekövetkező változásokat. Az egyik legvitathatóbb

²⁴ A külföldön született lakosok magasan felülreprezentáltak a Nobel-díjat elnyerő amerikai tudósok között: a kémiai Nobel-díjak 26 %-át, a közgazdasági 31 %-át, a fizikai 32 %-át és az orvosi 31 %-át ők kapják (**Borjas** [2001] p. 88).

²⁵ 1979 és 1995 között a középfokú és az annál kisebb végzettséggel rendelkező munkások átlagos jövedelme közötti különbség 30,1 %-ról 41 %-ra nőtt. A bevándorlás 21 %-kal növelte a középiskolai végzettséggel nem rendelkező munkások kínálatát, ez Borjas et al becslése szerint a bérkülönbségek 10 százaléknyi növekedésének csaknem a felét, 4,7 százalékpontos emelkedést okozott. (**Borjas** [2001] p. 83).

²⁶ A Nemzetközi Migrációs Szervezet szerint 2004-ben a fejlődő országokba a hivatalos adatok szerint a külföldön dolgozó lakosaik 126 milliárd dollárnyi összeget utaltak haza. Ez a fejlődő országok számára a közvetlen tőkebefektetések (165 milliárd USD) után a második legnagyobb tőkeforrás volt, de a 153 fejlődő országból 36-ban a hazautalások nagysága meghaladta a magán-és kormányzati tőkebevitel összességét. Mexikóban például a hazautalt összegek nagyobb tételt tettek ki, mint az összes külföldi közvetlen beruházás, vagy a mexikói olajexport bevételei. (**International Organization for Migration** [2005] pp. 269-270)

tétel a bevándorlók gyermekeinek oktatására fordított kiadásoknak a költségek közé sorolása. Ez ugyanis a jövőbe való befektetésnek is tekinthető. A bevándorlók gyerekei pillanatnyilag költségeket okoznak, de ha felnőnek és megfelelő képesítést szereznek, majd visszafizethetik a költségvetésbe azokat az összegeket, amelyeket az állam rájuk fordított, ha úgy tetszik a beruházás megtérül. Az érem másik oldala, hogy a most dolgozó és adófizető bevándorlók egyszer majd nyugdíjba vonulnak és az állami nyugdíj (meg az egészségügyi ellátás és egyéb jóléti programok) formájában visszakapják az általuk befizetett adók és járulékok egy részét. Továbbá a bevándorlók többségének a fogadó országba érkezést követő alacsony jövedelme a későbbiekben növekszik, ahogy fokozatosan megtanulják a nyelvet és beilleszkednek a társadalomba. Ugyanakkor a jóléti rendszerhez is „asszimilálódhatnak”, azaz az évek múlásával több szociális segílyt és szolgáltatást vehetnek igénybe, miután tudomást szereztek jogosultságukról. Ezek az érvek egy dinamikus, hosszabb időszakra, akár egy egész életciklusra vonatkozó költség-haszon elemzés és fiskális mérleg kidolgozása mellett szólnak. Bár ilyen modellek is születtek, eredményeik, főleg hosszabb távon nagyon ingatag lábakon állnak. Túl sok a bizonytalan tényező: mekkora lesz a gazdasági növekedés, milyen lesz a munkaerőpiaci helyzet, hogyan alakul a népesség és a bevándorlók képzettsége, jövedelme, mekkora lesz a népszaporulat, hány bevándorló tér haza a származási országába és mennyi új érkezik, hogyan alakulnak az állami bevételek és kiadások, miképpen módosulnak a jóléti rendszerek és még folytathatnánk a sort. Márpedig a mostani bevándorlók gyermekeinek többsége még 60-70 év múlva is a fogadó országokban lesz – akkor már nyugdíjasként. A több évtizedre készített előrejelzések és becslések azonban már csak úgy hemzsegnek a bizonytalan tényezőktől, így túl nagy hibahatárral dolgoznak. Képzeljük csak el, ha valaki 1937-ben készített volna előrejelzést a 2007-es gazdasági helyzetet illetően.

Mivel a bevándorlás fiskális mérlegét hosszabb távon elemző és a közvetett hatásokat is figyelembe vevő becslésekben túl sok a bizonytalanság, nagyon bonyolultak és ezért következtetéseik erősen megkérdőjelezhetőek, ezért a továbbiakban a rövid távú, statikus becslésekre koncentrálok. Ez azzal is indokolható, hogy az öregedés okozta növekvő közkiadások ellensúlyozása szempontjából az aktuális fiskális mérleg a döntő és elsősorban ez érinti és érdekli a jelenlegi adófizetőket és döntéshozókat is. A probléma fontosságára való tekintettel meglepő, hogy milyen kevés elemzésben próbálták megbecsülni és számszerűsíteni a bevándorlás költségvetési hatásait. Következzék most ezekből néhány.

A bevándorlás fiskális mérlege

George J. Borjas, a Harvard Egyetem közgazdásza szerint a bevándorlás általános gazdasági hatása (a fiskális, termékpiaci és munkaerőpiaci hatások összessége) az Amerikai Egyesült Államokban mintegy tíz milliárd dollárral növeli az éves nemzeti összterméket.

Az 1990-es években az Egyesült Államok Kongresszusa létrehozta a Bevándorlási Reform Bizottságot (Commission on Immigration Reform), amely felkérte a tudományos akadémiát, hogy elemezze a bevándorlás fiskális hatásait. Az elemzés (**Smith, James P. – Edmonston, Barry (eds.) [1997]: *The New Americans: Economic, Demographic, and Fiscal Effects of Immigration***. National Academy Press, Washington D.C.) arra a következtetésre jutott, hogy figyelembe véve a helyi, állami és szövetségi költségvetések bevételeit és kiadásait, a bevándorlás 1995-ben mintegy évi 166 és 226 dollár közötti nettó költséget ró egy átlagos amerikai helyben született háztartásra. Ez szövetségi szinten mintegy 15-21 milliárd dollár nettó költséget tett ki (1996-os árakon), ami az amerikai GDP 0,2-0,25 százalékának felelt meg. Az elemzés két esettanulmányon keresztül jelentős regionális eltérésekre is rámutatott. New Jerseyben 1990-ben a becslések szerint egy helyi háztartás átlagosan évi 229 dollárt juttatott a költségvetéseknek a bevándorlás miatt, míg egy bevándorló-háztartás 1484 dollárnyi nettó transzferben részesült. Kaliforniában viszont 1995-ben egy amerikai születésű háztartásnak átlagosan évi 1174 dollárjába (vagy évi jövedelmük 2 százalékába) került a bevándorlók okozta nettó fiskális költségek finanszírozása. Egy kaliforniai bevándorló háztartás éves szinten átlagosan 3463 dollárnyi nettó transzferben részesült, ami éves jövedelmük 9 %-ának felelt meg. Az elemzés rámutatott, hogy a bevándorlók okozta költségek jelentős része a közoktatáshoz kapcsolódik. A negatív fiskális mérleg fő okait illetően a szerzők arra jutottak, hogy az főleg a helyi születésű és a bevándorló családok közötti különbségeknek köszönhető. A bevándorló-háztartások általában szegényebbek, alacsonyabb jövedelmük miatt kevesebb adót fizetnek, viszont több szociális juttatásban és szolgáltatásban részesülnek. Emellett a bevándorlók többnyire magasabb természetes szaporulata következtében családjaik népesebbek, azaz több gyerekük van, akik többet veszik igénybe a jóléti szolgáltatásokat, mindenekelőtt a közoktatást. A Kalifornia és New Jersey közötti jelentős különbségeket azzal magyarázták, hogy a kaliforniai külföldön született lakosság fiatalabb és szegényebb, családjaikban több gyerek van és az arany állam az egyik legkiterjedtebb jóléti rendszerrel rendelkezik az USA-ban.

Steven A. Camarota, a washingtoni Center for Immigration Studies agytröszt kutatási igazgatója az illegális bevándorlásnak az amerikai szövetségi költségvetésre gyakorolt hatását vizsgálta. Becslése szerint 2002-ben az illegális bevándorlók mintegy 16 milliárd dollárnyi adót fizettek a szövetségi költségvetésbe, a kiadási oldalon viszont kb. 26 milliárd dollárnyi költséggel terhelték meg azt. Az illegális bevándorlás éves nettó fiskális mérlege szövetségi szinten így mínusz 10 milliárd dollár körül lehet vagy másképpen fogalmazva egy illegális családfő által vezetett háztartás éves szinten 2700 dollárnak megfelelő költségvetési transzferben részesül. A negatív fiskális mérleg elsődleges oka nem az, hogy az illegális migránsok ne dolgoznának, ne fizetnének adót vagy túl sok szociális juttatást és jóléti szolgáltatást vennének igénybe. Az illegális bevándorlók eleve ki vannak zárva a legtöbb jóléti programból, így dolgozniuk kell, ráadásul becslések szerint legalább felüktől munkáltatójuk rendszeresen levonja a szövetségi adót és a nyugdíjbiztosítási járulékot. (Az illegális bevándorlók jó része hamis társadalombiztosítási kártyával rendelkezik, munkáltatóik a kártyán szereplő nem létező biztosítási számra utalják át a járulékot.) A fiskális deficit oka elsősorban az illegális bevándorlók alacsony iskolázottsága (kétharmaduk még középiskolai végzettséggel sem rendelkezik) és az ebből fakadó alacsony jövedelmük és adóbefizetésük. Camarota szerint az illegális háztartások csak fele akkora mértékben terhelik meg a szövetségi költségvetést, mint a helyi születésűek, viszont csak negyedannyi adót fizetnek. Az illegális háztartásokhoz kötődő jóléti költségek jelentős része az Amerikában született gyerekeiknek köszönhető, akik a ius soli elv alapján születéskor amerikai állampolgárságot kapnak, s ezzel jogosulttá válnak a jóléti szolgáltatások igénybevételére. Az illegális

bevándorlók jóléti rendszerhez való hozzáféréseinek további korlátozása ezért nem mérsékelné jelentősen a költségeket, mivel amerikai állampolgársággal rendelkező gyermekeik továbbra is profitálhatnak a jóléti programokból. Az illegális bevándorlóknak adott amnesztia viszont jelentős kiadásnövekedést okozna. Ha az illegális migránsok a legális bevándorlókhoz hasonlóan fizetnék az adókat és férnének hozzá a szociális rendszerhez, akkor Camarota szerint az általuk okozott szövetségi fiskális deficit évi 29 milliárd dollárra ugrana. Az illegális háztartásokhoz kapcsolódó legnagyobb becsült szövetségi kiadástételek a következők voltak: az alacsony jövedelműek egészségügyi ellátását finanszírozó Medicaid program (2.5 milliárd \$); az egészségügyi biztosítással nem rendelkezők (sürgősségi) ellátása (2.2 milliárd \$); élelmiszersegély-programok (pl. élelmiszerjegyek, WIC – Women Infants and Children program, ingyenes iskolai étkeztetés: 1.9 milliárd \$); a szövetségi igazságszolgáltatási és büntetés-végrehajtási rendszer (1.6 milliárd \$) és a szövetségi segély az iskoláknak (1.4 milliárd \$).

A Brit belügyminisztérium (Home Office) számára 2002-ben készült tanulmányában **Gott és Johnston** 1999/2000-ben, éves szinten az Egyesült Királyságban 2,5 milliárd fontnyi nettó haszonra becsülte a bevándorlás fiskális mérlegét. A bevándorlók közé sorolták az országba legálisan bevándorolt, külföldön született lakosokat, illetve ezek kiskorú gyermekeit (függetlenül attól, hogy még külföldön vagy már az Egyesült Királyságban születtek ill. rendelkeztek-e vagy nem brit állampolgársággal), akik így együtt az összlakosság 8,4 %-át tették ki. A tanulmányban úgy becsülték, hogy a tőlük származó összes adó és járulék 31,2 milliárd font, míg az általuk igénybevett jóléti juttatások és szolgáltatások költsége 28,8 milliárd font volt. A pozitív fiskális mérleg fő okait a szerzők abban látták, hogy a bevándorlók foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatói nem térnek el jelentősen a helyben születettektől, képzettségük és jövedelmük valamivel magasabb a brit átlagnál, a szociális juttatásokból pedig a britekhez hasonlóan részesülnek. (A munkanélküliségi, jövedelemkiegészítő, lakhatási, családi és gyermekek után járó segélyekből és támogatásokból a briteknél valamivel magasabb, az állami nyugdíjból és a beteg-és rokkantsági segélyekből valamivel alacsonyabb arányban.) A tanulmány arra is rámutatott, hogy bár a teljes migráció fiskális mérlege pozitív egyenleget mutat, a bevándorlók között jelentős különbségek vannak, ezért egyes csoportjaiknál a mérleg negatív lehet (másoknál meg még inkább pozitív).

Jan Ekberg, a svédországi Växjö Egyetemen belül működő Centre of Labour Market Policy Research kutatója a svéd bevándorlás fiskális mérlegét becsülte meg 1991-re és 1994-re vonatkozóan. A mérleg mind a két esetben negatív volt, ráadásul a két vizsgált év között eltelt időszakban jelentősen romlott. 1991-ben a 792.1 milliárd svéd koronányi közkiadások 11-12.2 százaléka jutott (az összlakosság 12.3 %-át kitevő) bevándorlókra, akikről az éves állami bevételeknek a 10 %-a származott. A bevándorlók tehát alulreprezentáltak voltak mind a kiadási mind a bevételi oldalon, de az utóbbi esetében nagyobb mértékben, így negatív mérleg alakult ki, amelyet Ekberg az éves svéd nemzeti össztermék 0.4-1.2 százaléka taksált (a becsült átlag 0.9 %). 1994-ben az összlakosságnak már 13.6 %-át kitevő bevándorlók részesedése a közkiadásokból 12.7-14 % közé nőtt, miközben a bevételekhez csak 9,7 %-kal járultak hozzá. A negatív fiskális mérleg mintegy 30 milliárd koronát, a GDP 2 százaléka megfelelő összeget tett ki. Ekberg korábban (1983) már végzett hasonló becsléseket az 1970-es és az 1976-os évre vonatkozóan. Ekkor még pozitív mérleget kalkulált. Szerinte a bevándorlás fiskális mérlege az 1980-as évekig pozitív lehetett, a legnagyobb nettó többlet 1970 körül keletkezhetett, de ez sem haladta meg a GDP 1 százaléka. A fordulatot, majd a mérleg negatív értékeken való stabilizálódását főleg azzal indokolja, hogy radikálisan romlott a bevándorló-népesség foglalkoztatottsága. Ezt főként két okkal magyarázható, az általános gazdasági helyzet romlásával (a kilencvenes évek elejének gazdasági válsága) és bevándorló-népesség összetételének jelentős átalakulásával. Az 1970-es évekig az aktív korú bevándorlók a svéd lakosságnál nagyobb arányban dolgoztak, de a kilencvenes évekre a bevándorlók foglalkoztatottsági rátája már 25 %-kal alacsonyabb volt a svédországi születésű lakosokénál. Közben a bevándorlók munkanélküliségi rátája a svéd átlag duplájára nőtt, és a külföldön születettek 50 %-kal felülreprezentáltak voltak a munkaerőpiaci politikákban és a büntetés-végrehajtási kiadások

terén. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a hetvenes évekig a bevándorlás domináns formája a környező államokból érkező munkaerő-migráció volt, míg a nyolcvanas évektől ezt felváltotta az Ázsiából, Afrikából és a Balkánról érkező menekültek beáramlása és a családegyesítések gyakorlata. Ez utóbbi bevándorlók nehezebben találtak munkát, jóval több volt közöttük a munkanélküli és nagyobb mértékben vették igénybe a szociális juttatásokat és jóléti szolgáltatásokat.

Borjas [2001]: *Heaven's door, Immigration policy and the American economy*, **Camarota** [2004]: *The High Cost of Cheap Labor, Illegal Immigration and the Federal Budget*, **Ekberg** [1999]: *Immigration and the public sector: Income effects for the native population in Sweden*, **Gott – Johnston** [2002]: *The migrant population in the UK: fiscal effects*, **Hanson** [2005]: *Why does immigration divide America?: Public finance and political opposition to open border* és **Hanson et al.** [2001]: *Immigration and the U.S. Economy: Labor-Market Impacts, Illegal Entry, and Policy Choices* alapján.

A fenti becslések alapján elmondható, hogy a bevándorlás fiskális mérlege (legyen az pozitív vagy negatív előjelű összeg) az Amerikai Egyesült Államokban, de Nagy-Britanniában is nemzetgazdasági szinten marginálisnak mondható, az éves GDP mintegy 0,1-0,25 százalékát teszi ki. Helyi szinten az egyes társadalmi csoportok számára azonban releváns kiadásokat vagy jövedelemtranszfert jelenthet (az amerikai születésű kaliforniai adófizetők és a bevándorlók például). Svédországban a becsült fiskális mérleg nagysága (a GDP 1-2 százaléka) már egyáltalán nem mondható elhanyagolhatónak, de különösen jelentősebbnek sem. A svéd jellegzetességeket figyelembe véve egyben valószínű, hogy a 2 %-os negatív fiskális mérleg a legjelentősebb a fejlett országok között. (Svédország a fejlett világ legkiterjedtebb jóléti rendszerét tartja fenn, az OECD tagállamai között a közkiadások aránya a bruttó nemzeti terméken belül a legmagasabb. Emellett a bevándorlók aránya az országon belül hasonló a többi nyugat-európai államéhoz, az 1980-as évektől kezdődő és máig tartó nagy migrációs hullám alatt pedig a legnagyobb arányban fogadott be menekülteket és családtagjaikat. A külföldiek munkanélkülisége a legmagasabbak közé az Európai Unión belül.) A becslésekből levonható másik fontos konklúzió az, hogy a fiskális mérleg jelentősen függ számos tényezőtől, mindenekelőtt a bevándorlók munkaerőpiaci helyzetétől és jóléti „fogyasztásától”, ezek viszont szorosan összefüggenek az általános foglalkoztatási helyzettel, a jóléti államok jellegzetességeivel és a bevándorló lakosság összetételével. A következő alfejezetekben ezen összefüggések vizsgálatára koncentrálok.

2.4. Milyen munkaerőpiacra érkeznek a bevándorlók?

A munkaképes korú lakosság stagnálása vagy megfogyatkozása, akárcsak az öregkori támogatási arány várható drasztikus romlása a legtöbb fejlett országban ténykérdés. A munkavállalók pótlása és az arányok romlásának lassítása érdekében beengedett több millió bevándorló azonban nem jelent automatikus megoldást. Ha a fejlett országok gazdaságai nem

teremtenek vagy tartanak meg elegendő munkahelyet, akkor a bevándorlók (vagy az általuk a munkaerőpiacról kiszorított helyi lakosok) könnyen a munkanélküliek táborát gyarapíthatják, s ez még nagyobb terhet jelent a szociális ellátórendszerre. Az 1990-es évek tapasztalata azt mutatja, hogy számos európai államban csak lassan nőtt a foglalkoztatottak száma, miközben állandósult egy magas, 10 % körüli munkanélküliség, ráadásul a bevándoroltak között az állástalanok aránya meghaladta az országos átlagot. A kilencvenes években a kontinentális Európa legtöbb államában úgy zajlott a tömeges bevándorlás, hogy a migránsok iránt nem volt jelentős munkaerő-piaci kereslet.

Az elmúlt másfél évtizedben 2001 volt az egyetlen esztendő, amikor az Európai Unió gazdasági növekedése meghaladta az Amerikai Egyesült Államok növekedésének tempóját. A 2007-es évre vonatkozó becslések arra utalnak, hogy ez újra sikerülni fog. Az amerikai gazdaság 1970 óta havi átlagban 150 ezer új munkahelyet teremtett. Nem nehéz kiszámolni, hogy bő három évtized alatt csaknem 60 millió új munkahely jött létre az Egyesült Államokban. A jóval több új munkahely nem vezetett a foglalkoztatottak arányának jelentős bővüléséhez. Ennek oka az, hogy a lakosság (és ezen belül a munkaképes korúak száma) is lendületesen növekszik. Az USA gazdasági dinamizmusa azonban elegendő munkahelyet teremt ahhoz, hogy a foglalkoztatottak aránya egy viszonylag magas szinten (az elmúlt egy évtizedben a 15-64 év közöttiek 71-75 %-a között) mozogjon (European Commission – Eurostat [2005]). Más a helyzet az Atlanti-óceán túloldalán, ahol a fejlődés nem volt ilyen gyors. A második világháborút követő évtizedekben az európai termelékenység és bruttó nemzeti termék még az amerikai jóval meghaladó tempóban bővült. 1950 és 1973 között Nyugat-Európában az átlagos jövedelem az amerikai szint 40 %-áról annak 70 %-ára emelkedett, de azóta ezen a szinten stagnál, sőt a kilencvenes években relatív értelemben még csökkent is (The Economist 2004.11.25. pp. 9-10). Még lehangolóbb a helyzet az öreg kontinens szempontjából, ha az átlagot lebontjuk az USA és az EU tagállamainak szintjére. 2004-ben Arkansas, Montana, Nyugat-Virginia és Mississippi kivételével az összes amerikai tagállam az EU tizenötök átlagos egy főre jutó jövedelmének szintje fölé volt és az Egyesült Államok 50 tagállamából 42 megelőzte az összes uniós tagországot Luxembourg és Írország kivételével (Munkhammar [2005] p. 36). Nem csoda, hogy sok európai vezető politikusnak rossz lett a közérzete. Az elkeseredettséget jól példázza Guy Verhofstadt belga miniszterelnök 2004-es kifakadása: *„Európában a növekedés tavaly 0,8 % volt, az Egyesült Államokban meghaladta a 3 %-ot, Kínában 10 % fölé volt...Ha nem változtatunk a dolgokon, azt*

kockáztatjuk, hogy Európa egy szociális és gazdasági múzeummá válik.” (The Economist 2004.11.25. pp. 9-10.)²⁷

Az Európai Bizottság felkérésére létesült, André Sapir belga közgazdász vezette kutatócsoport 2003-as jelentése rámutatott, hogy 1970-ben az Amerikától való 30 %-os lemaradás az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében szinte kizárólag a kisebb európai munkaerő- produktivitás számlájára volt írható (Sapir et al [2003]). 2000-ben már három tényező, a kisebb produktivitás, a kevesebb ledolgozott munkaóra és az alacsonyabb foglalkoztatottság együttesen és nagyjából egyenlő arányban okozta a jövedelmi különbséget (ibid. p. 22).

A foglalkoztatottság területén tehát az elmúlt három évtizedben keletkezett a lemaradás. Ezt igazolják az Európai Bizottság Foglalkoztatási Főigazgatóságának számításai is, melyek szerint 1975-ben az EU 15 országain belül a foglalkoztatottak aránya 64 % volt, s ezzel a tizenötök hajszálnyival megelőzték Japánt, és két százalékponttal az Amerikai Egyesült Államok előtt álltak (European Commission – DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005] p. 18). Csakhogy azóta szinte semmi sem változott az öreg kontinensen, az EU 15 átlagos foglalkoztatottsági szintje 2004-ben is 64 % volt, paradox módon ugyanannyi, mint három évtizeddel korábban, miközben Japánban 68, az Egyesült Államokban pedig 71 százalékon állt a foglalkoztatottság. Ez utóbbi főleg a nyolcvanas és a kilencvenes évek lendületes munkaerő-piaci bővülésének az eredménye.

A Sapir-jelentés arra is felhívja a figyelmet, hogy a foglalkoztatottság az Európai Unióban a nők, a fiatalok és az idősebbek kisebb munkavállalása miatt alacsonyabb az amerikai szintnél (Sapir et al [2003] p. 23). 2000-ben a 24 és 54 év közötti férfiaknál csaknem azonos volt a foglalkoztatási ráta, a nőknél azonban az EU 15 átlagos lemaradása 8 százalékpontos volt. A fiatal korosztályban (15-24 évesek) a lányoknál 21 a fiúknál 17 százalékponttal, az idősek között (55-65 évesek) a nőknél 22, a férfiaknál 17 százalékponttal volt alacsonyabb a foglalkoztatottság az EU 15 államaiban az Egyesült Államok szintjénél.

11. táblázat: Foglalkoztatottság nem és életkor szerint az USA-ban és az EU-ban

	Amerikai Egyesült Államok				Európai Unió (15 tagállam)			
	15-24	25-54	55-64	15-64	15-24	25-54	55-64	15-64
Férfiak	62	89	66	81	45	88	49	73
Nők	58	74	50	68	37	66	28	54
Összesen	60	81	58	74	41	77	39	64

Az adatok százalékban értendők és 2000-re vonatkoznak. Forrás: **Sapir et al [2003]: Making the EU Economic System Deliver.** Report of an Independent High-Level Study Group established on the initiative of the President of the European Commission.

²⁷ „Growth in Europe last year was 0,8 %, in the United States it was over 3 %, in China it was over 10 %... If we don't change things, we risk turning Europe into a social and economic museum.”

Ha a még idősebb korosztályt nézzük, még nagyobb az öreg kontinens hátránya Amerikával szemben. Az Európai Bizottság demográfiai változásokról szóló Zöld könyve is rámutatott, hogy a 65 és 74 év közöttiek 18,5 % dolgozott 2003-ban az Egyesült Államokban, szemben az EU 5,6 %-os átlagával (Európai Bizottság [2005] p. 10). Márpedig épp a 65 év felettiiek összlakosságon belüli aránya fog dinamikusan nőni az elkövetkező évtizedekben, a Zöld könyv szerint 2030-ra eléri az EU-25 teljes népességének 30,3 %-át, miközben az Egyesült Államok esetében ennél 10 százalékponttal alacsonyabb értéket jeleznek előre (ibid. pp. 18-19).

2000-ben az Európai Unió állam-és kormányfői Lisszabonban egy ambiciózus programot állítottak fel, amelynek célja 2010-ig *„a világ legversenyképesebb, dinamikus tudásalapú gazdaságának megteremtése, amely képes a fenntartható fejlődésre több és jobb munkahelyet teremtve, nagyobb szociális kohéziót eredményezve”* (European Council [2000]).²⁸ A program részeként az egyik fő stratégiai célkitűzés a foglalkoztatottság növelése volt. Az Európai Unió kimondva-kimondatlanul Amerikát szerette volna utolérni vagy legalább a lemaradást valamelyest csökkenteni. Az általános foglalkoztatási rátának minél jobban meg kellett volna közelítenie a 70 %-os arányt, a nők foglalkoztatottságának egy évtizeden belül 60 %-ra kellett volna nőnie, az 55 évnél idősebb dolgozók foglalkoztatottsági rátáját pedig 50 %-ra szerették volna emelni. 2000-ben az európai gazdaság gyorsan növekedett, az uniós bruttó hazai termék (GDP) 3,6 %-kal emelkedett. Ilyen tempójú növekedés mellett a célok elérhetőnek tűntek. A következő években lefékeződő gazdasági növekedés, és a munkahelyek számának a vártnál jóval lassabb növekedése következtében mára a stratégia célkitűzései távol kerültek a realitásoktól. A lisszaboni program félidei értékelésekor az Európai Bizottság kénytelen volt elismerni, hogy a gazdasági mutatók messze vannak a célkitűzésektől (Barroso [2005]):

1. Az általános foglalkoztatási ráta (2004: 63 %, célkitűzés 2010-re: 70 %),
2. a nők foglalkoztatottsági aránya (2004: 55 %, célkitűzés 2010-re: 60 %),
3. és az 55 évnél idősebbek foglalkoztatási rátája (2004: 40 %, célkitűzés 2010-re: 50 %)

mind elmaradt az ambiciózus tervektől. Ahogy az Európai Bizottság elnöke, José Manuel Barroso rámutatott, az EU 25 tagállamában kb. 20 millió új munkahely létrejöttére lenne szükség 2010-ig, hogy tartható legyen az általános foglalkoztatási ráta célkitűzése. A lisszaboni stratégia félidei eredményeire való tekintettel ennek elérése – és így Amerika utolérése – irreálisnak tűnik.

²⁸ „to become the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world, capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion.”

Egy kicsit alaposabban körülnézve az öreg kontinensen a helyzet azért nem mindenhol ennyire drámai. Az Európai Unió tagországai között ugyanis jelentős eltérések figyelhetők meg (**European Commission – Eurostat [2005]**). Dániában, az Egyesült Királyságban, Hollandiában és Svédországban a foglalkoztatottak aránya meghaladta a lisszaboni célkitűzést és hasonló volt az amerikai szinthez. Ausztria, Finnország, Portugália és Ciprus mutatói is közel álltak a 70 %-hoz. Néhány országban a munkahelyek száma tartósan és dinamikus tempóban bővült. Írországon, az Egyesült Királyságban, Hollandiában és Spanyolországban az elmúlt bő egy évtizedben lendületesen emelkedett az új munkahelyek száma. (Az 1993 és 2003 között az EU 15 területén keletkezett 15,5 millió új munkahely több mint a fele, 8,3 millió új állás az említett négy államban jött létre.)

A probléma az EU másik felében van, mindenekelőtt az eurózóna (az eurót használó 12 tagország) nagy hármában, Németországban, Franciaországban és Olaszországban. Ezen államokban a foglalkoztatottság stagnál vagy nem nőtt kellő mértékben, tartósan magas, 10 % körül mozgó, jórészt strukturális jellegű, tehát nem a konjunktúraciklusoktól függő munkanélküliség alakult ki. A gond az, hogy ezek az öreg kontinens legnagyobb gazdaságai és ezért teljesítményük nagyban rányomja a bélyegét az egész Európai Unió összteljesítményére és átlagára.

12. táblázat: A foglalkoztatottak száma az Egyesült Államokban és az Európai Unióban (1993 – 2003, ezer főben)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Dánia	2 562	2 599	2 642	2 652	2 675	2 718	2 776	2 784	2 792	2 782	2 755
Svédország	4 077	4 041	4 103	4 069	4 015	4 078	4 163	4 264	4 345	4 352	4 341
Finnország	2 047	2 018	2 056	2 084	2 154	2 197	2 253	2 304	2 338	2 360	2 350
Hollandia	6 986	7 036	7 143	7 308	7 544	7 742	7 946	8 124	8 274	8 349	8 316
Egyesült Királyság	26 714	26 940	27 191	27 614	28 104	28 446	28 876	29 267	29 472	29 526	29 771
Írország	1 170	1 220	1 274	1 324	1 408	1 522	1 617	1 692	1 741	1 765	1 797
Ausztria	3 934	3 929	3 928	3 904	3 924	3 965	4 020	4 050	4 076	4 066	4 079
Spanyolország	13 381	13 318	13 572	13 745	14 147	14 698	15 209	15 744	16 107	16 343	16 646
Portugália	4 545	4 570	4 567	4 629	4 744	4 868	4 928	5 029	5 098	5 107	5 064
Csehország	-	-	4 959	4 968	4 933	4 863	4 761	4 728	4 724	4 760	4 731
Magyarország	-	-	3 623	3 605	3 611	3 675	3 792	3 829	3 845	3 856	3 969
Lengyelország	-	-	14 791	14 969	15 177	15 354	14 757	14 526	14 207	13 782	13 617
Szlovákia	-	-	2 107	2 156	2 129	2 120	2 063	2 025	2 037	2 016	2 061
Belgium	3 828	3 812	3 839	3 851	3 886	3 957	4 011	4 088	4 149	4 136	4 115
Görögország	3 838	3 834	3 820	3 805	3 784	3 940	3 941	3 935	3 921	3 914	3 966
Franciaország	22 449	22 483	22 682	22 767	22 867	23 215	23 680	24 308	24 720	24 888	24 934
Olaszország	22 348	22 017	21 993	22 130	22 215	22 448	22 698	23 128	23 581	24 008	24 286
Németország	37 365	37 304	37 382	37 270	37 208	37 616	38 077	38 752	38 917	38 668	38 248
EU-15	155 448	155 328	156 404	157 370	158 900	161 643	164 441	167 732	169 807	170 548	170 960
Eurózóna	118 257	117 915	118 647	119 231	120 322	122 462	124 686	127 481	133 198	133 888	134 093
Egyesült Államok	110,844	114,291	117,298	119,708	122,776	125,930	128,993	131,785	131,826	130,341	129,999

Megjegyzés: Az adatok az éves átlagot tükrözik és az Egyesült Államok esetében nem tartalmazzák a mezőgazdaságban foglalkoztatottakat.

Forrás: **European Commission – Eurostat [2004]: Eurostat Yearbook 2004. The statistical guide to Europe.** Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg p. 86. és **US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics: Employees on nonfarm payrolls by major industry sector, 1955 to date.**

A 25 tagú Európai Unió teljes össztermékének 21,9 %-át egyedül Németország termelte meg 2003-ban. Hozzászámolva Franciaországot (16 %) és Olaszországot (13,4 %) nyilvánvaló, hogy a nagy hármas adja az uniós GDP valamivel több mint felét, és az eurózóna gazdasági teljesítményének kétharmadát. Ezt ismerve nem meglepő, hogy az eurózóna a főbb gazdasági mutatókat (GDP növekedés, munkanélküliség, foglalkoztatottság) tekintve folyton alulmarad az Egyesült Államokkal történő összehasonlítások során. Az EU gazdasági mutatói tehát nagyrészt a német-francia-olasz hármas teljesítményétől függenek. Működjenek bármennyire jól is az északi gazdaságok, ha a nagy trió továbbra is egy helyben topog, akkor az EU átlaga sem javulhat látványosan, a lisszaboni célkitűzés pedig továbbra is délibábként lebeg az unió előtt. Az EU 458,6 millió lakosából (2004) egyébként 202 millió szintén német, francia és olasz földön élt. Hozzájuk számolhatjuk még a foglalkoztatottság területén szintén nem jeleskedő Belgiumot és Görögországot is. És végül a 2004. május 1-jén csatlakozott 10 tagállam munkaerő-piaci mutatói csak tovább rontották az Európai Unió egyébként sem túl jó átlagát. A tíz új tagállam közül hatban (a kivétel Ciprus, Csehország, Szlovénia és Észtország) a foglalkoztatottak aránya alatta volt a tizenötök átlagának, Lengyel-és Magyarországon valamint Szlovákiában, mélyen alatta, 55-58 % körül mozgott. Az EU problémáinak vizsgálatánál és a problémák okainak keresésénél ezért elsősorban az euroszklerózisban betegeskedő országokra érdemes koncentrálni, mindenekelőtt az unió gazdasági teljesítményét döntő mértékben befolyásoló német-francia-olasz hármasra.

A nyolcvanas évektől jött divatba a betegeskedő európai gazdaságokkal kapcsolatban európai bénultságról, „euroszklerózisról” beszélni, jórészt a lassúbb gazdasági növekedéssel és az öreg kontinens technológiai versenyben való lemaradásával kapcsolatban. Ebben az elemzésben az euroszklerózis kifejezést azon uniós tagországokra értem, ahol:

- hosszú távú, jórészt strukturális eredetű magas munkanélküliséggel küzdenek, amely makacsul 10 % körül tartja magát, emellett magas a hosszú távú munkanélküliség aránya, többszöröse az amerikai szintnek (e tekintetben szakadékszerű a különbség az öreg kontinens és az újvilág között);²⁹
- a foglalkoztatottság stagnál vagy lassan növekszik és elmarad a lisszaboni programban meghatározott 70 %-os célkitűzéstől, a lassú gazdasági növekedés következtében nem jön létre elegendő új munkahely.

²⁹ Ez annak ellenére így van, hogy az európai adatokat alaposan módosítja – helyesebben megszépíti – az állami munkaerő-piaci politika keretében különböző programokban átmenetileg munkához jutók vagy átképzésen lévők magas száma. Ezen programok célja többnyire épp a hosszú távú munkanélküliség – többnyire csak statisztikai – mérséklése.

A 2004-ben csatlakozott volt szocialista országokat nem sorolom ebbe a csoportba, mivel a nyugat-európai országoktól teljesen eltérő fejlődésen mentek keresztül. Ezen országokban az alacsony foglalkoztatottsági mutatók ezért más okokra vezethetők vissza.

A szklerózisban betegeskedő országok gazdasági mutatói markánsan különböznek az angolszász országok, főleg az Egyesült Államok adataitól. (Lásd a következő, 13. táblázatot.)

13. táblázat: Foglalkoztatottság és munkanélküliség néhány OECD tagállamban

Ország	1. foglalkoztatottság	2. Munkanélküliség*	3. Több mint fél éve munkanélküli	4. Több mint egy éve munkanélküli	1. foglalkoztatottság	2. Munkanélküliség	3. Több mint fél éve munkanélküli	4. Több mint egy éve munkanélküli	1. foglalkoztatottság	2. Munkanélküliség	3. Több mint fél éve munkanélküli	4. Több mint egy éve munkanélküli**
	1990				2000				2003			
Dánia	75.4	7.2	53.2	29.9	76.4	4.4	38.1	20.0	75.1	5.6	40.9	19.9
Svédország	83.1	1.7	22.2	12.1	74.2	5.6	41.5	26.4	74.3	5.6	35.4	17.8
Finnország	74.1	3.2	32.6	9.2	67.0	9.8	46.5	29.0	67.4	9.0	41.4	24.7
Hollandia	61.1	5.9	63.6	49.3	72.9	2.9	-	-	73.6	3.8	49.2	29.2
Egyesült Királyság	72.5	6.9	50.3	34.4	72.4	5.4	43.2	28.0	72.9	5.0	37.3	23.0
Írország	52.1	13.4	81.0	66.0	64.5	4.3	-	-	65.0	4.6	56.6	35.4
Ausztria	-	4.0	-	-	67.9	3.7	39.7	25.8	68.2	4.4	41.0	24.5
Spanyolország	51.8	13.1	70.2	54.0	57.4	11.3	64.8	47.6	60.7	11.3	59.6	39.8
Portugália	67.4	4.8	62.3	44.9	68.3	4.1	60.0	42.9	67.1	6.4	57.1	32.0
Csehország	-	4.4	-	-	65.2	8.0	69.9	48.8	64.9	7.8	69.9	49.9
Magyarország	-	12.1	-	-	56.0	6.3	69.8	49.0	57.0	5.8	65.4	42.2
Lengyelország	-	14.0	62.8	34.7	55.0	16.4	63.0	37.9	51.4	19.2	70.2	49.7
Szlovákia	-	13.7	-	-	56.8	18.7	74.4	54.6	57.7	17.1	76.4	61.1
Az euroszklerózisban betegeskedők:												
Belgium	54.4	6.6	81.4	68.5	60.9	6.9	71.8	56.3	59.3	8.1	64.7	46.3
Görögország	54.8	6.3	72.0	49.8	55.9	11.0	73.5	56.4	58.0	10.0	74.5	56.5
Franciaország	59.9	8.7	55.6	38.1	61.1	9.3	62.0	42.6	61.9	9.4	53.4	33.8
Olaszország	52.6	8.9	85.2	69.8	53.9	10.4	77.6	61.3	56.2	8.6	74.1	58.2
Németország	64.1	4.8	64.7	46.8	65.6	7.8	67.6	51.5	64.6	9.3	68.5	50.0
EU-15	61.4	8.1	65.3	48.7	63.6	7.8	63.8	46.9	64.8	8.0	61.3	43.4
Egyesült Államok	72.2	5.6	10.0	5.5	74.1	4.0	11.4	6.0	71.2	6.0	22.0	11.8

Megjegyzés: 1. A 15-64 éves korosztályból foglalkoztatottak százalékos aránya. 2. A munkanélküliek százalékos aránya. 3. – 4. A hosszú távon (több mint 6 vagy 12 hónapja) munka nélkül lévők százalékos aránya az összes munkanélkülin belül.

* Ausztria, Csehország, Lengyelország és Magyarország esetében 1993-as, Szlovákia esetében 1994-es adat. Németországnál csak a nyugati tartományok (volt Nyugat-Németország) átlaga.

** Franciaország esetében 2002-es adatok.

Forrás: **OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development** [2004]: *OECD Employment Outlook 2004*. (A 293., 294. és a 315. oldalon található táblázatok adatai alapján.)

Különösen szembetűnő, ha az USA-t hasonlítjuk össze az öreg kontinens legnagyobb gazdasági hatalmával, az egykoron „Európa motorjának” tartott, mára azonban az európai benuflás mintapéldájává vált Németországgal. Amerikában az elmúlt két évtizedben lendületesen nőtt a foglalkoztatottak száma. A munkahelyek száma az agrárszférán kívül 1980 és 1990 között 90,5 millióról 109,5 millióra nőtt (19 millió új foglalkoztatott), majd 2000-re

elérte a 131,8 millió főt (újabb 22,3 millió munkahely egy évtized alatt – lásd US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics). Bár voltak átmeneti visszaesések a rövid recessziós időszakok idején (1982, 1991, 2001-2003), a hosszú távú folyamatok eléggé egyértelműek. Ezzel szemben Németországban 1990 és 2005 között stagnált vagy alig nőtt a foglalkoztatottság, és a kedvező konjunkturális időszakok alatt keletkezett többlet-munkahelyek rendre megszűnnek a gazdasági növekedés lefékeződése idején, 9-10 % fölé duzzasztva a munkanélküliek egyébként is népes táborát. A magas foglalkoztatottság elvileg a részmunkaidős állások terjedésének és a ledolgozott munkaórák csökkenésének is lehetne a következménye. Ebben az esetben a magasabb foglalkoztatási rátával rendelkező országokban ugyan többen dolgoznának, de átlagosan kevesebb munkaórát, míg az alacsonyabb foglalkoztatottsági rátával rendelkező államokban kevesebb embernek lenne állása, de ezek többen dolgoznának. Így végső soron nemzetgazdasági szinten az összes ledolgozott munkaóra között nem lenne lényegi különbség a magas és alacsony foglalkoztatottsággal rendelkező államok között (feltéve, hogy azonos lakosságszámú országokat hasonlítanánk össze). Csakhogy az Európai Unió legtöbb országában egyáltalán nem ez a helyzet. A magas foglalkoztatottsági rátájú országok közül az egy alkalmazottra jutó átlagos munkaórák száma egyedül Hollandiában (32,6 óra/hét) marad el jelentősen a francia (37,4 óra), a német (37,5 óra) és az olasz (38,7 óra) szinttől (European Commission – Eurostat [2006/b] p. 6). Svédországban (37,1), Dániában (36,7) és az Egyesült Királyságban (36,5) alig különbözik az eurózóna nagy hármásától, Írországból pedig nem csak a foglalkoztatottak aránya volt magasabb, hanem az egy dolgozóra jutó heti 38,5 munkaóra is (ibid.). Hasonló a helyzet az Amerikai Egyesült Államokban is: mind a foglalkoztatottak aránya, mind a ledolgozott munkaórák száma jelentősen meghaladja az euroszklerózisban betegeskedő országok adatait. 2000-ben az egy foglalkoztatottra jutó munkaórák száma egyedül Görögországban volt 3,5 százalékkal magasabb az amerikai szintnél, Németországban, Franciaországban és Olaszországban elmaradt attól – 18,4, 18 illetve 13 százalékkal (Sapir et al [2003] p. 23).

Az alacsony foglalkoztatottság okait keresve szembevetendő, hogy mennyire eltérnek a munkahelyteremtésben sikeres és sikertelen országok kormányzati gazdaságpolitikai, gazdasági rendszerei és társadalmi preferenciái:

- **A munkahelyek védelme**

Az OECD munkaerő-piaci elemzései azt mutatják, hogy az alkalmazottakat védő szabályozás jóval erősebb Európában.³⁰ Ezzel szemben az USA rendelkezik a fejlett országok közül a

³⁰ A munkahelyeket védő szabályozást az OECD-tanulmány széleskörűen értelmezi, nem csak a törvényekre, rendeletekre vonatkoztatja, hanem a nem legiszlatív jellegű, de precedens értékű bírói ítéletekre, a kollektív

legliberalizáltabb munkaerőpiaccal (sem törvényileg járó végkielégítés, sem felmondási határidő nincs előírva, szinte semmilyen módon nem akadályozzák a részmunkaidőt, egyedül a tömeges elbocsátásoknál vannak az európai államokra is jellemző korlátozások). Az öreg kontinens államai közül az Egyesült Királyság és Írország liberalizálta leginkább munkaerőpiacát, a legszigorúbb a szabályozás a mediterrán országokban, francia és német földön, valamint Belgiumban.

- **Adóterhek a munkaerő-költségen**

Egy alacsony keresetű munkás esetében 2003-ban a munkaerő-költségre nehezedő adóteher (adók és járulékok) Belgiumban és Németországban meghaladta a 45 %-ot, és a legtöbb európai országban megközelíti vagy túllépi a 40 %-os szintet – kivétel a mediterrán térség, de nem Olaszország (European Commission – Eurostat [2004/b] p. 147). Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban ez az arány 26 % körül volt, Írországban, Cipruson és Máltán 20 %-nál is kevesebb (ibid.). Az élők munkára kivetett jelentős adóterhek hátrányba hozhatják a hazai termelést a külföldi importtal szemben, mivel egyes európai országokban csaknem megduplázzák a munkaerő árát. (Így az sem meglepő, ha Nyugat-Európa olyan országokkal szemben veszít el munkahelyeket, amelyek sem a munkaerő produktivitása, sem a munka ára tekintetében nem állnak jobban, egyszerűen csak alacsonyabbak az adóik.) Ezért helyesebb a pénzügyi terheket a termelésről és a jövedelmekről a fogyasztásra áthelyezni. A fogyasztásra kivetett adók egyformán sújtják a hazai és a külföldi termékeket, a hazai és külföldi termelő egyaránt befizet a költségvetésbe.

- **A szociális juttatások bőkezűsége**

A szociális ellátórendszeren belül a foglalkoztatottság szempontjából elsősorban azt érdemes vizsgálni, hogy milyen veszteséggel ill. nyereséggel jár az átmenet a munkahellyel rendelkezők sorából az állástalanok közé és fordítva. Az OECD „Segélyek és bérek” c. tanulmányának adatai azt mutatják, hogy a nettó helyettesítési ráta (a munkanélküli által kapott segélyek összege egykori bérének százalékában) elsősorban hosszú távon jóval alacsonyabb az Egyesült Államokban mint Európa legtöbb országában.³¹ Ha egy állástalan hosszú évekig megkapja egykori bérének jelentős részét, akkor nem biztos, hogy sietősen új

tárgyalásokon (a kormány, a szakszervezetek és a munkáltatói érdekképviselők vagy a szakszervezet és a munkáltató között) kialakított megállapodásokra és az elterjedt foglalkoztatási szokásokra is. A munkahelyek védelméhez tartozik az alkalmazottak felvételének szabályozása (pl. hátrányos helyzetű csoportnak biztosítandó kedvezmények, a meghatározott időre szóló kontraktusok, a munkáltató által szabható feltételek) az elbocsátásokkal kapcsolatos rendelkezések (pl. felmondási határidő, végkielégítés, a tömeges elbocsátásra vonatkozó speciális szabályok) és a részmunkaidő szabályozása. (Lásd: **OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development** [2004]: *OECD Employment Outlook 2004*. pp. 111-116.)

³¹ A ráta és a segélyek nagysága természetesen nagyban függ a munkanélküli korábbi jövedelmétől, családi állapotától, gyermekeinek számától (OECD [2004]: *Benefits nad Wages*.)

munka után néz. Azt is érdemes megvizsgálni, hogy miután visszatért a munkaerőpiacra, új bére mennyivel haladja meg a korábban kapott segélyek nagyságát. Az Eurostat számításai szerint a munkába lépés nettó haszna a tizenötök átlagában egy alacsony keresetű dolgozónál az új bérének mindössze 21 százaléka (European Commission – Eurostat [2004/b] p. 146). Magyarán ennyivel több a jövedelme annál (az adók és járulékok levonása után) mintha munkanélküli lenne. Belgiumban és Dániában a volt segély és az új bérből adókra elfolyó összeg együtt meghaladta a fizetés 90 %-át, ez az arány csak a visegrádi négyeknél, Ausztriában, Olaszországban, Írországban és az Egyesült Királyságban volt alacsonyabb 75 %-nál, az USA esetében 72 % körül mozgott (ibid.). Ha egy dolgozó az alacsonyabb jövedelmet biztosító szektorokban olyan bért kap, amely – adózás után – csak 10-20 %-kal haladja meg a korábbi segély szintjét, akkor erős a késztetése arra, hogy addig használja ki a segélyek nyújtotta megélhetést, amíg csak lehet. A hosszú távon folyósított magas segélyek ebben az esetben nem motiválnak gyors munka-keresésre.

A munkahelyek védelmének, a magas adó-és járulékelvonásoknak és a széleskörű és bőkezű, a munkanélkülieket támogató szociális ellátórendszernek a párhuzamos megléte könnyen előidézhetheti a dupla demotivációs hatást. Ez alatt a következőt értem:

1. A munkáltató nem érdekelt sok új munkahely létrehozásában. A már felvett dolgozókat nehéz és költséges elbocsátani és bérköltségük magas főként a magas adó-és járulékkerhek következtében.
2. A munkanélküli nem igazán motivált arra, hogy új munkát keressen, legalábbis amíg a várható keresetének tekintélyes részét segélyek formájában is megkapja. Ez különösen az alacsony keresetű biztosító munkakörökre igaz.

A dupla demotivációs effektus nem csak azért káros, mert konzerválhatja az alacsony foglalkoztatottságot és a hosszú távú magas munkanélküliséget, hanem azért is, mert a munkaerő-piaci szereplőket az illegális foglalkoztatás felé tereli.

- **Az európai népesség gyorsabb előregedése**

A bérekre nehezedő járulékkerhek nagysága nemcsak a kormányok gazdaságpolitikai filozófiájának, és erre alapozott döntéseinek a következménye, egy-egy társadalom demográfiai összetétele is nagy hatással van rá. Konkrétabban Európában az egyre inkább előregedő népesség miatt a nagy elosztórendszerek (nyugdíjrendszer, egészségügy) fenntartásának növekvő költségei egyre nagyobb nyomás alatt tartják e rendszerek bevételi oldalát, ami a járulékok növelésének irányába hat.

Az öreg kontinens társadalmainak fent már említett gyorsabb előregedése miatt sok európai ország rákényszerült, hogy növelje a (már egyébként is magas) társadalombiztosítási

járulékokat. Németországban például a tb.-járulékok nagysága 1990 és 2001 között 35,6-ról 40,9 %-ra emelkedett, de Franciaországban és az eurózóna átlagában is emelkedett a bérköltségre nehezedő adóteher (European Commission [2002] pp. 45, 55). Az emelkedő nyugdíjkiadásokhoz, az öregkori gondoskodás és egészségügyi ellátás növekvő költségeihez hasonlóan a munkanélküliek, munkaképtelenek és inaktívak nagy vagy növekvő száma is hozzájárulhat a szociális kiadások emelkedéséhez.

- **A szakszervezetek érdekérvényesítő képessége**

Az öreg kontinens legtöbb országában jóval nagyobb a szakszervezetek érdekérvényesítő képessége, mint az Egyesült Államokban. Ez nem kizárólag a szakszervezeti tagok magasabb arányának a következménye, bár tény, hogy az EU tagállamok többségében a dolgozók jóval nagyobb része tagja valamilyen szakszervezetnek, mint Amerikában. Franciaországban viszont alacsonyabb a szakszervezeti tagok aránya, Németországban pedig jóval kevesebb a sztrájk mint az Egyesült Államokban – 1995 és 2004 között az 1000 dolgozóra jutó sztrájk miatt elveszett munkanapok száma Németországon kívül Hollandiában, Portugáliában, az Egyesült Királyságban és Svédországban is kisebb volt az amerikainál. (The Economist, 2006.04.29.) Ami a szakszervezeti tagságnál és a sztrájkok gyakoriságánál is fontosabb, az a dolgozók kollektív szerződések általi lefedettsége. Bár Franciaországban csak minden tizedik dolgozó tagja valamilyen szakszervezetnek, a szakszervezetek által kialakított foglalkoztatási feltételek kollektív szerződések formájában az összes foglalkoztatott több mint 90 százalékára vonatkoznak. Németországban az ágazati szakszervezetek és a munkaadók képviselőinek tárgyalásain kialakított feltételek az egész ágazatra (iparágra, szolgáltatási szektorra) vonatkoznak és a német dolgozók több mint kétharmadát érintik. Az angolszász országokban általában a vállalatok szintjén folyik az alkudozás, ez nagyobb rugalmasságra ad lehetőséget, a dolgozók juttatásait és többletjogait a vállalat aktuális gazdasági helyzete, nagysága alapján lehet megállapítani. (A kisebb cégek többségénél nem is működnek szakszervezetek.) Európa legtöbb országában azonban a kollektív szerződésekben kialakított feltételek csaknem az egész gazdaságra vagy ágazatra vonatkoznak. Ezen szerződések a törvényekben meghatározott feltételeknél magasabb juttatásokat, nagyobb szociális jogokat tartalmaznak. Vagyis tovább növelik a már egyébként is túlszabályozott munkaerőpiacon a munkahelyek védelmét, a foglalkoztatás és az elbocsátás költségeit. Ez komoly gátja lehet az új munkahelyek teremtésének, különösen a kis-és közepes vállalatok esetében. A szakszervezetek érdekérvényesítő képességét az is mutatja, hogy mennyiben képesek megakadályozni a kormányok számukra nem tetsző gazdaságpolitikai terveit. A gazdasági reformtervek megbuktatásában az elmúlt másfél évtizedben főként a francia szakszervezetek

jártak az élén, mindenekelőtt a közsféra dolgozóinak érdekeit képviselő CGT (Confédération Générale du Travail). A CGT ereje főleg abban rejlik, hogy képes volt tömegeket az utcára vinni, de ami még ennél is fontosabb, egy általános sztrájkkal (főként a vasutasok és a városi tömegközlekedési dolgozók munkabeszüntetésével) meg tudta bénítani az országot és jelentős gazdasági károkat okozott.

- **Társadalmi preferenciák, mentalitás**

Az öreg kontinens lakói többre értékelik a szabadidőt, míg az amerikaiak inkább többet dolgoznak. Az egy dolgozóra jutó átlagos munkaóra 1970 és 2002 között Európa valamennyi országában visszaestek, Franciaországban 20 % feletti, de Németországban is több mint 15 %-os mértékben, miközben az USA-ban csaknem 20 %-os növekedés volt tapasztalható (OECD [2004/a] p. 30). A kevesebb ledolgozott munkaóra az európai országokban nem írható kizárólag az európai lakosok mentalitásának és szabad választásának a számlájára. 1997-ben az amerikaiak alig nyolc százaléka nyilatkozott úgy, hogy azért vállalt részmunkaidős állást, mert nem talált teljes munkaidőset, az uniós országokban a dolgozók csaknem 20 %-a hivatkozott erre (Sapir et al [2003] p. 25). Az öreg kontinensen így a kevesebb ledolgozott munkaóra a társadalmi preferenciák mellett a (legális) teljes munkaidős állások kisebb kínálatnak is a következménye. Ez főként az erősen szabályozott munkaerőpiaccal rendelkező országokra igaz. 2001-ben a részmunkaidőben alkalmazottak közül Olaszországban a megkérdezettek 33,8 %-a, Franciaországban 25 %-a mondta azt, hogy azért vállalt részmunkaidős állást, mert nem talált teljes munkaidőset (Aiginger – Guger [2005] p. 19). Dániában az így nyilatkozók aránya 13,6 az Egyesült Királyságban pedig mindössze 9 százalék volt (ibid.).

A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy az amerikaiak vállalkozó kedve jóval meghaladja az európai lakosokét. Míg az USA-ban 2000 és 2004 között 59 és 69 % között ingadozott azok aránya, akik inkább önálló vállalkozók lennének, ha választhatnának, és csak 28-37 % szeretne inkább alkalmazott lenni, addig Európában kiegyensúlyozottabb a helyzet: a tizenötök átlagában 44 és 51 % között ingadozik mindkét preferált lehetőség.³²

Az Egyesült Államok lakossága kevésbé függ az államtól és kevesebb állami szolgáltatást vár el. Az Egyesült Államok a világ egyetlen fejlett országa, amelynek nincs az egész lakosságot lefedő államilag finanszírozott közegészségügyi rendszere, emellett Amerika nem ad alanyi jogon gyereksegélyt az összes családnak és a szülők nem jogosultak fizetett gyermeknevelési (anyasági) szabadságra. Amerikában a többség inkább a magasabb adók

³² Az egyes EU-tagállamok között is jelentős különbségek vannak. (Lásd: **European Commission** [2004/b] pp. 7-9.)

ellen van, minthogy az azokból finanszírozott nagyobb állami gondoskodást követelne. A fejlett világban az Egyesült Államokban a legalacsonyabb az állami újraelosztás mértéke, ezen belül viszont a legmagasabb a katonai kiadások aránya, így a szociális szférára az USA messze a legkevesebbet költi a nyugati országok közül (legalábbis a nemzeti össztermék arányában). A kormányzati bevételek 2005-ben a GDP 45,3 %-át tették ki az EU-15 átlagában, szemben az amerikai 29,5 %-kal, a különbség tehát csaknem 16 százalékpont és növekedést mutat az 1990-es 11 százalékhöz képest (Aiginger – Guger [2005] p. 11). Az állami szociális kiadások aránya 2000-ben az EU-15 átlagában a nemzeti össztermék 24 %-ára rúgott, de a skandináv országokban és a nagy kontinentális gazdaságokban a 25 %-ot is meghaladta, miközben az Egyesült Államokban 17 % körül alakult (ibid. p. 13). Az amerikaiak többségének ellenséges érzelmei a magas adókkal szemben segítenek alacsonyan tartani az adóelvonásokat, ami kedvező körülményeket teremt a vállalkozások és a munkahelyteremtés számára. Ez még olyan részterületeken is igaz, mint például a részvények után járó osztalékra kivetett adók. Az Egyesült Államokban könnyen balul üthetne ki az olyan érvelés, amely szerint az osztalékra kivetett adó csökkentése csak a gazdag nagytőkés részvénytulajdonosoknak kedvez, ugyanis az amerikaiak 50 %-a, a választásokon részt vevőknek pedig 70 %-a birtokol részvényeket (Miklethwait – Wooldridge [2005] p. 307). A fejlett országok között Amerikában a legnagyobbak a jövedelmi különbségek, a lakosságot azonban ez a jelek szerint nem nagyon nyugtalanítja. Egy a Time magazin számára 2000-ben készült közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 19 %-a gondolta úgy, hogy jövedelme alapján beletartozik a társadalom leggazdagabb 1 százalékába, míg további 20 % vélte azt, hogy valamikor élete folyamán majd bejut oda (ibid. p. 175). Ekkora optimizmus láttán nehéz lehet azzal érvelni egy adócsökkentés ellen, hogy az csak a társadalom leggazdagabb 1 %-ának kedvez, mert rögtön az amerikaiak 40 %-a érezheti érintve magát. Az iróniát félre téve is igaz az, hogy nincs népszerűtlenebb dolog az újvilágban az adóemelésnél, míg az adócsökkentés és a szövetségi kiadások lefaragása igencsak hálás kampánytéma.

Ronald Reagan hivatalba lépése óta az Egyesült Államokban radikálisan csökkent a személyi jövedelem-adó (szja) mértéke. A Reagan-féle 1981-es adóreform az szja legmagasabb kulcsát 70-ről 50 százalékra vitte le, majd 1986-ban tovább csökkentették 33 %-ra (Edwards, Lee [1999] pp. 228, 234). Bár a Reagan, a Bush és a Clinton-kormányzat idején is voltak kisebb adóemelések, az (ifjabb) George W. Bush elnöksége kezdetén, 2001-ben újabb jelentős adócsökkentés történt (az szja kulcsait 15, 28, 31, 36 és 39,6 %-ról 10, 15, 25, 28, 33 és 35 %-ra mérsékeltek – lásd: Edwards, Chris [2005]: p. 690). Fontos körülmény, hogy mind a Reagan, mind a Bush elnöksége alatt elfogadott adócsökkentő törvény számos

más kedvezményt is tartalmazott (pl. az adóalapból leírható tételek széles köre). Ezek főleg a gyermekes családokat fenntartó alacsony keresetű dolgozóknál azt eredményezik, hogy ők alig vagy egyáltalán nem fizetnek személyi jövedelem-adót. Mivel a járulékok is alacsonyabbak, mint a legtöbb európai országban, ezért már érthető, hogy az alacsony keresetű dolgozókra nehezedő adó-és járulékteher miatt alig több mint a fele a kontinentális gazdaságokban megszokottnak.

14. táblázat: A munkaerőpiac sajátosságai, az adóterhek és a közkiadások nagysága az Egyesült Államokban és az Európai Unió néhány tagországában

	Munkaerőpiac szabályozottsága – munkahelyek védelme (1)	Szakszervezeti tagok aránya (%-ban az összes foglalkoztatott közül)	Dolgozók lefedettsége a kollektív szerződések által	Adóterhek a munkaerőköltségen (2)		A közszféra bevételei a nemzeti össztermék százalékában		A közszféra kiadásai a nemzeti össztermék százalékában	
	2003	2000	2000	1979	2004	1990	2005	1990	2005
Kontinentális modell									
Németország	2,5	25	68	40,8	50,7	42,8	43,6	44,9	47,0
Franciaország	2,9	10	90	-	47,4	48,6	51,5	50,7	54,5
Olaszország	2,4	35	80	45,3	45,7	42,6	44,6	54,3	48,2
Belgium	2,5	56	90	47,4	54,2	46,6	49,1	53,4	49,4
Skandináv modell									
Dánia	1,8	74	80	40,6	41,5	56,0	56,5	57,0	54,5
Hollandia	2,3	23	80	48,0	43,6	49,5	45,8	54,8	47,9
Svédország	2,6	79	90	50,7	48,0	-	57,8	-	57,0
Mediterrán térség									
Görögország	2,9	27	-	25,6	34,9	34,5	44,3	50,2	48,8
Portugália	3,5	24	80	28,1	32,6	35,4	42,5	42,0	47,4
Spanyolország	3,1	15	80	36,4	38,0	38,8	40,4	45,5	40,4
Angolszász modell									
Írország	1,3	38	-	33,9	23,8	40,5	34,5	43,3	35,1
Nagy-Britannia	1,1	31	30	36,1	31,2	40,6	40,9	42,2	44,0
EU-15	2,4	39	78	39,3	40,8	43,3	45,3	48,9	47,9
Egyesült Államok	0,7	13	14	31,9	29,6	31,7	29,5	36,0	33,5

(1) – A reguláris-és részmunkaidőre valamint a tömeges elbocsátásra vonatkozó szabályok súlyozott átlaga az OECD számításai alapján. Minél nagyobb a szám, annál szabályozottabb a munkaerőpiac. (2) – Egyedülálló, gyermek nélküli személyre számítva az alacsony keresetű dolgozóknál. Forrás: **Aiginger, Karl – Guger, Alois** [2005]: *The European Socio-Economic Model. Differences to the USA and Changes over Time*. WIFO working papers No. 266, Bécs (a 4., 7., 8. és 11. táblázatok alapján)

Amerika és Európa között jelentős különbségek vannak a munkaerő mobilitása tekintetében. Az átlag amerikai életében tízszer, tizenötször munkahelyet és sokszor lakóhelyet is vált, gyakran a kontinensnyi ország egyik végéből a másikba költözve. Egyedül 2004-ben 54 millió amerikainak keletkezett új munkaviszonya, miközben 51 milliónak szűnt meg – mindez 147 milliós munkaerő mellett (Munkhammar [2005] p. 114). Az 1957 és 1964 között született

korosztálynak 18 és 36 éves kora között átlagosan 9,6 munkahelye volt (ibid). Az Európai Unión belül jóval kisebb a mobilitás, 2004-es adatok szerint a dolgozók átlagosan 10,6 évet töltenek el egy munkahelyen, míg az Egyesült Államokban csak 6,7-et (European Commission [2006/b]). 2003-ban az unióban a foglalkoztatottak mindössze 8,2 %-a váltott munkahelyet, miközben 7 tagállamban a lakosság több mint negyven százaléka már több mint egy évtizede ugyanazon a munkahelyen dolgozott (European Commission [2006/a]). A munkahelyek közötti mobilitás alacsony szintje az euroszklerózisban betegeskedő országokra különösen jellemző, a liberalizált munkaerőpiaccal rendelkező államokban (pl. Dánia, Egyesült Királyság) jóval gyakoribb az állások váltogatása. Ezt támasztják alá a következő táblázat adatai is.

15. táblázat: Munkahelyi mobilitás az Európai Unióban

	Az elmúlt egy évben munkahelyet változtatott*	Ugyanazon a munkahelyen dolgozik**	
		5-10 éve	több mint 10 éve
EU-25	8,2	18,9	38,3
EU-15	8,6	18,1	38,8
10 új tagállam	6,6	23,2	35,3
Ausztria	8,0	20,1	42,8
Belgium	7,1	17,2	43,4
Dánia	12,9	18,2	28,6
Egyesült Királyság	12,6	20,1	29,3
Finnország	11,5	17,1	36,7
Franciaország	8,6 (2000)	16,9	44,5
Görögország	5,0	19,8	40,8
Hollandia	6,9 (1997)	20,0	37,4
Írország	9,3 (1997)	19,7	28,7
Luxembourg	5,4	19,7	43,4
Németország	7,3	17,5	41,5
Olaszország	5,8	18,9	45,8
Portugália	6,8	19,1	38,9
Spanyolország	10,2	15,9	34,4
Csehország	6,6	25,2	33,8
Magyarország	6,9	23,2	33,3
Lengyelország	5,7	21,7	38,1
Szlovákia	6,4	25,3	36,5

* A teljes munkaerő százalékában, 2003-ban. ** Az összes foglalkoztatott százalékában 2003-ban.

Forrás: **European Commission** [2006]: *2006 – European Year of Workers' Mobility, the importance of the mobility of workers to the implementation of the Lisbon strategy*.

A földrajzi mobilitást vizsgálva még nagyobb az eltérés az öreg kontinens és az újvilág között. Az Egyesült Államokban 2000-ben a lakosság 32 %-a élt más tagállamban, mint ahol született, miközben az Európai Unióban a népesség 1,5 %-a élt és dolgozott más tagországban, mint ahol született – ez az arány alig módosult az elmúlt három évtizedben (lásd: Krieger [2006] p. 3 és European Commission [2006/b]). Az EU lakosságának mindössze 4 %-a élt és dolgozott valaha is más uniós államban, ill. 3 %-a valamilyen unión kívüli országban (Krieger [2006] p. 4). Az alacsony mobilitás részben indokolható a jelentős

nyelvi különbségekkel, ezért nem árt egy pillantást vetni az európai régiók közötti munkaerő-áramlásra is (ezen régiók népességük alapján inkább hasonlítanak az USA tagállamainak többségére). Azon uniós állampolgárok aránya, akik valaha is éltek egy másik régióban 18 %, ez még mindig jelentősen elmarad az amerikai tagállamok közötti népesség-vándorlástól (ibid.). A tényezőpiacok rugalmatlansága, ezen belül is a munkaerő jóval alacsonyabb mobilitása a fő oka annak, hogy Európában az Egyesült Államoknál nagyobb különbségek vannak a regionális munkanélküliségi rátákban, nemcsak az egyes uniós tagállamok között, de azokon belül is (a nagy eltérések itt nem indokolhatóak a nyelvi különbségekkel.)

16. táblázat: A legalacsonyabb és legmagasabb munkanélküliségi ráták az EU és az USA néhány tagállamában és régiójában (a munkanélküliek aránya %)

Európai Unió	2003	Amerikai Egyesült Államok	2005
EU-25	9,1	USA	5,1
Franciaország	9,3	Északkelet (Northeast)	4,8
Centre	6,4	Vermont	3,5
Alsace	7,0	New Hampshire	3,6
Bourgogne	7,0	New Jersey	4,4
Limousin	7,0	New York	5,0
Basse-Normandie	7,8	Pennsylvania	5,0
Languedoc-Roussillon	12,0	Rhode Island	5,0
Corse	12,1	Középnugat (Midwest)	5,4
Nord – Pas-de-Calais	12,5	North Dakota	3,4
Tengerentúli megyék*	27,1	Nebraska	3,8
Németország	9,7	South Dakota	3,9
Baden Württemberg	5,6	Minnesota	4,0
Bayern	6,2	Illinois	5,7
Berlin	17,5	Ohio	5,9
Sachsen	17,6	Michigan	6,7
Sachsen-Anhalt	19,6	Dél (South)	5,0
Mecklenburg-Vorpommern	20,1	Virginia	3,5
Olaszország	8,7	Florida	3,8
Bolzano / Bozen	2,0	Alabama	4,0
Trento	2,9	Maryland	4,1
Emilia-Romagna	3,0	South Carolina	6,8
Veneto	3,4	Louisiana	7,1
Lombardia	3,6	Mississippi	7,9
Sicilia	20,1	Nyugat (West)	5,2
Campania	20,2	Hawaii	2,8
Calabria	23,4	Wyoming	3,6
Spanyolország	11,3	Idaho	3,8
La Rioja	6,1	Montana	4,0
Aragón	6,3	California	5,4
Madrid	7,2	Washington	5,5
Galicia	12,6	Oregon	6,1
Extremadura	17,4	Alaska	6,8
Andalucía	18,6	Puerto Rico	11,3

* Guadeloupe, Martinique, Francia Guayana és Réunion. Forrás: **European Commission – Eurostat** [2004]: Eurostat news release 133/2004 és **US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics** [2006]: *Regional and state employment and unemployment: February 2006*.

2.5. A bevándorlók elhelyezkedési esélyei

A munkaképes korú lakosság pótlása érdekében történő, helyettesítő migrációnak akkor van értelme, ha a bevándorlók legálisan dolgoznak, adó-és járulékfizetőkké válnak, így járulva hozzá az öregedés okozta növekvő közkiadások finanszírozásához. A helyettesítő migráció és a bevándorlás fiskális mérlege szempontjából ezért kulcsfontosságú, hogy milyenek a bevándorlók foglalkoztatottsági adatai. Emellett szintén lényeges, hogy hogyan alakul a másodgenerációs bevándorlók munkaerőpiaci helyzete. Érdemes ezért megvizsgálni a bevándorlók (külföldön született lakosok) és a migráció következtében létrejött közösségek (a bevándorlók és leszármazottaik) munkanélküliségi és foglalkoztatottsági mutatóit.

Előzetesen annyi feltételezhető, hogy az állást kereső bevándorló eleve nehezebb helyzetben lesz a munkaerőpiaci problémákkal (alacsony, stagnáló foglalkoztatottság, magas munkanélküliség) küzdő országokban. Márpedig az európai államok tekintélyes része – ahogyan az előző fejezet is rámutatott – épp ebbe a kategóriába tartozott. Az 1950-es, 1960-as évekkel szemben – amikor Nyugat-Európában jelentős munkaerő-piaci kereslet mellett folyt a bevándorlás – a kilencvenes években úgy zajlott a nagyarányú migráció, hogy számos uniós tagállamban magas volt a munkanélküliség és csak lassan bővült a foglalkoztatottság. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a külföldön és helyben születettek valamint a két legnagyobb bevándorló-közösség az ázsiai és hispán vagy latinó származásúak és a többségi lakosság foglalkoztatottsági mutatói között nincs jelentős különbség. Többnyire hasonló a helyzet Európában is, ha valamelyik ország helyben született lakosságának és a többi uniós tagállamból érkezett népességnek a munkaerőpiaci mutatóit vetjük össze. Jelentős eltérések vannak viszont az uniós állampolgárok és az unión kívüli bevándorlók között. Ez egyre komolyabb gondokat okoz, mivel a bevándorlók egyre nagyobb része érkezik az Európán túli területekről.

Az Egyesült Államokban 2006 áprilisában 4,7 % volt az országos munkanélküliségi ráta, ezt csak kevéssel haladta meg a hispán lakosság körében mért munkanélküliség (5,4 %), miközben az állástalanok aránya az ázsiai származású amerikaiak között (3,6 %) kedvezőbb volt az országos átlagnál, sőt a fehérek között mért munkanélküliségnél (4,1 %) is (US Department of Labor [2006/a] pp. 1-2). Egyedül a fekete vagy afroamerikai lakosság körében volt az átlagot magasan meghaladó, 9,4 %-os az állás nélküliek aránya (ibid.). A feketék túlnyomó többsége azonban nem bevándorló. A körükben tapasztalt munkanélküliség valóban duplája az országos átlagnak, de csak amerikai mércével magas, nagyjából az euroszklerózisban betegeskedő nagy európai gazdaságok átlagának felelt meg. Ami a születés

helye szerinti adatokat illeti, a bevándorló férfiak között a foglalkoztatottak aránya (82,6 %) 2003 márciusában még meg is haladta az Egyesült Államokban született férfiak között mért arányt (79,6 %), a nőknél azonban fordított volt a helyzet: 58,1 % az amerikai születésűeknél mért 70,2 %-kal szemben (Congressional Budget Office [2004] p. 19). A külföldön születettek munkanélkülisége valamivel nagyobb volt a „bennszülött” lakosságénál: a férfiaknál 6,8 és 6,2 %, a nőknél 5,0 ill. 7,7 % volt az állástalanok aránya (ibid.).

Az Eurostat adatai szerint az EU-15 országaiban (a 15-64 év közötti korosztályban) 2004-ben az európai uniós állampolgárok esetében a nőknél 8,7, a férfiaknál pedig 7,5 % volt a munkanélküliségi ráta, míg az unión kívüli állampolgárok között 17,9 ill. 17,3 százaléknyi munkanélküli volt (European Commission – DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005] p. 126). A tizenötök területén a külföldi állampolgárságú nők közül 43,1 % volt a foglalkoztatottak aránya, szemben az uniós állampolgár nők 59,5 %-ával, míg a férfiaknál 64,5 és 73,2 százalék volt az állással rendelkezők aránya (ibid.). A legfejlettebb államokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) migrációs adatbázisának adatai alapján 1995 és 1998 között a külföldiek (külföldön születettek) munkanélküliségi rátája Ausztriában, Portugáliában, Dániában, Görögországban, Francia-és Németországban valamint Hollandiában, Belgiumban és Svédországban nagy mértékben meghaladta a helyben született állástalanok arányát, csaknem duplája, sőt pár országban több mint a duplája volt ennek.³³ Más tanulmányok is hasonló következtetésekre jutottak. Brücker és szerzőtársa szerint a migránsok magas aránya az alacsonyan képzett manuális munkások között megnöveli a munkanélkülivé válás rizikóját, de az a tendencia is szembetűnő, hogy a munkanélkülieknek magas szociális juttatásokat nyújtó államokban a külföldiek munkanélkülisége erősen meghaladja a helyben születetteknél mért szintet és a migránsok általában hosszabb ideig élnek a segélyekből (Brücker et al. [2001] pp. 19-20, 118). Míg a más uniós tagországokból érkezők munkanélküliségi rátája nem tér el jelentősen a helyi átlagtól, addig az EU-n kívüli bevándorlóknál az állástalanok aránya jóval meghaladja azt. Ezt tükrözi a II.9. sz. táblázat is. Az unión kívüli államokból érkezett bevándorlók kirívóan magas munkanélkülisége elsősorban a hagyományos migrációs célországokban volt nagy, a kisebb bevándorló-népességgel rendelkező mediterrán országokban – ahol csak a kilencvenes években kezdődött a nagyobb arányú bevándorlás – kevésbé jellemző.

³³ A tanulmány hangsúlyozza, hogy a bevándorlók munkanélkülisége nagyban függ a végzettségüktől, nyelvtudásuktól, az adott országban való tartózkodás hosszától. (Coppel – Dumont – Visco [2001] p. 17)

17. táblázat: Helyiek és külföldiek munkanélküliségi rátája az EU-ban

	Állampolgárság szerint*			Születés helye szerint**	
	Helyi	EU-külföldi	EU-n kívüli	Helyi	Külföldi
Ausztria	3,54	1,34	13,54	4,05	4,68
Belgium	9,74	-	15,83	9,73	17,15
Dánia	6,25	8,19	24,1	6,08	16,17
Franciaország	8,03	6,18	19,58	7,89	11,62
Finnország	12,14	18,97	41,25	12,46	21,15
Németország	5,11	7,82	11,28	-	-
Görögország	7,63	-	11,49	7,21	13,41
Írország	9,24	9,47	-	8,84	14,1
Olaszország	8,51		2,31	8,44	8,7
Luxembourg	1,81	2,36	5,86	1,86	2,25
Hollandia	8,45	8,77	7,5	-	-
Portugália	5,65	-	3,64	5,74	3,33
Spanyolország	13,84	20,16	18,73	13,81	20,95
Egyesült Királyság	4,31	2,33	21,36	4,96	8,37

Megjegyzés: Az adatok az 1996-os évre vonatkoznak. * A munkanélküliek aránya a 20 és 60 év közötti korcsoportban a helyi állampolgárok, a más uniós országokból érkezett külföldiek és az Európai Unió területén kívülről érkezett külföldi állampolgárok között. ** A munkanélküliek aránya a 20 és 60 év közötti korcsoportban a helyi születésű és a külföldi születésű lakosok között.

Forrás: Brücker et al. [2001]: *Managing Migration in the European Welfare State*, Fondazione Rodolfo DeBeneditti, p. 118.

Csak kevés európai országban vannak adatok a migráció következtében létrejött etnikai kisebbségek (bevándorlók és leszármazottaik) munkaerőpiaci helyzetéről, de ezek is megerősítik, hogy az unión kívüli országokból származó népesség körében az átlagot jóval meghaladó munkanélküliség a jellemző. Hollandiában például 2006-ban a munkanélküliségi ráta az őshonos hollandok között 5,1 %-os volt, míg a nem nyugati származású bevándorló-népesség között 16,4 %, de az Antillákról és Arubáról származó lakosok között 17,6 %, a marokkói eredetűek között pedig 19,9 % volt állástalanok aránya (Statistics Netherlands [2006] p. 89). Ráadásul ezek az adatok már a kedvező gazdasági tendenciákat, a foglalkoztatottság gyors növekedését tükrözik, egy évtizeddel korábban, 1995-ben a törökök és marokkóiak munkanélküliségi rátája például még a 31 százalékot is meghaladta (ibid). Nagy-Britanniában hasonló a helyzet. 2001-ben Angliában és Walesben a fehér brit férfiak 6, a nők 4 százaléka volt munkanélküli, miközben a pakisztáni, bangladesi és fekete férfiak munkanélküliségi rátája 16 és 21 százalék között mozgott, a pakisztáni nőknek 18, a bangladesieknek pedig 22 %-a volt állás nélkül (Office for National Statistics [2006] p. 136). Eközben az „egyéb”, nem brit fehér lakosok és az indiaiak hét, a kínaiak nyolc százaléka volt munkanélküli (ibid.). A többségi és kisebbségi lakosság, de az egyes kisebbségi etnikai csoportok között is három-ötszörös különbségek vannak a munkanélküliségi rátákban. Az igazi szakadék azonban a foglalkoztatottsági adatokban figyelhető meg a muszlim országokból származó nők esetében. Míg 2001-ben Angliában és Walesben a 16-59 év közötti

fehér brit nők 69 %-a dolgozott, a pakisztáni nők foglalkoztatottsági rátája 25, a bangladesieké pedig mindössze 20 % volt (ibid. p. 157). Ennek fő oka az inaktívak magas aránya, amit a bangladesi és pakisztáni nők többségének hagyományos háztartásbeli és gyermekeket nevelő szerepe okoz. Ez nem is meglepő, hisz ahogyan az I.3. alfejezetben is rámutattam, a bangladesi és pakisztáni családokban a brit átlagot jóval meghaladja a gyerekek száma. Az egyes etnikai csoportoknak az átlagosnál jóval rosszabb foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatói Hollandiához hasonlóan már a munkaerőpiaci helyzet jelentős javulását tükrözik az 1990-es években. Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás között a pakisztáni és bangladesi származású lakosság munkanélkülisége csökkent, a foglalkoztatott nők aránya pedig 5-6 százalékponttal nőtt (ibid. p. 117). Annak ellenére, hogy Hollandia és Nagy-Britannia az Európai Unióban a legmagasabb foglalkoztatottsági rátával rendelkező országok közé tartozik, ahol nagyszámú új munkahely jött létre az 1990 utáni másfél évtizedben, bizonyos etnikai csoportokon belül (karibi feketék, a hollandiai marokkói vagy az angliai pakisztáni és bangladesi származásúak) az országos átlagot messze meghaladta a munkanélküliség és jóval alulmúlta a foglalkoztatottság. Az általánosan jó munkaerőpiaci helyzet ezért egyáltalán nem jelent garanciát arra, hogy a bevándorlók és leszármazottaik alkotta közösségek mindegyikében is kedvezőek lesznek a munkaerőpiaci mutatók.

Az Egyesült Királysággal vagy Hollandiával ellentétben az európai országok jelentős része nem tartja számon állampolgárait faji vagy etnikai származás ill. vallási hovatartozás szempontjából. Tipikus példa lehet az állampolgári egyenlőség republikánus eszménye jegyében ezt tevő Franciaország. Mivel a volt francia gyarmatokról, elsősorban a Magreb-térségből, Fekete-Afrikából és Indokínából bevándoroltak leszármazottai, azaz a másod- és harmadgenerációs bevándorlók már jórészt francia állampolgárok, az ő számukról és arányukról nincsenek hivatalos adatok. Két statisztikai forrásból azonban viszonylag pontos kép alkotható a probléma komolyságáról: az egyik a regionális munkanélküliségi mutató, a másik pedig a külföldön született szülők gyermekeinek munkanélkülisége. Nyugat-Európa számos nagyvárosi és elővárosi régiójában az országos szintet messze meghaladja a fiatakorúak munkanélküliségi rátája, általában pont azokról a negyedekről van szó, amelyekben a bevándorlók és leszármazottaik aránya a legmagasabb, egyes elgettósodott városrészeket szinte kizárólag ők laknak. Franciaország Ile de France régiójában (gyakorlatilag a párizsi agglomeráció) a 15 és 24 év közöttiek munkanélküliségi rátája 20 %, Belgium Brüsszel-főváros régiójában 35,1 % volt az állástalan fiatalok aránya 2003-ban (European Commission – Eurostat [2004/c]). Az 1999-es franciaországi népszámlálás megmutatta, hogy az un. érzékeny negyedekben (hivatalosan „zones urbaines sensibles”) a

munkanélküliségi ráta 25 %, szemben a 10 %-os országos átlaggal, a fiatalok munkanélkülisége pedig 40 %, ami kétszerese az azonos korosztály országos átlagának (Salanié [2005]). A 15-24 év közötti korosztály munkanélküliségi rátája kirívóan magas néhány elővárosi körzetben: Grigny Grande Borne negyedében 41,1 %, Toulouse La Revnerie és Bellefontaine negyedében 54,4 %, Nantes Bellevue negyedében 42,1 %, a Párizs melletti Clichy-sous-bois/Montfermeilben pedig 37,1 % (Poupeau [2006]). Ez utóbbiban robbantak ki a 2005. novemberi zavargások, amelyek valamennyi fent említett negyedre áterjedtek. Az elővárosokat főleg a bevándorlók és leszármazottaik lakják, a fiatalok magas munkanélküliségi adatai jórészt a másod-és harmadgenerációs, már francia állampolgársággal rendelkező bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét tükrözik. Az állás nélküliek aránya közöttük is főleg az Európán kívülről érkezett bevándorlók leszármazottai körében nagy. A francia statisztikai hivatal 1999-es felmérése szerint a dél-európai (olasz, portugál, spanyol) szülőktől származó 19 és 29 év közötti fiatalok körében a munkanélküliség nem lépi túl a 20 % körüli országos átlagot, de az algériai és marokkói szülők gyermekei körében 40 %-os (INSEE [2005] p. 130). Ezen adatok egyben azt is jelentik, hogy a másod-és harmadgenerációs magrebi bevándorlók munkaerő-piaci helyzete nagyságrendekkel rosszabb, mint a szüleiké volt pár évtizeddel korábban. Svédországban 2004-ben a nem északi országokból származó külföldiek között a foglalkoztatottak aránya 46,9, a munkanélkülieké pedig 18 százalék volt, szemben az országos 71,8 és 5,1 százalékkal (Statistiska centralbyrån [2006] p. 308).

Ha figyelembe vesszük, hogy:

- az Európai Unióban élő külföldi állampolgárok és a külföldön születettek között a munkanélküliségi ráta magasan felülmúlja az állástalan uniós állampolgárok arányát,
- a bevándorlók és leszármazottaik alkotta számos etnikai közösségben magas a munkanélküliség és alacsony a foglalkoztatottság még a legkedvezőbb munkaerőpiaci helyzettel rendelkező uniós tagállamokban is,
- a már állampolgársággal rendelkező, másod-és harmadgenerációs bevándorló fiatalok között nagyon magas, nemritkán az országos átlag többszörösére rúg a munkanélküliség,

akkor aligha fogadhatjuk el azt az érvelést, hogy a tömeges bevándorlás segítségével automatikusan és egyszerűen megoldható a munkaképes korú lakosság pótlása az Európai Unióban és így ellensúlyozhatóak a társadalom előregedése okozta gazdasági problémák. A munkaerő-áramlás korlátozásának gyakorlata is ellentmond a helyettesítő migráció iránti igénynek. 2004. május 1-e után, amikor 10 új ország csatlakozott az Európai Unióhoz, a régi

15 tagállam közül mindössze három (Egyesült Királyság, Írország, Svédország) nyitotta meg a munkaerőpiacát az új tagállamok dolgozói előtt, a többiek éltek az átmeneti korlátozások lehetőségével.

A fent leírtak alapján le lehet szögezni, hogy a bevándorlás nem jelent automatikus megoldást az öregedés okozta nehézségekre, sőt a munkaerőpiaci problémákkal rendelkező országokban még el is mélyítheti azokat, de a dinamikusan növekvő foglalkoztatottsággal és alacsony munkanélküliséggel rendelkező gazdaságokban is komoly gondokat okozhat. A bevándorlók elhelyezkedési esélyeit tehát nem csak a munkaerőpiac helyzete és a kereslet befolyásolja, hanem természetesen a kínálati oldal is. Ez utóbbi pedig szorosan összefügg a jóléti államok rendszerével (ez jelentős hatással van a munkavállalás ösztönzésére) és a bevándorlók összetételével (milyen képességekkel rendelkeznek a migránsok). Leegyszerűsítve: nem csak az a fontos, hogy milyen munkaerőpiacra érkeznek a bevándorlók, hanem az is, hogy milyen bevándorlók érkeznek, és a jóléti rendszer mennyire ösztönzi őket munkavállalásra. A bevándorlók összetétele és a hozzájuk kapcsolódó jóléti kiadások egyben jelentős mértékben befolyásolják a migráció fiskális mérlegét is. Ezért a következő fejezetekben ezeknek a kérdéseknek az elemzésére koncentrálok.

2.6. Bevándorlás és jóléti állam

Az amerikai bevándorlás hőskorszakában (1880-1924) – a közpénzekből finanszírozott állami közoktatási rendszer kivételével – gyakorlatilag nem létezett a mai értelemben vett jóléti rendszer. Amikor az Egyesült Államokban a hatvanas években – főként Lyndon Johnson elnök nagy társadalom programjának keretében – megkezdődött a széleskörű jóléti állam kiépítése és a jóléti kiadások gyorsan növekedtek, akkor a bevándorlás volt alacsony, a külföldön születettek aránya történelmi mélypontra, 5 % alá süllyedt. Nyugat-Európában a második világháború után zajló jelentős munkaerő-migráció idején szintén csak születőben volt a jóléti állam, a vendégmunkásokat pedig államközi szerződések alapján toborozták, családtagjaik nélkül érkeztek konkrét vállalatokhoz, munkahelyekre. Az 1970-es évekig így nem volt precedens arra, hogy párhuzamosan létezett volna a széleskörű szolgáltatásokat és pénzügyi segélyeket nyújtó jóléti állam és a tömeges bevándorlás. Az 1990-es évekre azonban a legtöbb nyugati országban az egyik legkomolyabb problémává vált, hogy a bevándorlók jóval nagyobb mértékben vették igénybe a jóléti szolgáltatásokat és segélyeket, mint a többségi lakosság. Az Egyesült Államokban az 1970-es évekig a külföldön született lakosok valamivel kisebb arányban részesültek valamelyik készpénzben fizetett segélyből, mint az amerikai születésűek, 1980-ra azonban megfordultak az arányok, a kilencvenes évekre pedig a

bevándorló háztartások jóval nagyobb részében kapott legalább egy családtag pénzbeli segítyt, mint a helyi születésűek háztartásaiban (Borjas [2001] p. 107). Ráadásul minél hosszabb ideje tartózkodik egy bevándorló az Egyesült Államokban, annál inkább növekszik a jóléti „fogyasztása” (ibid. p. 108). Úgy tűnik a bevándorlók egy idő után nem csak az amerikai társadalomhoz asszimilálódnak, de a jóléti rendszerhez is, egyre jobban kiismerve és kihasználva az általa nyújtott lehetőségeket. A tömeges bevándorlás és a jóléti állam párhuzamos megléte egyre nagyobb problémákat okozott Amerikában, főleg azokban a tagállamokban, amelyek széleskörű jóléti rendszert tartottak fenn és sok bevándorló telepedett le bennük – ezek mintapéldája Kalifornia.

A 187. számú népszavazási kezdeményezés (Proposition 187) Kaliforniában

Az 1965 utáni bevándorlás legkedveltebb célpontja Kalifornia volt, amely az Egyesült Államok legnépesebb államává vált. 1990-ben az összes bevándorló egyharmada az arany államban lakott, becslések szerint ott élt az illegális bevándorlók 46 %-a is. Kalifornia mintegy 30 milliós összlakosságának 22 %-a volt külföldön született bevándorló és mintegy 5 %-a volt a becslések szerint illegális bevándorló – a legmagasabb arányok az országon belül. Ezzel párhuzamosan Kalifornia az egyik legszéleskörűbb és legbőkezűbb szociális ellátórendszert építette ki és tartotta fenn az Egyesült Államokban. Az 1996-os jóléti reformig az ország legnagyobb készpénzben folyósított segélyprogramján (Aid to Families with Dependent Children – AFDC) belül például Kalifornia adta a legnagyobb összegű segélyeket, 1990-ben az átlagos segély csaknem dupláját kapták a rászoruló kaliforniai családok. (Összehasonlításképpen: New York állam az átlagos segély mintegy másfélszeresét, Florida kb. háromnegyedét, Texas pedig csak a felét folyósította a rászorulóknak.) A túlméretezett jóléti állam és az óriási bevándorlás kombinációja valamint az 1990-es évek elejének gazdasági visszaesése (a védelmi költségvetés radikális lefaragása érzékenyen érintette a komoly hadiiparral rendelkező államot) a pénzügyi csőd szélére sodorta Kaliforniát. Az állam vezetése a növekvő kiadásokat a helyi adók (pl. az állami személyi jövedelemadó) növelésével próbálta ellensúlyozni, de ebben behatárolták az 1978-ban elfogadott adózási korlátozások és az adófizetők egyre nagyobb tiltakozása, valamint a középosztály növekvő elvándorlása Kaliforniából. Az 1995-ös népszavazáson a részt vevők 59 %-a megszavazta a korábban egymillió aláírással megtámogatott népszavazási kezdeményezést (Proposition 187), amely kizárta a jóléti (oktatási, egészségügyi és szociális) szolgáltatások igénybevevői köréből az illegális bevándorlókat. Ez egyben a republikánus párt sikere is volt. 1994-ben a kezdeményezést támogató Pete Wilson kormányzót újraválasztották, az állami törvényhozás mindkét házában a republikánusok kerültek többségbe – 30 év után először. A kezdeményezésből mégsem lett törvény, az ellenzői ugyanis sikeresen támadták meg a szövetségi bíróságokon. Ellentétben volt a Legfelsőbb Bíróság 1982-es Plyer v. Doe esetben hozott ítéletével, mely szerint a bevándorlók gyermekei jogosultak a közoktatásban való részvételre, alkotmányellenesnek találták, mivel lényegében a bevándorlást érintő törvényt hozott helyi szinten, ez pedig szövetségi jogalkotási hatáskörbe tartozik és sértette az egyenlő bánásmód elvét. Bár Wilson kormányzó fellebbezett az ítélet ellen, az őt követő Gray Davis demokrata kormányzó már nem támogatta a fellebbezést, ezért a jóléti rendszerhez való hozzáférés Kaliforniában nem változott. Az arany államban tartott népszavazás és a körülötte zajló élénk politikai vita azonban nagy hatással volt az 1996-ban szövetségi szinten elfogadott jóléti reformra (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act), amely az 1960-as évek óta legnagyobb mértékben alakította át az amerikai jóléti rendszert. Egyik lényegi változtatása éppen az volt, hogy korlátozta a bevándorlók hozzáférését a legtöbb jóléti programhoz. Ezek igénybevétele a bevándorlók által épp Kaliforniában csökkent a

legnagyobb mértékben, az arany államon azonban már ez sem tudott igazán segíteni. Bár Kalifornia részesedése az USA bevándorló népességéből csökkent, mivel a bevándorlók egyre inkább más államok felé áramlottak, de az összlakosságon belül arányuk azért tovább nőtt, az ezredfordulóra 26 % fölé emelkedett. A becslések szerint Kalifornia lakosságának már 7 %-át tették ki illegális bevándorlók, az iskolaköteles gyerekek 43,3 %-a bevándorló anyák gyereke volt, s a bevándorlók jelentős része szegény, alacsony képzettségű lakos volt, köztük sok menekült. Eközben tovább folytatódott a középosztály elvándorlása az államból, mindenekelőtt Los Angeles környékéről. Csak az illegális bevándorlók gyermekeinek iskoláztatási költségeit 8 milliárd dollárra becsülték 2004-ben, a papírok (és biztosítás) nélküli bevándorlók sürgősségi orvosi ellátásának költségét évi 500 millió dollárra taksálják, ehhez jön még a szülésekkel kapcsolatos 300 millióra becsült összeg. A bűncselekményekért elítélt illegális bevándorlók 730 millió dolláros költséget okoznak az állami büntetés-végrehajtásban. Ezen adatok láttán nem meglepő, hogy 2003-ban az állami költségvetés már 38 milliárd dolláros hiány elé nézett. Gray Davies kormányzót, aki azzal is magára haragította a választók egy részét, hogy aláírta az illegális bevándorlóknak jogosítványt juttató törvényt, 2003-ban a választók többsége mandátumának lejártá előtt visszahívta a hivatalából (ezt a helyi törvények lehetővé teszik) és Arnold Schwarzeneggert választották helyette kormányzónak.

Buchanan [2006]: *State of emergency: the third world invasion and conquest of America*, **Hanson [2005]:** *Why does immigration divide America?*, **Hanson et al. [2001]:** *Immigration and the U.S. Economy: Labor-Market Impacts, Illegal Entry, and Policy Choices* és **Center for Continuing Study of the California Economy [2005]:** *The impact of immigration on the California economy* alapján.

A kaliforniai állami költségvetést a csőd szélére sodorta a tömeges bevándorlás és a szerteágazó jóléti rendszer kombinációja, ami még az adókat fizető középosztály elvándorlásával is párosult. Amerika többi tagállama nem szembesült ilyen súlyos problémákkal, a jóléti rendszert igénybe vevő bevándorlók azonban egyre inkább a közbeszéd részévé váltak. Arra nem létezik meggyőző bizonyíték, hogy a bevándorlók az Egyesült Államokon belül a nagyobb jóléti juttatásokkal és szolgáltatásokkal jellemezhető tagállamokat részesítenék előnyben.³⁴ Sőt a kilencvenes évektől épp a legritkább szociális hálóval és visszafogott jóléti rendszerrel jellemezhető tagállamok (Georgia, Észak-Karolina, Idaho, Utah, Colorado, Nevada, Arizona) irányában folyik a legnagyobb migráció. A döntő tényező tehát a gazdasági növekedés és az új munkahelyek létrejötte. Ha azonban a bevándorlók már letelepednek valamely tagállamban, akkor természetesen előbb vagy utóbb igénybe veszik a hozzáférhető jóléti juttatásokat és szolgáltatásokat. Mivel az Egyesült Államokban a jóléti programokat az egyének és családtagjaik jövedelme alapján ítélik meg, és a bevándorlók között több az alacsonyabb jövedelmű, ha úgy tetszik szegényebb egyén és háztartás, ezért

³⁴ George Borjas rámutatott, hogy 1990-ben a legkiterjedtebb jóléti rendszerrel rendelkező Kalifornia a frissen bevándorolt (az előző öt évben érkezett) és a jóléti programokat igénybe vevő bevándorlóknak a 45,4 %-át vonzotta az államba, míg a jóléti programokból nem részesülő friss bevándorlóknak „csak” 28,9 %-a élt az arany államban. Ennek persze sok más oka is lehet, például a menekültek és a szomszéd országból érkező, erős etnikai kapcsolatokkal rendelkező, viszonylag szegény mexikóiak magas aránya a bevándorlók között Kaliforniában. De a nem-mexikói, nem-menekült újonnan érkező bevándorlók közül is a jóléti programokat igénybe vevők 40,5 %-a élt Kaliforniában, míg a programokból nem részesülőknek csak 25,5 %-a. (**Borjas [2001]** p. 117)

természetes, hogy egy ilyen rendszerben a bevándorlók felülreprezentáltak lesznek a jóléti szolgáltatásokat és juttatásokat igénybe vevők között. Az sem meglepő, hogy a bevándorlók jóléti „fogyasztásának” terheit adók formájában fedező helyi lakosságnak kétélyei támadhatnak a migráció előnyeit illetően és felmerülhet a jóléti rendszer bevándorlókra gyakorolt vonzó hatása. A kaliforniai népszavazási kezdeményezéssel ellentétben azonban az amerikai szövetségi jóléti reform fő oka nem a bevándorlás következtében az adófizetőkre nehezedő egyre súlyosabb teher volt, bár kétségtelen, hogy az is jelentős szerepet játszott benne. Ehelyett inkább a jóléti rendszer sikertelensége a szegénység leküzdésében, az általa okozott problémák és magas költségei játszották a fő szerepet. Az amerikai jóléti rendszer átfogó kritikáját Charles Murray fogalmazta meg 1984-ben *Losing Ground* c. könyvében (lásd Murray [1994]). Fő gondolata az volt, hogy minden jó szándék és az óriási elköltött pénzüsszegek³⁵ ellenére az amerikai szociális politika nem érte el fő célját, nem sikerült jelentősen visszaszorítani a szegénységet, sőt számos esetben a helyzet még romlott is, például drámai mértékben megnőtt a bűnözés, jelentősen emelkedett a házasságon kívül születő gyermekek és a gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya. Ezek a jelenségek különösen az állami segítség fő célcsoportjának számító fekete lakosság körében voltak aggasztóak. Közben létrejött egy a segélyektől függő, apatikus, nehéz helyzetén változtatni képtelen vagy nem is akaró, *underclassnak* elkeresztelt új társadalmi osztály. Az 1996-ban elfogadott szociális reformtörvény (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act, röviden csak PRWORA) lényege abban állt, hogy megszűnt a rászorultság esetén automatikusan a szövetségi kormány által megadott (és egyben jórészt finanszírozott) segélyek rendszere, ehelyett az egyes tagállamok egy bizonyos nagyságú összeget kaptak, amelynek elköltéséről (továbbra is jórészt jóléti célokra) szabadon dönthettek, maguk határozva meg a feltételeket.³⁶ A reformtörvény egyik

³⁵ 1950 és 1980 között konstans áron számolva az Egyesült Államokban az egészségügyi kiadások nagysága a hatszorosára, a szociális segélyeké a tizenháromszorosára, az oktatási kiadásoké a huszonnégyeszeresére, a lakáspolitikai kiadásoké pedig százhuszonkilenceszeresére nőtt, miközben a lakosság száma kb. 50 %-kal emelkedett (Murray [1994] p. 14).

³⁶ A jóléti reform megszüntette az USA legnagyobb készpénzben fizetett segélyprogramját (Aid to Families with Dependent Children – AFDC), amely az egyik szülő hiánya, betegsége, munkanélkülisége idején járt a családoknak. A segélyhez jutás egységes kritériumait a szövetségi kormányzat állapította meg, a segélyek nagyságát a tagállamok, a pénzügyi juttatásokat pedig együtt állták (a szövetségi költségvetésből fedezett rész 50 és 80 % között mozgott). Az 1996-os reform az AFDC helyett egy új segélyprogramot vezetett be (Temporary Assistance to Needy Families – TANF). Az egységes kritériumok megszűntek, a tagállamok maguk állapították meg, ki a jogosult és a szövetségi költségvetésből kapott fix összeget (amely nagyjából megegyezett a korábbi AFDC program keretében a tagállamoknak juttatott összegekkel) saját belátásunk szerint költötték el. A reform feleszkörü követelményeket állított fel a segélyezettek munkába állításával kapcsolatban, 5 éves maximális határidőt szabott a segélyezésre (de ezt a tagállamok a rászorulóknak legfeljebb 20 százalékanak esetében meghosszabbíthatták) és az 1996 utáni legális bevándorlóktól megvonta a TANF és más segélyprogramok igénybevételének jogát (legalábbis amíg nem szereztek állampolgárságot). Lásd: Tanner, [2003] p. 2.

legellentmondásosabb döntésében az illegális bevándorlókat eltiltotta a jóléti programoktól, az 1996. augusztus 22. után érkezett legális bevándorlók hozzáférést a legtöbb jóléti programhoz pedig nagyban korlátozta. Az 1996 előtt érkezetteknel is jelentős korlátozásokat vezetett be, de nagy mozgásteret hagyott a tagállamoknak. A reform és a javuló gazdasági helyzet következtében a valamilyen szociális juttatásban részesülő vagy jóléti szolgáltatást igénybe vevő háztartások aránya a bevándorlók között az 1994-es 23-ról 1998-ra 20 %-ra csökkent, a helyben születettek között 15,6-ról 13,4 %-ra apadt ugyanez a mutató (Borjas [2002] p. 15). Ha csak azokat a bevándorló háztartásokat vizsgáljuk, ahol legalább egy családtag valamilyen készpénzben fizetett segélyben részesült, akkor ezek aránya 11,7 %-ról 8,8 %-ra mérséklődött 1994 és 1998 között, az amerikai születésűek között 7,9-ről 6 %-ra csökkent a megfelelő mutató az adott időszakban (ibid.). A következő táblázat rövid áttekintést nyújt arról, hogyan alakult a bevándorlók jogosultsága a jóléti szolgáltatások és juttatások igénybevételére a jóléti reform utáni időszakban.

18. táblázat: A bevándorlók jogosultsága a jövedelem-alapú jóléti juttatások és szolgáltatások igénybevételére az Egyesült Államokban (1996 után)

	SSI	Élelmiszer-jegyek (Food Stamps)	Medicaid	TANF	Egyéb szövetségi juttatások	Állami vagy helyi segélyek
Az igénylésre jogosult – 1996. augusztus 23. előtt érkezett – bevándorlók						
Legális bevándorlók	Igen	Nem	Tagállami döntés	Tagállami döntés	Tagállami döntés	Tagállami döntés
Menekültek	Az első 7 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 7 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult
Az igénylésre jogosult – 1996. augusztus 23. után érkezett – bevándorlók						
Legális bevándorlók	Nem	Nem	Az első 5 évre eltiltva, majd tagállami döntés	Az első 5 évre eltiltva, majd tagállami döntés	Az első 5 évre eltiltva, majd tagállami döntés	Tagállami döntés
Menekültek	Az első 7 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 7 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult	Az első 5 évben jogosult
Az igénylésre jogosulatlan bevándorlók						
Illegális bevándorlók	Nem	Nem	Csak sürgősségi ellátás	Nem	Nem (a)	Nem (b)
SSI – Supplemental Security Income, jövedelemkiegészítő támogatás Medicaid – az alacsony jövedelműek egészségügyi biztosítása TANF - Temporary Assistance to Needy Families, családtámogatási segély (a) – A tagállamok dönthetnek a kismamáknak és újszülötteknek járó segély (WIC) odaítéléséről (b) – Néhány program kivételt képez, például a rövidtávon adott nem pénzügyi segély, a védőoltások, a fertőző betegségek diagnosztizálása és kezelése és a közösségi programok keretében nyújtott szelektív támogatások						

Forrás: **Hanson – Scheve – Slaughter – Spilimbergo [2001]: Immigration and the U.S. Economy: Labor-Market Impacts, Illegal Entry, and Policy Choices**, IMF p. 118

A jelentős korlátozásokat figyelembe véve meglepő, hogy a jóléti „fogyasztók” aránya a reformtörvény után a bevándorlók között csak minimális mértékben esett vissza, ráadásul ez részben a javuló általános gazdasági helyzetnek is köszönhető. A csekélyke, mintegy 3 százalékpontos csökkenés túlnyomórészt a jóléti programok igénybevételének Kaliforniában bekövetkezett nagymértékű visszaesésének volt köszönhető, a többi tagállamban alig történt változás.³⁷ Ez főleg azzal magyarázható, hogy a reform számos rendelkezését sosem ültették át ténylegesen a gyakorlatba és később újabb jogszabályokkal felülírták, ill. az amerikai tagállamok többsége a megszűnő szövetségi jóléti programokat új saját programokkal helyettesítette (Borjas [2002] p. 7). A bevándorlók által vezetett háztartások így a jóléti rendszer átalakítása után is nagyobb arányban részesültek a szociális segélyekből és programokból, mint az amerikai születésű családok. Erről tanúskodik a következő táblázat is:

19. táblázat: A jövedelem-alapú jóléti programok igénybevétele az Egyesült Államokban a háztartást vezető családfők származása szerint (2000, %)

Jóléti program	Amerikai születésű háztartások ¹	Bevándorló háztartások az Egyesült Államokba érkezés időpontja szerint ¹				
		Összes bevándorló háztartás	1970 előtti bevándorlók	1970-79 közötti bevándorlók	1980-89 közötti bevándorlók	1990-2000 közötti bevándorlók
Segélyek ²	2.1	3.2	1.8	2.9	4.1	3.9
SSI	3.9	5.3	4.9	7.1	5.5	4.1
Élelmiszerjegyek	5.3	6.7	4.1	6.1	7.5	8.4
Medicaid	12.1	18.6	11.7	17.9	23.5	19.7
A felsoroltakból bármelyiket igénybe vevő háztartások aránya	13.3	19.7	12.5	18.8	24.3	21.2
EITC	13.1	25.5	10.7	22.9	31.5	32.7

1 – A bevándorló és amerikai születésű háztartások a családfő származása szerint vannak besorolva, a bevándorló háztartások Amerikába érkezésének időpontja a családfő bevándorlásának időpontját tükrözi.
2 – beleértve a családtámogatási TANF (Temporary Assistance to Needy Families) és egyéb segélyeket
SSI – Supplemental Security Income, jövedelemkiegészítő támogatás
Medicaid – az alacsony jövedelműek egészségügyi biztosítása
EITC – Earned Income Tax Credit, negatív adó, az alacsony keresetű dolgozók a befizetett adójuknál nagyobb összeget kapnak vissza

Forrás: **Camarota** [2001]: *Immigrants in the United States – 2000, A Snapshot of America's Foreign-Born Population*, Center for Immigration Studies, Washington D.C. p. 12

³⁷ Kaliforniában (ahol a bevándorlók csaknem egyharmada élt) 1994 és 1998 között a valamilyen jóléti juttatást vagy szolgáltatást igénybe vevő bevándorló háztartások aránya 31,2 %-ról 23,2 %-ra, azaz 8 százalékponttal csökkent, miközben az összes többi államban a jóléti segítségben részesülő bevándorló háztartások aránya 20-ról 18,7 %-ra, vagyis alig több mint egy százalékponttal mérséklődött. Az országosan mért 3,4 százalékos csökkenés így jórészt a kaliforniai változások okozták. Mivel „bevándorló háztartásnak” az számít, ahol a családfő bevándorló, érdemes egy pillantást vetni a kizárólag nem amerikai állampolgár bevándorlókból álló háztartásokra is. Ezek esetében a jóléti programokat igénybe vevők aránya Kaliforniában megfeleződött, 27,7 %-ról 14 %-ra esett, miközben a többi tagállamban 17,7 %-ról csak 15,8 %-ra csökkent. (Lásd: **Borjas** [2002] p. 16, 18.)

A táblázatból az is kiderül, hogy a később érkezett bevándorlók nagyobb mértékben veszik igénybe a jóléti programokat. Ez nem mindig igaz az 1990 után érkezett bevándorlókra, de az ő esetük lehet a kivétel, ami erősíti a szabályt. Némileg kisebb részvételük a programokban egyrészt indokolható azzal, hogy a frissen érkezett bevándorlók még nem tájékozódtak az összes igénybe vehető támogatásról és szolgáltatásról, másrészt az 1996-os reformtörvény épp az elfogadása után érkező bevándorlóknak a jóléti rendszerhez való hozzáférését korlátozta a leginkább. A bevándorlók újabb hullámainak nagyobb jóléti „fogyasztása” – mint a következő fejezetben rámutatatok – főleg alacsony képzettségükkel és ebből adódó alacsony jövedelmükkel magyarázható. A helyben született és a bevándorló népesség képzettsége és jövedelme közötti különbség az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben egyre növekedett. A bevándorlók nem csak nagyobb arányban veszik igénybe valamelyik jóléti juttatást vagy szolgáltatást, de az általuk kapott segélyek átlagos nagysága is magasabb. 2000-ben például a bevándorló háztartásoknak juttatott kiegészítő jövedelemtámogatás (SSI) 6 369 dollár volt, míg a helyi születésű családfő vezette háztartások átlagosan 4 926 dollárt kaptak (Camarota [2001] p. 13). Nemzetgazdasági szinten óriási összegekről van szó. A fenti táblázatban látható első három segélyprogram 1999-ben több mint 70 milliárd dollárba került, a Medicaid további 190 milliárdba, a negatív adó (EITC) pedig 25 milliárdba (ibid. p. 14). Ehhez jön még számos más tétel, mindenekelőtt az egészségügyi biztosítással nem rendelkezők³⁸ (sürgősségi) ellátása és a gyermekek oktatása. Bár ez utóbbinak a költségek közé sorolása vagy a jövőbe való befektetésnek tekintése komoly dilemma lehet, de ez nem vigasztalja az adófizetőket, akiknek állni kell a számlát. Az ezredfordulón az iskoláskorú (5 és 17 év közötti) gyerekek közül Kaliforniában 43,3 %, Floridában 28,1 %, New York államban 27,1 %, Arizonában 23,1 % volt bevándorló anyák gyermeke (ibid. p. 15).

Az Egyesült Államokban a bevándorlók nagyobb arányban részesülnek a jóléti juttatásokból és nagyobb mértékben veszik igénybe a jóléti szolgáltatásokat, mint a helyi születésű lakosok. Főként a bevándorlókhoz kapcsolódó jóléti kiadások miatt a becslések szerint a bevándorlás költségei nem különböznek lényegesen az általa termelt bevételektől. Ez annak ellenére is így van, hogy Amerika a fejlett országok közül a legvisszafogottabb jóléti rendszerrel rendelkezik, ráadásul a bevándorlók hozzáférését ehhez a rendszerhez korlátozza. Az Európai Unió országaiban a bevándorláshoz kapcsolódó jóléti kiadások jelentősen

³⁸ 1999-re az egészségbiztosítással nem rendelkező amerikaiak száma meghaladta a 42 millió főt. (Az Egyesült Államokban a nyugdíjasok és az alacsony jövedelműek egészségügyi ellátását két állami program, a Medicare és a Medicaide biztosítja. A többiek önkéntes alapon köthetnek biztosítást, de sokuknak a munkáltatója ezt nem fedezi és saját jövedelmükből nem tellik erre.) Míg az amerikai születésű lakosok közül 13,5 %-nak nem volt egészségbiztosítása, a bevándorlók egyharmada nem rendelkezett biztosítással. (Camarota [2001] p. 14.)

meghaladják az Egyesült Államokban becsült szintet. Ez az állítás több érveléssel és nagyon sok statisztikai adattal alátámasztható:

- Míg az Egyesült Államokban nincs jelentősebb különbség a munkaerőpiaci mutatók tekintetében, addig Európában az unión kívülről jövő állampolgárok között a munkanélküliség több mint kétszerese az uniós állampolgárok között mért szintnek a foglalkoztatottság pedig több mint 10 százalékponttal alacsonyabb (lásd az előző fejezetet). Vagyis az unión kívülről jövő bevándorlók között jóval több a munkanélküli és jóval kevesebben dolgoznak, tehát jóval többen élnek segélyből és jóval kevesebben fizetik az adókat és járulékokat. Hasonlóan nagyok a különbségek, ha egész etnikai csoportokat (bevándorlók és leszármazottaik) vizsgálunk. Az összképet és a bevándorlás fiskális mérlegét az Európán belüli migráció javítja, mivel a más EU tagállamokból érkező és a helyi lakosok között nincsenek jelentős eltérések a munkanélküliség és foglalkoztatottság tekintetében.
- Az Európai Unióban nem csak azért lesznek magasabbak a bevándorlók munkanélküli ellátásának költségei, mert több közöttük az állástalan, hanem azért is, mert az öreg kontinens országaiban jóval hosszabb ideig vannak állás nélkül az emberek és magasabb segélyeket kapnak, mint Amerikában (ahogy arra a 2.5. sz. alfejezetben már rámutattam).
- Az Európai Unió tagországai – különösen a kontinentális és skandináv országok – az amerikaiénál jóval széleskörűbb és bőkezűbb jóléti ellátórendszert tartanak fenn. Az Egyesült Államok a világ egyetlen fejlett országa, amelynek nincs az egész lakosságot lefedő államilag finanszírozott közegészségügyi rendszere, az egyetlen nyugati demokrácia, amely nem ad alanyi jogon gyereksegélyt az összes családnak és egyike a két OECD tagállamnak (a másik Ausztrália), amelyekben nem létezik a fizetett gyermeknevelési (anyasági) szabadság (Miklethwait - Wooldridge [2005] p. 7). Európában minden lakos jogosult igénybe venni az államilag finanszírozott egészségügyi alapellátást. Emellett a gyermeket nevelő egyik szülő a kicsi 2-4 éves koráig államilag finanszírozott gyermeknevelési szabadságra mehet, a családok pedig minden gyerek után kapnak támogatást. Ehhez jönnek még a további segélyek (például a lakhatási támogatás, államilag finanszírozott átképzési programok, közmunkák, betegsegély). A kiterjedtebb európai jóléti rendszer megmutatkozik az állami szociális kiadások magasabb szintjében is. Az állami szociális kiadások aránya 2000-ben az EU-15 átlagában a nemzeti össztermék 24 %-ára rúgott, de a skandináv országokban és a nagy kontinentális gazdaságokban a 25 %-ot is meghaladta, miközben az Egyesült Államokban 17 % körül alakult (Aiginger – Guger [2005] p. 13).

- Az Európai Unió tagállamaiban – ellentétben az Egyesült Államokkal – egy-két ritka kivételtől eltekintve nem korlátozzák jelentősen a bevándorlók hozzáférését a jóléti rendszerhez.
- Az 1.3. sz. alfejezetben szereplő számos statisztikai adat tanúskodik arról, hogy a bevándorló nők termékenysége Amerikában és Európában egyaránt magasabb a helyi átlagnál. Európában azonban jóval nagyobbak a különbségek a helyi és a bevándorló – mindenekelőtt a muszlim – népesség között. Az Egyesült Államokban a helyben született (35 és 44 év közötti nőkre) 2002-ben átlagosan 1,85, a külföldön születettekre 2,12 gyerek jutott (Congressional Budget Office [2004] p. 17). Franciaországban 1999-ben az egy anyára jutó gyermekek átlagos száma 1,9 körül mozgott, a Törökországból, Algériából, Marokkóból, Tunéziából és a többi afrikai országból származó franciaországi anyáknak azonban átlagosan 2,7-2,8 gyermekük volt. Angliában az átlagot (1,6) messze meghaladta a pakisztáni (4,7) és a bangladesi nők (3,9) termékenységi mutatója. A bevándorlók gyermekeinek jóléti ellátása Európában nem csak azért emészt fel nagyobb összegeket, mert különböző támogatásfajták léteznek (gyermeknevelési szabadság, családi pótlék különböző formái), hanem azért is, mert az Európán kívüli bevándorlóknak jóval több gyermekük van, mint a helyi lakosoknak vagy akár az Amerikába betelepülőknek.

A fenti tényezők miatt Európában az unión kívülről érkező bevándorlás jóléti költségei jelentősen meghaladják az unión belüli migráció vagy az amerikai bevándorlás költségeit. A külföldön született lakosok népszaporulatának és munkaerőpiaci helyzetének vizsgálata egyben arra is rávilágít, hogy a bevándorlók között is nagy különbségek vannak. A jóléti rendszer igénybevétele, a migráció gazdasági hatásai és fiskális mérlege ezért nagyban függ a bevándorlók összetételétől.

2.7. A bevándorlók összetétele

Az Egyesült Államokban a Dominikai Köztársaságból érkező bevándorlók tízszer nagyobb gyakorisággal veszik igénybe a jóléti ellátórendszert, mint a Lengyelországból érkezők, a mexikói bevándorlóknak több mint a fele nem rendelkezik egészségbiztosítással, az orosz vagy fülöp-szigeteki bevándorlóknál ez az arány „csak” 15 % (Camarota [2001] pp. 13-14). Angliában a pakisztáni anyákra átlagosan kétszer annyi gyerek jut, mint az indiaiakra, Franciaországban pedig algériai és marokkói szülők gyerekei között kétszer annyi a munkanélküli, mint a spanyol vagy portugál szülők gyerekei körében. Ebből a rövid felsorolásból is kiderül, hogy a bevándorlók egyes csoportjai között rendkívül nagy különbségek vannak. A bevándorlók összetétele kulcsfontosságú a bevándorlás gazdasági

hatásai, fiskális mérlege szempontjából, de a migráció társadalmi, biztonsági és politikai következményeit is nagyban befolyásolja (lásd a 3. fejezetet).

A 90-es évektől a fejlett világban néhány angolszász ország kivételével a bevándorlás három fő csatornája a családegyesítés, a menekültek befogadása és az illegális migráció volt. Az ENSZ statisztikái szerint a kilencvenes években a bevándorlók vagy a hosszú távú tartózkodási engedélyt kapók fele, kétharmada családegyesítés révén érkezett az európai célországokba, míg 10-30 százalékuk menekült volt, s csak ötödük vagy annál is kevesebb volt a munkás.³⁹ Ezt erősítik meg a következő táblázat adatai is.

20. táblázat: A bevándorlók összetétele néhány fejlett országban 1991 és 2001

Befogadó ország	Munkások		Családegyesítések		Menekültek	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Ausztrália	45	55	47	33	8	12
Kanada	18	26	64	62	18	12
Amerikai Egyesült Államok	10	19	75	70	15	11
Dánia	20	22	60	53	20	25
Franciaország	27	20	58	69	15	11
Svédország	2	2	62	65	36	33
Svájc	47	55	51	42	2	3
Egyesült Királyság	49	54	42	35	9	11

Forrás : **International Organization for Migration [2005]:** *World Migration 2005, Costs and Benefits of International Migration*, p. 400

Az Európában 1973-74-ig zajló, jórészt vendégmunkások beáramlásával jellemezhető migrációval ellentétben a családegyesítések keretében betelepülők, a menekültek vagy az illegális bevándorlók összetétele nem a munkaerő-piaci kereslethez igazodik. Mivel a bevándorlás e csatornáin keresztül érkezők számát és összetételét nem a munkaerőpiacon aktuálisan megmutatkozó kereslet alapján szabályozzák, ezért a megjelenő kínálat gyakran nem találkozik a kereslettel vagy jócskán meghaladja azt. Más képzettségű bevándorlók érkezhetnek, mint amilyenekre szükség lenne, vagy jóval többen jöhetnek, mint ahányan el tudnának helyezkedni. Az ilyen bevándorlók így eleve kisebb eséllyel keresnek állást a munkaerőpiacon. Ráadásul a jogi szabályozás egy sor országban (Franciaország, Olaszország, Írország, Dánia, Svédország) tiltotta, vagy csak kivételes esetekben engedélyezte (Németország, Ausztria, Spanyolország), hogy a menekültstátusért folyamodók munkát vállaljanak, amíg folyamatban volt kérelmük elbírálása (Gott – Johnston [2002] p. 5). Ekberg felhívja a figyelmet arra, hogy Svédországban ez várakozási idő a 80-as évektől nagymértékben megnőtt, néhány esetben évekig is eltartott (Ekberg [1999] p. 423). Mivel a kérvényező ezalatt nem dolgozhat, fokozatosan elvesztheti motivációját és berendezkedhet a

³⁹ Az Egyesült Királyság kivételnek számít, ott a bevándorlók nagyjából fele munkás. Lásd: **United Nations Department of Economic and Social Affairs** [2004] pp. 47-48.

segélyekből való létfenntartásra. Ha később meg is kapja a menekültstátust és ezzel a tartózkodási engedélyt és a jogot a munkavállalásra, már nem biztos, hogy nagy energiával lát neki a munkakeresésnek.

A másik jelentős változás a bevándorlók etnikai származásában következett be az 1960-as évektől (lásd az 1.1. és 1.2. alfejezeteket). Korábban az Amerikába és Nyugat-Európába bevándorlók túlnyomó többsége Európából érkezett, azóta viszont fokozatosan az Európán kívülről érkezők kerültek többségbe. Márpedig egy szegény harmadik világbeli országból (például Szomáliából, Szudánból, Afganisztánból stb.) érkező menekült számára a menekültnek juttatott havi több száz eurós segélyek (a lakhatási támogatással, egészségügyi ellátással, oktatással stb. párosulva) sokszor kényelmes, sőt nagyon jónak minősülő megélhetést jelentenek, ezért erős demotivációs hatásuk lehet. Svédországban a 20 és 59 év közötti, a délszláv polgárháború következtében Boszniából 1993-94-ben menekültként érkezett lakosok foglalkoztatottsági rátája 1999-ben mindössze 52,2 % volt, s ez már rendkívüli javulás a két évvel korábbi 23,8 %-hoz képest (Ekberg [2006] p. 8). Egyes régiókban azonban ennél is rosszabb a helyzet. Malmöben, ahol a legmagasabb a bevándorlók részaránya a munkaképes korú bosnyákok alig egyharmada dolgozott 1999-ben, két évvel azelőtt pedig mindössze 11,4 százalékuk (ibid). Feltételezhető, hogy Svédországban a frissen érkezett szomáliai, iraki, afganisztáni stb. menekültek több mint háromnegyede munkanélküli.

A menekültek és a családgyesítések révén érkezők többségbe kerülésével és az etnikai arányok eltolódásával szorosan összefügg a harmadik változás, ami a bevándorlók iskolai végzettségével, képzettségével kapcsolatos. Az elmúlt évtizedekben ez alig változott, vagy még romlott is, miközben az amerikai és európai népesség képzettsége látványosan javult. Fokozatosan egyre nagyobb, már-már szakadékszerű különbség alakult ki az egyre iskolázottabb helyi népesség és az Európán kívülről – jórészt családgyesítés révén, menekültként vagy illegálisan – érkező, többnyire alacsonyan képzett bevándorlók között. Az alacsony képzettség alacsony jövedelmet is jelent, ami viszont kisebb adóbefizetéshez és a jóléti rendszer fokozottabb igénybevételehez vezet, és ez jelentősen rontja a bevándorlás fiskális mérlegét. Egyértelműen ezt igazolják a brit statisztikák is. A szigetországban a felsőfokú végzettségű bevándorlók között volt a legkevesebb munkanélküli, inaktív és állami segélyben részesülő, és 80 százalékuknak volt állása, miközben a végzettség nélküliek majd négyszer akkora gyakorisággal részesültek segélyekben és csak negyven százalékuk dolgozott (Gott – Johnston [2002] p. 19).

Az Amerikai Egyesült Államokban a bevándorló népességen belül mindig is nagyok voltak a különbségek, a bevándorlók egy része nagyon művelt volt, míg nagy részük még

középiskolai végzettséggel sem rendelkezett. Az 1960-as évekig a bevándorlók iskolai végzettsége nem különbözött jelentősen az amerikai átlagtól, azóta azonban – bár sokat javult – nem tudott lépést tartani a még gyorsabban emelkedő amerikai képzettségi szinttel, s ezért egyre nagyobb lemaradás alakult ki. George Borjas rámutatott, hogy 1960-ban az Amerikában született férfiak 53 %-ának volt középiskolainál alacsonyabb és 11,4 %-ának egyetemi végzettsége, miközben a bevándorló férfiaknál 66 és 10,1 % volt a megfelelő arány, de ennek ellenére átlagos órabérük 4,2 %-kal magasabb volt (Borjas [2001] p. 21). A kilencvenes évek végére a középiskolával sem rendelkező amerikaiak aránya 9 %-ra zuhant, miközben a bevándorló férfiak egyharmadának még mindig nem volt középfokú végzettsége, az átlagos órabérük pedig 23 %-kal maradt el a helyben született férfiak bérétől (ibid.). 2002-ben egy helyben született családfő vezette háztartás medián jövedelme az Egyesült Államokban évi 63 ezer dollár volt, a bevándorló háztartásokban azonban csak 47,5 ezer (Congressional Budget Office [2004] p. 23). Ha származási térség szerint is vizsgáljuk a bevándorló háztartásokat, akkor kiderül, hogy az ázsiai származásúak medián jövedelme (66,1 ezer) valamivel magasabb volt az amerikai születésűeknél, míg az európai bevándorlók családjában (58,7 ezer) valamivel alacsonyabb, a latin-amerikaiaknál (37 ezer) viszont sokkal alacsonyabb volt az éves jövedelem (ibid.). A bevándorló háztartások átlagos jövedelmét ezért főleg a latin-amerikai származásúak nagyon alacsony éves jövedelme húzza le, ami nem meglepő, hisz a bevándorlók több mint a fele épp onnan származik. Mivel a jóléti juttatásokat és szolgáltatásokat az egyének és háztartások jövedelme alapján ítélik oda, ezért nem csoda, hogy a latin-amerikaiak felülreprezentáltak az igénybe vevők között. 2000-ben a mexikói bevándorlók 28,9 százaléka részesült a négy legfontosabb amerikai jóléti program valamelyikéből, és 49,2 százaléka kapott vissza több adót mint amennyit befizetett, míg az indiai bevándorlóknak mindössze 7,3, a koreaiaknak 7,9 %-a vette igénybe a szociális programokat, és 10,7 ill. 15 százalékuk kapott pénzt negatív adó formájában (Camarota [2001] p. 13). Az alacsonyabb jövedelmek, a nagyobb szegénység és jóléti rendszer nagyobb igénybevétele főként az alacsonyabb képzettség következménye.⁴⁰ A középfokúnál alacsonyabb végzettségűek aránya 2003-ban a 25 évnél idősebb lakosság körében az ázsiai születésűeknél 12,6 %, az európai származásúaknál 15,1 a latin-amerikaiaknál viszont 50,9 % volt (Congressional Budget Office [2004] p. 18). Az egyetemet végzettek aránya az Egyesült

⁴⁰ A jóléti szolgáltatások fokozottabb igénybevétele bizonyos bevándorló közösségekben az alacsonyabb jövedelem mellett annak is a következménye lehet, hogy a közösségen belül magasabb a menekültstátussal rendelkezők aránya. A menekültek hozzáférését a jóléti rendszerhez kevésbé korlátozzák és több közöttük az idős, sokszor már nyugdíjas korú ember is. A kubai, dominikai, haiti, és az indokínai bevándorlók vagy jelentős részük menekült.

Államokban az ázsiai bevándorlók körében 19,1 % (az amerikai születésű lakosság 9,1 %-os értékének több mint a duplája), az Európából érkezetteknel 15,1 %, a latin-amerikai származásúaknál viszont mindössze 3,3 % (ibid.). A következő táblázat azt mutatja, hogy a bevándorlók képzettsége, és jórészt ennek következtében a jövedelme is jelentősen elmarad a helyben született lakosokétól.

21. táblázat: Az amerikai munkaerőben részt vevő bevándorlók és helyi születésű lakosok iskolai végzettsége és jövedelme, 2000

Iskolai végzettség *	Amerikai születésű munkaerő	Bevándorló munkaerő összesen	1970 előtti bevándorlók	1970-79 közötti bevándorlók	1980-89 közötti bevándorlók	1990-99 közötti bevándorlók
Középfokúnál kisebb	8.0	29.8	19.3	27.4	30.5	34.4
Középfokú	33.4	25.3	24.9	23.4	27.0	25.1
Főiskolai ¹	30.0	17.1	22.0	18.2	17.9	14.0
Bacalareus	19.4	17.0	16.1	19.4	15.7	17.2
Egyetemi	9.3	10.7	17.7	11.6	8.8	9.3
Éves medián jövedelem	\$ 30.440	\$ 23.000	\$ 34.760	\$ 29.000	\$ 22.000	\$ 17.680
Átlagéletkor	40	39	51	43	38	33

* A 18 évnél idősebb, legalább az év egy részében teljes munkaidős állásban dolgozók százalékában.
¹ – a főiskolán egy ideig tanuló, de titlust (Ba, Ma stb.) nem szerző egyének.

Forrás: **Camarota** [2001]: *Immigrants in the United States – 2000. A Snapshot of America's Foreign-Born Population*. Center for Immigration Studies, Washington D.C. p. 9

A táblázat adatai azt a tendenciát is jól tükrözik, hogy a bevándorlók képzettsége fokozatosan romlott az elmúlt évtizedekben, az 1970 előtt érkezettek iskolázottsága jóval magasabb, mint a kilencvenes években bevándoroltaké.

Az Európai Unió nagy bevándorló-népességgel rendelkező tagállamaiban is hasonló különbségek figyelhetők meg. (Az alábbiakban felsorolt adatokat inkább csak az egyes országokon belül érdemes összehasonlítani, mivel az oktatási rendszerek eltérősége miatt mást jelenthet a középfokú vagy felsőfokú végzettség egyik vagy másik uniós tagállamban.) Franciaországban 1999-ben a 30 és 49 év közötti lakosság 22 százalékának volt a középiskolainál alacsonyabb végzettsége, de a bevándorlók között ez az arány 41 % volt, az Algériában születetteknel 45, a Marokkóiaknál 53, a Portugáloknál 59, a Törökországból származóknál 70 % (INSEE [2005] p. 95). A felsőfokú diplomával rendelkezők országos aránya 23 % volt, a portugáloknak azonban mindössze 5, a törököknek 6, a magrebi, a spanyol és az olasz bevándorlóknak pedig 15-16 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Hollandiában 2005-ben a lakosság 2,77 ill. 2,47 százaléka volt első vagy második generációs török és marokkói bevándorló, az egyetemi képzésen részt vevő 185 ezer

hallgatóból viszont csak 2 200 (1,1 %) volt török és 2 000 (1,2 %) marokkói (Statistics Netherlands [2006] p. 52). Németországban 1999-ben az iskolát elhagyó külföldi állampolgárságú bevándorló diákok 40,1 százaléka fejezte be tanulmányait alsó-középfokú végzettséggel, 15,1 százalékuknak pedig még ezt sem sikerült megszerezni (Independent Commission on Migration to Germany [2001] p. 211). A német diákoknál az iskolát végzők 20,9 %-a rendelkezett alsó-középfokú végzettséggel, 5,7 % e nélkül fejezte be tanulmányait, viszont 29 % a felsőfokú képzésre feljogosító bizonyítványt szerzett – a bevándorló fiatalok közül ez utóbbi csak minden tizediknek sikerült (ibid.).

Nagy-Britanniában a többi nyugat-európai államhoz képest fordított a helyzet – ez jórészt a szelektív, a munkaerőpiaci keresethez igazított és a kvalifikált munkaerőt előnyben részesítő migrációnak a teljes bevándorláson belüli nagyobb szerepének a következménye. 2001-ben Angliában és Walesben a munkaképes korú fehér brit nők és férfiak 19 százaléka rendelkezett valamilyen felsőfokú (legalább három éves képzés utáni) végzettséggel, de a többi etnikai csoportban pár kivételtől (bangladesiek, pakisztáni nők, fekete karibi férfiak) eltekintve jóval magasabb volt az ilyen diplomát birtoklók aránya (Office for National Statistics [2006] p. 153). Ez nem csak a más európai országokból származóknál volt így, a fekete afrikai férfiak 43, a kínaiak 38, az indiaiak 35 százalékanak, a kínai nők 39, a fekete afrikaiak 36 és az indiaiak 29 százaléka rendelkezett valamilyen felsőfokú végzettséggel (ibid.). A képzettségről szóló adatokat látva már érthetőbbé válik, hogy egyes etnikai csoportokon belül (tipikus példa lehet a bangladesi és pakisztáni nők vagy a karibi feketék esete) miért sokkal alacsonyabb a foglalkoztatottság és magasabb a munkanélküliség, mint a többségi társadalomban vagy más kisebbségek körében. Az indiai szubkontinensről származók, mindenekelőtt a pakisztániak és bangladesiek iskolai végzettsége a legkedvezőtlenebb és egyben az ő foglalkoztatottsági rátájuk a legalacsonyabb.

2.8. A bevándorlás költség-haszon elemzése

Az előző alfejezetekben felsorolt tényezők a bevándorlás gazdasági hasznosságának legfontosabb kritériumai. A bevándorlás következtében keletkező bevételek és gazdasági haszon az egyik oldalon, a migrációhoz köthető költségek a másikon főleg ezek függvényei lesznek. A bevándorlás fiskális mérlegét jórészt az határozza meg, hogy milyen munkaerőpiacra és milyen jóléti államba milyen összetételű, képzettségű és kulturális háttérű bevándorló-népesség érkezik mekkora számban. A legfontosabb tényezőket foglalja össze a következő táblázat:

22. táblázat: A bevándorlás költség-haszon elemzése:

Kritériumok	A bevándorlás következtében fellépő bevételek meghaladják a költségeket, a migráció gazdasági szempontból hasznot hoz és hozzájárul az öregedés okozta problémák enyhítéséhez	A bevándorlás következtében fellépő költségek meghaladják a bevételeket, a migráció gazdasági szempontból ráfizeteses, nem enyhíti, sőt elmélyíti az öregedés okozta problémákat
Munkaerőpiac helyzete	Magas foglalkoztatottság és alacsony munkanélküliség	Alacsony foglalkoztatottság és magas munkanélküliség
Munkaerőpiac dinamikája	Növekvő foglalkoztatottság, csökkenő munkanélküliség	Stagnáló vagy csökkenő foglalkoztatottság, növekvő, stagnáló munkanélküliség
Jóléti állam mérete	Visszafogott jóléti szolgáltatások	Széleskörű jóléti ellátórendszer
Bevándorlók hozzáférése a jóléti juttatásokhoz	A bevándorlók hozzáférést a jóléti szolgáltatásokhoz korlátozzák	A bevándorlók az állampolgárokkal megegyező vagy azokhoz hasonló jogokkal rendelkeznek a jóléti szolgáltatások igénybevételekor
Bevándorlók összetétele	A bevándorlók többsége a legális munkavállalókból és családtagjaikból tevődik össze	A bevándorlók többségét menekültek, a családegyesítések révén betelepülő családtagjaik és illegális bevándorlók alkotják
Bevándorlók képzettsége	A bevándorlók képzettsége nem tér el jelentősen az országos átlagtól vagy jobb annál, nyelvtudásuk nem jelent akadályt a munkaerőpiacon	A bevándorlók többsége képzettség nélküli vagy alacsonyan képzett, nem beszélik kielégítően a fogadó ország nyelvét
Bevándorlók szocio-kulturális és családmodelljei	A származási országokban a nők szerepe nem tér el jelentősen a Nyugaton megszokottól, az átlagos gyerekszám a bevándorló családokban nem haladja meg jelentősen az országos átlagot	A származási országokból a nők hagyományos háztartásbeli szerepet hoznak magukkal, az átlagos gyerekszám a bevándorló családokban jóval felette van az országos átlagnak
Bevándorlók részvétele a bűnözésben	A bevándorlók számarányuknak megfelelő vagy annál kisebb mértékben vesznek részt bűncselekmények elkövetésében és találhatók a börtönökben fogva tartottak között	A bevándorlók számarányukat jelentősen meghaladó mértékben vesznek részt bűncselekmények elkövetésében és ezért felülreprezentáltak a börtönökben fogva tartottak között

A táblázatban felsorolt kritériumok alapján elemezhetjük az egyes időszakokban az egyes államokba irányuló bevándorlás, ill. a bevándorlók bizonyos csoportjai által indukált bevételeket és költségeket, következtethetünk a migráció fiskális mérlegére.

Az amerikai bevándorlás hősorkorának (1880 – 1924) fiskális mérlege és gazdasági hatása pozitív volt. Ennek fő oka, hogy az államilag finanszírozott közoktatási rendszert kivéve gyakorlatilag nem létezett a mai értelemben vett jóléti állam, ezért a bevándorláshoz kapcsolódó jóléti kiadások minimálisak voltak. Emellett az amerikai gazdaság dinamikusan növekedett, nagyszámú új munkahelyet teremtve, ahol a bevándorlók elhelyezkedhettek.

A Nyugat-Európában 1955 és 1973/74 között zajló munkaerő-migráció hasonlóan pozitív mérlegű, hiszen ennek során jórészt egyedülálló férfiak érkeztek (családtagok nélkül) konkrét munkahelyekre vendégmunkásnak. Az éppen létrejövő jóléti rendszerhez korlátozva volt a hozzáférésük (ha elvesztették állásukat, hazatértek, nem munkanélküli segélyben részesülők lettek), s azt családtagjaik sem terhelték meg. Az első olajválságig, a „gazdasági csodák” idején a német, francia vagy Benelux gazdaságok is dinamikusan fejlődtek, sok új munkahelyet teremtve, ahol bőven jutott állás a vendégmunkásoknak is, az állástalanok aránya minimális volt, gyakorlatilag teljes foglalkoztatottságról beszélhetünk.

Jóval összetettebb az Egyesült Államokba irányuló második nagy migrációs hullám (1965-től napjainkig) hatásainak megbecsülése. A legtöbb becslés szerint ennek fiskális és gazdasági mérlege (nemzetgazdasági szinten) enyhén pozitív vagy negatív, az amerikai hazai össztermék 0,1-0,25 százalékának megfelelő nettó haszonnal vagy költséggel jár, úgy is mondhatnánk, hogy nullszaldóhoz közeli. A fiskális mérleg bevételei jórészt annak köszönhetőek, hogy az amerikai gazdaság továbbra is dinamikusan teremt új munkahelyeket, a foglalkoztatottság magas, a munkanélküliség alacsony és az állástalanok aránya a bevándorlók között nem tér el jelentősen az amerikai születésű lakosok mutatóitól. Az ebből adódó hasznot azonban mérsékli az a tény, hogy a bevándorlók jelentős része alacsony képzettségű és keresetű és ezért (meg az alacsony adóterhek miatt) kevés adót fizet. A költségek oldalán a bevándorlók alacsonyabb képzettsége és jövedelme, valamint népesebb családjaik megléte oda vezet, hogy az átlagosnál nagyobb mértékben veszik igénybe a jóléti juttatásokat és szolgáltatásokat. Ezt viszont mérsékli az amerikai kormányzat azon igyekezete, hogy a bevándorlók hozzáférését a jóléti programokhoz próbálja korlátozni, ill. az a tény, hogy a bevándorló háztartások nem különböznek túl nagy mértékben az amerikaiaktól (a nők többsége dolgozik, nincs sokkal több gyerek e háztartásokban). Mivel a költségek tekintélyes része a menekültekhez és az illegális bevándorlókhoz köthető, a bevételek nagy része viszont a képzettebb és magasabb jövedelmű legális bevándorlók révén keletkezik, ezért az Amerikába irányuló legális bevándorlás mérlege (különösen akkor, ha leválasztjuk róla a menekülteket) továbbra is pozitív. A speciális vízum-programokon keresztül érkező, magasan kvalifikált szakemberek bevándorlása természetesen kiugróan pozitív mérlegű lesz magas jövedelmük és adóbefizetések következtében. Hasonlóan erősen pozitív szaldójú az amerikai átlagnál képzettebb és magasabb jövedelmű ázsiai lakosság bevándorlása (különösen az indokínai bevándorlók között nagy számban megtalálható menekültek nélkül számolva).

Az 1973 és 2006 között Afrikából és Ázsiából Nyugat-Európába irányuló migráció a felállított kritériumok alapján szinte minden ponton különbözik az amerikaiától, ezért ennek

fiskális mérlege negatív – az Egyesült Királyság és Írország markáns kivételével. Először is a kontinentális gazdaságokban tartósan magas munkanélküliség alakult ki, a foglalkoztatottság stagnált vagy csak lassan növekedett. Egy ilyen munkaerőpiacra érkeztek tömegesen a volt vendégmunkások családtagjai, a menekültek és családtagjaik és az illegális bevándorlók – ezek a csoportok alkották a migrációban részt vevők túlnyomó többségét. Többnyire alacsony képzettségük, nyelvtudásuk sokszor nem felelt meg a munkaerőpiaci keresletnek, amely egyébként is gyenge volt. Az amerikainál jóval széleskörűbb és bőkezűbb jóléti ellátórendszer viszont nyitva állt előttük, hozzáférésüket a szociális programokhoz alig korlátozták. Ráadásul hagyományos családmodelljeikben sokszor a nők nem vállaltak munkát, háztartásbeliként nevelik a gyerekeket – akiknek a száma többnyire jelentősen meghaladja a fogadó országban megszokottat. Az 1990-es évekre Német-és Franciaországban, a Benelux államokban és Skandináviában is egyre nagyobb lett az unión kívülről jött bevándorlók munkanélkülisége, legtöbbször két-háromszorosa volt az adott állam átlagának (ami a kontinentális gazdaságokban eleve az amerikai szint duplája volt), a foglalkoztatottsági rátájuk pedig 10-30 %-kal is elmaradt a többségi társadalométól. A bevándorlás fiskális mérlegének bevételi oldalán ezért a viszonylag kevés, többnyire alacsony jövedelmű dolgozó által fizetett adó és járulék áll, míg a kiadási oldalon a viszonylag sok munkanélkülinek fizetett segélyek, a gyermekeknek és az őket nevelő anyáknak jutó szociális támogatások és jóléti szolgáltatások (fizetett szülési, gyermeknevelési szabadság, gyereksegély, lakhatási támogatás, közoktatás, egészségügyi ellátás). Ráadásul a bevándorlók általában felülreprezentáltak a bűnelkövetők és a fogva tartottak között (lásd a 3.2. sz. alfejezetet) s ez tovább növeli a fiskális mérleg költségoldalának kiadásait.

Ami igaz az Európán kívülről érkező bevándorlók többségére, az jórészt nem állja meg a helyét az Európai Unión belüli migráció esetében. Az előző alfejezetekből kiderült, hogy a többi uniós tagállamból érkező bevándorlók többnyire a fogadó ország lakosaihoz hasonlítanak, foglalkoztatottsági, munkanélküliségi, képzettségi vagy termékenységi mutatóik tekintetében nincsenek jelentős különbségek. Ezért az unión belüli migráció enyhén pozitív előjelű lesz. Természetesen az Európai Unió számos tagállamában működő, a magasan szakképzett munkaerő becsalogatását előmozdítani hivatott speciális munkavállalási és letelepedési programok révén megvalósuló migráció – az amerikaihoz hasonlóan – erősen pozitív előjelű lesz. A gond csak az, hogy az elmúlt évtizedekben zajló bevándorláson belül csak töredéknyi részt jelentett. Emellett néhány kibocsátó országból érkező bevándorlókra nem igazak az afrikai és ázsiai migránsok többségére jellemző fent felsorolt jellegzetességek. Ezeknek a közösségeknek a bevándorlása (például a kínaiaké) ezért pozitív mérlegű lehet.

Az 1973 utáni nyugat-európai bevándorlás alól szignifikáns kivételt jelentett az Egyesült Királyság, majd később Írország is (ez utóbbi azonban csak az ezredforduló után vált jelentős migráció célpontjává). Az Egyesült Királyságba bevándorlók nagyjából fele a kilencvenes években a munkaerő-migráció keretében érkezett, a legtöbb etnikai csoport foglalkoztatottsági adatai nem térnek el jelentősen a brit lakosságtól, sőt képzettségük legtöbbször magasabb az átlagosnál. Emellett Nagy-Britannia volt az egyetlen nagyobb tagállam, amely az Európai Unió 2004-es bővítése után megnyitotta munkaerőpiacát (de jóléti rendszerét nem) az új tagországokból jövő munkavállalók előtt. Ez tovább javított a fiskális mérlegen. Az angol nemzeti banknak az új uniós tagországokból érkező migráció első két évének hatásait vizsgáló tanulmánya is rámutatott, hogy az új munkavállalók megjelenése segített féken tartani az inflációt, miközben nem rontotta számottevően a helyi lakosság foglalkoztatottsági és jövedelmi mutatóit (Blanchflower et al. [2007]). Az okok között kiemelik, hogy az új jövevények túlnyomó többsége fiatal (35 év alatti) képzett munkás, függő családtagok nélkül, akiknek foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatói nem különböznek túlságosan a brit átlagtól, a hozzáférésüket a jóléti rendszerhez pedig jelentősen korlátozták (csak 12 hónapig tartó legális munkavállalás után válnak jogosulttá a legtöbb jóléti program igénybevételére). Általánosságban tehát elmondható, hogy a brit bevándorlás fiskális mérlege pozitív, de ez nem érvényes minden egyes etnikai csoportra. Az indiai szubkontinensről érkezett muszlim lakosságra, azaz a pakisztániakra és bangladesiekre ugyanis szinte semmi sem igaz a fent leírtakból. A munkanélküliségi mutatóik három-ötszörösen meghaladják az országos átlagot, a nők foglalkoztatottsági rátája pedig katasztrofálisan alacsony (20-25 %). Az átlagosnál jóval gyengébb végzettséggel rendelkező szülők vezette szegényebb és népesebb családok, a háztartásbeli, nem dolgozó nőkkel és átlagosan négy, öt gyerekkel jelentősen megterhelik a szociális kiadásokat (gyermeknevelési szabadság, gyereksegély, lakhatási támogatás, egészségügyi ellátás, oktatás stb.). Az Egyesült Királyságba irányuló pakisztáni és bangladesi bevándorlás fiskális mérlege ezért jelentősen negatív (a többi bevándorló okozta fiskális mérleg ezért még pozitívabb). Másképpen fogalmazva, ha brit földön lévő bevándorlók mind az ottani pakisztáni és bangladesi közösséghez hasonlítanak, akkor a migráció fiskális mérlege nagyon negatív lenne. Mivel azonban az etnikai kisebbségeknek csak kb. ötödét (és az Egyesült Királyság lakosságának mintegy 2 %-át) teszik ki, ezért a többi bevándorló okozta pozitív fiskális hatások elnyomják az általuk okozott nettó veszteséget, a migráció összesített fiskális mérlegében így a bevételek meghaladják a kiadásokat.

2.9. Receptek az öregedés ellen

Ha a fejlett országok el akarják kerülni az állami nyugdíjrendszerek finanszírozhatatlanná válását, akkor társadalmuk előregedésének ellensúlyozására jelentősen növelniük kell a foglalkoztatottságot, meg kell reformálniuk az állami nyugdíjrendszereket és nagyszámú bevándorló befogadására is szükségük lesz. Fontos, hogy ezen lépések mindegyikére szükség van, egyedül egyik sem elég hatékony. A Nemzetközi Valutaalap a demográfiai átmenet gazdasági hatásait vizsgálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a fejlett országokban a munkaerő lakossághoz viszonyított arányának megtartásához elképesztően nagy változtatásokra lenne szükség, ha csak egy területen módosítanák a fennálló viszonyokat (International Monetary Fund [2004] p. 155). Ha kizárólag a nyugdíjkorhatár emelésével próbálkoznának, akkor Franciaországban 6, Németországban 9, Spanyol-és Olaszországban 10 évvel kellene felemelni azt a 2000-es szinthez képest. Amennyiben csak a migrációban látnák a megoldást az 1960 és 2000 között befogadott bevándorlóknak a többszörösére lenne szükségük, 2050-ig 35 % felé emelkedne az ezredforduló után bevándoroltak aránya német, olasz és spanyol földön. Ha pedig kizárólag a foglalkoztatottság növelésével akarnának javítani a helyzeten, akkor annak szintjét 10-20 százalékponttal kellene növelniük. Nyilvánvaló, hogy ilyen drasztikus változtatásokra szinte semmi esély, ezért egy komplex megoldáscsomagra lehet a megoldás. Természetesen az egyes országok különböző mértékben vannak rákényszerülve az egyes változtatásokra, és a „gyógymódok” súlyozása is ad némi manőverezési lehetőséget. A leggyorsabban előregedő és alacsony foglalkoztatási rátával rendelkező államoknak van a leginkább szükségük a módosításra mindenekelőtt a következő területeken:

- **A munkaerőpiac liberalizálása.** Enyhíteni kell a munkahelyek védelmének szabályozásán. A nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy ez paradox módon több munkahelyet eredményezhet. Persze a másik oldalon csökken a munkahelyek biztonsága, nagyobb a fluktuáció a munkaerő-piacon. Viszont a munkanélküliek nagyobb eséllyel keresnek új állást. 2004-ben az Egyesült Államokban a munkanélküliek 13 %-a nem talált 12 hónapon belül állást, a hasonló arány az Egyesült Királyságban 21 %, Franciaországban 42 %, Olaszországban 50 %, Németországban pedig 52 % volt (Munkhammar [2005] p. 114). A meglévő munkahelyek minden áron való megtartása helyett a munkaerő mobilitását, átképzését kell támogatni, és segíteni kell az állástalanokat, hogy minél előbb új munkát találjanak.
- **Az adó-és járulékterhek mérséklése.** Mindenképpen mérsékelni kell a munkából eredő jövedelmekre nehezedő közterheket, különösen az alacsonyabb jövedelmeknél.

Ez nem vezet szükségszerűen a bevételek csökkenéséhez, ha a munkáltatók több új munkahelyet hoznak létre, ill. „kifehérül” a fekete gazdaság egy része (mert a mérsékeltebb közterheket már inkább vállalná a munkaadók egy része, mint a lebukás rizikóját). Az ezredfordulón az Európai Unióban átlagosan Németországban volt a legmagasabb a munkabérre nehezedő adó-és járulékteher, 45,5 %, míg Írországban a legalacsonyabb, 15,5% (ibid. p. 175). Talán nem meglepő, hogy 1995 és 2004 között az EU 15 tagállama közül Írországban emelkedett leggyorsabban a foglalkoztatottak száma, csaknem 30 %-os tempóban, míg a leggyengébb teljesítményt Németország gazdasága nyújtotta, gyakorlatilag nulla új munkahelyet teremtve. Két évtized alatt az ír munkahelyek száma 50 %-kal nőtt, a gazdasági növekedés éves átlagban 5,6 % volt és ennek köszönhetően Írország az Európai Unió második leggazdagabb országává vált egy főre jutó nemzeti jövedelme alapján (Vlieghe et al [2005]). Az ír példa egyben azt is jól illusztrálja, hogy az alacsonyabb adóterhek nem jelentenek automatikusan alacsonyabb szociális juttatásokat. Ha magasabb a nemzeti jövedelem, akkor kisebb adó-és járulékteherrel is előteremthetők a szociális juttatások.

- **A szociális ellátórendszer ésszerűsítése.** Le kell faragni a hosszú távon folyósított magas, az alacsonyabb bérektől nem sokkal kisebb segélyekből. Ez nem motivál a munkakeresésre, ellenkezőleg, egész társadalmi rétegekben teszi elfogadott életmóddá, hosszú távú megélhetési stratégiává a segélyekből történő létfenntartást. A magas segélyek helyett motiválni kell a munkanélkülieket, hogy munkát keressenek ill. elfogadják az állásajánlatokat.
- **A nyugdíjrendszer reformja.** A demográfia változások miatt mindenképpen szükséges az állami felosztó-kirovó rendszer módosítása: a nyugdíjkorhatár megemelése, a korkedvezményes nyugdíjazások visszaszorítása, a helyettesítési ráta mérséklése (a nyugdíjjogosultság feltételeinek felülvizsgálata, a nyugdíj értékének másféle kiszámítása). A korkedvezményes nyugdíjazás nem lehet többé a munkaerőpiacról történő viszonylag fájdalommentes kivonulás államilag tűrt vagy támogatott módja, ami segít csökkenteni a munkanélküliséget. A nyugdíjkiadások már így is túl nagy terhet jelentenek a legtöbb fejlett országban, ráadásul az emberek egyre tovább élnek, ezért a hivatalos nyugdíjkorhatárokat jobban be kellene tartatni. Ezek a lépések mérsékelhetik az állami nyugdíjkiadások növekedését. Emellett lehetséges az állami nyugdíjrendszer struktúrájának átalakítása, több pillérre helyezése, a felosztó-

kirovó pillér mellé egy tőkefedezeti kialakítása, esetleg hosszú távon a teljes áttérés a tőkésített rendszerre.⁴¹

A fent felsorolt lépések igazán együttesen eredményesek, a csak egy területen végrehajtott reform könnyen eredménytelen lehet. Például a munkaerőpiac liberalizálása és az adó-és járulékkerhek mérséklése új munkahelyek megteremtésére ösztönözheti a munkáltatókat. De amennyiben a munkanélküliek továbbra is kényelmesen megélhetnek a segélyekből, nem kell elfogadniuk a munkahivatal által felkínált állásokat és az idősebbeknek nyitva marad a korkedvezményes nyugdíjazás útja, akkor korántsem biztos, hogy jelentősen nő a foglalkoztatottság. Megfordítva: nem elég – a segélyek ésszerűsítésével és a korai nyugdíjazás visszaszorításával – a munkavállalásra motiválni az állástalanokat, ha a túlszabályozott marad a munkaerőpiac és nem csökkennek az adók és járulékok, akkor nem biztos hogy a vállalkozások elegendő új munkahelyet teremtenek.

Ezekkel a reformokkal párhuzamosan juthat hely a bevándorlásnak, de nélkülük sokszor kontraproduktív lehet, ahogy számos euroszklerózisban betegeskedő ország példája is mutatja a kilencvenes években. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy a migráció akkor eredményez pozitív fiskális mérleget és járul hozzá az öregedés miatt a költségvetésre nehezedő többletterhek finanszírozásához, ha az előző alfejezetben meghatározott kritériumok alapján zajlik. Főleg a munkaerő-migrációt kell preferálni, az aktuális munkaerőpiaci kereslethez igazítva, minél több képzett dolgozóval, miközben csökkenteni kellene a családegyesítések keretében érkezők, a menekültek és az illegális bevándorlók arányát. A keresett hiányszakmákban foglalkoztatható képzett munkavállalókat előnyben kell részesíteni, legközelebbi családtagjaikat is be kell fogadni. Emellett nem szabad megfélemlíteni az alacsonyán képzett munkaerőről sem, ha jelentős munkaerő-piaci kereslet van iránta (legtöbbször ez a helyzet). Ellenkező esetben – a tapasztalatok ezt igazolják – a kereslet úgyis megteremti a maga kínálatát az illegális bevándorlás révén. A lényeg az, hogy a bevándorlók többségét a munkaerőpiaci kereslet alapján érkező legálisan foglalkoztatott munkások alkossák és ne a menekültek, azok családtagjai és az illegális bevándorlók.

A menekülteknek csak a legközelebbi családtagjait (házastárs és gyermekek) kellene a fogadó országokba beengedni, nem pedig a tágabb rokonságot is (pl. testvérek, szülők, unokatestvérek, egyéb rokonok). Ez utóbbi esetben ugyanis – tekintettel a származási

⁴¹ A tőkefedezeti pillér előnye, hogy nem függ a demográfiai változásoktól (éles ellentétben a felosztó-kirovó rendszerrel), kockázata, hogy az alapoknál elhelyezett összegek hozama az értékpapírpiacon fejlődésétől függ. (A tőkepiacok hektikus mozgása miatt a magán-nyugdíjpénztárak befektetéseit általában törvényileg jelentős mértékben bebiztosítják, azaz nem vásárolhatnak rizikós részvényeket, portfóliójuk nagy részét biztos értékpapírokba kell fektetniük. Így viszont épp a legalacsonyabb hozamot ígérő értékpapírokba, mindenekelőtt államkötvényekbe ruházhatják be a nyugdíjukra takarékoskodó befizetők pénzének legnagyobb részét.)

országokban többnyire domináns családmodellekre – egy menekült akár további 20-30 bevándorlót is magával hozhat. A menekültstátus elbírálását fel kellene gyorsítani, az eljárás ideje alatt pedig meg kellene szüntetni a munkavállalás megtiltásának és a menekült teljes körű ellátásának és magas szintű pénzügyi támogatásának demotiváló párosítását. Ehelyett a menekültstátusért folyamodók előtt legalább részben meg kellene nyitni a munkaerőpiacot, sőt meg kéne követelni tőlük, hogy eltartásuk költségeihez maguk is aktívan hozzájáruljanak, akár a menekülttáboron belüli munkákon keresztül is. Azaz már ebben a stádiumban az önálló felelősségvállalást és a magukról való gondoskodást kellene elősegíteni és támogatni, nem pedig a bőkezű szociális juttatásoktól való apatikus függésre rászoktatni a bevándorlókat. Az illegális migrációt vissza kell szorítani, az elfogott illegális bevándorlókat a származási országokba kell deportálni, a kiutasítási rendelkezéseket végre kell hajtani. Az illegális bevándorlás feletti szemet hunyás és az állandó, sorozatos amnesztiák gyakorlata sehová sem vezet. Teljesen szétzilálja és értéktelen papírdarabbá degradálja a bevándorlási törvényeket, és még több embert bátorít fel arra, hogy illegálisan a fejlett országokba szökjenek. Végző soron ez a probléma lavinaszerű dagadásához vezet, több tízmilliós, végeláthatatlan menekültáradatot eredményezve, ami maga alá temetheti a fejlett jóléti államokat. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a fejlődő országok több milliárdos népességtömege gyakorlatilag kimeríthetetlen kínálatot jelent.

A bevándorlás és a jóléti államok közötti viszony kulcskérdés. A kettő párhuzamos megléte ugyanis könnyen negatív fiskális mérleget eredményezhet, különösen akkor, ha egy széleskörű jóléti rendszerrel rendelkező országba sok szegény országból származó, többnyire alacsonyán képzett bevándorló érkezik (márpedig a közelmúltban sok uniós, de néhány amerikai tagállamban is ez volt a helyzet). Ilyenkor elvileg vagy a jóléti államot kellene felszámolni vagy legalábbis jelentősen leépíteni, vagy a bevándorlást kellene leállítani vagy jelentősen korlátozni. A harmadik – és az előző kettőnél jóval realisabb – megoldás a bevándorlók jóléti rendszerhez való hozzáféréseinek korlátozása. Bár a kaliforniai 187. számú népszavazási kezdeményezés kudarca és az 1996-os amerikai jóléti reform felemás végeredményei arra figyelmeztetnek, hogy ez korántsem olyan egyszerű, mint amennyire első látásra annak tűnhet, mégis ez látszik a legjárhatóbb útnak a tömeges bevándorlás és a jóléti államok összeegyeztethetetlenségéből fakadó dilemma oldására. Az ebben az irányban tett próbálkozások egyben hasznosak lehetnek a „bevándorlók a jóléti rendszerünkön élőködnének” típusú kritikák leszereléséhez és az új jövevények nagyobb társadalmi elfogadtatásához. Természetesen emellett jelentősen meg kell reformálni a jóléti államokat és meg kell próbálni a kereslethez igazítani a bevándorlást. A munkaerő-migrációnak és a bevándorlók jóléti

juttatásokhoz való hozzáférése korlátozásának nem lehet az a célja, hogy ezután a helyi lakosok „élősködjének a bevándorlók által fenntartott jóléti rendszeren”.

A nyugdíjreform, a munkaerőpiaci reform és a jóléti reform a gazdasági haszon szempontjának alárendelt és az alapján kialakított bevándorlással együtt hatékony módja lehet az öregedés okozta növekvő állami kiadások ellensúlyozásának és hosszabb távon is fenntarthatóvá teheti a nagy állami elosztórendszereket.

2.10. Európai szociális modell kontra parttalan amerikai liberálkapitalizmus?

A fent felsorolt reformokkal „csak” az a baj, hogy Európában a kormányok a szociális vívmányok szent tehenére kénytelenek kezét emelni, s ezt sokan az „Európai szociális modell” elleni támadásként értékelik, mondván az öreg kontinensre a parttalan amerikai liberálkapitalizmust akarják ráerőltetni, márpedig itt ebből szinte senki sem kér. A helyzet ennél azért kicsit összetettebb. Először is nem létezik egységes európai szociális modell, másodsor a reformok során nem kell feltétlenül az Egyesült Államokat másolni.

Az Európai Unió tagállamai között markáns eltérések vannak a gazdasági modellek tekintetében. Az egyik csoportba az Egyesült Királyság és Írország sorolható, gazdaságuk nagyban hasonlít az amerikaiakra: liberalizált munkaerőpiaccal, alacsony adó- és járulékelvonásokkal, visszafogott szociális ellátórendszerrel rendelkeznek. A Brit-szigetek modellje sikeresnek nevezhető, az európai átlagnál gyorsabb növekedés, a foglalkoztatottság lendületes bővülése jellemzi. A másik jól elkülöníthető modellt nevezhetjük északinak vagy skandinávnak (Dánia, Svédország, Finnország, részben Hollandia tartozik ide.) Ezen gazdaságokban szerteágazó szociális ellátórendszert tartanak fenn, az adók és járulékok viszonylag magasak, a munkahelyek védelme is elég erős (Hollandia és Dánia kivételével). A skandináv gazdaságok az utóbbi években így is viszonylag sikeresek, a foglalkoztatottsági rátájuk a legmagasabbak közé tartozik Európában. A két teljesen eltérő alapokon és filozófián nyugvó, de kétségtelenül sikeres európai modellben egy közös azért van. Mind a Brit-szigeteket mind Skandináviát egy gazdasági válsághelyzetre való válaszként véghezvitt reformsorozat emelte újra Európa élvonalába. Az Egyesült Királyság és Írország az 1980-as években, Svédország és Finnország az 1990-es évek elején kényszerült átfogó változtatásokra gazdasági rendszerében. Mindkét esetben a gazdaság liberalizálása és deregulációja, az állami újraelosztás és az adóterhek csökkentése, az állami szektor ésszerűsítése valamint a szociális ellátórendszer megnyirbálása következett be, a Brit-szigetek esetében jóval radikálisabb mértékben mint Skandináviában. A harmadik csoportba az euroszklerózisban betegeskedők sorolhatók. Jellemzőségeiket már említettük. Modelljük aligha nevezhető sikeresnek, egy

helyben topogás és tartósan magas strukturális munkanélküliség volt a jellemző rájuk. Külön kategóriát képeznek az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok. Méretük és gazdaságuk nagysága alapján közülük a visegrádi négyek tekinthetők relevánsnak. A kilencvenes években Csehország kivételével siralmasan alacsony volt a foglalkoztatottsági rátájuk. (Ez Lengyelországban és Szlovákiában magas munkanélküliséggel, Magyarországon az inaktívak nagy számával párosult.) Az uniós országoktól teljesen eltérő gazdasági és társadalmi fejlődésen mentek keresztül a második világháború után, az alacsony foglalkoztatottsági rátájuk jórészt a szocializmus összeomlását követő transzformációs válság és nehéz átalakulási folyamat következménye. Míg munkaerőpiacuk eléggé liberalizálnak tekinthető, addig a munkaerő költségét terhelő adók és járulékok szintje a legmagasabbak közé tartozik az unión belül. Ebből a rövid összegzésből is nyilvánvaló, hogy felületes vizsgálódással is legalább négy markánsan különböző csoport különíthető el az EU-ban. Ezek után aligha beszélhetünk valamilyen egységes európai szociális modellről. Ad absurdum még az egységes amerikai modell léte is megkérdőjelezhető, az USA tagállamai között ugyanis jelentős különbségek vannak.⁴²

A rövid európai kitekintésből az a következtetés vonható le, hogy a gazdasági problémákkal küszködő országok lényegében két működőképesnek tűnő modell közül választhatnak: az angolszász és a skandináv. A kontinentális Európa euroszklerózisban betegeskedő államaiban az európai szociális modellt féltő közvélemény többségének nyilván a skandináv jóléti állam tetszik jobban. Az ennek mintapéldájául szolgáló Svédország azonban a lehető legjobb példa arra is, hogy a túlméretezett jóléti állam és a többnyire munkaerőpiaci kereslet nélkül zajló tömeges bevándorlás együttese biztos recept a gazdasági csőd előidézésére. A svéd példa egyben a legfőbb bizonyíték lehet arra is, hogy a túlzott méretű jóléti állam már önmagában is hosszú távon fenntarthatatlan, a bevándorlással való párosítás csak ronthat a helyzeten. A svéd (skandináv) modell ezért semmiképpen sem ajánlható a többi fejlett országnak követendő példa gyanánt.

Ha a széleskörű szociális juttatásokat és szociális biztonságot valamint a jelentős állami újraelosztást tekintjük a svéd jóléti állam legfontosabb jellemzőinek, akkor a jóléti állam egy nagyon gazdag országban épült ki az 1960-as évektől. Svédország 1960-ban a világ negyedik leggazdagabb állama volt az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján. Ekkor 1870 óta

⁴² Az egyes tagállamok eltérő mértékű adókat vetnek ki az árukra, a személyi jövedelmekre, az ingatlanokra. Jelentős mértékben decentralizált a szociálpolitika, az egyes tagállamok maguk döntenek az általuk alkalmazott rendszerről. Van ugyan szövetségi minimálbér, de ez csak egy alsó minimum, bármely tagállam ennél magasabbat állapíthat meg, ezért ezen a területen is nagyok a különbségek. E pár példából is látható, hogy az amerikai gazdasági és szociális rendszer nem is annyira egységes, mint amennyire első látásra annak tűnhet.

csaknem megszakítatlanul tartott egy nagyon magas és tartós gazdasági növekedés, amely mind a munkaerő-produktivitás mind az egy főre eső nemzeti termék növekedése tekintetében (Japán kivételével) a legmagasabb volt a fejlett országok között (Lindbeck [1998] p. 3). Svédország szegény országból a világ egyik leggazdagabb államává vált, úgy, hogy szinte teljesen hiányoztak a svéd jóléti államnak tulajdonított jellemzők. Éppen ellenkezőleg, Svédország a fejlett országok között a legkevésbé volt „szociálisnak” tekinthető, az állami újraelosztás mértéke alacsonyabb volt a nyugati országok többségében megszokottnál. Az állami kiadások aránya a nemzeti összterméken belül 1950-ben mindössze 25 % volt, 1960-ban még mindig csak 31 %, aztán rohamosan bővülve az 1980-as évekre meghaladta a GDP 60 %-át (ibid. pp. 3-5). A növekvő kiadásokhoz a fedezetet a világ legmagasabb adóival próbálták előteremteni. A személyi jövedelemadó (szja) rendkívül magas volt, a progresszívan növekvő adósávok 65 és 85 % között mozogtak (az 1983-as adóreform után az szja legmagasabb kulcsa már „csak” 72 % volt). Persze ez még nem lett volna önmagában baj, elvégre megfelelő adómorál mellett fenntarthatónak tűnt egy olyan rendszer, amely sokat vesz el ugyan az egyik oldalon, de magas szintű, széleskörű és jó minőségű szociális juttatásokat garantál mindenkinek a másik oldalon. Az 1970-es évektől kibontakozó folyamatok azonban fokozatosan aláásták a svéd modellt fenntartó gazdasági rendszert. Assar Lindbeck svéd közgazdász öt csoportba sorolja a szociális kiadások fenntarthatóságát fenyegető kihívásokat (lásd: Lindbeck [2005]):

1. A nemzetközi gazdaság növekvő internalizációja, lényegében a globalizáció folyamata a munkaerő árának egységesülésén, az adóalanyok növekvő mobilitásán és a növekvő migráció következtében az állami jóléti kiadásokra nehezedő egyre nagyobb nyomás révén jelenthet gondot a szociális ellátórendszer fenntarthatósága szempontjából. A fejlett jóléti országoknak egyre nagyobb konkurenciát jelent a fejlődő országok vagy a volt szocialista országok olcsó munkaerő-kínálata. A vállalatok tevékenységeik egy részét kiszervezhetik (outsourcing) ezen országokba, ahol hasonlóan képzett, de olcsóbb munkaerőt találnak. Ez különösen a munkaintenzív, alacsonyan képzett munkaerőt igénylő ágazatokban jelenthet problémát, komoly strukturális munkanélküliséget okozva a fejlett országokban. A baj ezzel az érveléssel az, hogy a nemzetközi munkamegosztást zéró összegű játéknak tekinti, ahol csak az egyik fél nyer, a másik veszít. Márpedig a kiszervezés korántsem ilyen egyirányú utca, mindkét fél számára előnyös lehet. (Például a kiszervezéssel megtakarított összeget a vállalat otthon fektetheti be új, magasabban képzett munkaerőt igénylő, jobban fizetett állásokat teremtve.) A reális gazdasági helyzet sem támasztja alá ezt az érvelést.

Elvégre az olcsóbb munkaerő okozta kihívással valamennyi fejlett ország szembesül, ennek ellenére korántsem van mindegyikben nagy munkanélküliség. A nemzetközi gazdasági élet egységesülése megkönnyíti az adóalapok és adóalanyok országok közötti mobilitását, a magasabb adók kikerülése érdekében. A magasabb adók előli menekülés adócsökkentési versenyt idézhet elő az egyes országok között: az államok egyre alacsonyabb adókat vezetnek be, hogy magukhoz csalogassák a menekülő jövedelmeket. Ez elvileg alááshatja például a svéd jóléti rendszert, amely a magas adóelvonásokra épül. A tőkejövedelmek tipikus példái ennek a növekvő mobilitásnak, csak hogy az állami bevételeknek csak kis töredéke származik belőlük, a többség a fogyasztásra és a munkára kivetett adókból és járulékokból folyik be. A munkaerő mobilitása azonban alacsony a fejlett országok között, hisz az egyéneket emocionális és családi kötődések is fűzik hazájukhoz, ráadásul nemcsak az adók szintje érdekli őket, hanem az érték kapott szolgáltatások színvonala is. Nincs bizonyíték arra, hogy a munkaerő (különösen a magasabb keresetűek) nagyobb nemzetközi mobilitása a fejlett országok között nagy veszélyt jelentene a jóléti államok adóbevételeire. Nagyobb kihívás a fejlődő országokból a fejlettekbe irányuló migráció, amely a jóléti rendszerek kiadási oldalát fenyegeti. Ha a fejlett országokba nagyszámú alacsonyan képzett bevándorló érkezik és a túlszabályozott munkaerőpiacon képtelenek munkát találni, akkor könnyen a segélyekből élők között köthetnek ki, ami jelentősen megemelheti a jóléti kiadásokat. Lindbeck szerint itt a problémát nem maga a migráció okozza, hanem a munkaerőpiacok rugalmatlansága.

2. A második kihívás a szociális szolgáltatásokat jellemző gyenge hatékonyságnövekedés, amely magas bérnövekedéssel és így költségnövekedéssel párosul. A szakirodalomban *Baumol törvényeként* ismert jelenség alapja az, hogy a szociális szolgáltatások legtöbbször (jellemzően a gyermekek felügyelete, az idősök gondozása és az oktatás) szinte lehetetlen nagyobb befektetéssel, jobb technológiákkal és a munkaerő számának csökkentésével növelni a produktivitást. Ezen munkaigényes ágazatok iránt a társadalom gazdagodásával és a nők tömeges munkába állásával párhuzamosan nő a kereslet. Eközben az iparban és a szolgáltatási szféra más területein gyorsan emelkedik a termelékenység és a bérek színvonala, ami előbb utóbb a szociális szolgáltatások területén is bérnövekedést okoz a termelékenység és a hatékonyság jelentős javulása nélkül. A szociális ellátórendszer fenntartásának költségei így jelentősen növekednek.

3. A demográfiai változások Lindbeck szerint is jelentős szerepet játszanak. A lakosság elöregedése és az átlagéletkor fokozatos emelkedése következtében gyorsan emelkednek a szociális kiadások, egyszerre növekszik a nyugdíjak, az öregkori gondoskodás és az idősek egészségügyi ellátásának költsége.
4. A demográfiai változásokhoz hasonló kihívás lehet az (külső sokk vagy belső fejlődés miatt fellépő) alacsony foglalkoztatottság: egyrészt csökkenti az adóbevételeket, másrészt növeli a kiadásokat (amennyiben a korábbi munkavállaló valamilyen szociális juttatásból él).
5. A társadalmak szociális normái komoly morális kockázatot rejthetnek. Ha nincs kapcsolat az egyének által a rendszerbe befizetett adók és járulékok valamint a rendszertől várható szolgáltatások és juttatások között ill. ha ez utóbbiak túl nagyvonalúak és a munkából származó jövedelmekhez közelítenek, akkor sokan elhagyhatják munkahelyüket és a jóléti állam juttatásaiból való létfenntartásra rendelkezhetnek be. A jóléti állam morális hazardjátékot játszik, aminek a következménye a kordedvezményes nyugdíjba vonulás, a munkanélküli vagy egyéb segélyekből való létfenntartás, a betegszabadságra menés jelentős növekedése lehet. Ez előbb-utóbb a többi dolgozót is demoralizálhatja, ami erodálhatja a munkához való pozitív viszonyt és társadalmilag egyre elfogadottabbá teheti a jóléti állam juttatásaival való visszaéléseket.

A svéd jóléti modell gazdasági alapjait is ezen kihívások kezdték ki, különösen az utóbbi három pont sajátos keveréke, amelynek következtében a kilencvenes évekre tökéletesen felborult az eltartók és eltartottak aránya. Ehhez járul még két svéd specialitás, a közszféra dolgozóinak rendkívül magas aránya az összes foglalkoztatotton belül, valamint a betegszabadságon lévők szintén kirívóan magas száma.

Bár a foglalkoztatási adatok valóban imponálóak, ahogy Johnny Munkhammar rámutatott, a közszférában foglalkoztatottak száma Svédországban 1964 és 2001 között 526 ezer főről 1 millió 301 ezer főre növekedett, miközben a magánszektorban lassan apadva 3 millió 91 ezerről 2 millió 938 ezerre csökkent (Munkhammar [2005] p. 43). Ez nem kevesebbet jelent, minthogy a foglalkoztatottság teljes növekedése kizárólag a közszférában valósult meg. Ez a folyamat egyébként már 1990-ig végbement, a közalkalmazottak száma több mint 700 ezerrel növekedett, s nagyrészt egybeesett a nők munkába állásával – a svéd közszférában dolgozók 80 %-a nő (ibid.). 1970 és 1983 között a közszférában dolgozók aránya az összes foglalkoztatotton belül 20 %-ról 33 %-ra emelkedett, miközben a közszféra költségvetése évi átlag 6 %-kal emelkedett (Stein [1991] p. 10). Bár a közalkalmazottak dolgoznak és így

befizetnek a szociális ellátórendszerbe és természetesen fontos feladatokat látnak el, de csak a magánszektor által megtermelt forrásokból lehet fenntartani őket. Amellett, hogy több mint duplájára emelkedett a közalkalmazottak száma, gyorsan nőtt a nyugdíjasok, a munkaerőpiaci programokban részt vevők és a betegsegélyből és rokkantsági nyugdíjból élők száma is. Ha őket az eltartottak csoportjába soroljuk és számukat összehasonlítjuk a magánszektorban dolgozó adófizetőkével (eltartók), akkor megdöbbentő adatokat kapunk. Míg 1960-ban egy magánszférában dolgozó eltartóra átlagosan 0,4 eltartott jutott, addig 1998-ra ez az arány 1,8-ra nőtt, tehát az eltartottak száma csaknem kétszer akkora volt, mint az őket eltartóké (Lindbeck [1998] p. 9).

Nyilvánvaló, hogy a jóléti állam addig tudott magas színvonalú vagy nagy összegű juttatásokat biztosítani, amíg sok volt a rendszerbe befizető dolgozó és kevés az eltartott. Nem csoda, hogy a svéd modell jórészt a befizetők és rendszer kifizetéseiből élők közötti arányok felborulása miatt az 1990-es évek elején gyakorlatilag összeomlott. Leszek Balcerowicz szavaival élve a Paradicsom csődbe ment (Balcerowicz [2000] p. 235). A svéd gazdaság teljesítménye 1990-től három éven keresztül visszaesett, a munkanélküliség 13 %-ra nőtt, az éves költségvetési hiányok a GDP 11 – 14 %-át tették ki, az államadósság pedig a nemzeti össztermék 100 %-ára rúgott (ibid. p. 23). A jóléti állam kiépítése súlyos hatással volt a gazdasági növekedésre is. 1970 és 1997 között az OECD országokban átlagosan 62 %-kal nőtt a nemzeti jövedelem, míg Svédországban 42 %-kal, ráadásul ez az emelkedés is részben a közszféra és az államadósság veszélyes expanziójának volt köszönhető (Lindbeck [1998] p. 19). A lassuló növekedés következtében Svédország fokozatosan hátrébb csúszott a gazdag államok világranglistáján, míg 1970-ben az egy főre eső nemzeti jövedelme alapján a negyedik volt, 1997-ben már csak a tizenötödik (ibid.).

Az 1990-es évek elején elkerülhetetlenné vált a svéd jóléti állam revíziója. Lefaragták a szociális juttatásokat, csökkentek az adók, megreformálták a nyugdíjrendszert.⁴³ Ezzel

⁴³ A legjelentősebb változtatás a nyugdíjrendszer reformja volt. 1991 és 1995 között a nyugdíjak kiszámításához használt alapösszeg nem növekedett az inflációval, így értéke 11 %-ot esett. Ezen rövid távú kiigazítás mellett 1999-re fokozatosan életbe léptek a hosszú távú változtatások is. Ezek közül a legfontosabbak: 1. A nyugdíjakat már nem a legjobb tizenöt év keresete alapján számolják ki, hanem az egész ledolgozott munkaidő átlaga alapján. 2. A nyugdíjjárulékot egyenlő mértékben megosztották a munkaadó és munkavállaló között (mindkettő a bruttó bér 9,25 %-át fizeti) – korábban a teljes járulékot a munkaadó fizette (ez 13 + 7,45 % volt). 3. Szemben a korábbi gyakorlattal, amikor a nyugdíjak értéke a fogyasztói árindex alapján változott, a nyugdíjakat a reform után az átlagkeresetek változása és a gazdasági növekedés alapján is indexálják, valamint a nyugdíjak összege az átlagéletkor módosulásától is függ. 4. A teljes 18,5 százaléknyi járulékból 2,5 % elkülönített egyéni számlákra áramlik (lényegében a befektetési alapok elvén működő második pillér). A számítások szerint az új rendszer következtében a nyugdíjasok kb. 80 %-a 7-8 %-kal alacsonyabb juttatásra jogosult, mint a korábbi nyugdíjrendszer alapján. A munkanélküli biztosítás megváltoztatása során a segély az elveszett jövedelem 90 %-áról 80 %-ra mérséklődött, szigorodtak a jogosultság feltételei és valamivel több mint a duplájára, 5,42 %-ra emelték a munkaadó által fizetett járulékot. (Lásd: **Anderson** [2001] pp. 1076-1084.)

sikerült újra életet lehelni a gazdaságba. 2006 elején a svéd gazdaság mutatói rendkívül jónak mondhatóak voltak: a gazdasági növekedés meghaladta a 3 %-ot, a foglalkoztatottak aránya újra 70 % felett van, a közszféra költségvetése többlettel zárt, az államadósság nagysága a GDP 60 %-a alá esett. Ennek alapján úgy tűnhet, hogy a svéd modell követendő példa lehet az öreg kontinens többi országa számára. Akit a svéd modell inspirálna, annak azért nem árt elgondolkoznia néhány nagyon fontos jellegzetességen:

- A foglalkoztatottság kizárólag a hatalmasra duzzasztott közszférában lévő nagyszámú munkahely miatt magas. Csaknem minden harmadik alkalmazott a közszférában dolgozik. Az Európai Unió 25 tagállama közül Svédországban a legmagasabb az oktatásban foglalkoztatottak aránya az összes dolgozón belül – 11,2 %, második legmagasabb az egészségügyben és szociális munkában alkalmazottak aránya (16 %, az első Dánia 17,9 %-kal – lásd: European Commission – DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005] p. 47). Mindkét ágazatban túlnyomórészt állami munkahelyekről van szó, amiket a magas adóelvonásokból finanszíroznak. Eközben a magánszektorban az 1960-as évek közepének szintjén stagnál a foglalkoztatottság, azaz a magángazdaság csaknem fél évszázad alatt egyetlen új munkahelyet sem teremtett.
- A betegszabadságolások mennyisége alapján Svédország a fejlett világ legtöbbet betegeskedő állama. 2002-ben egy átlagos munkahéten a 4,1 millió foglalkoztatott közül 700 000 hiányzott egész héten a munkából, a fiatalok többnyire szülői szabadságon, az idősebbek jórészt betegszabadságon voltak (Munkhammar [2005] p. 82). Rajtuk kívül további 950 ezer foglalkoztatott hiányzott a hét egy részén, így egy átlagos munkanapon a dolgozók 22 %-a nincs jelen a munkahelyén – a fő ok a betegszabadságolások növekedése, egy átlagos munkanapon 400 ezer ember jelent beteget (ibid.). A 15 és 64 év közötti, de nem dolgozó, inaktív lakosok (2004-ben 1 millió 300 ezer fő) között is a legmagasabb Európában a rokkantak és a betegek aránya: 446 ezer fő, azaz az összes inaktív 36,5 %-a (EC – DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005] pp. 230-231). A probléma csak az, hogy az összes rendelkezésre álló egészségügyi statisztika szerint Svédország a fejlett világ egyik legegészségesebb állama. Az EU 25 tagállama közül 2002-ben a születéskor várható átlagos élettartam épp a svéd férfiaknál volt a legmagasabb, míg a svéd nők a negyedik leghosszabb élet elé néztek. Nyilvánvaló, hogy nem az egészség drámai romlásáról van szó, hanem inkább a munkához való viszony erodálódásáról és a jól fizetett betegségek egyre jelentősebb kihasználásáról. Az OECD tagállamai közül

Svédországban a legmagasabb a betegszabadságolások miatt elveszett munkanapok száma: egy teljes munkaidőben dolgozó alkalmazottra kivetítve több mint 25 nap (Rae [2005] p. 5). Az Európai Unión belül második legtöbbet betegeskedő franciáknál és belgáknál is „csak” 16 nap környékén volt ez a mutató 2004-ben, de például Írországban a 6 napot sem érte el. Feltűnő az is, hogy az állami alkalmazottaknál egyharmaddal gyakoribb a betegszabadságolás, mint a magánszférában vagy az a tény, hogy a hosszú távon beteget jelentők száma 1998 és 2004 között 150 százalékos meghaladó mértékben emelkedett (ibid. p. 8). A svéd társadalom „betegeskedése” jó példája a Lindbeck által a szociális kiadások fenntarthatóságát fenyegető kihívások ötödik csoportjára. A visszaélések növekedése arra készítette a svéd hatóságokat, hogy 2004-ben és 2005-ben hirdetési kampányba kezdjenek, amelyben arra hívták fel az érintettek figyelmét, hogy elfogadhatatlan az a viselkedés, amikor valaki úgy jelent beteget, hogy közben nem is beteg (a kampány egyaránt irányult a potencióális segítők felé, az őket kiíró orvosok és az állami egészségbiztosítási rendszer hivatalnokai felé, lásd: Lindbeck [2005] p. 36). Kérdés, hogy az ilyen kampányok eredményre vezetnek-e, vagy a határidővel nem korlátozott, az elveszett fizetés 80 %-át kompenzáló betegsegélyek továbbra is túl kecseskedőek maradnak.⁴⁴

- A svéd modell (ha a nagy állami újraelosztást, valamint a magas és széleskörű szociális juttatásokat értjük ez alatt) a világ negyedik leggazdagabb országában épült ki az 1960-70-es években. Tehát Svédország nem a svéd modellnek köszönhetően vált gazdaggá, éppen ellenkezőleg: a jóléti állam kiépülése lefékezte a gazdasági növekedést, bénító hatással volt a munkahelyteremtésre (legalábbis a magánszektorban). A jóléti állam 1990-re fenntarthatatlanná vált és súlyos gazdasági válságon ment keresztül. A válságból kivezető utat az adók és állami kiadások mérséklése, a szociális juttatások visszafogása, a nyugdíjrendszer reformja és a munkaerőpiac liberalizálása (főleg a részmunkaidős foglalkoztatás szabályozásának könnyítése) révén sikerült megtalálni, tehát épp a svéd modell alapvető elemeit gyengítették meg.
- Fontos tényező, hogy a korrupciós világranglistán Svédország rendre az öt legkevésbé korrumpált állam között helyezkedik el. A közigazgatási apparátus szinte teljesen mentes a korrupciótól, a lakosság pedig többé-kevésbé hajlandónak mutatkozik az adók

⁴⁴ A kompenzáció mértéke 75 és 80 % között mozgott 1992-től: 2005 januárjától 80 %, de csak az átlagbér 115 százalékáig. A kollektív szerződések értelmében azonban gyakran az első három hónapra a korábbi bér 100 %-át is megkaphatja a betegszabadságra menő egyén, és nem ritka, hogy a törvényben megállapított felső határnál (az átlagbér 115 %-a) nagyobb összegre jogosult (Rae [2005] pp. 9-10).

befizetésére. Így nem jelent nagyobb problémát az adók begyűjtése, majd a nemzeti jövedelem több mint felének keresztül-folyatása és újraelosztása az állami adminisztráción keresztül.

- A svéd jóléti rendszert egyre komolyabb kihívás elé állítja a növekvő bevándorlás. Az ország könnyen a legjobb példájává válhat a jóléti állam és a tömeges bevándorlás Milton Fridman által deklarált összeegyeztethetlenségének. Svédországban ugyanis szinte minden együtt van ahhoz, hogy a bevándorlás komoly gazdasági (és társadalmi) problémákhoz vezessen: széleskörű, a migránsok számára is elérhető jóléti ellátórendszer, tömeges bevándorlás az Európán kívüli elmaradott országokból, amely szinte kizárólag a menekültek és családtagjaik betelepülését jelenti. Míg az átlagos foglalkoztatottsági ráta 2004-ben 71,8 % a munkanélküliség pedig 5,1 % volt, a Svédországban élő nem skandináv állampolgárok közül csak 46,9 %-nak volt állása, 18 % munkanélküli volt (Statistiska centralbyrån [2006] p. 307-308). A 25 százalékponttal alacsonyabb foglalkoztatottság és a több mint háromszoros munkanélküliség csak tovább emelkedne, ha kizárólag az afrikai és ázsiai lakosokat vizsgálnánk, akik szinte kivétel nélkül menekülteként vagy családtagként kerültek Svédországba. Márpedig a svéd társadalomnak éppen ez a szegmense növekedett a leggyorsabb tempóban 2000 után, s ez már rövidtávon komolyan megingathatja az ország jóléti rendszerét. Ha a helyzet nem változik jelentősen, Svédország pár éven belül becsaladhat egy az 1990-es évek elejéhez hasonló gazdasági válságba, ezúttal főleg a bevándorlás okozta jóléti rendszerre nehezedő terhek miatt.

A fent felsorolt sajátosságok komolyan megkérdőjelezik a svéd modell alkalmazhatóságát Európa többi államában. Természetesen a skandináv jóléti juttatásokat sokan szívesen átvennék, de a magasabb adókat aligha akarna bárki is, pedig ez ugyanannak az éremnek a két oldala. A széleskörű és nagyvonalú szociális juttatások tömeges visszaélésekhez, a munkamorál romlásához és az eltartók és eltartottak közötti arányok felborulásához vezetnének, ez az állami kiadások növekedését idéznék elő, ami tovább növelné a költségvetési kiadásokat és elvileg az adók növekedéséhez kellene vezetnie. Csakhogy fölöttébb kétséges, hogy az adók emelésével arányosan nőnének-e a költségvetési bevételek is, és nem biztos, hogy a még nagyobb beszedett összegek a svédországihoz hasonlóan korrupciómentesen folynának át az állami bürokrácia újraelosztó gépezetén. Emellett a tömeges bevándorlás egy ilyen gazdaságban könnyen elmélyítheti a jóléti állam válságát. A skandináv modell így semmiképpen sem ajánlható a többi fejlett ország számára, inkább azon

elemeit kellene megvizsgálni, amelyek újra életet leheltek a gazdaságba és lehetővé tették a rendszer finanszírozhatóságát és fenntarthatóságát: a nyugdíjreformot és a szociális kiadások lefaragását, a munkaerőpiac részbeni liberalizálását, az adók mérséklését. Emellett pozitív, követendő példaként emelhető ki a kutatás-fejlesztés magas szintje, az innováció támogatása.

2.11. Esélylatolgatás: mennyire reformálható a kontinentális modell?

A fent említett nélkülözhetetlen reformok egy részét Európa számos államában már elkezdték megvalósítani, ez a folyamat azonban vontatottan haladt, főleg a nagy társadalmi ellenállás és az ettől tartó politikusok tétova magatartása miatt. Az euroszklerózisban szenvedő országok politikai vezetése már a kilencvenes években belátta a helyzet tarthatatlanságát és elindította azokat a változásokat, amelyek megreformálják a hosszú távon fenntarthatatlan nagy ellátórendszereket és javítanak a versenyképességen. A reformokat kezdeményező politikusok helyzetét találóan ecsetelte Jean-Claude Juncker, Luxembourg miniszterelnöke, az Európai Tanács soros elnöke 2005 első félévében: „*Mindannyian tudjuk, mit kell tennünk, de nem tudjuk, hogy nyerjük meg a választásokat, ha megtettük azt.*” (Idézi: Harding In: The Washington Times, 2005.02.03).⁴⁵ Az Európa motorjából a kontinens beteg emberévé vált Németországban a Gerhard Schröder vezette szociáldemokrata-zöld koalíció 2005-ben megszüntette azt a gyakorlatot, hogy a munkanélküliek egy év után is korábbi jövedelmük 53 (a gyermeket nevelőknél 57) százalékát kapták gyakorlatilag időkorlát nélkül, ráadásul a munkaügyi hivatal által felkínált állást sem voltak kötelesek elfogadni (Weyer In: HVG, 2005.01.15). A törvénymódosítások után az egy évnél hosszabb ideje állás nélkül lévők kénytelenek lesznek beérni havonta 340 euró körüli szociális segéllyel (de ezt is csak akkor kapják meg, ha igazolták rászorultságukat, vagyoni helyzetüket), és ha nem vállalnak el egy felkínált állást, segélyükből levonnak 100 eurót. Hozzá kel tenni, hogy az említett 340 euróhoz még jár a lakhatási támogatás és a családi pótlék, de az összeg így is jóval elmarad a segélyek korábbi szintjétől. Egy több mint egy éve állás nélkül lévő egyedülálló személy átlagosan 650 eurónyi segélyt kap havonta, ami nagyjából 4 eurós órabérnek felel meg (The Economist 2006.05.13). A szociális juttatások efféle megnyírbálásához a szövetségi parlament felsőházában, a Bundesratban az ott többségben lévő ellenzéki kereszténydemokrata-keresztényszociális koalíció (CDU-CSU) szavazataira is szükség volt. Ez azt jelzi, hogy a német politikai vezetés – legyen az bal-vagy jobboldali – már felismerte a változtatások szükségességét. Az azonban elgondolkodtató, hogy a reform komoly tiltakozási hullámot indított el, súlyos csapást mérve a kormányzó erők népszerűségére. A

⁴⁵ "We all know what we need to do, but we don't know how to win elections after we have done it."

szociáldemokraták sorra veszítették el a tartományi választásokat, majd a koalíciós kormány előrehozott parlamenti választásokat írt ki, amelyet elvesztett. A Schröder-kormány gyakorlatilag megbukott a reformok okozta elégedetlenségi hullám következtében. Az előrehozott választások után a szoros győzelmet arató CDU-CSU a szociáldemokratákkal alkotott nagykoalíciót, és Angela Merkel vezetésével lényegében folytatta a reformokat.

Franciaországban az elmúlt két évtizedben az ügyeletes kormányok szociális és munkaerő-piaci reformtervei sorra véreztek el a tömegtüntetések és sztrájkok miatt. A változtatásokra pedig égetően szükség lett volna, a francia munkanélküliségi ráta makacsul tíz százalék körül tartotta magát és az 1974-et követő 30 évben nem csökkent 7,5 % alá. A munkanélküliek száma csaknem 2,7 millió volt 2004-ben, a 25 évnél fiatalabbak 21,7 %-a volt állás nélkül (INSEE [2006] p. 11). A jelentős fiatalkori munkanélküliség miatt a 15-24 éves korosztály mindössze 30,4 %-ka dolgozott 2004-ben, de az idősebbek között is alacsony a foglalkoztatottság, főleg a nyolcvanas évektől jelentős karkedvezményes nyugdíjazások miatt: 2004-ben az 55 és 64 év közöttiek 37,3 %-ka dolgozott még, de már ez is nagy előrelépés az ezredforduló 30 % körüli szintjéhez képest (lásd: EC – DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005] pp. 269). A megközelítőleg 25 milliónyi foglalkoztatott egyötöde a közszférában dolgozott, és 1984 és 1999 között 1,2 milliőról 3 millióra nőtt a munkaerő-piaci politika keretében államilag támogatott munkahelyek száma (Levy [2005] p. 177). Az öregedő lakosság és a magas munkanélküliség miatt egyre növekedtek a szociális kiadások, a nemzeti össztermékhez (GDP) viszonyított arányuk 1980 és 1998 között 21,3 %-ról 29,5 %-ra nőtt (ibid. p. 179). Ahogy a Nemzetközi Valutaalap volt elnöke (és a Francia Nemzeti Bank tiszteletbeli elnöke), Michel Camdessus vezette szakértői csoport is rámutatott 2004-es jelentésében: a szociális kiadások ilyen magas, 30 % körüli arányára csak a Skandináv országokban és Belgiumban van példa (Camdessus et al [2004] p. 24). Csakhogy Skandináviában jóval kisebb a szegénységben élők aránya, figyelmeztet Camdessus. Franciaország megegyező arányú szociális kiadások mellett jóval nagyobb szegénységi rátával, társadalmi különbségekkel és kétszer nagyobb munkanélküliségi rátával rendelkezik. A magas állami kiadások miatt rendre magas a költségvetési hiány, az államadósság a GDP 55 %-áról 66 %-ra emelkedett bő egy évtized alatt, s ha nem történik változás, akkor Michel Pébureau, a legnagyobb francia bank, a BNP Paribas vezetője által a kormány felkérésére készített tanulmány szerint 2014-re eléri a GDP 100 %-át (The Economist 2006.04.01). Nyilvánvaló, hogy meg kellene állítani a kiadások növekedését, miközben új bevételi forrásokra is szükség van. Ehhez növelni kellene foglalkoztatottságot (lehetőleg a magánszektorban és nem államilag támogatott munkahelyek formájában). Az új munkahelyek

teremtése azonban komoly akadályokba ütközik. Franciaország rendelkezik a fejlett világ egyik legszabályozottabb munkaerőpiacával, az alkalmazottak elbocsátása nagyon költséges, csaknem egyévi bérbe kerül a munkaadónak. Ehhez járul a magas, 1245 eurós minimálbér, ami kb. 8 eurós órabérnek felel meg (ez az amerikai szövetségi minimálbérnek csaknem a duplája). De a bérköltség egyébként is magas, főként az átlagbérré nehezedő 50 százaléknyi adó-és járulékteher miatt. Ehhez járulnak még az olyan vívmányok, mint az öt hetes fizetett szabadság vagy a Lionel Jospin szocialista kormánya idején (1997-2002) bevezetett 35 órás munkahét. Ezek után talán nem is meglepő, hogy a francia magánszektor alig teremt új munkahelyeket, vagy ha mégis, akkor a részmunkaidős és meghatározott idejű kontraktusokat részesíti előnyben, lehetőleg valamilyen állami hozzájárulással egybekötve.

Az ügyeletes kormányok a nyolcvanas évektől számos reformmal próbálkoztak, hogy aztán általában meghátráljanak a tömegtüntetések és sztrájkok miatt. A változásokat tervező kabinet visszavonulót fűjt 1986-ban, 1994-ben, 1995-ben és legutóbb 2006-ban is. 1994-ben a jobboldali Edouard Balladur kormánya próbált bevezetni egy az általánosnál 20 %-kal alacsonyabb minimálbért a fiatalok számára, de a tervet visszavonták a tömeges tiltakozások miatt (Levy [2005] p. 176). 1995-ben Balladur utóda Alain Juppé állt elő egy szociális reformcsomaggal, amely ugyancsak elbukott a tüntetések és a tömegközlekedési dolgozók hathetes sztrájkja miatt. Két évtized alatt egy komolyabb reformot sikerült keresztülvinni, a nyugdíjrendszer átalakítását. A Jean-Pierre Raffarin vezette jobboldali kormány gondosan egyeztetett az érdekképviselői szervekkel és számos kompromisszum árán, de 2003 júliusában a parlamentben is sikerült jóváhagynia a nyugdíjtörvényt. A jogszabály 2008-ra lényegében egy szintre hozza a közszféra dolgozóit a magánszektor munkavállalóival (Gál In: Új Szó 2003.05.22). A közalkalmazottak 37,5 év munkaviszony helyett 2008-tól a versenyszférában megszokott 40 év után mehetnek nyugdíjba, majd az immár egységesített munkaévek száma 2012-ig 41, 2020-ig pedig fokozatosan 42 évre nő. A közszféra dolgozói a reform után a magánszektorban már évek óta megszokott 10,35 %-os nyugdíjjárulékot fogják fizetni a korábbi 7,85 % helyett. A reform komoly tiltakozási hullámot és közalkalmazotti sztrájkot váltott ki, de a kormány ezúttal nem hátrált meg, Raffarin kijelentette, hogy „nem az utca kormányoz” és a nyugdíjreformot sikerült elfogadtatnia a parlamenttel. Ezután azonban a kormányzó jobboldal súlyos vereséget szenvedett a helyhatósági választásokon és a kormánnyal való elégedetlenségnek nagy szerepe volt az Európai Unió alkotmányának népszavazáson történő elutasításában. A népszerűségét szinte teljesen elvesztő Jean-Pierre Raffarin kormányfő a sikertelen 2005-ös népszavazás után végül távozott a miniszterelnöki székből. Az őt váltó Dominique de Villepin újra megpróbálkozott a fiatalok

munkanélküliségének csökkentésével, részben a 2005 novemberében a francia elővárosokat lángba borító három hetes zavargás-sorozat miatt, amely rávilágított az elővárosi másod-és harmadgenerációs bevándorló fiatalok tömeges munkanélküliségére. Villepin 2006. január 16-án jelentette be a 26 év alatti fiatalok első két éves foglalkoztatását szabályozó törvényjavaslatát (contrat première embauche – CPE, lásd: Le Figaro 2006.04.04). A terv szerint a 26 év alattiakra első munkahelyükön 2 éven keresztül nem vonatkoztak volna a merev foglalkoztatási szabályok, különösen a felmondás vált volna egyszerűbbé és olcsóbbá. Ezen kétéves próbaidő után már a rendes munkaerő-piaci törvények hatálya alá estek volna. A tervezet logikája szerint a munkaadók bátrabban teremtettek volna új munkahelyeket a fiatalok számára, mert nem kellett volna attól félniük, hogy ha feleslegessé válnak, nehéz és költséges lesz tőlük megszabadulni. Villepin gyorsan, az érdekképviselletekkel való egyeztetés nélkül szerette volna keresztülvinni a tervét. Február 7-én azonban egy 7 hétig tartó tüntetéssorozat vette kezdetét, amelyet eleinte a diákok szerveztek, de később a közalkalmazottak szakszervezete, a CGT is melléjük állt. A tiltakozási hullám március 28-án ért a tetőpontra, amikor Franciaország-szerte 1-3 milliónyi tüntető vonult az utcára, a közalkalmazottak pedig sztrájkba léptek. Ekkorra az ország 84 egyetemének több mint a felét ülősztrájkok és blokádok bénították meg, a legtöbb helyen hetekig szünetelt a tanítás. A tömeges tiltakozást látva a politikai vezetés újra bedobta a törülközőt, visszavonva a CPE tervezetét.

A tüntetők a munkahelyek szociális biztonságát féltve követelték a CPE visszavonását, csak hogy, ha tényleg ez volt a céljuk, akkor alaposan félreértették a helyzetet. Először is Franciaországban nem léteztek a fiatalok számára biztos munkahelyek, amelyeket meg lehetne védeni. A fiatalok 22 %-ka munka nélkül volt és a 15-24 éves korosztály mindössze 30 %-a dolgozott. Az iskola elhagyása után egy évvel ugyanezen korosztályból a munkát kapók csaknem kétharmada részmunkaidős állásban volt. Az állandó állásokat sikerült olyannyira védetté tenni, hogy a munkaadók egyszerűen már nem teremtenek újakat. A választás lehetősége már rég nem a biztos és a bizonytalan munkahely között áll fenn, hanem a bizonytalan vagy a semmilyen munkahely között. Ezért a CPE ellehetetlenítésével a tüntetők nem a biztos munkahelyek teremtését segítették elő, hanem a magas fiatalkori munkanélküliség bebetonozását. Másodszor a CPE ellen nagy számban tüntettek olyanok, akiket az nem érint. A közalkalmazottakra a terv végképp nem vonatkozott, és a diákok egy része is 26 év felett lesz, amikor belép a munkaerőpiacra. És végül fel lehet tenni a kérdést: hogy ha egy ilyen kis változtatás ekkora ellenállásba ütközik, akkor vajon milyenek az esélyei egy mélyrehatóbb reformnak? Abban a Franciaországban, ahol a társadalom jelentős része

retteg a változástól és a jövőtől és a biztos munkahelyek idealizált világáról álmodozik, aligha nagyok. Egy a tüntetések idején publikált megdöbbentő közvélemény-kutatás szerint a francia fiatalok háromnegyede köztisztviselő szeretne lenni, főként azért, mert ez egy életre való munkahelyet biztosítana a számukra (The Economist 2006.04.01). Hogy a helyzet még rosszabb legyen, úgy tűnik a franciák többsége az egész kapitalista gazdasági rendszert elveti. A Globescan globális közvélemény-kutatása szerint 2005 nyarán a megkérdezett franciák mindössze 36 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a szabad vállalkozások rendszere és a szabad piacgazdaság a legjobb rendszer, amelyre a világ jövője építhető, a válaszadók 50 %-a másképp gondolkodik.⁴⁶ Franciaország a piacgazdaság ilyen alacsony támogatásával minden vizsgált országot alulmúlt (Oroszországon, Kínán és Brazílián keresztül Kanadáig). Az Egyesült Államokban 71, Nagy-Britanniában 66, Németországban 65 százalék volt az állítással egyetértők aránya. A The Economist (2006.04.01.) a közvélemény-kutatás kapcsán ironikusan megjegyezte: „*Úgy tűnik a franciák egyedülállóan ellenségesek azzal a kapitalista rendszerrel szemben, amely a világ ötödik leggazdagabb országává tette őket és oly sok elsőrangú francia vállalatot teremtett.*”⁴⁷ Ezek után meglepő, hogy 2007-ben az elnökválasztások győztese, Nicolas Sarkozy úgy tudta megszerezni a szavazatok 53 %-át, hogy kerek-perec kijelentette: a franciáknak többet kell dolgozni és ezért véget kell vetni többek között a 35 órás munkahétnek. Csak a jövő fog választ adni arra, hogy ez a soha nem látott őszinte retorika mennyire lesz majd apró pénzre váltható a konkrét reformok során. A francia társadalom többsége úgy tűnik markáns változtatásokra vágyik, mert beleunt az egy helyben topogásba, de ebből még nem következik, hogy néhány fájdalmasnak és népszerűtlennek ígérkező reformot ellenállás nélkül elfogad majd.

A nagy kontinentális gazdaságok lassú araszolásával éles ellentétben állt az Amerikai Egyesült Államokban végrehajtott néhány jelentős változtatás. Nem csak a fent már említett nagyarányú 1981-es és 2001-es adócsökkentésről van szó, hanem a jóléti kiadások lefaragásáról is. Az 1996-ban elfogadott jóléti reform (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act, röviden csak PRWORA) több mint 3 évtized után a legnagyobb átalakítást jelentette az amerikai jóléti rendszerben. A jóléti reform szerencsésen egybeesett az amerikai gazdaság történetének leghosszabb, több mint egy évtizedes megszakítás nélküli növekedési periódusával. A kettő együttes hatásának köszönhetően a szociális segélyben részesülő egyének ill. családok száma az 1994-es 14 millió feletti csúcsról

⁴⁶ A telefonos megkérdezés 2005. július 4-8. között zajlott Franciaországban, 1001 fő alkotta az országos reprezentatív mintát (Globescan [2006] p. 3).

⁴⁷ „*The French seem to be uniquely hostile to the capitalist system that has made them the world's fifth richest country and generated so many first-rate French companies.*”

2001 decemberére 6 millió alá esett, ami 58 %-os csökkenésnek felel meg, 1967 óta ez volt a legalacsonyabb esetszám, és ha a segélyben részesülők százalékos arányát nézzük a teljes lakosságon belül, akkor 1961 óta nem mértek ilyen alacsony arányt (Tanner [2003] p. 7). A segélyezettek száma úgy csökkent drámaian, hogy közben a szegénységi küszöb alatt élők száma is visszaesett, ez jórészt annak köszönhető, hogy a volt segélyezettek csaknem kétharmada talált valamilyen állást, illetve a segélyben részesülők egy része is valamilyen módon aktívvá vált a munkaerőpiacon.

A gyakorlati politikai lépéseknél is jobban különbözik a mögöttük álló ideológia és retorika az Európában megszokottól. Clinton elnök az 1996-os, az Unió helyzetéről szóló beszédében kijelentette, hogy „*a nagy kormányzat ideje lejárt*”⁴⁸ és a szociális reformtörvényt azzal írta alá, hogy „*ma véget vetünk a jóléti rendszernek, ahogy azt eddig ismertük*”.⁴⁹ Ronald Reagan úgy kommentálta a demokraták sikertelen harcát a szegénység leküzdésére, hogy „*a liberálisok harcoltak a szegénység ellen és a szegénység győzött*”⁵⁰ a szövetségi kormány korlátozott cselekvőképességét jelezve pedig azt mondta első beiktatási beszédében, hogy „*a kormányzat nem megoldás a problémáinkra, a kormányzat maga a probléma*”.⁵¹ Az öreg kontinens legtöbb államában az ilyen nyilatkozatok a vezető politikusok szájából elképzelhetetlennek tűnnek, legyenek azok bal vagy jobboldaliak.

Ha a retorikailag a vezető európai politikusok nem is villognak ilyen szinten, a gyakorlatban sok példa van a radikális reformokra. A kormányok legtöbbször komoly gazdasági válsághelyzetre reagáltak a sokszor népszerűtlen, de már középtávon komoly eredményeket hozó gazdaságpolitikával. Az Egyesült Királyság 1979 után, Hollandia 1982-től, Írország a nyolcvanas évek második felében, Finnország 1990-től szánta rá magát a radikális gazdasági reformokra. Azóta kivétel nélkül az európai fejlődés élvonalába kerültek. Van tehát kiút a gazdasági stagnálás, a magas munkanélküliség és a költségvetési hiányok világából. Csak az a kérdés, hogy mikor lesz olyan rossz a helyzet a kontinentális gazdaságokban, hogy a kormányok végre rászánják magukat a nagy változtatásokra, s a szavazóik belátják azok szükségességét és beletörődjenek a status quo elkerülhetetlen feladásába.

⁴⁸ „*the era of big government is over*”, idézi: Edwards [1999] p. 308.

⁴⁹ „*Today we are ending welfare as we know it*”, idézi: Tanner, [2003] p. 7.

⁵⁰ „*liberals fought poverty and poverty won*”, idézi: Micklethwait-Woldridge, [2005] p. 10.

⁵¹ „*government is not the solution to our problems, government is the problem*”, idézi: Edwards [1999] p. 229.

3. Integráció vagy párhuzamos társadalmak - a bevándorlás társadalmi, biztonsági és politikai hatásai

„1998 februárjában a Mexikó - Egyesült Államok válogatott labdarúgó mérkőzésen a 91255 főt számláló „vörös, fehér, zöld színű zászlótengerbe” burkolózott nézősereg pfujolt, amikor az amerikai himnuszt játszották, az amerikai játékosokat pedig „hulladékkal és vizes, sörös vagy más egyebet tartalmazó poharakkal dobálták meg”, azt a néhány szurkolót pedig, akik megpróbálták kibontani egy amerikai zászlót, „gyümölcsökkel és söröspoharakkal támadták meg”. A mérkőzést nem Mexikóvárosban, hanem Los Angelesben rendezték. „Valami nincs rendjén, ha már az amerikai zászlót sem bonthatom ki saját hazámban”, vélekedett az egyik amerikai szurkoló, miközben lehúzta a fejét egy közeledő citrom elől. „Los Angeles nem jelent már hazai pályát az amerikai csapat számára”, erősítette meg a Los Angeles Times riportere.”

Samuel P. Huntington, 2005⁵²

„A hangzatos ám semmitmondó "multikulturális" jelszavak mögött építgessék csak saját, a többiektől elszigetelt közösségeiket. Csakhogy. Ez az út idővel a társadalom széttöredezéséhez, öntörvényű közösségek kialakulásához vezet. Az állam az államban jelenséggel az alkotmányos rend oszthatatlansága, az egymással versengő lojalitások burjánzásával pedig a társadalom összetartása kérdőjeleződik meg. Jól illusztrálta ezt az 1998-as, Los Angelesben tartott Egyesült Államok kontra Mexikó futballmérkőzés, ahol spanyolajkú amerikai polgárok tömegesen fütyülték ki az amerikai nemzeti himnuszt és inzultálták a játékosokat. Vagy 2001-ben a párizsi Stade de France-ban rendezett Franciaország-Algéria meccs, ahol a Marseillaise-t és a nemzeti válogatottat fütyülte ki a közönség olyan vehemenciával, hogy a mérkőzés után a színes bőrű francia sztárjátékos, Thierry Henri szarkasztikusan megjegyezte: különösen szép volt idegenben nyerni.”

Vincze Hajnalka, 2006⁵³

⁵² Huntington, Samuel P [2005]: Kik vagyunk mi? Az amerikai identitás dilemmái. pp. 27-28.

⁵³ Vincze Hajnalka: Európa: egy előre bejelentett hanyatlás krónikája, Népszabadság, 2006.01.23.

3.1. A bevándorlás hatása a befogadó társadalmakra

Samuel P. Huntington a bevándorlás, ill. a lehetséges bevándorlási politikák három fő típusát említi (lásd: Huntington [2005] pp. 286-288):

- **Minimális vagy zéró bevándorlás.** A fejlett országok közül a tipikus példa Japán lehet, ahol gyakorlatilag elhanyagolható a bevándorlók aránya az összlakosságon belül. Japán példája – legalábbis napjainkig – megcáfolni látszik azt az elterjedt vélekedést, hogy a fejlett országok előregedő társadalmainak mindenképpen szükségük van jelentős bevándorlásra. De a bevándorlás minimumra csökkentését választhatják a már jelentős bevándorlónépességgel rendelkező államok is. Az Amerikai Egyesült Államok 1924 után a korábbinak a töredékére csökkentette az éves bevándorlás mértékét, és különböző feltételekhez kötötte azt. Az ezredforduló után az öreg kontinensen Hollandia és Dánia vezetett be jelentős korlátozásokat.
- **Bevándorlás beilleszkedés, integráció nélkül.** Ebben az esetben egy-egy állam nagy tömegű bevándorlót fogad, akiknek a társadalmi beilleszkedését nem támogatja különösebben. Ha nagy számban érkeznek olyan migránsok, akik a vendéglátó országtól jelentősen eltérő kultúrkörből érkeznek, akkor a bevándorló közösségek könnyen elszigetelődhetnek a többségi társadalomtól. Az ilyen típusú bevándorlás jellemzi a nyugat-európai országokat és az Amerikai Egyesült Államokat is az 1960-as évektől napjainkig. Mivel elsősorban az Európába irányuló migrációra volt jellemző az, hogy a bevándorlók többsége a nyugatitól jelentősen különböző kultúrákból/társadalmakból érkezett (ráadásul egy célországba többnyire egy-két kibocsátó térségből), ezért itt erősebb az elszigetelődés, a párhuzamos társadalmak kialakulása is. Tipikus példák lehetnek a franciaországi (jórészt magrebi) arab, a németországi török, az angliai pakisztáni, a hollandiai marokkói, a belgiumi marokkói és kongói (származású) közösségek. Az ilyen nagyarányú migráció fokozatosan ellenreakciókat válthat ki a többségi társadalom részéről, akik egyre szélesebb körben követelhetik a bevándorlás csökkentését. Huntington szerint ezért az ilyen típusú migráció nem maradhat fenn tartósan.
- **Bevándorlás beilleszkedéssel.** Ebben az esetben a nagyarányú bevándorlás úgy zajlik, hogy az adott ország támogatja vagy elvárja, esetleg megköveteli a bevándorlók beilleszkedését társadalmába, kultúrájába. Tipikus példa az Amerikai Egyesült Államok 1924-ig, ahol a bevándorlók erőteljes asszimilációs nyomásnak voltak kitéve. Ez mindenekelőtt az angol mint egységes nemzeti nyelv elsajátítását jelentette,

valamint az amerikai identitás büszke vállalása, a protestáns etika szerinti élet és a sajátos, ún. Amerikai Hitvallás vállalása.⁵⁴

Az integráció nélküli tömeges bevándorlás a nyugati országokban a multikulturalizmus ideológiájának uralkodóvá válásával, annak hivatalos politikává tételével vagy legalábbis gyakorlati alkalmazásával függ össze. A multikulturalizmus Kanadából indult hódító útjára az 1970-es évektől, és egy sor országban, mindenekelőtt az angolszász államokban hivatalos, államilag támogatott ideológiává vált, vagy legalább a gyakorlati politika egyre inkább a multikulturalizmus elveire épült. Fő teoretikusa, Charles Taylor abból indult ki, hogy a demokratikus jogállamok által az összes állampolgár számára egyenlően nyújtott univerzális jogok nem elégségesek a modern többkultúrú társadalmakban, szükség van a különböző (etnikai, faji, nemi, vallási) kisebbségek elismerésére, fennmaradásuk biztosítására, ennek elősegítése a liberális demokráciák kötelessége (Guttman – Taylor [1994]). Ez főképp azért fontos, hogy megakadályozható legyen az egyes csoportok diszkriminációja, az egyenlő és egyenlőbb állampolgárok csoportjainak kialakulása a társadalmon belül (ibid. pp. 37-39). Taylor úgy érvel, hogy identitásunk egyik legfontosabb formálója a (társadalmi, állami) elismerés. *„Az identitásunkat részben az elismerés vagy annak hiánya formálja, ill. gyakran a félreismerés mások által... Az elismerés hiánya vagy a félreismerés árthat, az elnyomás egyik formája lehet, bebörtönözhet valakit a létezés hamis, elferdített és redukált formájába.”*⁵⁵ (Guttman – Taylor [1994] p. 25). Ezt megelőzendő a különböző csoportokat egyenlőnek kell elismerni, a különböző kultúrákat egyenlő értékűnek kell tekinteni, és egyenlő jogokkal kell felruházni. A multikulturalizmus a kulturális relativizmusból indul ki (minden kultúra egyenértékű), és csoportos, kollektív jogokat javasol az egyenlőnek elismert kisebbségeknek.

⁵⁴ „A tudósok többféle módon határozták meg a Hitvallás fogalmát, ám csaknem mindannyian megegyeznek központi eszméiben. Myrdall „az egyén nélkülözhetetlen méltóságát, valamennyi ember alapvető egyenlőségét, valamint a szabadsághoz, az igazságszolgáltatáshoz és a kedvező esélyekhez való elidegeníthetetlen jogokat” említette. Jefferson szerint ezek az emberek egyenlősége, az elidegeníthetetlen jogok, valamint „a jog az élethez, a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvésre”, legalábbis ezeket írta bele a Függetlenségi Nyilatkozatba. Tocqueville úgy vélte, hogy amiben az emberek Amerika-szerte megegyeznek, azok a következők: „szabadság és egyenlőség, sajtószabadság, egyesülési jog, az esküdszék és a kormányzat ügynökeinek felelőssége”. 1890-ben Bryce is összegezte az amerikaiak politikai meggyőződéseit, amelyek szerinte magukban foglalják a következőket: az egyén szent jogát, az emberek jelentik a politikai hatalom forrását, a törvények és az emberek által korlátozott kormányzatot, a helyi igazgatás elsőbbségét a nemzeti kormányzattal szemben, a többség uralmát, valamint azt, hogy „minél kevesebb a kormányzat, annál jobb”. A 20. században Daniel Bell „az individualizmust, a teljesítményt és az esélyegyenlőséget” jelölte meg a Hitvallás központi értékeiként, és kiemelte, hogy Amerikában „a szabadság és az egyenlőség közötti feszültséget, amely nagy politikai vitákat kavart Európában, feloldotta a mindkettőt magában foglaló individualizmus”. Seymour Martin Lipset öt kulcsfontosságú elvben határozta meg a Hitvallás velejét: szabadság, egyenlőség (az esélyeké és a tiszteleté, nem pedig az eredményeké vagy az életkörülményeké), individualizmus, populizmus, laissez-faire [a dolgok szabad folyása]” (Huntington [2005] pp.117-118.)

⁵⁵ „Our identity is partly shaped by recognition or its absence, often by misrecognition of others...Nonrecognition or misrecognition can inflict harm, can be a form of oppression, imprisoning someone in a false, distorted, and reduced mode of being.”

A multikulturalizmus kommunitarista, a különbözőséget elismerő politikája tehát nem az állampolgári egyenlőség és az egyének elismerésén, az individuális jogokon keresztül akarja elérni, hogy senkit sem érjen hátrányos megkülönböztetés, hanem a közösségi jogok segítségével. *„Abból a szintén univerzális tételből indul ki, hogy minden individuum valamilyen kulturális közösséghez tartozik, abban képes megvalósítani, sőt eleve az ahhoz való tartozáson át nyeri el identitását. Ezek az eltérő kulturális közösségek – és az alapjaikat képező kultúrák – azonos „értéket” képviselnek, nincs joga egyik kultúrának sem értékítéletet mondania a másikról, magát „jobbna” beállítania annál. Vagyis nemcsak az egyének, hanem az őket magukba foglaló kulturális közösségek is méltók az elismerésre, s ahhoz, hogy senkit ne érjen hátrányos megkülönböztetés, éppenséggel különböző elbánások – adott esetben pozitív diszkrimináció – szükségesek, miután a többnemzetiségű vagy többkultúrájú államokban a kisebbségek eleve hátrányos helyzetbe kerülhetnek.”* (Rostoványi, [2004] p. 366.) Charles Taylor szerint egy liberális társadalom nagyobb problémák nélkül tud így létezni, az alapvető szabadságjogok a közös érdekek és a sokféleség elismerésének összeegyeztetése nem lehetetlen (Guttman – Taylor [1994] p. 59). A többnemzetiségű társadalmakat szerinte épp ellenkező esetben, az egyes csoportok (egyenlő értékű) elismerésének hiánya miatt fenyegeti a szétesés veszélye (ibid. p. 64).

A multikulturalizmus annak ellenére vált uralkodó ideológiává, és/vagy formálta át jelentősen a gyakorlati politikákat (legalábbis a legtöbb nyugati országban), hogy meglehetősen ellentmondásos, a gyakorlatban sokszor nehezen alkalmazható elveket hirdet, és eléggé utópisztikus. Az eszmerendszert és gyakorlati alkalmazását érő kritikákat a következő pontokban foglalhatjuk össze:

- A legnagyobb támadási felületet az (abszolút) kulturális és morális relativizmus kínálja. Mivel minden kultúra, szokás stb. „egyenlő értékű”, ezért az Új-Guineán élő emberevők kultúrája legalább olyan értékes, mint az európai, az egyes országokban a tolvajlásért járó kézlevágás vagy az erkölcstelennek tartottak megkövezése pedig a nyugaton megszokottal egyenértékű büntetés. Aki ezt megkérdőjelezi, abból a felsőbbrendűség és a saját etnocentrizmusából adódó arrogancia beszél. Ha minden kultúra egyenlő értékű, akkor viszont nem létezhetnek univerzális emberi jogok, amelyek ellentétesek valamelyik csoport felfogásával, nem lehet semmiről morális értékítéletet mondani, nincs jó vagy rossz, minden relatív. *„Minden kultúrának „egyenlő értéket” tulajdonítani az abszolút relativizmus vállalását jelenti, amely likvidálja magának az értéknek a fogalmát. Ha minden értékes, akkor semmi sem igazán értékes, az érték elveszti minden értékét.*

Mindannyiunk számára valaminek bizonyos értéke van, azért mert másvalaminek meg nincs. Ha ez nem így van, nem beszélünk értékekről.”⁵⁶ (Sartori [2005] pp. 49-51.)

- A különböző kultúrák egyenlő elismerése komoly dilemmák elé állíthatja a nyugati társadalmakat. A kérdés az, hogy mi történik, ha egy kisebbség bizonyos kulturális hagyományai, szokásai és társadalmi normái szöges ellentétben állnak az őket befogadó ország törvényeivel, jogrendszerével? Erre a legjobb példák a női nemiszerv-csonkítás, a becsületgyilkosságok, a nők elleni családon belüli erőszak vagy a poligám házasságok lehetnek. Ezek sok muszlim társadalomban vagy azok egy részében elfogadott vagy megtűrt hagyományok, a nyugati társadalmak elveivel és törvényeivel viszont ellentétesek. A dilemma ez esetben a következő: Mi a fontosabb? A demokratikus jogállam oszthatatlansága és a minden állampolgárra vonatkozó egyetemes emberi jogok betartatása, vagy az ennek homlokegyenest ellentmondó – a közösségi jogok keretében egyenlő értékűnek elismert – muszlim hagyományok? A kettő kizárja egymást. Nem lehet közöttük kompromisszumot kötni. Ez a dilemma főleg az államnak és vallásnak a nyugati és az iszlám világban meglévő eltérő felfogásából adódik. Míg a mára jórészt teljesen szekularizált Nyugaton már régen megtörtént az állam és egyház, a világi jogrendszer és a vallási, erkölcsi törvények szétválasztása, addig az iszlám világban a kettő nem válik el ilyen egyértelműen egymástól. Az iszlám nemcsak erkölcsi útmutatásként szolgáló vallás, hanem az élet egészét szabályozó normarendszer, amely gyakorlatilag törvénykönyvként is szolgál. A probléma ott kezdődik, ha egy muszlim áttelepül a nyugati országokba: az élet számos kérdésében ekkor választania kell az állami jogrendszer betartása vagy az iszlám törvényei és a muszlim hagyományok szerinti élet között. Ami az egyikben elfogadott, az a másikban bűnnek számíthat. Az egyik normarendszer szerinti élet a másik megsértésével járhat. Különösen így van ez az iszlám fundamentalista irányzatainak követői esetében. Az 1970-es években a nyugati többnemzetiségű társadalmakban, mindenekelőtt Kanadában létrejött multikulturalizmus képtelen ennek a dilemmának a feloldására. Eleve csak az európai (származású) népesség csoportjaira (például a kanadai brit, francia és egyéb fehér etnikai csoportok), esetleg az őshonos közösségek, és az afroamerikai lakosság békés együttélésére „lett kitalálva”. Az ő esetükben még elvileg működhetne is a dolog, a muszlim bevándorló-közösségekkel kapcsolatban azonban gyakran felmondja a szolgálatot. A közösségek egyenlő elismerésének másik Achilles-

⁵⁶ „*Přisuzovat všem kulturám „rovnou hodnotu“ znamená zastávat absolutní relativismus, který likviduje samotný pojem hodnoty. Je-li vše hodnotné, pak nic není skutečně hodnotné, hodnota sama ztrácí jakoukoli hodnotu. Pro každého z nás má něco určitou hodnotu, protože něco jiného ji nemá. Není-li tomu tak, potom nehovoříme o hodnotách.*“

sarka az intoleráns, agresszív, a többieket veszélyeztető népcsoportokkal kapcsolatos problémák lehetnek. Mert mi történik, ha az egyik közösség radikális eszméket vall, sőt ezeket nyíltan hangoztatja, és a gyakorlatban is meg akarja őket valósítani, akár a többi közösség ellenében, azoknak a kárára, netalán rájuk kényszerítve valamit, esetleg a fizikai megsemmisítésük árán is? Magyarán: lehet-e, és ha igen, hogyan lehet tolerálni az intoleranciát? Ha minden közösséget egyenlőnek kell elismerni, akkor ez vonatkozik azokra is, amelyek gyűlöletet szítanak a többi ellen?

- Nem eléggé világos az sem, hogy az „egyenlőnek elismert” és a pozitív diszkriminációval támogatott csoportok milyen kritériumok alapján lettek kiválasztva, milyen különbségek a relevánsak, amelyek alapján sor kerül a válogatásra. Egy ország lakosai ugyanis nagyon sok dologban különböznek egymástól, ha minden különbségre tekintettel lennénk, akkor megszámlálhatatlan (az ország összlakosságát többszörösen meghaladó) egyén tartozna egyszerre több kisebbségi csoportba is, amely elismerést és pozitív diszkriminációt követelhetne. Giovanni Sartori felteszi a kérdést, hogy például az Egyesült Államokban miért pont a feketék, mexikóiak, portorikóiak, az őslakos indiánok, a filippínók, kínaiak és japánok esetében létezik a pozitív diszkrimináció (*affirmative action*), és miért nem az örmények, kubaiak, lengyelek, írek vagy olaszok esetében (Sartori [2005] pp. 53-54). Ennél is ellentmondásosabb, hogy miképpen kerültek a kedvezményezettek közé a nők (akik nem is kisebbség), a homoszexuálisok vagy az AIDS-betegek. Sartori szerint nem létezik semmilyen objektív és koherens kritérium, amely szerint el lehetne dönteni, hogy mely különbségek a relevánsak, ami alapján ki lehetne választani az egyenlőnek elismert és előnyben részesített csoportokat (ibid.). Praktikus magyarázatként marad az a lehetőség, hogy azoknak a csoportoknak a különbségei válnak relevánssá, amelyek képesek minél hangosabban felhívni magukra a figyelmet, mobilizálni erőiket, és támogatni vagy veszélyeztetni bizonyos gazdasági és választási érdekeket (ibid.). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a – negatívan diszkriminált többség kárára – pozitívan diszkriminált kisebbségek sok amerikai nagyvárosban, de számos tagállamban is (Kalifornia, Texas, Új-Mexikó) többségben vannak. Ha kedvezményekben részesítik vagy akarnák részesíteni őket (Kalifornia állam például 1997-ben megszüntette a pozitív diszkrimináció gyakorlatát), akkor paradox módon a többséget diszkriminálnák pozitívan és a kisebbséget negatívan.
- A multikulturalizmus szemléletét és még inkább gyakorlati alkalmazását gyakran éri az a vád, hogy a kollektív jogok keretében elismert közösségek foglyává teszi a hozzájuk tartozó egyéneket. Ezzel az egyéni jogok kárára alkalmazza a közösségi jogokat, az

individuumokat pedig bebörtönzi az etnikai és származási definíció alapján meghatározott közösségükbe. Pascal Bruckner megfogalmazásában: *„Ez a multikulturalizmus paradoxonja: megadja az egyenlő bánásmódot az összes közösségnek, de a közösséget alkotó embereknek nem, megtagadva tőlük a jogot, hogy megszabaduljanak a saját hagyományaiktól. Ehelyett: elismeri a csoportokat, elnyomja az individuumokat.”*⁵⁷ (Bruckner [2007]) Ezzel a multikulturalizmus gátolja a vegyes házasságokon, az ateizmuson, a vallás megváltoztatásán vagy elhalványulásán, a nyugati értékek és életmód átvételén keresztül megvalósuló asszimilációt és integrációt, sőt sok esetben a társadalmi mobilitást is. A Nyugaton élő közösségek tagjaitól elvitatja a nyugati módon való életet, s ha azok mégis ezzel próbálkoznak, akkor sokszor nem nyújt nekik védelmet saját közösségük radikálisaival szemben. Ez végső soron a lojalitások és az identitások burjánzásához, szegregációhoz és fragmentációhoz vezet, a demokratikus államokat párhuzamos társadalmakra oszthatja, enklávákra szakíthatja.

- A multikulturalizmus másik paradox kettős mércéje a folyamatos migrációval párosítva bukkan elő. Ha egy multikulturális alapokon megszervezett társadalomba folyamatosan bevándorlás irányul (márpedig a nyugati országokban ez a helyzet), akkor a dolgok logikájából az következik, hogy a bevándorló-közösségek – előbb vagy utóbb – többségbe kerülnek. Mivel minden közösségnek joga van az elismerésre, identitásának, hagyományainak megőrzésére, s ezt az állam köteles elősegíteni, ha kell, a pozitív diszkrimináció eszközeivel is, ezért a bevándorlás révén (meg többnyire a magasabb természetes szaporulat miatt is) elvileg ezek a közösségek folyamatosan növekedni fognak. Egy ponton ezért többségbe kerülnek, addig is a befogadó társadalom etnikailag, vallásilag, fajilag egyre sokrétűbbé, színesebbé válik. Csakhogy, amit a multikulturalizmus eszménye jogként megad a kisebbségi bevándorló-közösségeknek, azt részben elvitatja a befogadó „őshonos” közösségektől. Ez utóbbiak ugyanis nem őrizhetik meg országukat és társadalmukat olyannak, amilyen volt, bele kell nyugodniuk annak átalakulásába, sőt abba, hogy kisebbségbe kerülnek. Angliában az indiai, pakisztáni, bangladesi, afrikai, karibi, lengyel stb. közösségek megőrizhetik kultúrájukat, hagyományaikat, szokásaikat, nyelvüket, vallásukat, sőt ebben az államnak támogatni kell őket. Csak az angolok nem őrizhetik meg hazájukat olyannak, amilyen volt, bele kell nyugodniuk, hogy ők csak egy közösség a sokból, sőt távlatilag nem is lesznek abszolút

⁵⁷ „This is the paradox of multiculturalism: it accords the same treatment to all communities, but not to the people who form them, denying them the freedom to liberate themselves from their own traditions. Instead: recognition of the group, oppression of the individual.”

többségben. A bevándorlókat befogadó többségi társadalomtól a multikulturalizmus ideológusai elvárják, hogy tétlenül nézze végig, ahogy kisebbségbe kerül saját országában, amely a felismerhetetlenségig megváltozik, sőt ezt a folyamatot még támogatnia is kell. Ha valaki nem így tesz, akkor általában gyorsan megkapja a „rasszista”, „idegengyűlölő”, „iszlamofób” vagy „nativista” jelzők egyikét, sőt a nyílt ellenállással jogi következményeket is kockáztat.

- Egyes, valóban sokszínű társadalmakban a multikulturalizmus gyakorlati alkalmazása, mindenekelőtt a nyelvi jogok komolyan vétele esetén bábeli zűrzavarhoz és nyomasztóan nagy pénzügyi költségekhez vezethet. Az olyan nagyvárosokban, mint például New York, London vagy Los Angeles 100-200 nyelvre kellene lefordítani az összes hivatalos iratot, s persze tolmácsok hadára lenne szükség az állami hivataloktól a rendőrségen, egészségügyi intézményeken át, az iskolarendszerig bezárólag, a többnyelvű oktatás horribilis költségeiről nem is beszélve.
- A multikulturalizmus egy többfajú, sok etnikumból álló, vallásilag, nyelvileg és kulturálisan tarka társadalom, a „közösségek közösségének” képét vizionálja, ahol az egyes csoportok békében, vagy legalábbis nagyobb, békés módon nem rendezhető konfliktusok nélkül élnek egymás mellett. Az elmúlt évszázadok tapasztalata viszont azt mutatja, hogy a nemzetiségi, vallási, faji konfliktusok birodalmakat döntöttek le, államokat szakítottak szét, országok közötti és országokon belüli pusztító háborúkhoz vezettek, népirtást, etnikai tisztogatásokat, kisebbségek üldözését és elnyomását eredményezték. Még az évszázadok óta egymás mellett élő, fajilag, ill. antropológiailag nem vagy alig különböző, sokszor azonos vallású vagy ugyanazt a nyelvet beszélő közösségek egymás mellett élése is konfliktusokkal terhelt volt. Gondoljunk csak a nyugati demokráciákban tapasztalt etnikai szeparatizmusra és a hozzá kapcsolódó terrorizmusra (északír, baszk, korzikai, dél-tiroli elszakadási törekvések). Libanonban az egy nyelvet beszélő, egy etnikumot alkotó arab lakosság vallási csoportjai harcoltak egymás ellen az 1975 és 1990 között zajló polgárháborúban (de az is gyakran előfordult, hogy a különböző keresztény vagy muszlim frakciókon belül folyt a csatározás). A más etnikumú és vallású népcsoportok közötti súlyos konfliktusokról szóló művek pedig könyvtárnyi irodalmat töltenek meg. Ennek ismeretében a multikulturalizmus híveinek víziója egy békés demokráciában élő többnyelvű, többvallású, multietnikus társadalomról igencsak naiv és utópisztikus álmodozásnak tűnik. Az mindenesetre tény, hogy az emberiség történelme az elmúlt évszázadokban ennek a vízióknak a sorozatosan ismétlődő cáfolata. És korunk fejleményei sem igazolják a békés egymás mellettélést. Charles

Taylor arra hivatkozik, hogy a többnemzetiségű társadalmakat épp azért fenyegeti a széthullás, mert nem ismerik el az egyes kisebbségeket egyenlő értékűnek (kollektív jogokkal). Szerinte ez Kanada (!) esete is (Guttman – Taylor [1994] p. 64). Ezzel erősen vitatkozni lehet. Aligha akad a Földön még egy olyan etnikai közösség, amelynek olyan széleskörű jogai lennének, mint a québeci franciáknak. E sorok írója legalábbis nem tud semmilyen olyan jogról, amelyben hiányt szenvednének. Ennek ellenére a québeciek a népszavazások során hajszál híján a függetlenség mellett döntöttek. Taylor érvét (amelyben az egyenlő elismerés hiányával indokolja a nemzetállamok lehetséges szétesését) véleményem szerint Québec példája nem alátámasztja, hanem megcáfolja. Még a világon az egyik legtöbb kollektív joggal rendelkező közösség is hajszál híján az etnikai szeparatizmus mellett döntött, és majdnem kiszakadt egy szövetségi államból. Ugyanez a kérdés kicsit másként megfogalmazva a következőképpen tehető fel: csupán az állampolgári kötelek vajon elegendőek-e ahhoz, hogy összetartsanak egy soknyelvű, sokkultúrájú, multietnikus és több vallási felekezethez tartozó közösségekből összetevődő társadalmat? Vagy a több nyelven beszélő, más-más istenhez imádkozó, eltérő fajú, etnikumú és kultúrájú közösségekből – amelyeknek fennmaradását az állam támogatja – álló társadalmakat csupán a közös állampolgárság tudata nem lesz képes összetartani, és ezért darabokra hullnak (az állam jogi és politikai értelemben szétesik, vagy „csak” a gyakorlatban szakad enklávészerű közösségekre, párhuzamos társadalmakra).

A felsorolásban is szereplő problémák a multikulturalizmust hivatalos ideológiává tévő vagy az állami politikákban alkalmazó országokban (Nagy-Britannia, skandináv országok, Hollandia, részben az Amerikai Egyesült Államok) a gyakorlatban is komoly gondokhoz vezettek. Ez elsősorban a nyugati országoktól jelentősen eltérő kulturális közegből érkező, mindenekelőtt a muszlim bevándorlók társadalmi beilleszkedésére érvényes. Franciaországban az angolszász és skandináv országoktól teljesen eltérő, a multikulturalizmust elutasító és az asszimilációt megkövetelő bevándorlási modellt alkalmazták az elmúlt évtizedekben. Azonban ez sem nevezhető igazán sikeresnek, a 2005 őszen a jórészt bevándorlók és leszármazottaik által lakott francia elővárosokban hetekig tartó zavargássorozat erre jól rávilágított. A komoly bevándorlási múlttal és jelentős Európán kívüli származású – főként muszlim – népességgel rendelkező uniós tagországok nagyon hasonló problémákkal szembesültek az elmúlt évtizedekben:

- Szociális, gazdasági gondok, mindenekelőtt a muszlim lakosság alacsonyabb foglalkoztatási és magasabb munkanélküliségi mutatói, az ezzel járó nagyobb szegénység

és társadalmi kirekesztettség, valamint az ezzel szorosan összefüggő magasabb bűnözés és deviáns magatartások, amelyek akár utcai zavargásokhoz is vezethetnek.

- Az eltérő kultúrák, tradíciók, vallások, etnikumok együttéléséből és ütközéséből eredő gondok, elsősorban a nők helyzete, a becsületgyilkosságok, a női nemiszerv-csonkítás és a poligámia.
- A radikális, szélsőséges iszlamizmus mint (a vallási fundamentalizmust magában foglaló vagy azt kihasználó) politikai ideológia erősödéséből fakadó problémák, amelyek elvezethetnek az iszlamista terrorizmusig. Ellenpárként a fogadó ország „őshonos” társadalmában meglévő szélsőséges idegengyűlölő, rasszista, neonáci csoportok említhetők, amelyek akár a bevándorlók, ill. a kisebbségek elleni fizikai támadásokig is elmehetnek.

Ezek a problémák az egyes országokban különböző mértékben voltak jelen, és gyakran nem ugyanolyan kiváltó okok miatt. Franciaországban főleg a gazdasági (mindenekelőtt a munkaerő-piaci) gondok, és a jóléti állammal párosuló nagyarányú, nem a gazdasági keresletnek alárendelt bevándorlás tehető a felelőssé az afrikai származású lakosság jó részének társadalmi leszakadásáért. Mivel a munkanélküliségi és foglalkoztatottsági mutatók az 1980 utáni negyedszázadban a legrosszabbak közé tartoztak Nyugat-Európában, a muszlim országokból származó lakosok aránya pedig a legmagasabbra nőtt, ezért a bevándorló-negyedek szociális problémái kétségtelenül a legnagyobbak az uniós tagországok között. Másrészt viszont az asszimilációra alapozott bevándorlási és integrációs politika révén Franciaország volt az egyetlen állam az öreg kontinensen, amely keményen fellépett az iszlamista radikalizmus és terrorizmus, valamint a törvénysértő hagyományok (például a női nemiszerv-csonkítás) ellen, ezért a muszlim (származású) lakosság kevésbé radikalizálódott, és nem termelődött ki a „hazai terroristák” és szélsőséges csoportok széles rétege sem. Nagy-Britanniában, Hollandiában, a skandináv országokban és részben Németországban is a foglalkoztatottsági helyzet a franciánál jóval vagy valamivel jobb volt, emellett ezekben az országokban a muszlim térségekből származó lakosság aránya sokkal alacsonyabb a franciaországinál (9 -10 %), annak a felét sem éri el, 2-5 % között mozog. A szociális problémák ezért nem olyan nagyok, mint a gall kakas országában. (Ez a problémák abszolút nagyságára érvényes és nem az egyes muszlim közösségeken belül – ez utóbbi tekintetében nagyon hasonló a helyzet.) A multikulturalizmusra alapozott politikák azonban jórészt megbénították az iszlamista extrémizmus és az emberi jogokkal össze nem egyeztethető muszlim hagyományok elleni fellépést, ezért a vallási fanatizmus és az iszlamista politikai

radikalizmus, valamint a terrorizmus (és annak „hazai neveltetésű” válfaja) jóval nagyobb teret nyert, és súlyosabb gondokat okozott.

Az Amerikai Egyesült Államokban a bevándorlás egyelőre nem vezetett az öreg kontinensen tapasztalt méretű gondokhoz. Ennek egyrészt gazdasági okai vannak (magas foglalkoztatottság, visszafogott jóléti állam), másrészt az európaiaktól jelentősen eltér mind a befogadó társadalom, mind a bevándorlók összetétele. Amerika a bevándorlók országa, ezt a lakosság túlnyomó többsége tudatosítja, hisz ők is az egykori bevándorlók leszármazottjai – és ezért jóval nyitottabbak a migráció elfogadására. Emellett a bevándorlóknak csak kis része érkezik az afrikai vagy ázsiai muszlim országokból, azokból a térségekből, amelyekből az Európába irányuló migráció oly sok gondot okoz. (Az USA összlakosságának legfeljebb 2 %-a tekinthető muszlimnak vagy muszlim származásúnak.⁵⁸) Ennek ellenére az 1965 utáni új típusú bevándorlás egyre nagyobb ellenérzéseket váltott ki a többségi lakosságból, főleg azért, mert jelentős részben illegálisan zajlott, minden korábbinál nagyobb méretet öltött, és a híres olvasztótégely felmondta szolgálatot. Az Egyesült Államok a múltban sikeresen asszimilálta és integrálta az Európából bevándorlók millióit. Más a helyzet a Latin-Amerikából, elsősorban Mexikóból bevándoroltak tömegeivel, akik egész országrészekben kerülnek többségbe, ráadásul asszimilációjukat a multikulturalizmust részben átvevő és alkalmazó állami politika már nem követeli meg, nem támogatja. Ezért nagy esély van arra, hogy közülük sokan nem fognak angol nyelvűvé válni, és nem is integrálódnak az amerikai társadalom főáramába. Ehelyett az Amerikai Egyesült Államok egyes területein megmaradnak a mára már kialakult kettős társadalmak, egy angolul beszélő, „angló” és egy spanyolul beszélő hispán közösség fog egymás mellett élni, miközben egész megyékben és államokban az utóbbiak lesznek többségben. Ez különösen az USA délnyugati részének négy tagállamára, főleg azok Mexikóval határos területeire igaz, valamint Florida déli részére (Miami). Számos elemző szerint a hispán, főleg a mexikói bevándorlás több ponton is jelentősen eltér a korábbi nagy bevándorlási hullámoktól (lásd például: Buchanan, [2004] pp. 175-179, Buchanan, [2006] pp. 7-50 és Huntington [2005] pp. 350-363):

- A Mexikó felől érkezőknek nem kell átkelni az Atlanti- vagy a Csendes-óceánon, egy szomszédos országból érkeznek, elég átlépniük a 3500 kilométer hosszú határt, amely a két országot elválasztja – azaz egyre inkább összeköti.

⁵⁸ Rostoványi szerint az Egyesült Államokban mintegy 6 millió muszlim vagy muszlim származású lakos élt az ezredfordulón. Közülük kb. 1 millió arab, 1,5 millió afroamerikai és 3,5 millió különböző ázsiai etnikumokhoz tartozott. Érdekes, hogy az Amerikában élő arab származású lakosságnak csak mintegy negyede muszlim, a többiek a legkülönbözőbb felekezetekhez és szektákhoz (pl. római és görög katolikus, maronita, antiókiai, szíriai, görög és kopt ortodox) tartozó keresztények. Lásd: **Rostoványi** [2004] p. 357.

- A történelem folyamán még soha nem fordult elő, hogy a bevándorlók ekkora nagy arányban beszéltek voltak egy, az angoltól különböző nyelven, és az egy térségből kiinduló bevándorlási hullámok még sosem voltak ilyen nagyok és ilyen hosszú ideig tartóak.
- A hispán bevándorlók jelentős része illegálisan lépi át a határt és tartózkodik az országban. „Az Egyesült Államokba való törvénytelen belépés 1965 utáni és tipikus mexikói jelenség...Az amerikai határőrség az 1960-as években 1,6 millió embert fogott el a határon, az 1980-as években 11,9 milliót, az 1990-es években pedig már 12,9 milliót...1990-ben az Egyesült Államok összes törvénytelen bevándorlójának 58 százaléka mexikói volt, 2000-ben a 4,5 millióra becsült mexikói már 69%-át tette ki ennek a népességnek.” (Huntington [2005] pp. 354-355.)
- A hispánok jelentős része nem szóródik szét az ország területén, hanem a Mexikóval határos területeken telepszik le, ahol fokozatosan többségbe kerülnek.
- A hispán és mexikói áradat már példátlanul hosszú ideje tart, és minden jel arra utal, hogy az elkövetkező évtizedekben is folytatódni fog.
- A mexikóiak és latinók jó része azokra a területekre áramlik az USA délnyugati részén, amelyeket az Egyesült Államok az 1835-36-os mexikói függetlenségi háború és az 1846-48-as mexikói-amerikai háború során ragadott el déli szomszédjától. Így lényegében az egykor katonailag elvesztett területek demográfiai visszahódítása zajlik, és a mexikói lakosság jó része úgy is érzi, hogy ez a föld őket illeti.
- Az 1960-as évektől – amikor elkezdődött a nagyarányú hispán bevándorlás – az Egyesült Államok hivatalos politikája már nem az olvasztótégelyben való feloldódást, a nyelvi és kulturális asszimilációt támogatta, hanem kulturális sokszínűség és az etnikai identitások megőrzését (beleértve a kétnyelvű oktatást és spanyol nyelv hivatalos használatának számos lehetőségét). A hispánokra már nem nehezedik akkora nyomás, hogy megtanuljanak angolul, s ez zárt közösségeikben nem is megy könnyen.
- A mexikói határon keresztül zajló illegális bevándorlás egyre erőszakosabbá vált az elmúlt években. 2005-ben az amerikai határőrséget 687 esetben támadták meg, csaknem kétszer többször, mint egy évvel korábban (Buchanan [2004] p. 11). A határ mentén élő lakosságot egyre inkább nyugtalanítja az illegális bevándorlók bűnözése és környezetszennyezése.⁵⁹

⁵⁹ A bevándorlók néha kirabolják a ritkán lakott sivatagos területeken lévő magányos házakat, megmérgezik a kutyákat, átvágják a marhacsordákat körülvevő drótkerítéseket, és sokat szemetelnek. A marhák például gyakran megeszik az általuk eldobált nejlonzacskókat, majd emiatt megdöglenek. De a legnagyobb gondot az

E jellegzetességek következtében Huntington és Buchanan Amerika kettészakadásáról beszél, két kultúra, egy angol és egy spanyol egymás mellett éléséről. Ráadásul nem biztos, hogy ez az együttélés békés lesz, és nem zárhatók ki teljesen a szeparatista tendenciák sem az amerikai délnyugaton.⁶⁰ Mások azonban túlzottnak tartják a nativisták érveit, arra hívják fel a figyelmet, hogy a latin-amerikai bevándorlók nagyban hasonlítanak az USA lakosaira és számos tényező megkönnyíti beilleszkedésüket. Először is túlnyomó többségük az amerikaiakhoz hasonlóan mélyen vallásos keresztény, többnyire ugyan katolikus, de egyre nő közöttük a protestánsok aránya is. Részben azért, mert Latin-Amerikában is gyorsan terjed a protestantizmus, másrészt az Egyesült Államokba érkezve sokan áttérnek valamelyik protestáns egyház hitére. Továbbá a hispánokra is jellemző az erős munkaerkölcs, a kemény munka vállalása és megbecsülése. Emellett jelentős arányban találunk hispánokat a fontosabb integrációs csatornák mindegyikében a hadseregtől a sporton keresztül a politikai pártokig. És végül viszonylag magasnak tekinthető a vegyes házasságok aránya is.

Míg Amerikában a legpesszimistább előrejelzések szerint is egy kétnyelvű ország képe rajzolódik ki a jövőben, addig Európában a bevándorlók – mindenekelőtt a muszlim lakosság – integrációja sokkal több problémát okozott. *„Európa egyre inkább az iszlám tartományává, gyarmatává válik...Immár minden városunkban kialakult egy másik, egy muszlim város is, amelyet a Korán igazgat”* – riogatott Oriana Fallaci (idézi: Magyar In: HVG 2004.05.29.), a muszlim bevándorlás egyik lehangosabb ellenzője. Szerinte az iszlám mint olyan fenyegetést jelent az öreg kontinensre, sőt az egész civilizált világra. Az iszlám civilizációt egy olyan hegynek tekintette, *„amely ezernégyszáz éve nem mozdult a helyéről, nem emelkedett ki vakságának mélységéből, nem nyitotta meg ajtaját a civilizáció vívmányai előtt, soha nem akart tudni a szabadságról, demokráciáról, fejlődésről. Röviden szólva nem változik.”* (Fallaci, [2003] p. 30.) Az olasz író *A harag és a büszkeség* c. könyvében megpróbálja felrázni az európai társadalmakat, amelyeket szerinte vakká tesz a politikai korrektség rövidlátása, és nem akarják észrevenni, hogy fordított kereszties háború, dzsihád zajlik a Nyugat ellen, amelynek célja a nyugati civilizáció elpusztítása. Ebben a háborúban a Nyugaton élő muszlimok az ötödik hadoszlop szerepét töltik be. Ha Európa társadalmi továbbra is közömbösen szemléli a muszlimok tömeges beáramlását, akkor Fallaci szerint végül leigázzák Európát, megszüntetve a nyugati demokratikus társadalmakat. Ha nem is értünk egyet Fallacival (az iszlám világ monolit tömbként való kezelése, a különbségek

embercsempészbándák és a velük gyakran összefonódó kábítószerral üzletelő bűnszervezetek erőszakos és jól felfegyverzett tagjai okozzák.

⁶⁰ Részletesebben lásd: Buchanan [2004] pp. 179-185.

általánosító összemosása miatt érvelése aligha elfogadható), az gyakorlatilag csak a tényállás közlése, hogy Európa nagyvárosainak többségében már kialakultak az etnikailag szegregált muszlim gettók a maguk saját intézményrendszerével. (Mecsetek, iskolák, üzletek, bankok, médiák, közösségi klubok stb.) Emellett a muszlim szervezetek – a multikulturalizmust kihasználva – egyre több közösségi jogot, privilégiumot, kedvezményt követelnek és kapnak meg a nyugati társadalmaktól. Daniel Pipes szerint a radikális iszlamizmusnak a terrorizmusnál (ami komoly társadalmi ellenálláshoz vezet) van egy hatékonyabb eszköze is, ezt törvényes iszlamizmusnak nevezi (Pipes [2006]). Ennek lényege, hogy békés módon, politikai nyomást kifejtve, lobbizva a muszlim szervezetek apró lépések sorozatán keresztül folyamatosan elismertetik az iszlám törvénykezés egyes részeit, privilégiumokat szereznek. A nyugati társadalmak – főleg a radikálisok megbékítésének céljával – fokozatosan engednek a követeléseknek, és megpróbálnak alkalmazkodni. Pipes tételezen fel is sorol számos kis lépést, amely magában elhanyagolható, de együtt alapvető társadalmi változásokhoz vezethet (ibid):

- Építési telkek eladása kedvező árakon, hogy azokon mecsetek és iszlám létesítmények épülhessenek.
- A zsidók és hinduk kizárása az esküdszékekből az iszlamisták elleni eljárásokban Nagy-Britanniában.
- Az állami iskolák és egyéb közintézmények termeinek ingyenes átadása muszlim szervezeteknek hittérítő akciók szervezésére.
- A poligám házasságok elismerése adózási célokból Nagy-Britanniában.
- Csak nőknek biztosított órák a közösségi uszodákban Franciaországban, és a csak muszlim nők számára fenntartott órák közpénzekből a Washington állambeli (USA) uszodákban.
- Kizárólag nők által látogatható kurzusok az állami felsőoktatási intézményekben.
- Speciális fejkendők tervezése a muszlim alkalmazottaknak bizonyos vállalatoknál.
- A malacperselyek megtiltása a brit bankok hirdetéseiben (mert „sértheti” a muszlimokat).
- Kizárólag muszlimok által vagy muszlimok számára létrehozott szervezetek.

A sort hosszan lehetne folytatni például az illemhelyek átalakításával a brit börtönökben (hogy a vécékagylók ne Mekka felé nézzenek) vagy a disznóhúsleves hajléktalanoknak való szétosztásának megtiltásával Párizsban (az otthon nélküliek között muszlimok is lehetnek, akiknek a vallása tiltja a disznóhús fogyasztását). A „sérelmek” politikája egészen az abszurdumokig elmehet, a diákok a matematikaórán nem írhatnak + jelet a táblára, mert az ugye a keresztények és a keresztesek jelképe, amely sértheti a muszlimokat, a történelemórán meg nem hajlandók bemenni egy tanulmányi kirándulás keretében egy keresztény

katedrálisba, mert az is sértő lehet. A kórházakban a muszlim nők szülésénél nem lehetnek jelen férfi orvosok, hisz egy idegen férfi (pláne egy „hitetlen”) nem láthatja és érintheti egy muszlim nő fedetlen testét. A diáklányok vagy tanárnők az egész testüket eltakaró burkában mehetnek iskolába, mondván, ezt írja elő a vallásuk (csak akkor ki állapítja meg, hogy ki van a burka alatt?) és persze a testnevelésórán való részvételt is megtagadhatják (az úszásról nem is beszélve). E jelenségek egyelőre csak szórványosan fordulnak elő a nyugati országokban, de a jövőben felerősödhetnek, ha a multikulturalizmus által megbéklyózott közösségi politikák továbbra is engednek egy kisebbségen belüli kisebbség (a radikális iszlamisták) újabb és újabb követeléseinek. A velük szemben alkalmazott megbékélési politika hátulütőjeként már a kilencvenes évektől megsaporodtak az olyan jelenségek (becsületgyilkosságok, női nemi szerv-csonkítás, nők elleni erőszak, poligámia), amelyek ellentétesek az európai törvényekkel, és megsértik az általánosan elfogadott emberi jogokat.

A becsületgyilkosságok

2004-ben az európai országok rendőrségi vezetői tartottak tanácskozást Hágában. Az ok: a sokasodó, ún. becsületgyilkosságok elleni harc (BBC, 2004.06.22.). Az öreg kontinensen egyre több, a muszlim közösségeken belül nők vagy fiatal lányok ellen elkövetett gyilkosságra derült fény, amelyben az elkövetők vagy a felbujtók az áldozat férfi családtagjai (apa, fiútestvérek, férj) voltak. A gyilkosság „oka” az volt, hogy a lány/nő megszegte a szigorú tradicionális erkölcsi normákat, ezzel szégyent hozott a családjára, amelynek becsületét csak a gyilkossággal lehetett helyreállítani. Az áldozatok „bűne” legtöbbször az, hogy nyugati módon élnek, kapcsolatba kezdenek valakivel, amit a családjuk nem helyesel, nem hajlandóak házasságot kötni a számukra a család által kiszemelt egyénnel, vagy elhagyják őt, esetleg elválnak férjüktől. A média az ezredforduló után szentelt csak komolyabb figyelmet a jelenségnek, amikor a gyilkosságok már sorozatban történtek. Miután egyedül Berlinben négy hónap alatt 6 muszlim nőt gyilkoltak meg brutálisan a családtagjai, a Der Spiegel behatóbban foglalkozott a kérdéssel (Biehl In: Der Spiegel). A német lap a török női szervezet, a Papatya adataira hivatkozva Németországban 1996 és 2005 között 40 dokumentált becsületgyilkosságról tesz említést. A gyilkosságok valós számát azonban szinte lehetetlen megbecsülni. Normális esetben épp a családtagok azok, akik jelentik egy nő eltűnését, és nekik áll érdekükben a leginkább a bűncselekmény felderítése. A becsületgyilkosságokat azonban épp a családtagok követik el, vagy ők bérelnek fel valakit. Az sem ritka, hogy az áldozatot külföldre (legtöbbször a származási országba) csalják, és ott végeznek vele. Sőt gyakran előfordul, hogy a szülők az áldozat legfiatalabb fiútestvérét bízzák meg a gyilkosság végrehajtásával, mert tisztában vannak azzal, hogy a kiskorúak

enyhébb büntetési tételekre számíthatnak. (Ez utóbbi esetben a kiskorú elkövető gyakran részben maga is áldozat.) Nem ritka, hogy a bevándorló-közösségekben hősként ünneplik a gyilkosságot elkövető, s ezzel a család „becsületét helyreállító” egyént vagy szimpatizálnak vele, ilyenkor a tudakolózó rendőrök a hallgatás falába ütközhetnek. E körülmények miatt a gyilkosságok gyakran rejtve maradnak, vagy eltűnt személyek illetve ismeretlen tettesek ellen folyik a nyomozás, sokszor eredménytelenül. 2004-ben a Scotland Yard tíz évre visszamenőleg 52 londoni és 60 más angliai vagy walesi ügyben nyitotta meg újra a nyomozást, mert fennállt a becsületgyilkosság lehetősége (BBC, 2004.06.22.). Az európai társadalmakat egyaránt sokkolja a gyilkosságok gyakorisága (2004-2005-ben egy hat hónapos periódus alatt egyedül a hollandiai Hágában 11 becsületgyilkosság történt), az elképesztőbbnél elképesztőbb konkrét bűnügyek (a bátyjai által 2004-ben Darmstadtban hokibotokkal agyonvert németországi lánytól egészen az Irakba csalt és ott meggyilkolt svédországi lányig, akinek apját és unokatestvérét az iraki bíróság 6 hónapra ítélte felfüggesztve, mert a szándékuk úgymond tiszteletre méltó volt), és az elkövetők és a bevándorló-közösség egy részének hozzáállása, amennyiben azok morálisan helyesnek tekintik a bűncselekményt (Bawer [2006] pp. 22-24). A becsületgyilkosságok emellett nehéz helyzetbe hozzák a kényszerházasságokat kikerülni akaró, a férjüket elhagyni kívánó vagy egyszerűen csak modern nyugati életet élő nőket. Az ő sorsuk könnyen a rettegés és a bujdosás lehet. Nem meglepő, hogy pl. Norvégiában vagy Svédországban a nőknek fenntartott menedékházak lakóinak több mint fele már muszlim volt az ezredfordulón.

A női nemiszerv-csonkítás

A női nemiszerv-csonkítás (Female Genital Mutilation) hagyománya máig erősen él a fekete-afrikai muszlim területeken, de számos más muszlim országban is.⁶¹ A csonkítást legelterjedtebben alkalmazó muszlim országokból (pl. Mali, Szenegál, Szomália, Etiópia stb.) Európába irányuló nagyarányú migráció miatt a női nemiszerv-csonkítás az öreg kontinens problémájává vált. Az ellene harcoló szomáliai származású modell, Waris Dirie magyarul is megjelent, *A sivatag lányai* c. könyve szerint megközelítőleg 500 000 Európában élő nő eshetett át a csonkításon (Dirie [2006] p. 19). Fontos megjegyezni, hogy ezek az adatok

⁶¹ A brutális beavatkozás során legtöbbször levágják a nők külső nemi szerveit (klitorisz, szeméremajkak), majd a műtétek kb. 15 %-ában hüvely nyílását is összevarrják csak egy kis részt hagyva a vizelet távozására.⁶¹ A legtöbbször a kislányok 10-12 éves koráig végrehajtott beavatkozás erős vérzéssel és fájdalommal jár, legtöbbször nem steril körülmények között zajlik, ezért fennáll az elvérzés, vérmérgezés, fertőzések lehetősége. A csonkítás után a nőt egy életre megfosztják a szexuális aktus élvezetétől, sőt az a későbbiekben gyakran kifejezett fájdalommal jár, de fájdalmak lehetnek a menstruáció alatt és vizeléskor is, emellett fennáll a vizelet-visszatartási problémák, meddőség, tályogok, ciszták képződésének veszélye, sipoly kialakulása és még megannyi egészségi probléma. (A nőknek természetesen egy egész életre komoly pszichikai traumát okoz a beavatkozás.) A beavatkozáskor felhelyezett varrást legtöbbször az első nemi érintkezés előtt/során vagy szülés előtt/alatt távolítják el.

erősen hozzávetőlegesek, a nők többsége természetesen szemérmesen titkolja a dolgot, az gyakran csak a kórházi szülés előtt derül ki, esetleg ha a nő az első nemi aktustól félve vagy nagy fájdalmak miatt orvoshoz fordul. További komoly gond, hogy az európai orvostársadalom többsége nincs felkészülve az ilyen esetekre, és nem tudja, mitévő legyen (a nőkkel gyakran – akaratlanul is – tapintatlanul bánnak, ill. számos országban a szülés után újból összevarrják a nőket). Az öreg kontinens az iszlám államok és a muszlim vallási vezetők jelentős részének segítségére sem nagyon számíthat. Pedig a női nemiszerv-csonkításról egyetlen szó sem esik a Koránban, még csak utalások szintjén sem, csak a Hadith tartalmaz ellentmondásos részeket.⁶² Néhány (muszlim) országban a vallási és politikai vezetés helyteleníti a szokást, máshol kifejezetten támogatja, vagy legalábbis nem tiltja. A hagyomány azonban erősen tartja magát, elsősorban a fekete-afrikai tradicionális muszlim társadalmakban, de nemcsak ott. Ezekben a kultúrákban a csonkítás a feltétele a házasodásnak, a nők „tisztaságának”, emellett a szüzesség megőrzésének és a későbbi hűségnek a biztosítója. Számos hiedelem is kapcsolódik hozzá, pl. sok területen azt hiszik, hogy a körülmételetlen nő nem képes gyereket szülni. Pedig nem lehetetlen a babonák és a szokások ellen harcolni. Az egyiptomi kopt keresztény egyház például sokáig támogatta a beavatkozást (olyannyira, hogy papjai nem voltak hajlandók megkeresztelni a körülmételetlen lányokat), de ma már ellenzi azt (ibid. p. 166). Európában az a legsúlyosabb gond, hogy számos közösségben az érintett társadalmakból származó szülők az öreg kontinensen nevelkedő vagy ott született gyermekeik esetében is ragaszkodnak a beavatkozás elvégzéséhez. Vagyis napjainkban is több ezer női nemiszerv-csonkításra lehet példa, amelyeket az Európai Unió állampolgárain hajtanak végre. Ez úgy történik, hogy a szülők hazaviszik a gyereket származási országukba „kirándulni”, vagy a műtétet valahol Európában hajtja végre egy (legtöbbször afrikai származású) „hozzáértő” személy. (A legkritikább esetben van szó szakképzett orvosról, de ha ez a helyzet áll fenn, akkor épp ez a megdöbbentő.) Az európai államok csak megkésve, szervezetlenül és elégtelen módon reagáltak a problémára. Csupán néhány államban tiltja a törvény expliciten a női nemiszerv-csonkítást (Belgium, Franciaország, Egyesült Királyság, Norvégia, Ausztria, Svédország), a többiben legfeljebb testi sértés vagy testi épség elleni tett miatt lehet eljárást indítani (ibid. pp. 199-202). Ám a külön jogi szabályozással rendelkező országok közül is egyedül Franciaország lép fel határozottan a jelenség ellen. Francia földön számos elmarasztaló ítélet született a szülők és a

⁶² A Hadith Mohamed próféta cselekedeteit és tanításait tartalmazó gyűjtemény, az iszlám második legfontosabb forrása, ajánlás jellegű, sokáig szájhagyomány útján fennmaradt, ezért sok részének hitelessége és interpretációja máig viták tárgya.

műtétet végrehajtók ellen egyaránt. Svédországban viszont 1992-től létezik tiltó rendelkezés, de az első elmarasztaló ítéletre 2006-ig kell várni, az Egyesült Királyságban pedig, ahol elsőként, 1985-ben fogadtak el a nők körülmetélésének tilalmáról törvényt, 2006-ig egyetlen bírósági ítélet sem született. Az európai országok többsége a XXI. század elején dermedt tétlenséggel és megdöbbenő közönnyel szemléli, amint gyerekkorú (s ezért teljességgel védtelen) állampolgárai egy részét megcsonkítják.⁶³

Poligám házasságok

1993. augusztus 24-én Charles Pasqua akkori francia belügyminiszter elfogadtatott egy törvényt, amely megtiltotta a poligám családi közösséget (Kis [2006]). Ekkortól a Franciaországban élő lakosok nem hozhatják be családegyesítés címén második, harmadik vagy sokadik feleségüket külföldről (Petőcz In: Népszabadság, 2005.02.26.). A törvényt azonban már a rá következő évben egy körrendelet enyhítette, amelynek értelmében azok a nők, akiknek gyermekei francia állampolgárok, vagy akik már több mint tizenöt éve élnek Franciaországban, nem utasíthatók ki, s tartózkodási engedélyhez is joguk van (Kis [2006]). Emellett az újonnan és illegálisan érkezett feleségeket sem lehet kiutasítani, ha azoknak francia földön született gyerekeik vannak, ők viszont nem kapnak tartózkodási engedélyt, és nem dolgozhatnak, viszont férjük után egészségügyi biztosításra és egyéb szociális juttatásokra jogosultak (Petőcz In: Népszabadság, 2005.02.26.). A hivatalos francia becslések szerint az országban mintegy 15-20 ezer (főleg mali, szenegáli, mauritániai és gambiai származású) poligám család élhet, és figyelembe véve, *„hogyan a szociális minisztérium hivatalos kiadványa szerint „ezekben a családokban a gyermekek száma átlagosan tíz”, akkor a poligámiában élő személyek száma százötven- és kétszáz ezer között mozog”* (Kis [2006]). A jórészt elővárosi lakótelepek lakásaiban összezsúfolódott, egészségtelen életkörülmények

⁶³ Amennyiben az európai országok komolyan fel akarnak lépni a női nemiszerv-csonkítás ellen, akkor mindenképpen szükség van néhány intézkedésre:

- Az orvosi, ápolói szakszemélyzettel már az oktatás folyamán meg kell ismertetni a témakört, hogy ne érje őket felkészületlenül a probléma.
- Ha a nők kivizsgálásakor/kezelésekor a legkisebb gyanú is felmerül, hogy valakinek a női nemiszerv-csonkítás okozhatja a problémáit, akkor ennek létét az orvos legyen köteles kivizsgálni és jelenteni a hatóságoknak.
- Az érintett nőket tapintatosan kezeljék, tájékoztassák a rajtuk végrehajtott beavatkozás rizikóiról és a (részleges) helyreállító műtétek lehetőségéről, előnyeiről. (Ez utóbbiakat jó lenne minél nagyobb arányban anyagilag is támogatni.) Az orvosoknak explicite tiltsák meg, hogy a szülés után tartósan „visszavarják” az érintett nőket.
- A 18 év alatti lányokat vessék alá rendszeres kivizsgálásnak.
- A női nemiszerv-csonkítást törvényben kell megtiltani, s erről széles körben kell tájékoztatni a közvéleményt. Egyaránt büntetni kell a szülőket és a végrehajtókat is. Azt is tiltani kell, ha valaki az országhatáron túl végezteti el a beavatkozást.
- A bevándorlókat és az állampolgárságot megkapókat tájékoztatni kell a női nemiszerv-csonkítás tiltottságáról. (A legjobb, ha a rizikós országokból érkező betelepülőkkel aláíratnak egy nyilatkozatot, hogy büntetőjogi felelősségük tudatában kijelentik, hogy tudomásul vették és megértették a jogszabályokat. Az érintett országokba lánygyermekükkel visszautazókat ismételtten figyelmeztetni kell.)

között élő családok gyerekei többnyire az utcán nőnek fel, iskolai eredményeik általában nagyon rosszak, s ez valóságos táptalaja a „városi erőszak” néven elhíresült bűnözésnek. Emellett a többnejlőség komoly gondot okoz a többi lakossal való együttélésben is. Ezt jól illusztrálja Jacques Chirac (a későbbi francia elnök) kifakadása: „1991. június 19-én Jacques Chirac – akkoriban az RPR [Tömörülés a Köztársaságért] elnöke – vita-vacsorát rendez Orléans-ban. „Bevándorló-túlادagolásban szenvedünk – jelenti ki Párizs polgármestere: a toleranciaküszöböt már régóta átlépték. Vegyünk például egy francia munkást, aki Goutte-d’Orban lakik, szomszédjában egy olyan családdal, ami egy apából, három-négy feleségből és mintegy húsz gyerekből áll. Ehhez jön még a zaj és a szemét: hogy lehet elvárni, hogy ne őrrüljön meg?” (Sévilla, [2005] p. 192.) A francia szociális rendszer a gyerekek után járó családi pótlékkal csak erősíti a probléma nagyságát. Mivel minden gyerek pénzforrás a családok számára, ezért paradox módon a poligámia által érintett közösségekben gyakran több a gyerek és a feleség, mint a származási országokban (ahol a nehéz gazdasági helyzet miatt ezt nem engedhetik meg maguknak). A megoldás a családi pótlék korlátozása lehetne, 1997-ben Jean-Pierre Brand javaslatot tett arra, hogy maximum hat gyermek után járjon, de ötlete a nemzetgyűlésben nem lelt támogatásra (Kis [2006]).

A nyugati országok vezetése az elmúlt évtizedekben – Franciaország részleges kivételével – nem lépett fel határozottan a fent felsorolt, egyébként törvénytelen jelenségek ellen. Ugyanilyen tehetetlennek bizonyultak az iszlamista radikalizmussal szemben is – ahogy a következő fejezetben rámutatok. A multikulturalizmus és az elitek tétlensége a társadalmi integráció helyett fragmentációhoz és gettósodáshoz, a szélsőséges mozgalmak megerősödéséhez vezetett, hozzájárult a közösségek közti konfliktusok és az erőszak növekedéséhez, és az iszlamista terrorizmus nyugati térhódításáért is felelőssé tehető.

23. táblázat. Az amerikai és az európai muszlimok identitása és radikalizmusa (2006-ban a válaszadók százalékában)

A következő országokban élő muszlimok:		Egyesült Államok	Franciaország	Németország	Spanyolország	Egyesült Királyság
Elsősorban muszlimnak érzi magát és nem amerikainak, franciának, britnek stb.		47	46	66	69	81
Ön hisz abban, hogy arabok csoportjai követték el a 2001. szeptember 11-i merényleteket?	Igen	40	48	35	33	17
	Nem	28	46	44	35	56
Ön szerint igazolhatóak az iszlám védelmében, civilek ellen elkövetett öngyilkos merényletek?	gyakran, néha	8	16	7	16	15
	kivételesen	5	19	6	9	9
	soha	78	64	83	69	70

Forrás: Pew Research Center [2007]: Muslim Americans: Middle class and mostly mainstream. pp. 3, 51, 53

3.2. A bevándorlás biztonsági kihívásai

A bevándorlás kétféle típusú biztonsági kihívást jelenthet a fogadó országok számára: az egyik az általános közbiztonság romlása, a másik a terrorista fenyegetés. Ahogy ebben az alfejezetben rámutatok, ez utóbbi szorosan összefügg a vallási és politikai extrémizmussal. A nyugati társadalmak többségében 1990 után a szélsőséges iszlamizmus és a hozzá kapcsolódó terrorizmus a legkomolyabb nemzetbiztonsági fenyegetéssé vált. Emellett a nyugat-európai és skandináv országokban (de nem az Egyesült Államokban) a bevándorlók és leszármazottaik felülreprezentáltak a bűncselekményeket elkövetők és a börtönökben fogva tartottak között. Az elmúlt évtizedek bevándorlása tehát Európa hagyományos migrációs célországaiban hozzájárult a közbiztonság romlásához, és a nyugati társadalmak többségében drámai mértékben megnövelte a terrorfenyegetettséget. Ez természetesen negatív hatással van a migráció fiskális mérlegére is, hisz a bűnüldözésre, rendfenntartásra és büntetés-végrehajtásra költött összegek a bevándorlás kiadási oldalán növelik az állam költségeit.

Az Amerikai Egyesült Államokban a bevándorlók (azaz a külföldön születettek) nem felülreprezentáltak a bűnözésben. Rumbaut és szerzőtársai a 2000-es népszámlálás idején az amerikai börtönökben fogva tartott 1,3 millió, 18 és 39 év közötti férfi (a börtönpopuláció túlnyomó többségét ők alkotják) etnikai és származási adatait vizsgálva rámutatott, hogy a külföldön született amerikaiak az átlagosnál jóval kisebb arányban vannak elítélve (Rumbaut et al [2006] p. 4). Míg az USA területén született 18-39 éves férfiak 3,51 százaléka ült éppen valamelyik büntetés-végrehajtási intézményben, addig a külföldi születésűeknél ez az arány „csak” 0,68 % volt. Bár az amerikai átlagot a fekete lakosság rendkívül magas bűnözési mutatói alaposan eltorzítják, a külföldiek bebörtönzési rátája az amerikai születésű fehér, nem hispán férfilakosságénál (1,71 %) is jóval kedvezőbb. Ez alól azonban már kivételt képeznek a mexikói (2,71), a dominikai (2,76) és a kubai (3,01) bevándorlók, míg az ázsiaiak körében – a laosziakat és kambodzsaiakat leszámítva – nagyon alacsony az elítéltek aránya (az indiaiaknál 0,22, a kínaiaknál 0,28, a koreaiaknál 0,38 a filippínóknál 0,64 százalék). Rumbaut és szerzőtársai arra is rámutattak, hogy a már Amerikában született második generáció körében jelentősen nő az elítéltek aránya, ezek a fiatal emberek felzárkóznak kortársaikhoz (ibid.). Sőt a kubai (4,2), a mexikói (5,9), a vietnami (5,6), valamint a laoszi és kambodzsai (7,26) származású, de amerikai születésű férfiak bebörtönzési arányai már jóval az átlag felé nőnek, bár még mindig messze vannak az afroamerikai férfiak elképesztően magas, 10,87 %-os rekordjától. A bűnözés növekedése a másodgenerációs fiatalok körében főleg a nagyvárosi utcai bandák „kultúrájával” hozható összefüggésbe, mivel többségük ebben a közegben nő fel. Az Amerikába bevándorlók tehát nem felülreprezentáltak a

bűnözésben, éles ellentétben Európa legtöbb hagyományos migrációs célországával. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tenni, hogy az Egyesült Államok nem a legjobb összehasonlítási alap e tekintetben, mivel az amerikai bűnözés mértéke és a börtönökben fogva tartottak aránya magasan meghaladja az Európai Unió tagországaiban jellemző szintet.⁶⁴ Ha az Amerikába bevándorlók Európába érkeznének, akkor – feltéve, hogy ugyanolyan mértékben követnének el bűncselekményeket – felülreprezentáltak lennének a bűnözésben és az elítéltek között is (néhány ázsiai etnikum kivételével). Azaz amerikai alulreprezentáltságuk az ottani magas átlagos bűnözési és bebörtönzési ráták következménye.

Az Egyesült Királyságban 2005 júniusában a börtönökben fogva tartottak egynegyede (19 366 fő) tartozott valamilyen kisebbségi etnikai csoporthoz, ez magasan meghaladta a kisebbségek összlakosságon belüli, 9 % körüli számarányát (Prison Reform Trust [2006] p. 23). A büntetésüket töltő kisebbségiek 35 százaléka volt külföldi állampolgár, és 58 százaléka volt fekete – a feketék teszik ki a fogva tartottak egytizedét, a lakosságon belüli 2 %-os arányukkal szemben (ibid.). Svédországban a külföldön született lakosok követték el a regisztrált bűncselekmények csaknem egynegyedét, a Svédországban két bevándorló szülőtől születettek pedig további csaknem 20 százalékát (Holmberg – Martens [2005] p. 71). A bevándorlók és azok leszármazottai tehát magasan felülreprezentáltak a bűnözésben. Egy külföldön született lakos két és félszer nagyobb valószínűséggel követ el bűncselekményt, mint egy „őshonos svéd”, egy bevándorló-családban Svédországban született egyénnél ez az arány kétszeres (ibid. p. 72). Németországban 2003-ban a 2 355 ezer gyanúsítottból 554 ezer (23,5 %) volt külföldi (Federal Ministry of the Interior [2006] p. 62). Bár az arányokat növeli, hogy bizonyos típusú bűncselekményeket szinte kizárólag külföldiek követnek el (idegenrendészeti törvények megsértése), valamint az a tény, hogy a Németországon átutazó külföldiek bűnözését is beleszámolják a statisztikákba, a külföldi állampolgárok ezen tényezők levonása után is magasan – mintegy kétszeresen – felülreprezentáltak a bűnözésben.

A bevándorlókhoz kapcsolódó bűnözés a legnagyobb problémákat Franciaországban okozta, ahol az elgettósodott elővárosok a sikertelen integráció mintapéldáivá váltak. Pedig Franciaország a legrégebbre visszamenő bevándorlási múlttal rendelkezik a modern európai nemzetállamok között, és korábban sikeresen integrálta a bevándorlók millióit, akik számos

⁶⁴ Néhány adat a különbségek érzékeltetésére: 1999 és 2000 között a 100 000 lakosra jutó emberölések száma az EU-15 átlagában 1,6 volt, míg Amerikában 5,6. A 100 000 lakosra jutó bebörtönzött elítéltek száma az Európai Unióban átlagosan 87 fő volt, a legmagasabb arányt Anglia és Wales képviselte (129), de ez meg sem közelítette az USA szintjét (689). A tendenciák azonban lassú konvergenciát mutatnak, az erőszakos bűncselekmények száma 1997 és 2001 között az EU-ban átlagosan 22 %-kal emelkedett (ezen belül Franciaországban 50, Spanyolországban 49, Hollandiában 35 százalékkal), míg Amerikában 12 %-kal visszaesett. (Lásd: **Barclay – Tavares** (eds.) [2003].)

hírességet adtak az országnak.⁶⁵ Az 1970-es évektől érkező bevándorlók és leszármazottaik integrációja azonban már nem nevezhető sikeresnek, különösen a 2005 őszén kirobbant zavargássorozat után. A francia nagyvárosok peremén az 1950-es években kezdődött a nagyarányú állami (bér)lakásépítés. Az elővárosokban („les banlieues”) kinövő lakótelepek elsősorban az alacsonyabb jövedelmű munkáscsaládoknak voltak hivatottak modern, magasabb komfortfokozatú, de csak átmeneti otthonnak tekintett lakhatást biztosítani. Az állami szociális lakásprogram (hivatalosan HLM – „*Habitation à Loyer Modéré*” – alacsony jövedelműek lakhelye) tömblakásai tehát eleinte mindenképpen előrelépést jelentettek a városi munkáscsaládoknak vagy a vidékről felköltözőknek, afféle ugródeszkát kínáltak a hön áhított családi ház vagy saját lakás felé (Cesari p. 1). Segítettek lakhatást biztosítani az 50-es, 60-as években a gyarmatokról és Algériából hazaözoñlő mintegy kétmillió franciának, és a munkavállalás céljából érkező – főként észak-afrikai – bevándorlóknak. A helyzet a 70-es évektől kezdett alapvetően megváltozni. A gazdasági növekedés három évtizede után magasra nőtt a munkanélküliség, a bevándorlók azonban továbbra is érkeztek (de 1975 után szinte kizárólag menekültként, családegyesítés keretében vagy illegálisan). Miközben a bevándorlók száma gyorsan növekedett, addig a franciák, de a mediterrán térségből bevándorolt európaiak is igyekeztek kiköltözni az elővárosi állami lakótelepekről. Ezek ugródeszkából fokozatosan a szegény, szociálisan rászoruló, munkanélküli, jórészt bevándorló családok csapdájává váltak, ahol egyre nőtt a szegregáció. A francia hatóságok a nevelők és szociális munkások révén, valamint a helyi közösségek, klubok, szociális szervezetek sokszor nagylelkű támogatásával próbálták elejét venni a banlieuek további leszakadásának. Ennek a politikának a része volt a „beur” (a Franciaországban született arabokat nevezik így) szervezeteknek juttatott pénzügyi támogatás is. Az elővárosok fokozatos elgettősodását, a munkanélküliség és a bűnözés növekedését azonban nem sikerült megállítani. Az ezredfordulóra a francia elővárosok az integráció sikertelenségének állatorvosi lovává válnak:

- Az elővárosi állami szociális lakótömbök alkotta negyedeket már szinte kizárólag a bevándorlók és leszármazottaik lakják. Nemcsak a lakóhely, az (állami) iskolák is jórészt szegregáltak. A Franciaországban született bevándorlók gyerekeinek 90 %-a az összes francia iskola mindössze 10 százalékába jár, ahol ők alkotják a többséget (Salanié [2005]). A bevándorló-negyedek fiataljai közül 31 % morzsolódik le a

⁶⁵ Gondoljunk csak az énekesek és színészek egész sorára: Charles Aznavour örmény, Yves Montand és Lino Ventura olasz, Jean Reno spanyol, Maurice Chevalier vagy Johnny Hallyday (eredeti nevén Jean-Philippe Smet) belga származására. Vagy a 2007-ben köztársasági elnökké választott Nicolas Sarkozyre, aki apai ágon magyar, anyai ágon görög zsidó bevándorlók gyermeke. (Érdekes, hogy a szocialisták 2007-es elnökjelöltje, Ségolène Royal is egy volt gyarmaton, a szenegáli Dakarban látta meg a napvilágot francia szülők gyerekeként, mint oly sok más nevezetes francia személyiség.)

középiskola folyamán (Cesari p. 3). Nem csoda, hogy a fiatalok közel fele nem talál állást.

- 1992 és 1998 között az „érzékeny” negyedek (hivatalosan „zones urbaines sensibles” – ZUS) száma Franciaországban 485-ről 818-ra nő (Sévilla [2005] p. 201). E negyedekben a munkanélküliek aránya az országos 10 %-kal szemben 25 %, a fiatalok állástalanok aránya pedig az országos szint duplája, 40 % (Salanié [2005]).
- A kilencvenes években drámai mértékben emelkedett a bűnözés az elővárosi negyedekben. A bűncselekmények sokszor új formái jelentek meg, amelyeket együtt „városi erőszak” néven kezdtek emlegetni.

Gyakorlatilag minden tényező az elővárosi másod- és harmadgenerációs fiatalok integrációja ellen játszik. Szegregált lakónegyedekben nőnek fel, sokszor hátrányos helyzetű családokban. Iskolatársaik között alig akad „öshonos” francia. Sokan semmilyen végzettséggel sem rendelkeznek, iskolázottságuk jóval alacsonyabb az átlagnál. Ha van valamilyen diplomájuk, egy elővárosból jövő (a hírhedt irányítószámok alapján „beazonosítható”) Mohamed vagy Abdul nevű fiatal akkor sem talál egykönnyen állást. Szüleik, a hagyományos közösségi (vallási) vezetők felügyelete alól kikerülnek, a francia társadalomba viszont nem illeszkednek be. Marad az utca, a tengés-lengés, s ezzel kéz a kézben jár a filmekből ellesett erőszak. Lopott autókkal való rodeózások, piti tolvajlások, verekedések, kábítószer-kereskedelem. A növekvő bűnözés és vandalizmus miatt a többségi társadalom még jobban elzárkózik az elővárosi bevándorló-negyedektől és az ott lakóktól, s a kör ezzel bezárul. Az integráció lehetséges csatornái közül (lakóközösség, iskola, hadsereg, munkahely, egyházak, politikai pártok, szakszervezetek) egyik sem működik. Csak az élsport az egyetlen kitörési lehetőség.

A bevándorló-negyedekben és a bevándorlók által elkövetett bűncselekmények száma drámai növekedést mutat. *„Párizs környékén 1994 és 1998 között a városban elkövetett erőszakos cselekmények 420 %-os növekedést érnek el. 1995-ben a közoktatás személyzetének 7 %-a érezte magát veszélyben, 1998-ban 47 %... Az 1997-ben a rendőrség által vizsgálat alá vont 511 542 főből 119 694 volt külföldi, azaz 23 %. Az 1997 végén elítélt 53 845 főből 13 180 (azaz 24 %) volt külföldi...1997-ben a Direction centrale des Renseignements généraux [Hírszerzés Központi Igazgatósága] számításában Franciaország egész területéről mintát véve, 724 városi erőszakos cselekedetet végrehajtó, 16 és 25 év közötti elkövetőt vizsgáltak. Az eredmény 60 magrebi, 15 afrikai és 406 francia. De a 406 francia közül csak 48 visel európai hangzású nevet... 1991-ben Lucienne Bui Trong a Hírszerzés Központi Igazgatóságán belül létrehozta a Város és Külváros Szekcióját. A hatóságok tájékoztatására megalkotják a bűnözés és a városi erőszak mérésének skáláját. Egy nyugdíjazott egykori*

rendőrfelügyelő napjainkban arról mesél, hogyan számolták fel működését Lionel Jospin miniszterelnöksége idején: „A kormány felhagyott a városi erőszak mérésének eszközével, mert félt. 1992-ben körülbelül 3000 incidens történt, 1999-ben 29 000-et számoltak össze. Minden azt erősíti, hogy a városi bűnözés globálisan súlyosbodik. Ezek az információk azonban nem voltak politikailag korrektek.” (Le Figaro, 2002. február 1.)” (Sévilla, [2005] pp. 201, 209.) Emellett új típusú bűncselekményfajták terjedtek el. Ilyen például a vandalizmus, mindenekelőtt a parkoló autók felgyújtása. 2003-ban – egy átlagosnak mondható évben – Franciaország-szerte több mint 20 000 autót gyújtottak fel (Poupeau [2006]). Hasonló a lopott autókkal történő száguldozás. A közvéleményt leginkább az utcai bandák összecsapásai nyugtalanítják, amelyeknek gyakran lövöldözés és emberölés a vége. Ugyancsak nagy megdöbbenést váltottak ki a bandák által csoportosan elkövetett nemi erőszakok. Samira Bellil „A banda-erőszakok poklában” („Dans l'enfer des tournantes”) c. 2002-ben megjelent könyvében publikált adatok szerint a banlieukben az ezredforduló idején évente 15-20 %-kal emelkedett a nemi erőszakok száma, Franciaország egészében 1995 és 2000 között a nemi erőszakért bíróság által elítéltek száma 61 %-kal nőtt (Time, 2002.11.24.). A közvéleményt elsősorban az elkövetők hozzáállása és néhány kirívó bűncselekmény sokkolta.⁶⁶

Az elővárosi szociális lakótelepeken felnőtt egy olyan generáció, amelyre már nem hat a szüleik kultúrája, szüleik vagy a bevándorló közösségek vallási vezetői már képtelenek őket

⁶⁶ 2002-ben például egy 13 éves lányt összesen 88 fiatal erőszakolt meg egy 4 hónapos periódus alatt Észak-Franciaországban, míg a szüleihez fordult, nem sokkal később szeptemberben egy 15 éves lány csoportos megerőszakolásáért kaptak egy banda tagjai 5-től 12 évig terjedő börtönbüntetést, októberben egy 17 éves lányt gyújtott fel a volt barátja, mert szakítani mert vele, két napra rá két fiatakorút ítéltek 12 év börtönre, mert 2000-ben elvágta egy 15 éves lány torkát. (Time, 2002.11.24.) Az ilyen esetekben a közös: az elkövetők és az áldozatok is bevándorlók leszármazottjai, már 11 évesek is vannak közöttük. Az elővárosi bevándorló-közösségek fiataljai között kialakult egy szubkultúra, amelyben a bandatagok jogosnak érzik, hogy ítélkezzenek a fiatal lányok felett. Ha azok nem a tradicionális hagyományok szerint viselkednek (visszafogott öltözködés, fejkendő, a kényszerházasságba történő beletörődés, az iskola korai elhagyása, a férfiakkal való alárendeltség elismerése stb.), akkor felhatalmazva érzik magukat, hogy zaklassák őket. Ha egy fiatal lány divatosan öltözködik, nem hord fejkendőt, netán továbbtanul, eljár bulizni, festi magát vagy jár valakivel (egyszóval úgy él, mint egy átlagos lány a többségi társadalomból), akkor könnyen csoportos nemi erőszak áldozatává válhat a banlieukben, s az elkövetők szerint maga a lány a hibás, hisz „ő kereste a bajt”, „ő provokálta ki az erőszakot”. A fiatalok bandájának a tagjai ekkor csoportosan megerőszakolják a lányt, majd megfenyegetik, hogy ne merjen beszélni. Az elkövetők között gyakran megtalálható az áldozat ismerőse vagy rokona afféle biztosítékként, hogy a sértett ne beszéljen, de az is gyakran előfordul, hogy maga a lány barátja bocsátja a bandatagok „rendelkezésére” barátnőjét. A csoportos nemi erőszak általában többször megismétlődik, az áldozat pedig legtöbbször hallgatásba burkolózik. Ezt a csendet törte meg az azóta már rákban tragikusan fiatalon elhunyt Samira Bellil sikerkönyve, amely egy csapásra ráirányította a figyelmet erre a sokáig rejtett problémára. Ha az esetek bíróság elé kerülnek, az elkövetők általában azzal védekeznek, hogy a lány beleegyezett a „csoportszexbe”. De ami a francia társadalmat a legjobban megdöbbenette, az az elkövetők hozzáállása: úgy adják körbe a sértettet (innen a bűncselekmény szlengből származó neve: tournante – forgás, körbeadás) mint egy CD-lejátszót vagy egy pulóvert és közben nem érzik úgy, hogy bűnt követnének el, ellenkezőleg, az „erkölcstelenül” viselkedő lány a bűnös, csak azt kapja, amit megérdemelt. Az efféle „maga hozta a fejére a bajt” típusú vélekedéssel nemritkán a bevándorló közösségek – köztük a nők – nagy része is egyetért.

kontrollálni, viszont nem integrálódtak a francia társadalomba sem. Ellenkezőleg, kirekesztve érzik magukat, másodrangú állampolgárnak és ezért ellenséges érzelmeket táplálnak a többségi francia társadalom iránt. A magrebi és afrikai másodgenerációs fiatalok többsége végzettség nélküli vagy alacsony végzettségű, csaknem 50 %-uk munkanélküli. A feszültségek sokszor a „városi erőszak” formájában robbannak ki. Hogy a helyzet még rosszabb legyen a bűnözés egyre terjed, az elkövetők egyre fiatalabbak, az államhatalom szerveire pedig ellenséggént tekintenek, különösen a rendőrökre, de a mentőkre, tűzoltókra, sőt a tanárokra, szociális munkásokra is. Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a mentők, a tűzoltók vagy a lakótömbök karbantartó személyzete (pl. liftjavítók) csak rendőri kísérettel hajlandóak kivonulni, mert korábban már rájuk támadtak. A helyzetet tovább rontja a populáris „kultúra”, a médiákban terjedő erőszak. Az NMT rapbanda tagjai 1995-ben La Seyne-ben, az SOS-Racisme támogatásával adott koncerten azt skandálták: *„Seggbe baszom és lehugyozom az igazságot. A rendőrök fasiszták. Ők a gyilkosok”* – miközben 25 000 fiatal néző skandálta felemelt kézzel: *„Baszd meg a rendőrséget”* (Sévillia, [2005] p. 200). A banlieuk már a nyolcvanas évektől a szórványos bandaháborúk és zavargások színterévé váltak Lyonban, Párizs környékén, Lilleben. 2005 őszén azonban Franciaország szinte valamennyi problémás negyede lángba borult.

2005. október 27-én Párizs egyik elővárosában, Clichy-sous-Boisban két kiskorú, egy mauritániai származású fekete és egy tunéziai származású arab fiú – úgy vélvén, hogy a rendőrök üldözik őket – bemásztak egy trafóházba, ahol halálos áramütést szenvedtek (Vida In: HVG 2005.11.12.). A külvárosi lakótelep bandákba tömörülő fiataljai még aznap este spontán zavargásokba kezdtek, és rátámadtak a rendőrökre. A zavargások napok alatt áttérjedtek a többi bevándorlók és leszármazottaik által lakott párizsi elővárosra, majd Franciaország valamennyi nagyvárosára. A bő három hétig tartó zavargás-sorozat alatt a jórészt kövekkel és Molotov-koktélokkal felszerelkezett elkövetők többnyire autókat gyújtottak fel, de a lángok martalékává vált számos raktár, üzlethelyiség, sőt középületeket, köztük iskolákat és rendőrsőket is támadás ért. A zavargások tetőpontján éjszakánként 1000-1500 autót is felgyújtottak országszerte. Miután több tucat rendőr megsérült és több száz elkövetőt őrizetbe vettek, a kormány csak a kijárási tilalom bevezetésének engedélyezésével volt képes lecsillapítani a kedélyeket. (A tilalmat a prefektusok rendelhették el a belügyminiszter felügyelete alatt, az általában az esti órákra és a kiskorúakra vonatkozott az érintett elővárosokban. Kínos érdekesség, hogy a soron kívüli kormányülésen elfogadott, a kijárási tilalomról szóló rendelet jóváhagyását egy 1955-ben, az algériai polgárháború idején született törvény tette lehetővé.) A randalírozók túlnyomó többsége másod- vagy

harmadgenerációs fekete vagy arab bevándorló, francia állampolgár volt, feltűnően sok volt köztük a nagyon fiatal. (A Párizs környékén a zavargások során előállítottak fele még nem volt 18 éves.) Országos, de még regionális koordinációnak semmi nyoma, a lakótelepi galerikbe tömörülő fiatalok legfeljebb az ismerős bandákon belül üzengettek mobiltelefonon a rendőrök helyzetéről és a következő „akció” helyéről. Hiányzik az egyértelmű politikai vagy vallási indíték is. (A fiatalok túlnyomó többsége, köztük a muszlim családokból valók is, nem vallásos.) A randalírozók és az elővárosi fiatalok szinte egyetlen közös követelése Nicolas Sarkozy, az akkori népszerű francia belügyminiszter lemondása volt. Sarkozy azzal haragította őket magára, hogy pár nappal a zavargások kitörése előtt csöcseléknek nevezte az őt megdobáló elővárosi fiatalokat.

Az 1968-as májusi diáklázadás óta Franciaország kétségkívül legnagyobb zavargássorozata rávilágított arra, hogy a magrebi és fekete-afrikai bevándorlók asszimilációja és integrációja sikertelen volt, sőt az integráció esélyei a másod-és harmadgenerációs nemzedéknél jóval rosszabbak, mint szüleik vagy nagyszüleik esetében voltak. Ezek a fiatalok kirekesztettnek érzik magukat, és ellenséggé tekintenek a francia hatóságokra. A nagyszámú munkanélküli külvárosi fiatal integrációjának esélyei alacsonyak, s ez komoly rizikót jelent a jövőre nézve. (Például táptalajra találhatnak közöttük a szélsőséges, terrorizmust támogató radikális iszlamista szervezetek.) Bár a 2005 őszen kitört zavargássorozat elsősorban a franciaországi problémás negyedek gondjaira világított rá, a növekvő lakóhelyi szegregáció, a bevándorló-közösségekben tapasztalható nagyarányú munkanélküliség és szociális feszültségek, valamint a növekvő erőszak és bűnözés korántsem egyedi francia probléma.

Nagy-Britanniában már az ötvenes évektől előfordultak faji zavargások. Míg Franciaországban jórészt a bevándorló-közösségek utcai bandái és a hatósági szervek között folyt az utcai háborúskodás, addig az angol nagyvárosokban többnyire a fehér és a bevándorló fiatalok bandái (egyes esetekben közönséges bűnbandák) között tört ki a csatározás, miközben a közbeavatkozó rendőrséget mindkét fél megtámadta. A bandaháborúba gyakran a különböző angol rasszista vagy szélsőséges csoportok is beavatkoznak, vagy maguk provokálnak ki összecsapásokat, de arra is volt már példa, hogy a karibi (jamaikai) származású fekete és a pakisztáni származású muszlim fiatalok között tört ki az ellenségeskedés (2005 októberében Birminghamben). Az efféle faji zavargásokat általában a szórványos verekedések és a rendőrséggel való összecsapások mellett a másik közösség üzleteinek, intézményeinek a megrongálása, felgyújtása kíséri az elmaradhatatlan autógyújtogatásokkal párosulva. 1958-ban London Nothing Hill városrészében a karibi fekete bevándorlók és fehér fiatalok között tört ki bandaháború, 1981-ben az ugyancsak londoni Brixtonban a feketék fokozott rendőri

ellenőrzése vezetett zavargásokhoz, amely más városokra is áttért (Dudley, West Bromwich, Liverpool, Leeds, London más negyedei), ekkortól a szórványosan kitörő összecsapások 1985-ig fel-fellángoltak, amikor a főváros Tottenham negyedében már egy rendőrt is megöltek a randalírozó fiatalok (BBC, 2003.01.06.). 1995-ben Bredfordban a pakisztáni fiatalok csaptak össze a rendőrökkel, majd 2001 májusától sorra törtek ki zavargások Oldhamban, Leedsben, Burnley-ben és Bradfordban a dél-ázsiai (többnyire pakisztáni) származású és a fehér fiatalok bandái között (Bagguley – Hussain [2003]). Csak Bradfordban 80 rendőr sebesült meg, míg sikerült helyreállítani a közrendet.

A közösségek közti konfliktusok egyik meghatározó részévé vált Európában a muszlim, főként arab lakosság körében elterjedt zsidóellenesség. *„A vén kontinensen ma új kihívást jelent az arab kisebbségek körében terjedő antiszemitizmus, amelyet a közel-keleti konfliktus gerjeszt.”* – jelentette ki 2004-ben Romano Prodi, az Európai Bizottság akkori elnöke az Eurobarometer 2003 novemberi közvélemény-kutatását kommentálva (idézi: Böhm In: HVG 2004.03.20.). Egy, korábban a Bizottság által agyonhallgatott tanulmány, amelyet a rasszizmus és idegengyűlölet európai megfigyelésére létrehozott bécsi székhelyű kutatóközpont (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC) publikált 2003-ban, arra a következtetésre jutott, hogy az Európai Unió országaiban a „hagyományos”, szélsőjobboldali csoportokra jellemző antiszemitizmus mellett terjedőben van egy újfajta, az Izrael-ellenességhez kapcsolódó, főként a szélsőbaloldalon és a muszlim, mindenekelőtt az arab közösségeken belül erős zsidóellenesség (lásd: Bergmann – Wetzel [2003]). A tanulmány szerint jórészt ez utóbbi volt felelős az Európában 2002 első felében tetőző antiszemita hullámmért, amelyet főként a 2000 októberében kezdődő és 2002 elején kicsúcsosodó második intifáda, valamint a 2001. szeptember 11-i merényletek váltottak ki, s nem a hagyományosan az antiszemita incidensek többségéért felelős szélsőjobboldali csoportok (ibid. p. 5). Bár nagyon nehéz egyértelmű határvonalat húzni az izraeli kormány politikájának legitim kritikája és az antiszemitizmus között, ez utóbbi valahol ott kezdődik, amikor az izraeli kormány politikájáért a világon élő összes zsidót kollektívan teszik felelőssé, tehát Izrael, ill. az izraeli kormány kritikája az összes zsidó kritikájává alakul.⁶⁷ Ha ez egyszer megtörtént, akkor az Európában vagy bárhol a világon élő zsidóság könnyen válhat az izraeli kormány politikája által kiváltott harag áldozatává. Bergmann és Wetzel, a nagy vihart kavart

⁶⁷ Emellett az antiszemitizmus további jellemzői, hogy a zsidókra nem mint egyénekre, hanem mint egységes közösségre tekint, amely természeténél fogva rossz, javíthatatlan, veszélyt jelent a környezetében élő társadalomra, mert titokban szervezkedik ellene, és uralomra tör. Ezért az antiszemita kötelességének érzi, hogy „leleplezze” a zsidó összeesküvést, és megelőzze azt a zsidók elkülönítésével, kitelepítésével vagy akár megsemmisítésével. (Lásd: Bergmann – Wetzel [2003] p. 17.)

tanulmány szerzői a következő leggyakrabban létező antiszemita előítéleteket sorolják fel (ibid. pp. 21-24):

- Továbbra is erősen tartja magát a világméretű zsidó összeesküvésről szóló elméletek széles köre. Az összeesküvés-elméletek szerint titokban a háttérből a zsidók irányítják a világ eseményeit, azért mert markukban tartják a gazdasági életet és/vagy a médiákat, ill. mert nagy befolyással rendelkeznek az Amerikai Egyesült Államok politikai döntéshozatalára (az Amerikában hagyományosan erős zsidó lobbinkeresztül, vagy mert számos vezető politikus maga is zsidó származású – vagy csak annak tartják őket). Emellett Európa kormányaira a korábbi zsidóüldözések miatti büntudatukat kihasználva gyakorolnak morális nyomást Izrael politikájának eltérése érdekében. (Ezen belül külön is említést érdemel a zsidó Holocaust tagadása, e szerint a második világháború alatt létezett tömeges zsidóüldözés és 6 millió európai zsidó kiirtása nem több mint zsidó kitaláció, propaganda és csak azt a célt szolgálta, hogy nyomást lehessen gyakorolni az európai kormányokra, és ki lehessen kényszeríteni Izrael megalapítását, amely így – Holocaust „hiányában” – jogtalanná válik.)
- Az összeesküvés-elméletek hosszú sorában (a régebbiek közül a legismertebb a cári titkosrendőrség által hamisított „Cion bölcseinek protokolljai”) a legújabb és legelterjedtebb a 2001. szeptember 11-i támadásokra vonatkozó. Ennek gyengébb formája szerint az arab szélsőségesek és az iszlamista terrorizmus akcióit Izrael imperialista, palesztinellenes politikája provokálta ki, ezért az al-Kaida merényleteiért kizárólag Izraelt (vagy Izraelt is) terheli a felelősség. A másik verzió magát az izraeli titkosszolgálatokat vagy az izraeli kormányt teszi felelőssé a merényletek kiterveléséért. Céljuk a Nyugat és az arab világ kapcsolatának a szétrombolása, a Nyugati és az iszlám civilizáció közötti háború kirobbantása lett volna, valamint az, hogy Izrael szabad kezet kapjon a palesztinok elleni politikájában. E verzió része az is, hogy a Moszad, az izraeli titkosszolgálat előre tájékoztatta a zsidókat a készülő akcióról, ezért ők a merényletek napján nem mentek munkába. (Furcsamód itt a „zsidó” kifejezést csak az izraeli állampolgárokra vonatkoztatják, vagy nem vesznek tudomást a számos zsidó származású áldozatról.)
- A megszállt területeken folytatott politikája miatt Izraelre sokan egyre inkább úgy tekintenek, mint egy kolonialista, imperialista és rasszista államra. Természetesen az izraeli megszálló politika bírálata teljesen jogos is lehet, viszont egyre gyakrabban tipikus antiszemita megnyilvánulások keverednek az Izrael-ellenes szlogenek közé.
- Az Amerika-ellenesség széles körben elterjedt Európában (az amerikai külpolitika bírálata, az Amerikának tulajdonított globalizáció vagy globális kapitalizmus bírálata, az

Egyesült Államokon belüli gazdasági, politikai rendszer elvetése). Mivel Izrael legfontosabb támogatója épp az Egyesült Államok, és sokan úgy tartják, hogy az amerikai politikát zsidó érdekcsoportok irányítják vagy legalábbis nagy hatással vannak rá, ezért az antiamerikanizmus gyakran együtt jár az antiszemitizmussal.

- Létezik még a keresztény vallásos körökből örökölt tradicionális antiszemitizmus is, amely az Újszövetségből táplálkozik (a zsidók fő bűne ez esetben Krisztus keresztre feszítése), amely a Szentföldön zajló jelenlegi eseményeket úgy értékelheti, mint a zsidó bűnök folytatását.

A különböző csoportok antiszemita megnyilvánulásaiban különböző mértékben vannak jelen a fent említett előítéletek. Az Európában élő, muszlim országokból származó, főképp arab lakosság egy részénél például a legutolsó kivételével mind megtalálható. Az antiszemitizmus forrása ez esetben mindenekelőtt a közel-keleti média, az Európában is elérhető televíziós adások, rádiók, internetes oldalak, de néhány az öreg kontinensen megjelenő arab nyelvű újság is. Az Amerika-ellenességhez, antiglobalizációs és kapitalistaellenes eszmékhez kapcsolódó új típusú zsidóellenesség főleg a radikális baloldal sajátja (ők aligha tagadják a Holocautot és nemigen hozza lázba őket Krisztus keresztre feszítése sem), míg a „hagyományos” összeesküvés-elméletek továbbra is főként a szélsőjobb (vagy neonáci, bőrféjú stb.) csoportokra jellemzőek.

Az EUMC által publikált tanulmány mellett, hogy felhívta a figyelmet az új típusú antiszemitizmus megjelenésére, még egy kellemetlen megállapítással is szolgált: a megfigyelt időszakban (2000 és 2002 közepéig) a zsidók és zsidó intézmények elleni fizikai támadások többségét az arab származású muszlim gyökerekkel rendelkező európai fiatalok követték el, gyakran a palesztinbarát tüntetések alatt vagy után (ibid. p. 24).⁶⁸

⁶⁸ Néhány konkrét példa: 2001. december 5-én Brüsszel főrabiját, Albert Gigit és a társaságában lévőket inzultálta egy csoport fiatal arab a belga főváros Anderlecht negyedében. Először (arabul) azt kiabálták, hogy „mocskos zsidó”, majd követték őket a metróállomásra, ahol az egyik fiatal fejbe rúgta a rabbit. 2002 márciusában és áprilisában valakik 2 molotov-koktélt dobtak az anderlehti zsinagógára, felgyújtottak egy zsidó üzletet, betörték egy étterem kirakatát, és 18 golyót lőttek ki a charleroi-i zsinagóga épületére. 2002. május 19-én arab fiatalok támadtak zsidó fiatalokra egy városi parkban, míg a rendőrség közbe nem lépett, hat nap múlva pedig az antwerpeni zsidó sportklub vendéglőjét verték szét és festettek a falakra antiszemita feliratokat arab származású fiatalok, akiket a rendőrség elfogott. Mivel kiskorúak voltak (13 év körüliek), ezért a szüleikkel történt konzultáció után szabadon engedték őket. 2002. április 21-én a dán fővárosban, Koppenhágában egy zsidó üzlettulajdonosra támadtak arab fiatalok, megverték, majd késsel megszárták. Előzőleg már a helyi zsidó közösség 8 tagja számolt be arról, hogy bántalmazták vagy megfenyegették az utcán a muszlim fiatalok. Hollandiában 2002 első négy hónapjában 6 zsidót támadtak meg az utcán, elsősorban azok voltak veszélyben, akik kippát viselettek. Májusban súlyosan bántalmaztak egy amerikai zsidót. 2002. április 13-án egy 15-20 ezer fős palesztinbarát tüntetésen 75 horogkeresztet viselőt számoltak meg, kb. 200 fiatal (túlnyomó többségük marokkói származású) amerikai és izraeli zászlókat égetett. Egy másik, a palesztin ügyet támogató tüntetésen szintén jórészt marokkói származású fiatalok antiszemita jelszavakat skandáltak, pl. „*Hamasz, Hamasz, minden zsidót a gázba*” („*Hamas, Hamas, all Jews to the gas*”) – ez egyébként gyakran hangzik el a futballstadionokban is, főként a Feyenord Rotterdam szurkolóinak előadásában. A svéd fővárosban, Stockholmban 2002. április 12-

Az új típusú antiszemitizmus megjelenése azért is elkésztő, mert a régi már lecsengőben volt, a szélsőjobb számlájára írható zsidóellenes incidensek száma csökkent. Az ezredforduló után azonban egy új típusú fenyegetéssel kell szembenézni, amelynek társadalmi bázisa Európa gyorsan növekvő muszlim vagy arab származású lakossága. Ez a népesség sok tekintetben az ellentétje az európai zsidó lakosságnak. Míg a zsidóság viszonylag jól integrálódott az európai társadalmakba, lélekszáma az asszimiláció és a demográfiai tényezők miatt csökken vagy stagnál, addig a muszlim népesség száma és aránya az öreg kontinensen gyorsan növekszik (mára már több mint tíz-tizenötszöröse a zsidóságnak) és az esetükben aligha beszélhetünk a többségi társadalomba jól integrált lakosságról. Ha az antiszemitizmus komolyabban gyökeret ver az európai muszlim/arab lakosság szélesebb rétegei között, akkor a jövőben előre programozható a zsidóellenes incidensek további elszaporodása.⁶⁹

Sajnálatos módon nemcsak az antiszemitizmus vert gyökeret a Nyugaton élő muszlim lakosság egy szignifikáns részében, hanem a keresztény vagy szekuláris (és ezért hitetlennek és erkölcstelennek tartott) nyugati társadalmak elleni gyűlölet is, amely a legszélsőségesebb esetekben terrorista merényletekhez (vagy azok előkészítéséhez) vezetett. Az iszlamista extrémizmus terjedéséért mindenekelőtt a szélsőséges vallási vezetők által indoktrinált muszlim fiatalok tehetők felelőssé, valamint a nyugati országok többségének vezetése, amely hosszú ideig habozott fellépni ez ellen a jelenség ellen. Ez alól az ezredforduló utáni évekig Franciaország volt az egyetlen kivétel, ahol a mintegy 1700 mecset és imahely közül 2004-ben 50-et tartottak radikálisnak a hatóságok (The Economist, 2004.12.18.). A fő gond az, hogy az imámok csaknem 90 %-a külföldön járt vallási iskolákba (ha járt egyáltalán), a mecsetek nagy részét pedig szintén külföldről finanszírozzák, gyakran tisztázatlan forrásokból. Az imámok kétharmada külföldi, egyharmaduk alig vagy végképp nem beszél franciául. Az ügyeletes francia kormányok 2000 után évente legalább egy tucat szélsőséges nézetek terjesztésével vádolt muszlim vallási vezetőt utasítottak ki az országból. A legtöbb

én egy Izrael-ellenes tüntetésből kiváló 100-150 fős csoport rátámadt a Liberális Párt ifjúsági szervezetének tagjaira (köztük számos zsidó fiatalra) a következő szlogenek kíséretében: „*Halál a zsidókra!*”, „*Felrobbantunk benneteket!*”. A támadók egy része közben erőszakosan azt tudakolta a jelenlévőktől, hogy ki a zsidó. A legagresszívabb támadók között élen jártak a svéd szélsőbal képviselői. Franciaországban több száz incidens történt a jelzett időszakban, ezekből pár tucat volt a fizikai támadás. Az elkövetők túlnyomó többsége észak-afrikai származású fiatal, a rendőrség szerint mélyebb ideológiai meggyőződés nélkül, egyedül az Izrael elleni harag hajtja őket, a palesztinok sorsában saját kirekesztettségüket, kudarcaikat vélik felfedezni. Természetesen az ismert elkövetők által végrehajtott személyek elleni fizikai támadások csak a jéghegy csúcsát jelentik, emellett ott vannak a zsidóknak szóló nyílt fenyegetések, a zsinagógák, zsidó üzletek, temetők elleni támadások (gyűjtogatások, rongálások, antiszemita feliratok), az internetes oldalakon, szórólapokon, könyvekben, médiákon keresztül terjedő antiszemitizmus. (Lásd: **Bergmann – Wetzl** [2003] pp. 81-93.)

⁶⁹ Kérdéses, hogy az arab lakosság esetében mennyire helyénvaló aniszemizmusról beszélni, hisz az arab maga is szemita nép, tehát etimológiailag az antiszemitizmus épp úgy jelenthet zsidó- és arabellenességet is. Az értekezésben az antiszemitizmust leszűkítve, „hagyományos” jelentésében, csupán zsidóellenességgént értelmezem.

nyugati ország viszont vonakodott hasonlóan fellépni a radikalizmust terjesztő vallási vezetők ellen. Ez Nagy-Britanniában oda vezetett, hogy az ország az európai iszlamista terrorizmus toborzási, finanszírozási és ideológiai központjává vált, amelyet nyugati hírszerző berkekben csak „Londonisztán” néven emlegettek (Phillips [2006]).

A brit hatóságok több mint két évtizeden keresztül tétlenül nézték, ahogy a radikális iszlám hitszónokok (a legismertebbek: Abu Qatada, Omar Bakri Mohamed, Abu Hamza vagy Mohamed al-Maszari) szélsőséges eszméket terjesztettek a mecsetekben, és indoktrinálták a fiatal brit muszlimok egy részét. Pedig a brit muszlim lakosság túlnyomó többsége Pakisztán és Banglades olyan vidékeiről származott, ahol az iszlám egyik legliberálisabb változata, a szúfizmus volt az uralkodó irányzat. Ennek ellenére két-három évtizeddel később a bevándorlók gyermekeinek körében már 20-30 % körül volt a radikális, a terrorizmus eszközeit is helyeslő, sőt nemritkán azt támogatni is hajlandó fiatalok aránya. A dolgok ilyenén alakulásában kulcsszerep jutott az afganisztáni háborút megjárt, arab származású, de a hazájukból menekülni kényszerülő és Nagy-Britanniában leteleplülő szélsőséges hitszónokoknak. Ők politikai menedékjogot kaptak, vagy csak a jogszabályok és nemzetközi egyezmények miatt nem lehetett őket kitoloncolni a hazájukba, mert ott kínvallatás és/vagy halálbüntetés fenyegette őket. Az iszlamista radikálisok leghírhedtebb központja a londoni Finsbury Park mecsetje volt. Itt tartotta uszító prédikációit Abu Qatada, akit a francia titkosszolgálat nemes egyszerűséggel csak Oszama bin Ládén európai nagykövetének nevezett (ibid. p. 49). Alig akadt olyan terroristamerénylet vagy összeesküvés az öreg kontinensen, amelynek elkövetői vagy kitervelői ne álltak volna vele kapcsolatban. (A 2001. szeptember 11-i merényletek vezető figurájának, Mohamed Attának a hamburgi lakásán is megtalálták Qatada prédikációinak videofelvételeit.) A másik hírhedt hitszónok Omar Bakri Mohamed volt, aki 1991-ben, az első öböl-háború idején John Major akkori brit miniszterelnökről azt mondta, hogy *„legitim célpont, ha bárkinek lehetősége adódik rá, hogy meggyilkolja, én nem gondolom, hogy irgalmaznia kellene neki. Ez a mi iszlám kötelességünk, és meg fogjuk ünnepelni a halálát.”*⁷⁰ (Phillips [2006] p. 51) 2005-ben a *Sunday Times* rejtett felvételeket készített a prédikációiról, amelyek hemzsegték a „hitetlenek” elleni erőszakos cselekedetekre való felhívásoktól és az öngyilkos merényletekre való buzdításoktól (ibid.) Ez persze nem akadályozta meg Bakri sejtet abban, hogy a brit adófizetők pénzéből heti 300 fontnyi segílyt fogadjon el az államtól – ahogy a *Daily Mirror*nak 1996-ban elmondta: *„az iszlám megengedi, hogy elfogadjam a segílyt, amit a rendszer felajánl... Teljes mértékben*

⁷⁰ „a legitimate target, if anyone gets the oportunity to assassinate him, I don't think they should save it. It is our Islamic duty and we will celebrate his death”

jogosult vagyok. Nagyon nehéz munkát találnom. Különben is az iszlám mozgalom vezetésének többsége segélyen él.”⁷¹ (Idézi: Phillips [2006] pp. 51-52.) A Finsbury Park mecsetjében való prédikálástól 2003-ban a hatóságok által eltiltott Abu Hamza még nagyobb költségeket okozott, mivel a tilalom után a mecset melletti forgalmas úton, egy trónszékről tartotta prédikációit – órákra megbénítva ezzel a forgalmat és lekötve a londoni rendőrség legalább egy tucat alkalmazottját. A „szabadtéri prédikációkon” egyebek között az hangzott el, hogy Izrael bűnöző állam, a sajtó cionista befolyás alatt áll, a nyugati politikusok pedig korrupt homoszexuálisok (ibid. p. 54). Hamza és Bakri is mártíroknak nevezte a 2001. szeptember 11-i merényletek végrehajtóit és a 2005. július 7-i londoni robbantássorozat elkövetőit. Omar Bakri sejtől végül 20 év után (2005 augusztusában) vonták meg a tartózkodási engedélyt a brit hatóságok, Abu Hamzát pedig 2006 februárjában tartóztatták le rasszista gyűlöletkeltés és gyilkosságra való felbujtás vádjával. Ekkor azonban már késő volt. A Finsbury Park imámjai – és a hozzájuk hasonló hitszónokok – már kineveltek egy fanatizált és radikalizált muszlim fiatalságot.

2006-ban a Pew Központ által szervezett közvélemény-kutatás során megkérdezett 18 és 29 év közötti brit muszlimok 35 százaléka vélte úgy, hogy az iszlám védelmében civilek ellen elkövetett öngyilkos merényletek igazolhatóak (Pew Research Center [2007] p. 54). 2007-ben a GFK NOP által megkérdezett brit muszlimok 24 %-a gondolta, hogy a 2005. július 7-i londoni öngyilkos robbantásokat nem a rendőrség által azonosított négy személy követte el, 52 % pedig úgy vélte, hogy a biztonsági szolgálatok maguk gyártottak bizonyítékot a vádlottak bűnösségének igazolására (Guardian Unlimited, 2007.06.5.). 2006 februárjában a dán *Jyllands-Posten* által publikált, Mohamed prófétáról szóló karikatúrák ellen tiltakozva a londoni dán nagykövetség előtt több ezer főnyi dühödt muszlim a következő feliratú transzparenszekkel tüntetett: „*Bárki megsérti a prófétát, öljétek meg*”, „*Lefejezni azokat, akik megsértik az iszlámot*”, „*Európa fizetni fogsz, a fantasztikus négyes már úton van*” (utalás az egy évvel azelőtti öngyilkos merényletek négy elkövetőjére), „*Mihelyt a muszlimok egyesülnek, mi készek vagyunk harcolni*”⁷² (idézi: Phillips [2006] p. 17). Sajnos ezek a kijelentések már rég nem csupán deklaratív szinten léteznek, a 100-200 ezernyi radikalizálódott muszlimból több ezren már a tettek mezejére léptek, legtöbbször Afganisztánba, Pakisztánba vagy Irakba mennek, hogy részt vegyenek a „szent háborúban”, és terrorista kiképzést kapjanak, majd hazatérve készek merényleteket elkövetni. Az eddigi

⁷¹ „Islam allows me to take the benefit the system offers...I'm fully eligible. It is very difficult for me to get a job. Anyway, most of the leadership of the Islamic Movement is on benefit”

⁷² „Whoever insults a Prophet kill him”, „Behead those who insult Islam”, „Europe you will pay, fantastic four is on their way”, „As muslims unite we are prepared to fight”.

legnagyobb, a 2005. július 7-én reggel Londonban, három metróállomáson és egy emeletes buszon végrehajtott 4 öngyilkos robbantás volt, amelynek a négy merénylet is beleértve 56 halálos áldozata és több mint 700 sebesültje volt (lásd: House of Commons [2006]). Ez azonban csak a jéghegy csúcsa, ha más – a hatóságok által megghiúsított – merényletek is megvalósultak volna, akkor az áldozatokat ezekben számolhatnánk.⁷³ A terroristákról sorozatosan derült ki, hogy korábban kapcsolatban álltak a szélsőséges hitszónokokkal vagy rendszeresen megfordultak valamelyik radikálisnak tartott mecsetben. A hírhedt Finsbury Park esetében igaz ez például a következő terroristákra (lásd: Phillips [2006] p. 53):

- Richard Reid – 2001. december 22-én a cipőjébe rejtett kisméretű bombával megpróbálta felrobbantani az American Airlines Párizsból Miami-ba tartó járatát.
- Ahmed Rasszán – 1999 decemberében tartóztatták le a Washington állambeli Port Angelesben, az amerikai-kanadai határon, mert autójának csomagtartója tele volt robbanóanyaggal. A célpont valószínűleg a Los Angeles-i repülőtér volt, 2001-ben életfogytiglani börtönbüntetést kapott.
- Zacarias Moussaoui – 2001. augusztus 15-én letartóztatták a vízumszabályok megsértéséért⁷⁴, de később terrorista-összeesküvés miatt életfogytiglani börtönbüntetést kapott.⁷⁵ Tudott a készülő – szeptember 11-i – merényletekről, de azok részleteibe valószínűleg nem avatták be, az azonban biztosnak tűnik, hogy részt akart venni a támadásokban (ezt később a bírósági per során többször megerősítette). Ha elfogása után részletes vallomást tesz, a tragédia valószínűleg megelőzhető lett volna.
- A 2005-ös londoni öngyilkos merényletek négy elkövetőjéből három.

⁷³ Pontosan két héttel a londoni öngyilkos robbantások után, 2005. július 21-én négy elkövető megpróbálta lemásolni a merényletsorozatot, azonban csak a detonátorok robbantak fel, a bombák nem. A rendőrség által átvizsgált robbanószerkezetek nagyon hasonlóak voltak a július 7-én használtakhoz, a merénylet szintén 3 metrószerelvényen és egy emeletes buszon akartak robbantani. 2007-ben egy brit bíróság életfogytiglani börtönre ítélte az Omar Khyam vezette ötfős terrorista csoport valamennyi tagját, mert egy hatalmas 1 300 font (590 kg) súlyú vegyszerekből álló bombával támadást terveztek a kenti Bluewater bevásárlóközpont vagy a londoni Ministry of Sound nightclub ellen. Szakértők szerint a londoni Heathrow repülőtér közelében tárolt vegyszer ekkora mennyiségben alkalmas lett volna egy teljes épülettömb ledöntésére. (Lásd: **The Times**, 2007. május 1.) Ennél is komolyabb támadásra készült a brit hatóságok szerint az a 24 gyanúsított, akiket 2006 augusztusában tartóztattak le. A jórészt brit születésű és pakisztáni származású gyanúsítottak John Reid brit belügyminiszter szerint a repülőgépek fedélzetére a kézipoggyászban felcsempészett folyékony robbanószer segítségével 10 transzatlanti légijáratot készültek felrobbantani valószínűleg angliai és amerikai városok felett. (Lásd: **Batty – Oliver** In: *The Guardian*, 2006. augusztus 10.)

⁷⁴ A nyugat-európai államokból érkezők többsége, így a francia állampolgárok is 90 napig vízummentesen tartózkodhatnak az USA területén. Ez a három hónap azonban Moussaoui esetében már május 23-án letelt. (Lásd: **Gertz** [2002] p. 30.)

⁷⁵ Moussaoui a Pan Am Repülőiskola diákja volt a Minnesota állambeli Eaganban és egyik oktatója potencianális gépeltérítőnek tartotta. Moussaoui korábban csak egymotoros Cessna típusú repülőgépet vezetett, az iskolán azonban egy Boeing 747-es Jumbo irányítását akarja gyakorolni, miközben nem érdekelte a le-és felszállás, csak a London Heathrow–New York JFK reptér út szimulálása. A tandíjat (több ezer dollár) egy összegben, készpénzben befizette és különleges érdeklődést mutatott, amikor a kurzus instruktora arról beszélt, hogy a pilótakabin ajtajának végig zárva kell maradnia a légi út alatt. (Lásd: **Gertz** [2002] pp. 30-31.)

Nagy-Britannia vezetése azzal, hogy tolerálta az iszlamista extrémizmus elburjánzását – valószínűleg abban a hiszemben, hogy ezzel elkerülheti a terrorista támadásokat, óriási hibát követett el. Mára kiderült, hogy a kettő ugyanakkor az éremnek a két oldala, az egyiknek a megtűrése a másiknak a létrejöttéhez és megerősödéséhez vezetett, beláthatatlan következményekkel. 2006. november 10-én a brit elhárítás, az MI5 vezetője, Eliza Manningham-Buller egy előadás során kijelentette, hogy szervezete 200 terrorhálózatról tud az Egyesült Királyság területén, amelyek közül 30-at tartanak szoros megfigyelés alatt terrorista támadások előkészítésének gyanúja miatt, s ez mintegy 1600 célszemélyt jelent (Norton-Taylor In: The Guardian, 2006.11.10.). Kiemelte, hogy többségük brit születésű lakos, felhívta a figyelmet arra, hogy – amennyiben a közvélemény-kutatások nagyjából pontosak – több mint 100 ezer brit állampolgár tartja igazolhatónak a 2005. júliusi merényleteket, majd hozzátette: *„egyre több és több ember mozdul el a passzív szimpátiától az aktív terrorizmus felé, radikalizálva vagy indoktrinálva a barátja, családja vagy hazai és külföldi szervezett tréningek, a televíziós képernyőn látottak, chatfórumok vagy internetes honlapok által.”*⁷⁶ (ibid.) A legtöbb nyugat-európai ország hasonló problémákkal kénytelen szembesülni, ha egyelőre nem is ilyen súlyosakkal. Köztudott például, hogy a 2001. szeptember 11-i merényletek fő végrehajtói, a négy eltérített repülőgépet vezető öngyilkos pilóta közül három (az egyiptomi Mohamed Atta, az emirátusoki Marwan al Shehhi és a libanoni Ziad Dzsarrah) németországi egyetemi tanulmányaik alatt radikalizálódtak (National Commission on Terrorist Attacks upon the United States [2004] p. 160). Ebben fontos szerepet játszott a hamburgi Kuds-mecset, amelyet a szélsőséges, afganisztáni háborút megjárt veterán, Mohamed Hajdar Zammar vezetett. Többek között az ő biztatásának volt köszönhető, hogy a „diákok” Afganisztánba indultak, hogy részt vehessenek a szent háborúban.

Az 1990 utáni iszlamista terrorizmus elemzése a nyugati országokban arra világít rá, hogy a terroristák között különböző státusú lakosok voltak, őket négy fő csoportba lehet sorolni:

- A külföldi országokból (vízummal vagy vízum nélkül, legálisan vagy illegálisan) beutazó külföldi állampolgárok, például a 2001. szeptember 11-i merényletek végrehajtói.
- A külföldről érkezett bevándorlók, a nyugati országokban hosszabb ideje (legálisan vagy illegálisan) élő (külföldi vagy honosított) állampolgárok. A 1993. február 26-án a New York-i World Trade Center ellen elkövetett 6 halottat és 1042 sebesültet követelő

⁷⁶ „More and more people are moving from passive sympathy towards active terrorism through being radicalised or indoctrinated by friends, families, in organised training events here and overseas, by images on television, through chatrooms and websites on the internet.”

robbantásos merénylet kitervelőinek egy része. A 2004. március 11-én reggel a Madridba tartó zsúfolt elővárosi vonatokon 10 bombát robbantó, és ezzel 191 emberi életet kioltó és 1 900 utasnak sérüléseket okozó (jórészt marokkói) terroristák.

- A muszlim bevándorló-családokban már a nyugati országokban született és ezért állampolgársággal rendelkező lakosok. A 2005. július 7-i londoni merényletek négy öngyilkos robbantójából három és a Nagy-Britanniában megghiúsított merényletek tervezőinek túlnyomó többsége.
- A nem muszlim országokból bevándorolt, de még csak nem is muszlim származású, az iszlám hitre áttért és radikalizálódott nyugati lakosok. A „cipőbombás” Richard Reid vagy a 2005. november 9-én egy amerikai katonai konvoj ellen Irakban öngyilkos merényletet elkövető, a belgiumi Charleroi-ból, egy fehér keresztény családból származó, iszlám hitre áttért és férje hatására radikalizálódott nő (Browne In: The Times, 2005.12.1.).

A szélsőséges iszlamista terroristák között tehát mindenféle státusú egyének megtalálhatóak, és ezen egyének visszaéltek a bevándorlási, állampolgársági, szociális, adatvédelmi és az emberi jogokra vonatkozó jogszabályok bármely rendelkezésével, ha az segítette terveiket.⁷⁷

Az is komoly aggodalomra ad okot, hogy egy fokozatos átmenet tapasztalható: az ezredforduló után egyre inkább előtérbe kerültek a Nyugaton született és nevelkedett muszlimok, és megjelent egy teljesen új típus: a muszlim hitre áttért fehér, „öshonos” európai vagy amerikai terrorista. További nyugtalanító fejlemény, hogy elmozdulás tapasztalható az öngyilkos merényletek irányában, és a cél a minél több halálos áldozat, a jövőben pedig tömegpusztító fegyverek alkalmazását sem lehet kizárni.

A demokratikus jogállamok keretei között rendkívül nehéz az ilyen típusú terrorizmus ellen harcolni. A terroristák ugyanis az adott ország állampolgárai, akikre természetesen az összes állampolgári jog vonatkozik. Ráadásul a globalizált, egyre zsugorodó világban szinte lehetetlen szemmel tartani a potenciális merényletöket. Az Amerikai Egyesült Államokba például évente több mint 300 millió külföldi állampolgár utazik be, azaz közel napi egymillió.

⁷⁷ Janice L. Kephart az 1990 és 2004 között amerikai célpontok ellen elkövetett és tervezett merényletekért felelős 94 iszlamista terrorista életútját vizsgálva megállapította, hogy közülük 59-en követtek el valamilyen csalást, amellyel megsértették az amerikai bevándorlási törvényeket, ezen belül néhányan többször is áthágták a jogszabályokat, így 94 terroristára összesen 79 bevándorlási törvénytörtés jut. 11-en hamis útlevéllel, 10-en a vízummal csaltak, 34-en hazudtak a bevándorlási hivatalnoknak, 13-szor került sor a rövid távú vízumok által engedélyezett tartózkodási idő túllépésére, 17-szer a terroristák menekültstátusért folyamodtak, 16 terrorista hosszú távú tartózkodási engedélyhez jutott, közülük legalább 9 látszatházasságok segítségével, 20 pedig amerikai állampolgárságot is szerzett. (Lásd: **Kephart** [2005] p. 5.) Steven A. Camarota az Egyesült Államok elleni terrorista cselekmények (1993-2001) 48 elkövetőjét vizsgálta (beleértve a szeptember 11-i géptérítőket). A merényletek elkövetésének idején a 48 főből 16-an rövid távú, főként turista vízummal (legálisan) tartózkodtak az USA területén, 17-en tartózkodási engedéllyel vagy állampolgársággal rendelkeztek, 12 illegálisan tartózkodott az országban, háromnak pedig folyamatban volt a menekültstátusért benyújtott kérvényének elbírálása. (Lásd: **Camarota** [2002].)

Nagy-Britanniából 2004-ben 400 ezer ember utazott ki Pakisztánba, és az ottani tartózkodásuk átlagos ideje 41 nap volt (House of Commons [2006] p. 21).⁷⁸ A terrorizmus elleni harcban ezért fontos szerepnek kell jutnia a radikalizmus ideológiai gyökerei és annak hirdetői elleni határozott fellépésnek is. Ha ez nem történik meg, akkor a múlthoz hasonlóan a szélsőséges nézeteket valló egyének továbbra is termelni fogják a terroristapalántákat, a radikalizált és indoktrinált, merényletekre is kész fiatalokat.

3.3. A bevándorlás politikai következményei

Az elmúlt másfél évtizedben a nyugati országok többségében a tömeges bevándorlás a lakosság támogatása nélkül, sőt gyakran kifejezetten annak ellenében folyt. Azaz hiányzott a demokratikus legitimáció. Az európai és amerikai állampolgárok körében egyre erősödtek a bevándorlóellenes érzelmek. Ezek többnyire különböző félelmekből táplálkoztak: a munkahelyek elvesztése, a szociális ellátórendszer leterhelése, a bűnözés növekedése, a radikalizmus és terrorizmus okozta veszély, valamint az ország és a nemzeti egység féltése. Ahogy az előző alfejezetekben láthattuk, ezek a félelmek korántsem voltak megalapozatlanok. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a többség jogosnak tekinthető migrációellenes érzéseit gyakran kísérte a fogadó államokban egy rasszista, idegengyűlölő vagy neonáci kisebbség bevándorló-ellenessége, azonban ez nem vált szélesebb körben elfogadottá. Mivel a nyugati országok politikai elitje és hagyományos politikai pártjai hosszú ideig nem reagáltak a lakosság ellenérzéseire, ez a bevándorlást ellenző pártok látványos megerősödéséhez és egy sor polgári kezdeményezéshez vezetett. Ezek a folyamatok fokozatosan a legtöbb érintett országban a legfontosabb országos politikai témák egyikévé emelték a bevándorlást, és számos helyen vezettek a bevándorlás-politika alapvető reformjához vagy legalább az erre irányuló tervek megszületéséhez.

Franciaországban már egy 1990-es közvélemény-kutatáson a megkérdezettek 76%-a vélte úgy, hogy túl sok az arab az országban, 46% szerint sok volt a fekete, 40% szerint az ázsiai és 24% szerint a zsidó (Huntington [1999] p. 331). 1997-ben az Eurobarometer közvélemény-kutatásán a 15 EU-tagállamban a megkérdezettek 65 %-a mondta azt, hogy *„az országunk /a bevándorlás tekintetében/ elérte a határt, ha több ezekhez a kisebbségekhez*

⁷⁸ Pakisztán Afganisztánnal határos, kormányzati ellenőrzés alatt nem lévő törzsi területei (Vazirisztán) a radikális iszlamizmus egyik legfontosabb központjának számítanak, valószínűleg ezen a vidéken bujkál az Al-Kaida nemzetközi terrorszervezet két vezetője, Oszama bin Láden és Aymar al-Zawahiri is. A 2005. július 7-i merénylet végrehajtói közül a három pakisztáni származású többször is felkereste Pakisztánt (2003, 2004, 2005). A csoport vezetőjének tartott Mohamed Szidik Khan és társa Shehzad Thanweer például 2004. november 19. és 2005. február 8. között, csaknem három hónapon keresztül Pakisztánban tartózkodott. (Lásd: **House of Commons** [2006] p. 20 és **Intelligence and Security Committee** [2006] p. 35.)

tartozó ember lenne, akkor problémáink lesznek.”⁷⁹ (European Commission [1997] p. 7.) Az Egyesült Királyságban és Franciaországban ez az arány 65 % felett volt, Ausztriában 70, Németországban 79 %-ot tett ki, Belgiumban és Görögországban pedig a 80 %-ot is meghaladta (ibid.). Az unió 15 tagállamában megkérdezett emberek kétharmada vélte úgy, hogy minden illegális bevándorlót haza kellene küldeni a származási országába, a súlyos bűncselekményeket elkövetők kiutasítását már 80 % támogatta, a legális bevándorlók és leszármazottaik „hazaküldését” azonban 79 % ellenezte (ibid.). A közvélemény-kutatás közvetve rámutatott a multikulturalizmus széleskörű elutasítására is. A válaszadók 61 %-a tartotta szükségesnek a bevándorlók asszimilációját vagy integrációját, különösen magas volt az ezt támogatók aránya Dániában (92 %), Hollandiában (82 %) és Franciaországban (76 %), míg eléggé alacsony Olaszországban (31 %), Spanyolországban (33 %) és Írországban (43 %).⁸⁰ Ezek az államok azonban 1997-ben még csak a tömeges bevándorlás folyamatának az elején jártak. Kellemetlen hírnek számított, hogy a tizenötök államaiban megkérdezettek 9 %-a nagyon rasszistának, további 24 %-a eléggé rasszistának minősítette magát, az önmagukat a nagyon rasszisták közé besorolók Belgiumban (22 %), Franciaországban (16 %) és Ausztriában (14 %) voltak a legtöbben.⁸¹

Az Egyesült Államokban a közvélemény-kutatások szintén rendre megerősítik, hogy a lakosság nagyjából fele korlátozni szeretné a bevándorlást. 1992-ben a megkérdezettek 50, 2000-ben 48 százaléka nyilatkozott úgy, hogy kis- vagy nagymértékben csökkenteni kellene az Amerikába beengedett bevándorlók számát (Hanson [2005] p. 30). Elsősorban a bevándorlás által leginkább érintett tagállamokban lakó, alacsony képzettségű amerikaiak vannak ezen a véleményen, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők mindössze 34 %-a támogatta 2000-ben a korlátozások bevezetését (ibid. p. 56). Ez alátámasztani látszik Borjas azon érvelését, hogy a migráció leginkább az új bevándorlókkal kompetitív viszonyban lévő, hasonló képzettségű munkaerőt érinti hátrányosan. Az Egyesült Államokban – tekintettel a

⁷⁹ „Our country has reached its limits; if there were to be more people belonging to these minority groups we would have problems”

⁸⁰ Az integráció támogatása azt jelentette, hogy a megkérdezettek egyetértettek azzal az állítással, hogy: „Ahhoz, hogy a társadalom teljes mértékben elismert tagjai lehessenek, az ezekhez a kisebbségi csoportokhoz tartozó embereknek fel kell adniuk vallásuk és kultúrájuk azon részeit, amelyek ellentétesek lehetnek a törvényekkel.” (“In order to be fully accepted members of society, people belonging to these minority groups must give up such parts of their religion or culture which may be in conflict with the law.”) Ezt helyeselte a válaszadók 36 %-a. Az asszimiláció alatt azt értették, hogy: „Ahhoz, hogy a társadalom teljes mértékben elismert tagjai lehessenek, az ezekhez a kisebbségi csoportokhoz tartozó embereknek fel kell adniuk kultúrájukat.” (“In order to be fully accepted members of society, people belonging to these minority groups must give up their own culture”) Ezzel értett egyet a megkérdezettek 25 %-a. További 39 % egyiket sem helyeselte (lásd: **European Commission** [1997] p. 6.)

⁸¹ A megkérdezettek egy 1-től 10-ig terjedő skálán pontozhatták magukat. Az 1 azt jelentette, hogy egyáltalán nem rasszista, a 7 és 10 pont közötti azt, hogy nagyon rasszista. A megkérdezettek 9 %-a ez utóbbi számok által behatárolt intervallumban helyezte el magát (lásd: **European Commission** [1997] p. 2.)

bevándorlóknak az átlagosnál jóval alacsonyabb végzettségére – ez főleg a középfokúnál alacsonyabb végzettséggel rendelkező amerikaiakat jelenti, így nem meglepő, hogy elsősorban ők értenek egyet a betelepülők számának csökkentésével.⁸² Az amerikai lakosság többségét emellett az ország nyelvi kettészakadása és a bevándorlók túlzott jóléti fogyasztása is nyugtalanítja, ez az elégedetlenség egy sor népszavazási kezdeményezésben öltött testet. 1980 és 2002 között 12 népszavazást tartottak három városban és 4 államban az angol nyelv hivatalossá tétele, illetve a kétnyelvű oktatás kérdésében (Huntington [2005] p. 263). Valamennyi esetben a politikai vezetők és a meglévő intézmények túlnyomórészt ellenezték a terveket, akárcsak a hispán szervezetek többsége, mégis egyetlen kivételtől eltekintve a szavazók többsége igent mondott az angol nyelvet pártoló és a kétnyelvű oktatást korlátozó javaslatokra.⁸³

24. táblázat: Nyelvi népszavazások az Egyesült Államokban 1980-2002

Év	Helyszín	Cél	Igen %
1980	Dade megye, Florida	Az 1973-as kétnyelvű rendelet visszavonása	59
1983	San Francisco, Kalifornia	A nem angol szavazócédulákat elrendelő szövetségi törvény elvetése	62
1984	Kalifornia	Szövetségi jóváhagyás kérése a csak angol nyelvű választási anyagokhoz	71
1986	Kalifornia	Angol hivatalos nyelvvé nyilvánítása	73
1988	Florida	Angol hivatalos nyelvvé nyilvánítása	85,5
1988	Colorado	Angol hivatalos nyelvvé nyilvánítása	64
1988	Arizona	Angol hivatalos nyelvvé nyilvánítása	50,5
1989	Lowell, Massachusetts	Angol hivatalos nyelvvé nyilvánítása, kérés az amerikai alkotmány angol nyelvről szóló módosításának elfogadása miatt	67
1998	Kalifornia	A kétnyelvű oktatás megszüntetése	61
2000	Arizona	A kétnyelvű oktatás megszüntetése	63
2002	Massachusetts	A kétnyelvű oktatás megszüntetése	68
2002	Colorado	A kétnyelvű oktatás megszüntetése	44

Forrás: **Huntington, Samuel P** [2005]: *Kik vagyunk mi? Az amerikai identitás dilemmái*, p. 264.

A nyelvi jogok mellett a szociális jogok ellen is támadás indult néhány tagállamban. Ilyen volt a már említett 187. számú népszavazási kezdeményezés Kaliforniában (85-86. oldal), amelynek célja az állami jóléti juttatások és szolgáltatások megvonása volt az illegális bevándorlóktól és családjaiktól. 2004-ben az arizonai szavazók döntöttek hasonlóan, 56 százalékuk támogatta, hogy a segélyért folyamodók és a szavazni akarók igazolják

⁸² 1992-ben a középfokúnál alacsonyabb végzettséggel rendelkező amerikaiak 47,7 %-a helyeselte a bevándorlók számának csökkentését, 2000-ben már 59,4 százalékuk. Ha csak a jelentős bevándorló-népességgel rendelkező tagállamokban lakó, középiskolával nem rendelkező amerikaiakat nézzük, akkor közülük 1992-ben 52,9 %, 2000-ben már 68,4 % értett egyet a bevándorlás csökkentésével. (Lásd: **Hanson** [2005] p. 56.)

⁸³ A kivétel a Colorado államban tartott 2002-es népszavazás, ahol a kétnyelvű oktatás megszüntetését a szavazók 56%-a elvetette. Jórészt azért, mert a kampányban a választók hispánok elleni érzelmeire játszottak rá, azzal riogatva őket, hogy a rosszul nevelt bevándorló gyerekek elárasszák az angol nyelvű osztályokat, és káoszt teremtenek a tantermekben. (Lásd: Huntington [2005] pp. 268-269.)

állampolgárságukat (The Economist, 2005.11.06.) Bár a népszavazások eredményét sok esetben nem ültették át a gyakorlatba (a bíróságok hatályon kívül helyezték őket, a helyi törvényhozás nem iktatta őket törvénybe), ezek mégis jelezték a lakosság növekvő elégedetlenségét a bevándorlással kapcsolatban.

Európában ennél jóval erősebben jelentek meg a többségi lakosság ellenérzései, amelyre a hagyományos jobb- és baloldali pártok hosszú éveken keresztül nem reagáltak. A bevándorlás kérdése túlságosan is forró téma volt számukra, ezért rendszeresen a szőnyeg alá söpörték, egészen addig, míg nem következett be valamilyen társadalmi robbanás, vagy míg a bevándorlást ellenző – nemritkán szélsőséges – pártok túlságosan meg nem erősödtek. Ráadásul a bevándorlási politika helyességét megkérdőjelezőket gyakran az idegengyűlölet vádjával illették, sokszor akkor is, ha nagyon is reális problémákat feszegettek. Ahogy a francia újságíró és irodalomkritikus, Jean Sévillia *Az értelmiség terrorizmusa* c. könyvében rámutat, gyakran már az érdemi kérdésfelvetés is a rasszizmus vádját vonta maga után: „1986. október 26-án a Figaro Magazine hangos felzúdulást vált ki, mikor a bevándorlási jelenség növekedését mutató előrejelzéseket közöl. „Franciák leszünk még harminc év múlva?” – teszi fel a kérdést Jean Raspail és a demográfus Gérard-Francois Dumont. Számításaik szerint 2015-ben 9 480 000 nem európai származású külföldi fog Franciaországban élni. A születendő egyharmada nem európai származású külföldiektől fog származni. Az összeállítás megjelenése után Georgina Dufois, szociális miniszter csípős közleménnyel válaszol: „A Figaro Magazine a Le Pen-módszert alkalmazza, aminek lényege a hamis számokkal való dobálódzás. Ezt az örült náci elméleteket idéző építményt üldözni kell és szétszedni.” A Matin-ben Max Gallo elítéli az írást, ami „mérőföldkő a háború utáni francia rasszizmus történetében”. A Liberation leleplezi „a faji elméleten alapuló kamuszámok”-at. A hangnem adott: egy tömeges bevándorlás következményeinek előrelátása a rasszizmus tanújelét mutatja. Sajnos ez a vádirat sem válaszol a feltett kérdésekre.” (Sévillia, [2005] p. 155-156.) Az efféle vagdalkozás egy idő után azonban nem vezetett sehová sem. A lakosság ellenérzései egyre növekedtek, a bevándorlást ellenző szélsőséges Nemzeti Front egyre jobban szerepelt a választásokon. Jean Raspail eközben felfestette a saját hazájukban kisebbségbe szoruló tősgyökeres franciák rémképét: „Mivel meg vagyok győződve róla, hogy a mi francia sorsunk megpecsételődött, mivel „az én házam az ő házuk is” (Mitterand) egy Európán belül, amelynek „gyökerei éppúgy muszlimok, mint keresztények” (Chirac) mert a helyzet visszafordíthatatlanul a végső fordulat felé halad 2050 körül, amikor az őshonos franciák már csak – az öregedő – kisebbségét fogják alkotni az ország lakosságának, a többit pedig afrikaiak, magrebiek és ázsiaiak teszik ki a harmadik világ

mindenféle térségének kimeríthetetlen tartalékából, túlnyomórészt muszlimok, értsd dzsihádisták és fundamentalisták, ez tánc csak a kezdet. Franciaország sorsa nem az egyedüli aggodalom. Egész Európa a halálba menetel.”⁸⁴ (Raspail In: Le Figaro magazine, 2004.06.17.) A lakosságot egyre inkább nyugtalanította a túlzottnak és ellenőrizetlennek tartott bevándorlás, miközben a francia republikánus értékek védelmében egyre széleskörűbb konszenzus alakult ki. Jól mutatja ezt az állami iskolákban a feltűnő vallási jelképek, köztük a muszlim fejkendő viselését megtiltó 2004-ben elfogadott „fejkendőtvény” széles politikai és társadalmi támogatottsága:

25. táblázat: A franciaországi „fejkendőtvény” támogatottsága

Támogatja vagy ellenzi a vallási meggyőződést feltűnően kimutató jelképek és ruhák viselésének megtiltását (az állami iskolákban)?		
	Támogatja %	Ellenzi %
Teljes lakosság	69	29
Baloldaliak	66	33
Jobboldaliak	75	24
Muszlimok	42	53
Muszlim nők	49	43

Forrás: **The Economist: The war of the headscraves, Special report Integrating minorities.** 2004.02.07.

A növekvő társadalmi elégedetlenség a bevándorlásellenes pártok erősödésével párosulva végül is több európai országban elvezetett a bevándorlási törvények átfogó reformjához. Ez történt Franciaországban, Hollandiában és Dániában, és 2007-ben az Egyesült Államok is egy hasonló nagyszabású átalakítás előtt állt. Természetesen más államokban is voltak jelentős változtatások, bár néhányat (pl. Svédország) idáig nem érintett meg a reformok szele. A bevándorlási rendszer átszabását egyaránt motiválta a lakossági elvárásokra való reagálás, az egyre komolyabb gondok kezelésének szükségessége és természetesen a bevándorlásellenes politikai erők visszafogásának vágya is. Ez utóbbiak ugyanis korábban a többségi társadalmak ellenérzéseivel párhuzamosan növekedtek Európa-szerte. A hetvenes évek végéig gyakran marginálisnak számító, kis szélsőséges pártok az ezredfordulóra megtöbbszörözték támogatásukat, gyakran dobogós helyet értek el a választásokon, sőt Ausztriában, Hollandiában és Olaszországban még kormányzati pozíciókat is kiharcoltak. A bevándorlást ellenző pártok gyakran eltérő gyökerekkel, politikai-ideológiai háttérrel rendelkeztek vagy ráérezve a választói igényre teljesen újonnan alakulva robbannak be egy-egy ország

⁸⁴ „Car je suis persuadé que notre destin Français est scellé, parce qu’«ils sont chez eux chez moi» (Mitterand), au sein d’une «Europe dont les racines sont autant musulmanes que chrétiennes» (Chirac), parce que la situation est irréversible jusqu’au basculement définitif des années 2050 qui verra les «Français de souche» se compter seulement la moitié – la plus âgée – de la population du pays, le reste étant composé d’Africains, Maghrébins ou Noirs et d’Asiatiques de toutes provenances issus du réservoir inépuisable du tiers monde, avec forte dominante de l’islam, djihadistes et fondamentalistes compris, cette danse-là ne faisant que commencer. La France n’est pas seule concernée. Toute l’Europe marche à la mort. “

közéletébe. (Ez utóbbira a legjobb példa Pim Fortuyn Listája volt Hollandiában, amely 17 százaléknyi szavazattal a második helyen végezve a 2002-es választásokon kormánypárttá vált. Mindez röviddel megalakulása után.) A különböző politikai és ideológiai háttérre való tekintettel az egyetlen dolog, ami igazán összeköti e pártokat, épp a bevándorlás ellenzése, s egyben ez választási sikereik legfőbb záloga is. A másik jellemző az, hogy sikeresen gyűjtötték be a hagyományos pártokból kiábrándult választók protesztavazatait. Sok szavazó gondolta úgy, hogy végre ezek a politikai erők (legtöbbször karizmatikus vezetőik) ki merik mondani azt, amit a politikai elit a multikulturalizmus és a politikai korrektség mögé bújva eddig a szőnyeg alá söpört. Legtöbbször azt, hogy az állampolgárok tekintélyes részének elege van a bevándorlókból, a migránsok integrációja nem sikerült, nem szabad több bevándorlót beengedni, és a bevándorlóknak kell alkalmazkodniuk a befogadó ország szokásaihoz és kultúrájához, nem pedig fordítva. Az 1990-es években ezek kimondása elég volt a sikeres választási szerepléshez, függetlenül attól, hogy milyen volt a párt és vezetőinek előélete, kínáltak-e megoldásokat, és ha igen, akkor milyeneket a bevándorlással kapcsolatban. A bevándorlást ellenző pártok előretörését jól mutatja a következő táblázat:

26. táblázat: A bevándorlást ellenző pártok választási eredményei néhány európai országban (a parlamenti választásokon az összes szavazat százalékában)

Ausztria	1979	1983	1986	1990	1995	1999	2002
Oszták Szabadságpárt	6,06	4,98	9,73	16,64	21,90	26,91	10,01
Belgium	1981	1985	1987	1991	1995	1999	2003
Flamand Blokk	1,10	1,41	1,90	6,58	7,83	9,87	11,68
Dánia						1998	2001
Dán Néppárt						7,41	12,00
Franciaország	1978	1981	1986	1988	1993	1997	2002
Nemzeti Front	0,29	0,18	9,80	9,74	12,68	15,25	11,34
Hollandia						2002	2003
Pim Fortuyn Listája						17,00	5,70
Olaszország	1979	1983	1987	1992	1994	1996	2001
Nemzeti Szövetség*	5,26	6,81	5,90	5,37	13,48	15,67	12,02

* 1995 előtt Olasz Szociális Mozgalom. Forrás: **Fábián György – Kovács László Imre:** *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945 – 2002)*, Osiris Kiadó, Budapest 2004

A bevándorlásellenes pártok népszerűsége nem csak a táblázatban szereplő országokban emelkedett, csak itt a legszembetűnőbb, mivel gyakran dobogós helyen végeznek a parlamenti választásokon, sőt a kormányba is bekerülnek. Más uniós tagállamokban csak a politikai – főképp a választási – rendszer sajátosságai miatt nem komoly szereplői az országos politikának. Tipikus példa lehet az Egyesült Királyság egyfordulós többségi választási rendszerével, amely a két nagy pártnak, a konzervatívoknak és a munkáspártnak kedvez. Más a helyzet a regionális választásokon, ahol feljövőben van a nemzeti párt, akárcsak Németországban, ahol a Német Nemzetidemokrata Párt arat sikereket a (főként keleti)

tartományi választásokon. Az európai államok politikai elitje háromféleképpen viszonyulhat a gyorsan erősödő szélsőséges vagy bevándorlóellenes pártokhoz:

- Nem tárgyal velük, kiközösíti őket a politikai életből és az alkufolyamatokból, afféle cordon sanitaire-t von köréjük.
- Koalícióra lép velük, bevonja őket az ország politikai vezetésébe, így próbálva megfosztani őket az örök ellenzékiiségtől és az abból adódó népszerűségtől.
- A pártok egy része (ez különösen a politikai spektrum jobb oldalán állók lehetősége) megpróbál „jobbról beelőzni”, azaz részben és módosítva átveszi a bevándorlás-ellenes pártok retorikáját és programját, így próbálva meg kifogni a szelet a vitorlájukból (vagyis elhalászni a szavazóikat).

Ausztria, Hollandia és Olaszország jobboldali pártjai az utóbbi két alternatíva valamiféle keverékét választották. Az osztrák néppárt, az olasz Forza Italia és a holland kereszténydemokraták koalícióra léptek a bevándorlásellenes erőkkel, míg Dániában a Liberális Párt és a Konzervatív Néppárt kisebbségi koalícióját kívülről támogatta az idegenellenes Dán Néppárt. A bevándorlásellenes programok így részben kormányprogrammá váltak, nem véletlen, hogy a korábban a legliberálisabb bevándorlási politikával rendelkező Dánia és Hollandia vezette be a legszigorúbb bevándorlást korlátozó szabályokat. Ezek után az örök kritikus ellenzéki szereptől és fő programjuk kizárólagos képviselésétől megfosztott számos bevándorlásellenes párt támogatottsága látványosan megcsappant. Franciaországban és Belgiumban a Nemzeti Fronttal és a Flamand Blokkal (újabbán Flamand Érdek) kapcsolatban a jobboldali erők a kiközösítést választották, de Franciaországban a fő jobboldali erő, az Unió a Népmozgalomért (UMP) és különösen annak karizmatikus vezetője, Nicolas Sarkozy volt belügyminiszter erősen ráhajtott a Nemzeti Front szavazóira. Sarkozy az elővárosi bevándorló-közösségekben elharapódzott fiatalok elleni kemény fellépést, a migráció gazdasági haszon szempontjából történő átalakítását és a köztársasági értékek határozott védelmét ígérve nyerte meg a 2007-es elnökválasztásokat. Az ezt követő parlamenti választásokon pártja megőrizte abszolút többségét, miközben a Nemzeti Front csúfosan leszerepelve egy parlamenti mandátumot sem szerzett a francia Nemzetgyűlésben. A belgiumi (flamand és vallon) politikai elitnek már nehezebb dolga van a Flamand Érdekkel, mivel a párt Flandria függetlenségét követeli, ennél fogva aligha lehet koalícióra lépni vele vagy „jobbról beelőzni”.

Az integráció nélkül zajló tömeges bevándorlás a nyugati országok többségében a társadalom növekvő ellenállásához vezetett, és többnyire kikényszerítette a bevándorlási rendszer jelentős

átalakítását. Ez Samuel P. Huntington érvelését támasztja alá, aki szerint a beilleszkedés nélkül zajló nagymértékű bevándorlás nem maradhat fenn tartósan.

Bevándorlási reformok Európában és az Egyesült Államokban

Franciaországban a 2007-ben köztársasági elnökké választott Nicolas Sarkozy belügyminisztersége idején a bevándorlási törvényt kétszer is jelentősen megreformálták, 2003-ban és 2006-ban. A változások deklaratív célja az volt, hogy az „elszenvedett bevándorlást megválasztottá” alakítsák, mégpedig az illegális migráció és a családegyesítések arányát csökkentve és a képzett munkások bevándorlását növelve (a munkaerő-migráció 2005-ben a teljes bevándorlás mindössze 7 %-át tette ki). Emellett a reformok célja a bevándorlók integrációjának előmozdítása, vagy inkább megkövetelése volt, olyan kijelentések kíséretében, mint: „*akinek nem tetszik Franciaország, az elmehet*”.

A **kvalifikált munkaerő** Franciaországba való csalogatása érdekében a 2006-os törvény megengedi az országban egyetemet végzett külföldieknek, hogy fél éven keresztül álláskereső céljával ott tartózkodhassanak, és ha találnak munkát, maradhassanak. Emellett országos lista készül azokról a szakmákról és térségekről, amelyek munkaerőhiánnyal küzdenek. Ha ezeket az állásokat töltik fel külföldi munkavállalókkal, akkor a munkaadóknak nem kell a francia hatóságok felé minden esetben külön igazolni, hogy az adott munkahelyet nem tudták francia (és uniós) munkavállalóval betölteni. A törvények feladata volt a **házastársak „importjának” a csökkentése** is, amely bevándorlás leggyakoribb módja volt és Sarkozy szerint gyakran fennállt a (a francia iratok megszerzésének érdekében kötött) látszatházasságok gyanúja. Az ilyen látszatfrigyek 2003-tól 30 ezer euróval és 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntethetők. Emellett a hosszú távú tartózkodásra jogosító papírok megszerzéséhez legalább kétéves együttélést írt elő a jogszabály. A családegyesítés kérelmezőjének azt is igazolnia kell, hogy megfelelő lakással és legalább a francia minimálbért elérő jövedelemmel (a szociális és családtámogatási jóléti juttatások nélkül) rendelkezik. A reformok jelentősen meghosszabbították a tartózkodási engedélyek és az állampolgárság odaítéléséhez szükséges várakozási időket. A bevándorlónak (12 helyett) 18 hónapot kell várnia, hogy kérvényezhesse családtagjainak beengedését, a külföldi házastársak (2 év helyett) csak három év után folyamodhatnak hosszú távra szóló tartózkodási engedélyért stb.

A törvénymódosítások nagy hangsúlyt helyeznek a **bevándorlók integrációjára**, ez mindenekelőtt a francia nyelv elsajátítását és a „**republikánus értékek**” (például a nők és férfiak egyenlősége a szekularizmus) elfogadását jelenti. A bevándorlónak már az első (tartózkodási) engedély megadásakor egy szerződést kell aláírnia, amelyen vállalja az állampolgársági (és ha kell, akkor a nyelvi) kurzusokon való részvételt. A tanfolyamokat a Francia Ügynökség az Idegenek Befogadására és a Bevándorlásra (AFAMI) szervezi és ingyenesek. (Hollandiában a hasonló kurzusok költségét a bevándorlók állják.) Az integrációs szerződés megszegése a tartózkodási engedély meghosszabbításának elutasítását vonhatja maga után.

A reformok fontos célja volt az **illegális migráció visszaszorítása**. Az illegális úton behozott vagy Franciaországban maradt családtagok miatt az őket behozó egyéntől is megvonhatják tartózkodási engedélyét és deportálhatják. Emellett az illegális bevándorlók segítése akár 10 évig terjedő börtönbüntetéssel is sújtható. 2006-tól megszűnt az a gyakorlat is, hogy az illegális bevándorlók 10 éves franciaországi tartózkodás után kérelmezheték jogi helyzetük rendezését. Az automatikus amnesztia helyett ezután a megyei prefektusoknak minden egyes ilyen kérdésben egy országos bizottsághoz kell fordulniuk, akik individuális elbírálás alapján döntenek. 2002 és 2006 között az évente a származási országokba deportált illegális bevándorlók száma 10 ezerről 25 ezerre nőtt.

Dánia a legszigorúbb bevándorlási rendszert vezette be az Európai Unióban. A külföldi állampolgárok 9 éves tartózkodás után folyamodhatnak állampolgárságért, amelyhez nyelvvizsga és a jövedelemről szóló igazolás szükséges. Ha valaki dán állampolgárral házasodik össze, akkor nyolcéves tartózkodás és hároméves házasság után lehetséges a honosítás. A korlátozások nélküli tartózkodási engedély megadásához (amely

munkavállalásra és jóléti rendszerhez való teljes hozzáférésre jogosít) minimum 7 év legális tartózkodás szükséges. A családegyesítésre csak a hosszú távú tartózkodási engedéllyel legalább három éve rendelkező egyén jogosult, de a házastárs nem lehet 24 évnél fiatalabb. (Ez utóbbi rendelkezéssel a sok származási országban jellemző kényszerházasságokat akarták kiszűrni.) A menekültek hazatérését (a biztonságosnak nyilvánított országokba) pénzügyileg is támogatják, ingyenes repülőjeggyel és 2700 eurónyi segéllyel (hasonló támogatás bevezetését tervezte Franciaország is). Azok az országok, amelyek nem hajlandók visszafogadni a menekültjogi státust nem kapó lakosaikat az érvényes toloncegyezmények alapján, gazdasági szankciókkal (például a fejlesztési segélyek megvonásával) sújthatók. A menekültstátust megkapók 7 éven keresztül csak a szociális segélyek felére jogosultak.

Olaszországban a főleg az Umberto Bossi vezette Északi Liga és a Gianfranco Fini által irányított Nemzeti Szövetség nyomására 2002-ben elfogadott és ezért **Bossi-Fini törvénynek** elkeresztelt jogszabály szintén jelentősen szigorította az illegális bevándorlók elleni fellépést. A deportálásokat például azonnal végre kell hajtani, akkor is, ha a menedékjogot kérő fellebbezést nyújtott be az ezt előíró határozat ellen. A deportálás egyben automatikusan tízéves belépési tilalmat is jelent a kiutasított személy számára. Ha valaki ezt megszegi, 6 és 12 hónap közötti börtönbüntetésre ítéltető, majd újra deportálják. Ugyanez vonatkozik az ország elhagyására kötelezett, de ezt elmulasztó egyénekre. Ha ennek ellenére visszatérnek, már 4 éves börtönbüntetés fenyegeti őket. A menekültstátusért folyamodókat 60 napig tarthatják a számukra kijelölt központokban, ha ezeket önkényesen elhagyják, akkor a kérelmüket visszavontnak tekintik, ezzel illegális bevándorlónak válnak. A Bossi-Fini törvény megnyitotta az utat az elfogadásakor Olaszországban illegálisan tartózkodó, de dolgozó külföldiek előtt helyzetük legalizálására. Nekik regisztráltatniuk kellett magukat, és munkavállalási és tartózkodási engedélyt kaphattak, az amnesztia keretében ez 2004 februárjáig 635 ezer bevándorlónak sikerült. Hasonlóan az új bevándorlók is behatárolt időszakokra tartózkodási és munkavállalási engedélyt kaphatnak, ha munkaadójuk igazolja, hogy szállást biztosít nekik, és fedezi hazautazási költségüket. A munkájukat elvesztő külföldieknek viszont 6 hónapon belül állást kell találniuk, vagy el kell hagyniuk az országot, ellenkező esetben a deportálást kockáztatják.

Az **Amerikai Egyesült Államokban** 2005 decemberében a Képviselőház, 2006 májusában a Szenátus fogadott el a bevándorlási rendszert megreformáló törvényt. Ezekből akkor lesz érvényes jogszabály, ha a Kongresszus mindkét háza megszavaz egy egységes változatot, amit az elnök is aláír. Mivel a két törvénytervezet eléggé messze áll egymástól, a két politikai tábor, a demokraták és republikánusok között, de a pártokon (főleg a republikánuson) belül is nagyok az ellentétek, ráadásul a bevándorlás kérdése a különböző érdekcsoportok és a választók között is nagy indulatokat kavart, ezért 2007 közepéig nem sikerült összeboronálni a két javaslatot. 2007. május 17-én Edward Kennedy demokrata és John Kyl republikánus szenátor állt elő egy kompromisszumnak szánt javaslattal, amit George W. Bush elnök is támogatásáról biztosított. Azonban még ez is támadások kereszttüzébe került, különösen a republikánus oldal héjai részéről.

Mindhárom törvényjavaslat jelentősen meg kívánja erősíteni a **mexikói határ őrzését**. A szenátusi változat 370 mérfölddel hosszabbítaná meg az egyes helyeken már létező kerítést, és 500 mérföldön a járművek feltartóztatására szánt akadályokat helyezne el, továbbá 2011-ig 14 ezer újabb alkalmazottal emelné meg a határőrség 11 300 fős létszámát. A Kennedy-Kyl féle javaslatban már 18 ezres emelés szerepelt. A Képviselőház 700 kilométernyi új kerítést szavazott meg. Emellett kötelezővé tenné a nem mexikói illegális határátlépők fogva tartását (jelenleg őket a „*catch and release*” politika keretében elfogásuk után szabadon engedik, és csak később kell megjelenniük a hatóságok előtt), valamint az embercsempészek és a deportálás után visszatérők elítélését, az illegális bevándorlást pedig bűncselekménnyé nyilvánítaná.

Valamennyi javaslat határozottabban lépne fel az **illegális bevándorlók foglalkoztatása** és támogatása ellen. A Szenátus 10 ezer dollárról 20, a Képviselőház 40 ezerre emelné az illegális migránsokat foglalkoztatók büntetését, az ezt többszörösen megtevőket börtönbüntetésre ítélnék, a képviselők többsége által megszavazott javaslat szerint akár 30

évre is. Ez utóbbi szerint az illegális bevándorlók bejutásának és Amerikában maradásának segítése bűncselekmény lenne. A foglalkoztatóknak továbbá ellenőrizniük kellene, hogy az alkalmazottaik nem illegális bevándorlók-e.

A szenátusi javaslat lehetőséget nyújt a 2 évnél hosszabb ideje az Egyesült Államokban tartózkodó **illegális bevándorlóknak** helyzetük **legalizálására**. Az öt évnél régebben az országban élők legalább 3 250 dollárnyi büntetés, elmaradt adó és illeték befizetése után, és az angol nyelvet elsajátítva megkaphatnák a tartózkodási engedélyt és később az állampolgárságot is. Az 5 évnél korábban, de legalább két éve érkezetteknek ehhez el kellene hagyniuk az országot, kérvényt benyújtani, és csak ezután térhetnének vissza. A kevesebb mint két éve ott levőknek el kellene hagyni az országot és deportálás várna a bűncselekményt vagy legalább három szabálysértést elkövetett illegális bevándorlókra is, éljenek bármilyen régóta is Amerikában. A Kennedy-Kyl javaslat már valamennyi büntetlen előéletű illegális migránsnak megadná a lehetőséget a legalizációra, de a családfőeknek el kellene hagyni az országot, külföldön kérvényezni a legalizálást és az ezért fizetett összeg 5 000 dollár lenne. A Képviselőház javaslata semmilyen legalizálást nem tartalmaz, a republikánusok jó része ezt elfogadhatatlan amnesztiának tartja, amely a törvénysértőket jutalmazná. Ezen a területen a legnagyobb az ellentét a két tábor között, a republikánusok egy része az összes illegális bevándorló hazatérését követeli (ezt szerintük a határőrizet szigorításával és a fokozott belföldi – mindenekelőtt munkahelyi – ellenőrzésekkel elérhető). A szenátusi törvénytervezet az amerikai gazdaság munkaerőigényére gondolva a magasan képzett munkaerő számára adott (H1-B típusú) vízumok számát jelentősen növelné, 65-ről 115 ezerre, 200 ezer új **vendégmunkás** vízumot osztana ki évente és 1,5 millió vízumot tartana fenn a mezőgazdasági idénymunkások számára, akik később tartózkodási engedélyért is folyamodhatnak. A Kennedy-Kyl-javaslat a kvalifikált munkaerőnek adható vízumok számát 380 ezerre, az idénymunkásokét 400 ezerre növelné (ők csak két évig dolgozhatnak az USA területén, igaz, háromszor, közben legalább egy évre el kellene hagyniuk az országot, hogy újra visszatérhessenek). A munkaadók természetesen helyeselték ezeket a terveket, a szakszervezeti szövetség (AFL-CIO) annál kevésbé. Szerintük ez a bérek, juttatások, a munkakörülmények és biztonsági előírások csökkentésére adna módot a munkáltatóknak.

Baršová, Andrea [2006]: *Francie chce změnit přistěhovaleckou politiku, Varvitsiotis, Ioannis M. [2006]:* *Immigration policy in Europe. Towards a common European Union Immigration policy – Developments 1999-2005, The Economist: Of fences and visas* 2007.05.26. és **The Washington Post: Immigration reform proposals.** 2006.05.25. alapján.

A fent felsorolt változtatásokból és tervekben kiderül, hogy a bevándorlási rendszerek és politikák nagymértékű konvergenciát mutatnak. A fejlett országok nagy része elmozdulóban van egy, az angolszász országokra jellemző, pontrendszeren alapuló, elsősorban a munkaerő-migrációt, azon belül is a magasan képzett dolgozók befogadását preferáló rendszer felé. Ezzel párhuzamosan igyekeznek gátat szabni az illegális bevándorlásnak, és csökkenteni a családegyesítések révén érkezők arányát. Ezek a lépések egyben a gazdasági szempontból előnyös, a migráció fiskális mérlegét javító bevándorlás előnyben részesítését is jelentik. Emellett az elmúlt években egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg az integráció megkövetelése elsősorban a nyelvtanfolyamok és az állampolgársági/integrációs tanfolyamok kötelezővé tételén keresztül. A nyelvtudást és a fogadó társadalom alapelveinek ismeretét s betartásának (sokszor szerződésben vállalt) kötelezettségét egyre gyakrabban feltételként szabják meg a hatóságok. Ezek tudatos megsértése a tartózkodási engedély megvonását,

kiutasítást és deportálást vonhat maga után. A multikulturalizmus csillaga leáldozóban van, legalábbis ami a túlzásokba eső, a társadalom teljes fragmentációjával fenyegető alkalmazását illeti. Az elmondottak persze nem jellemzőek minden nyugati államra, Svédország például továbbra is szignifikáns kivételnek számít a menekültek és családtagjaik tömeges befogadását és a multikulturalizmus preferálását illetően.

A reformok sarkalatos kérdése, hogy a deklarált és törvénybe foglalt elveket mennyire követi majd azok következetes gyakorlati alkalmazása. Az elmúlt évtizedekben például sokszor „megkegyelmeztek” az illegális migránsoknak, és végül is legalizálták tartózkodásukat. Ez ugyan egyrészt csak a reális helyzet akceptálását jelenti, másrészt viszont újabb tömegeket bátorít fel arra, hogy akár életük kockáztatásával is bejussanak valamelyik nyugati országba egy újabb amnesztiában reménykedve. A legalizálások gyakorlatának ezért véget kellene vetni, a bevándorlási jogszabályokat pedig be kellene tartatni. Ez különösen az Egyesült Államokban igényelne paradigmaváltást, ahol a sűrűn lakott határövezetek erős ellenőrzésére, a gyéren lakottak gyengébb megfigyelésére és a belföldi ellenőrzések szinte teljes hiányára épülő határőrizeti rendszer mintha a havi százezernyi illegális munkavállaló előteremtésére lett volna kitalálva (a munkaerőre éhes amerikai gazdaság számára). A határőrizet szigorításával kapcsolatban ráadásul sokan a priori szkeptikusak, úgy vélik, az illegális migránsok beáramlását eleve lehetetlen megállítani. Először azonban legalább meg kellene próbálkozni ezzel, mintsem előre feladni a dolgot. Ez már csak azért is fontos, mert nemzetbiztonsági szempontból egyre nagyobb kockázatot jelent a mexikói határ, amely lyukas, mint az ementáli sajt. (Arról nem is beszélve, hogy még az elfogott nem mexikóiakat is szabadon beengedik az USA területére, és később kell jelentkezniük. Ez valóságos meghívó a terroristák számára.) Külön problémát okoznak az illegális bevándorlóknak a fogadó országokban született gyerekei, akik gyakran automatikusan állampolgárságot kapnak, ez esetben azonban a szüleik kiutasítása gyakorlatilag lehetetlenné válik. Ezért meg kellene fontolni az állampolgárság megadásának a megvonását az illegálisok gyermekeitől.

A vendégmunkásoknak biztosított vízumok ötlete adekvát válasznak tűnik az amerikai gazdaság munkaerőigényének kielégítésére és az illegális migráció kifehéritésére. A múltbeli tapasztalatok alapján azonban fel kell készülni arra, hogy az ideiglenes munkavállalás hosszú távú letelepedéssé változhat (ahogy azzal a Kennedy–Kyl-féle törvényjavaslat előrelátóan számol is).

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy megvizsgálja, mennyiben járható út az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió tagállamai számára a munkaképes korú lakosság növelése a bevándorlás útján, a társadalmak öregedésének ellensúlyozására. **A migráció akkor képes jelentősen enyhíteni az öregedés gazdasági terhein, ha fiskális mérlege pozitív és együtt jár más gazdaságpolitikai lépésekkel, mindenekelőtt a munkaerőpiac és a nyugdíjrendszer reformjával.**

A bevándorlás egy stagnáló, új munkahelyeket nem teremtő munkaerőpiacon egyedül és automatikusan nem fogja megemelni a foglalkoztatottságot, és javítani az eltartók és eltartottak közötti arányt. Ez utóbbira a rohamosan öregedő népességű országokban a nyugdíjrendszer átalakítása nélkül sem képes, ehhez a befogadó társadalmak számára messze nem tolerálható méreteket kellene öltetnie (a frissen bevándoroltak tennék ki az összlakosság harmadát, felét). A bevándorlás ezért akkor tud hatékonyan segíteni, ha párosul az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek és a munkaerőpiacok reformjával, amelyeknek célja a járulékfizetők és a járadékosok közötti arányok romlásának megállítása és az állami nyugdíjkiadások növekedésének mérséklése. Míg az állami nyugdíjrendszerek reformjára mind az Egyesült Államokban, mind az Európai Unió tagállamaiban szükség van (a kérdés csak az, hogy mikor és milyen mértékben), a munkaerő-piaci változtatásokra főleg a magas munkanélküliséggel és alacsony, stagnáló vagy lassan emelkedő foglalkoztatottsággal jellemezhető országok vannak rászorulva. (1990 és 2006 között ez mindenekelőtt a három nagy kontinentális gazdaságra, Németországra, Franciaországra és Olaszországra vonatkozott, valamint Belgiumra és Görögországra.) A következő reformokra van szükség:

- a munkaerőpiac liberalizálása
- az adó-és járulékkerhek csökkentése
- a szociális juttatások ésszerűsítésére, a hosszú távon folyósított magas, a munkakeresésre nem motiváló segélyek lefaragása
- a munkahelyteremtés, munkavállalás és a mobilitás ösztönzése
- az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek reformja, a rendszer paramétereinek megváltoztatása (nyugdíjkorhatár megemelése, bruttó helyettesítési ráta mérséklése, korkedvezményes nyugdíjazás visszaszorítása), valamint a részleges, esetleg hosszabb távon a teljes áttérés a tőkésített rendszerre

Ezekkel a reformokkal együtt a bevándorlás akkor mérsékli az öregedés okozta növekvő

terheket és segít hosszabb távon is fenntarthatóvá tenni a generációk közti szolidaritás elvére épülő nagy állami ellátórendszereket, ha fiskális mérlege pozitív. Ez azt jelenti, hogy a bevándorlók által befizetett adók és járulékok összességének értéke meghaladja a velük kapcsolatos állami kiadások, vagyis az állami költségvetésekből számukra finanszírozott juttatások, szolgáltatások és javak összértékét. Ennek elsődleges feltétele, hogy a bevándorlók korösszetétele kedvezőbb legyen a fogadó országokénál. Mivel minden vizsgált államban ez a helyzet, ettől a tényezőtől elvonatkoztathatunk. A **fiskális mérleg** így főleg a bevándorlók munkaerő-piaci teljesítményének, jövedelmének és az ezekkel szorosan összefüggő jóléti fogyasztásának lesz a függvénye.

A bevándorlás statikus, rövid távú, közvetlen költségvetési mérlege elsősorban a **következő tényezőktől függ:**

- A legfontosabb az, hogy a munkaerő-piacon meglévő dolgozók iránti kereslet találkozik-e a bevándorló munkások alkotta kínálattal. Kulcskérdés, hogy milyen munkaerőpiacra hány és milyen összetételű, képzettségű bevándorló érkezik. Ha a kínálat mennyiségileg és minőségileg is nagyjából megfelel a keresletnek, akkor a bevándorlók többsége talál állást, adófizető dolgozó válik belőle, és ez nagyban javítja a fiskális mérleget. Ha nem, akkor a bevándorlók (vagy a helyi lakosok) nagyobb mértékben lesznek munkanélküliek és szorúlnak rá a jóléti állam gondoskodására, ezért nőnek a hozzájuk kapcsolódó állami kiadások, romlik a fiskális mérleg.
- Kulcsfontosságú a nyugati jóléti államok által nyújtott szociális juttatások és szolgáltatások mértéke és a bevándorlók hozzáférése a jóléti ellátórendszerhez. Egy széleskörű jóléti rendszerrel rendelkező országban a szegényebb bevándorlók jelentős terheket róhatnak az adófizetőkre, ha nem korlátozzák hozzáférésüket az állami juttatásokhoz és szolgáltatásokhoz.
- A munkaerőpiaci-helyzetet és a jóléti fogyasztást nagyban befolyásolja a bevándorlók összetétele. A munkaerő-migráció keretében jövők (különösen, ha konkrét állás betöltésére érkeznek) szinte bizonyosan találnak munkát, míg a menekültek, a családegyesítések keretében érkezők és az illegális bevándorlók nem a gazdaság munkaerőigénye alapján lettek szelektálva, ezért kisebb eséllyel keresnek állást.
- A bevándorlók munkaerő-piaci teljesítménye, jövedelmük nagysága és jóléti fogyasztásuk nagymértékben képzettségüknek és nyelvtudásuknak a függvénye. A magasan kvalifikált emberek könnyebben találnak állást, magasabb a jövedelmük és ezért kisebb a jóléti fogyasztásuk, viszont több adót fizetnek. Az alacsony végzettségű, a fogadó ország nyelvét rosszul beszélő bevándorló nagyobb eséllyel válik munkanélkülivé, ha dolgozik,

valószínűleg alacsonyabb a keresete, és ezért magasabbak az állam által rá költött jóléti kiadások.

- A bevándorlóknak a származási országokból magukkal hozott kulturális és szociális normái jelentősen befolyásolhatják a fiskális mérleget. Ha egy olyan országból érkezik sok új lakos, ahol megszokottak a sokgyermekes családok és a nők általában háztartásbeliként otthon vannak, akkor ez jelentősen megterhelheti a családokat és a gyermeknevelést nagy összegekkel támogató (az alacsony termékenységhöz szokott és az állami politikákat ennek növelésére kidolgozó) jóléti államokat.
- A bevándorlóknak az átlagosnál magasabb bűnözési rátája növeli a közbiztonságra, igazságszolgáltatásra és büntetés-végrehajtásra költött állami kiadásokat, míg a kisebb bűnözés ezeken a területeken megtakarításokat eredményezhet.

Ezeknek a tényezőknek alapján meghatározhatjuk a fiskális mérleg szempontjából legkedvezőbb, ha úgy tetszik a fogadó ország számára **a bevándorlás gazdasági hasznának maximalizálására törekvő politika összetevőit:**

- A munkaerő-migrációt részesíti előnyben, azon belül is a magasan képzett munkaerő bevándorlását támogatja, de nem feledkezik meg az alacsonyabb végzettségű migránsokról sem, ha jelentős munkaerő-piaci kereslet van irántuk (ellenkező esetben valószínűleg illegálisan fognak bejutni és munkát vállalni). Határozottan fellép az illegális bevándorlás ellen, csökkenti a menekültek számát, a családegyesítések keretében csak a legközelebbi hozzátartozók (házastárs, gyermekek) betelepülését engedélyezi.
- A bevándorlók hozzáférését a jóléti rendszerhez – legalább részben és átmenetileg – korlátozza.
- A menekültstátus megadásáért benyújtott kérelemről gyorsan dönt, a határozatot végrehajtja, az eljárás ideje alatt pedig a munkaerőpiacot legalább részben megnyitja a kérelmező előtt, és megköveteli tőle a hozzájárulást a fenntartási költségeihez. Nem demotiválja a kérelmezőt a munkavállalás megtiltásának és a teljes körű ellátásnak, valamint a magas szintű pénzügyi támogatásnak a párosításával.

Az Európai Unióhoz 2004-ben és 2007-ben csatlakozott új kelet-közép-európai tagállamok, amelyekben a csatlakozásig még nem indult meg a jelentős mértékű bevándorlás, ezekre az elvekre alapozva építhetnek fel egy pozitív fiskális mérleget hozó, a gazdaság számára hasznos, az öregedés pénzügyi terheit enyhítő bevándorlás-politikát.

A fiskális mérleg kritériumainak figyelembe vételével az Egyesült Államokba és az Európai Unió tagországaiba irányuló bevándorlás a következőképpen jellemezhető:

- Történelmileg mind a nagy amerikai bevándorlási hullám (1880-1924), mind a nyugat-európai országok vendégmunkás programjai (1955-1974) pozitív fiskális mérleggel jártak.
- Az ezredforduló környékén az Amerikába irányuló bevándorlás mérlege nullszaldóhoz közeli, nemzetgazdasági szinten elhanyagolható mértékű. A legális bevándorlás pozitív, az illegális migráció enyhén negatív előjelűre becsülhető.
- A jelentős európai migrációs célpontoknak számító államok többségében az 1973 és 2006 között zajló bevándorlás fiskális mérlege enyhén negatív, ha csak az Európán kívülről érkező migráció költségvetési hatásait nézzük ez jelentősen negatív, míg az Európai Unió tagállamain belüli pozitív végösszegű. Az Európán kívülről érkező bevándorlás negatív fiskális mérlegének több oka is volt. Az öreg kontinens számos országában tartósan magas munkanélküliség, és stagnáló, alacsony foglalkoztatottság alakult ki. A bevándorlók többségét a volt vendégmunkások családtagjai, a menekültek és családtagjaik és az illegális bevándorlók alkották, többnyire alacsony képzettséggel, nyelvtudással. Az amerikaiaknál jóval széleskörűbb és bőkezűbb jóléti ellátórendszer nyitva állt előttük, hozzáférésüket a szociális programokhoz alig korlátozták. Hagyományos családmmodelljeikben sokszor a nők nem vállaltak munkát, háztartásbeliként nevelik a gyerekeket – akiknek a száma többnyire jelentősen meghaladja a fogadó országban megszokottat. Az 1990-es évekre Német-és Franciaországban, a Benelux államokban és Skandináviában is egyre nagyobb lett az unión kívülről jött bevándorlók munkanélkülisége, legtöbbször két-háromszorosan meghaladta az átlagot, a foglalkoztatottsági rátájuk pedig 10-30 %-kal is elmaradt attól. A leginkább „ráfizeteses” migrációs politikát Svédország képviseli, amely a világ egyik legszéleskörűbb jóléti ellátórendszerét párosítja az utóbbi években rekordnagyságú, szinte kizárólag menekültek és családtagjaik betelepülésében testet öltő bevándorlással.
- Az előbbi csoportból szignifikáns kivétel az Egyesült Királyság, a munkaerő-migráció uniós tagállamok közötti legmagasabb arányának, és a bevándorlók átlagosnál magasabb képzettségének köszönhetően. A brit mérleget jelentősen javította 2004 és 2006 között a 10 új uniós tagállamból érkező munkaerő (amelynek hozzáférését a jóléti rendszerhez korlátozták), viszont jelentősen rontotta néhány rossz foglalkoztatási adatokkal és magas jóléti fogyasztással jellemezhető etnikai közösség (pakisztániak, bangladesiek).

Összességében elmondható, hogy az afrikai és ázsiai bevándorlás a legtöbb jelentős migrációs célpontnak számító nyugat-európai országban nemhogy segített a nagy társadalmi rendszerek

fenntartásában, hanem tovább súlyosbítja azok helyzetét, még jobban megemelve a jóléti kiadásokat.

A bevándorlás emellett **komoly társadalmi problémákat** is okozott, mivel – a **multikulturalizmus** ideológiájának uralkodóvá válása következtében – tömegesen és jórészt **integrációs/asszimilációs politikák nélkül** zajlott, a betelepülők jelentős része pedig teljesen eltérő kulturális és társadalmi közegből érkezett. Ez súlyos társadalmi, szociális, etnikai, nemzetbiztonsági és politikai feszültségekhez vezetett a legtöbb befogadó államban:

- a gyorsan növekvő szegregáció következtében a többségi társadalomtól elkülönülő, elszigetelt városnegyedek kialakulása, amelyekben sokszor nem beszélnek az adott ország nyelvét, és amelyek jelentős szociális problémákkal küzdenek (magas munkanélküliség, növekvő bűnözés)
- a befogadó társadalmakban törvénytelen a hagyományokkal ellentétes szokások megjelenése a bevándorlás következtében (női nemiszerv-csonkítás, becsületgyilkosságok, poligám házasságok)
- az etnikumok közötti kapcsolatok kiéleződése, az „öshonos” helyi lakosok és a bevándorlók, a különböző etnikumok szélsőséges csoportjai vagy két bevándorló közösség közötti súrlódások, összecsapások, zavargások, erőszakos cselekmények
- a szélsőséges iszlamista mozgalmak és terrorszervezetek megjelenése és erősödése a nyugati országokban

Ezek a problémák a legtöbb érintett államban a lakosság növekvő ellenállásához vezettek, ami az egyik legfontosabb belpolitikai témává emelte a migráció és az integráció kérdéskörét, és számos országban elvezetett a bevándorlási politikák reformjához vagy legalább a reformtervek megszületéséig.

A nyugati országokban zajló gazdasági reformok (például a francia nyugdíjreform, a német munkaerő-piaci reformok), és a bevándorlási politikák átalakítása, a bevándorlás gazdasági hasznossága, a fiskális mérleg javítása és az öregedés okozta gondok csökkentése szempontjából pozitív változtatásoknak minősülnek. Lényegében szinte kivétel nélkül az általam is javasolt irányban tett lépéseknek tekinthetők. Sokszor azonban vontatottan haladtak, a lakosság ellenállása és a politikai vezetés népszerűségvesztéstől való (jórészt megalapozott) félelme következtében. Az irány tehát helyes, csak néha a tempóval van baj. Emellett gondok adódhatnak a jogszabályok végrehajtásával is, erre a bevándorlási törvények sorozatos áthágása és az ismétlődő amnesztiák gyakorlata jó példa. A politikai vezetéstől ezért nagyobb sebesség és határozottság lenne várható.

Felhasznált irodalom jegyzéke:

- Aiginger, Karl – Guger, Alois [2005]:** *The European Socio-Economic Model. Differences to the USA and Changes over Time.* WIFO (Österreichisches Institut Für Wirtschaftsforschung) working papers No. 266, Wien
http://www.wifo.ac.at/Karl.Aiginger/publications/2005/euromodellse_fin!!!.pdf (2006.04.02.)
- Anderson, Karen M [2001]:** *The politics of retrenchment in a social democratic welfare state. Reform of Swedish Pensions and Unemployment Insurance.* Comparative Political Studies, Vol. 34 No. 9, Sage Publications
http://www.publicadministration.leidenuniv.nl/content_docs/anderson/anderson-retrenchment.pdf (2006.04.05.)
- Bagguley, Paul – Hussain, Yasmin [2003]:** *The Bradford 'Riot' of 2001: A Preliminary Analysis.* Department of Sociology and Social Policy, University of Leeds
<http://www.cnnstudentnews.cnn.com/2001/fyi/lesson.plans/07/09/uk.riots> (2006.08.05.)
- Balcerowicz, Leszek [2000]:** *Sloboda a rozvoj. (Szabadság és fejlődés)* Kalligram, Bratislava
- Barclay, Gordon – Tavares, Cynthia (eds.) [2003]:** *International comparisons of criminal justice statistics 2001.* RDS Communications & Development Unit, Home Office, London
- Barroso, José Manuel [2005]:** *Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon Strategy.* http://www.europa.eu.int/growthandjobs/pdf/COM2005_024_en.pdf (2005.11.12.)
- Baršová, Andrea [2006]:** *Francie chce změnit přistěhovaleckou politiku. (Franciaország meg akarja változtatni bevándorlási politikáját.)* Migrace online
http://www.migraceonline.cz/novinky_f.shtml?x=1910877 (2006.11.17.)
- Baršová, Andrea – Barša, Pavel [2005]:** *Přistěhovalectví a liberální stát, Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku. (A liberális állam és a bevándorlás, Bevándorlási és integrációs politikák az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és Csehországban.)* Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno
- Bawer, Buce [2006]:** *While Europe slept. How radical Islam is destroying the West from within.* Doubleday, New York
- Bellil, Samira [2003]:** *Dans l'enfer des tournantes.* Éditions Denoël
- Bergmann, Werner – Wetzel, Juliane [2003]:** *Manifestations of anti-Semitism in the European Union.* Zentrum für Antisemitismusforschung Technische Universität Berlin – EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia), Wien
- Blanchflower, David G. – Saleheen, Jumana - Shadforth, Chris [2007]:** *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy.* Bank of England, London
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2007/speech297.pdf> (2007.04.10.)
- Borjas, George J. [2002]:** *The impact of welfare reform on immigrant welfare use.* Center for Immigration Studies, Washington DC, <http://www.cis.org/articles/2002/borjas.pdf> (2006.04.22.)
- Borjas, George J. [2001]:** *Heaven's door. Immigration policy and the American economy.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey

- Bruckner, Pascal [2007]:** *Enlightenment fundamentalism or racism of the anti-racist*. In: Signandsight.com 2007.01.24. <http://www.signandsight.com/features/1146.html> (2007.04.20.)
- Brücker, Herbert – Epstein, Gil – McCormick, Barry – Saint-Paul, Gilles – Venturini, Alessandra – Zimmermann Klaus [2001]:** *Managing Migration in the European Welfare State*. Fondazione Rodolfo DeBeneditti, Milánó, http://www.frdp.org/images/customer/copy_0_paper1_23jun01.pdf (2004.11.27.)
- Buchanan, Patrick J. [2006]:** *State of emergency: the third world invasion and conquest of America*. Thomas Dunne Books, New York
- Buchanan, Patrick J. [2002]:** *Smrt Západu. Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožují naši zemi a civilizaci*. Mladá Fronta, Praha (Eredeti: *The Death of the West. How Dying populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization*. Thomas Dunne Books)
- Burniaux, Jean-Marc – Duval, Romain – Jaumotte, Florence [2005]:** *Coping with ageing: a dynamic approach to quantify the impact of alternative policy options on future labour supply in OECD countries*. OECD Economics Department working papers no. 371, [http://www.oilis.oecd.org/oilis/2003doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/b24e516093e4fc61c1256dec0038c42f/\\$FILE/JT00166462.PDF](http://www.oilis.oecd.org/oilis/2003doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/b24e516093e4fc61c1256dec0038c42f/$FILE/JT00166462.PDF) (2004.12.3.)
- Camarota, Steven A [2004]:** *The High Cost of Cheap Labor. Illegal Immigration and the Federal Budget*. Center for Immigration Studies, Washington D.C. <http://www.cis.org/articles/2002/theopendoor.pdf> (2006.05.20.)
- Camarota, Steven A [2002]:** *The Open Door – How Militant Islamic Terrorists Entered and Remained in the United States, 1993-2001*. Center for Immigration Studies, Washington D.C., <http://www.cis.org/articles/2002/theopendoor.pdf> (2006.05.20.)
- Camarota, Steven A [2001]:** *Immigrants in the United States – 2000. A Snapshot of America's Foreign-Born Population*. Center for Immigration Studies, Washington D.C. <http://cis.org/articles/2001/back101.pdf> (2007.03.19.)
- Camdessus, Michel et al [2004]:** *Le sursaut – Vers une nouvelle croissance pour la France*. Documentation Française, Paris <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/044000498/0000.pdf> (2006.05.20.)
- Cameron, Rondo [1998]:** *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Maecenas Könyvek, Talentum Kft. Budapest
- Cesari, Jocelyne:** *Ethnicity, Islam and les banlieues: Confusing the Issues*. Social Science Research Council, <http://riotsfrance.sscr.org/Cesari> (2006.05.14.)
- Coppel, Jonathan – Dumont, Jean-Christophe – Visco Ignazio [2001]:** *Trends in immigration and economic consequences*. OECD Economics Department working papers no. 284, <http://www.oecd.org/dataoecd/29/30/1891411.pdf> (2004.11.23.)
- Delpech, Thérèse [2002]:** *International terrorism and Europe. Chaillott Papers no. 56*, Institute for Security Studies (ISS) – European Union, Paris, <http://www.iss-eu.org/chaillot/chai56e.pdf> (2005.05.14.)
- Dirie, Waris [2006]:** *A sivatag lányai*. Partvonal Könyvkiadó, Budapest
- Edwards, Chris [2005]:** *Republican tax policy 1994-2004*. Cato Institute, Washington D.C. <http://www.cato.org/research/articles/edwards-041101.pdf> (2006.04.16.)

- Edwards, Lee [1999]:** *The Conservative Revolution: The Movement that Remade America*. The Free Press, New York
- Eckberg, Jan [2006]:** *Immigration to the Welfare State. Is it a burden or a Contribution? The Case of Sweden*. AMID Working Paper Series 48/2006, AMID – Akademiet for Migrationstudier i Danmark (The Academy for Migration Studies in Denmark), Aalborg
- Eckberg, Jan [1999]:** *Immigration and the public sector: Income effects for the native population in Sweden*. Journal of Population Economics, 1999/12 pp. 411-430
- Fábián György – Kovács László Imre [2004]:** *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945 – 2002)*. Osiris Kiadó, Budapest
- Fallaci, Oriana [2003]:** *A harag és a büszkeség*. Focus Kiadó
- Faragó Miklós [2004]:** *Demográfiai problémák és nyugdíjreform az uniós és a csatlakozó országokban*. In: *EU-Tanulmányok III*. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Budapest
- Fortuny, Karina – Capps, Randy – Passel, Jeffrey S. [2007]:** *The Characteristics of Unauthorized Immigrants in California, Los Angeles County, and the United States*. The Urban Institute, Washington D.C.
- Gertz, Bill [2002]:** *Breakdown*. Regnery Publishing, Washington D.C.
- Gott, Ceri – Johnston, Karl [2002]:** *The migrant population in the UK: fiscal effects*. Occasional Paper 77, Home Office (Research, Development and Statistics), London
<http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/occ77migrant.pdf> (2007.04.27.)
- Guttman, Amy – Taylor, Charles (eds.) [1994]:** *Multiculturalism. Examining the politics of recognition*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Hanson, Gordon H. [2005]:** *Why does immigration divide America? Public finance and political opposition to open borders*. Working paper 129, The Center for Comparative Immigration Studies, University of California, San Diego
- Hanson, Gordon H. – Scheve, Kenneth F. – Slaughter, Matthew J. – Spilimbergo, Antonio [2001]:** *Immigration and the U.S. Economy: Labor-Market Impacts, Illegal Entry, and Policy Choices*. IMF, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=296108 (2007.01.16)
- Holmberg, Stina – Martens, Peter [2005]:** *Crime among persons born in Sweden and other countries*. National Council for Crime Prevention (Brå), Stockholm
http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=ENGSUMMARY.pdf&url=/dynamaste/r/file_archive/051214/60257a9f34f07207c56544c72654e44b/ENGSUMMARY.pdf (2007.03.26.)
- Huntington, Samuel P [2005]:** *Kik vagyunk mi? Az amerikai identitás dilemmái*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Huntington, Samuel P [1999]:** *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Kephart, Janice L [2005]:** *Immigration and Terrorism – Moving Beyond the 9/11 Staff Report on Terrorist Travel*. Center for Immigration Studies, Washington DC,
<http://www.cis.org/articles/2005/kephart.pdf> (2006.05.20.)

- Kis Zsuzsa Eszter [2006]:** *Együttműködés vagy konfrontáció?* Valóság XLIX. évfolyam, 2006/6. szám
- Krieger, Hubert [2006]:** *Long distance mobility within the EU: considering the Lisbon Agenda and Transitional Arrangements.* European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Luxembourg
<http://www.eurofound.eu.int/docs/areas/populationandsociety/mobility2paper2006.pdf> (2006.04.06.)
- Levy, Jonah [2005]:** *Economic Policy and Policy-Making* In: **Cole, Alistair – Le Galés, Patrick – Levy, Jonah:** *Developments in French Politics* 3. Palgrave MacMillan
- Lindbeck, Assar [1998]:** *Swedish lessons for post-socialist countries.* Institute For International Economic Studies - Stockholm University, Stockholm
<http://www.iies.su.se/publications/seminarpapers/645.pdf> (2006.03.25.)
- Lindbeck, Assar [2005]:** *Sustainable social spending.* Institute For International Economic Studies - Stockholm University, Stockholm
<http://www.iies.su.se/publications/seminarpapers/739.pdf> (2006.03.25.)
- Mc Morrow, Kieran – Werner Roeger [2002]:** *EU pension reform – An overview of the debate and an empirical assessment of the main policy reform options.* EU Commission, DG for Economic and Financial Affairs Working Papers
http://europa.eu.int/comm/economy_finance/publications/economic_papers/2002/ecp162en.pdf (2004.11.23.)
- Miklthwait, John – Wooldridge, Adrian [2005]:** *The Right Nation. Why America is different.* Penguin Books, London
- Munkhammar, Johnny [2005]:** *European Down – after the social model.* The Stockholm Network, Timbro Publishers, Stockholm
- Murray, Charles [1994]:** *Losing ground: American social policy 1950-1980.* Basic Books, New York
- Nagy Boldizsár [2003]:** *Bel-és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban* In: **Kende Tamás – Szűcs Tamás (eds.):** *Európai közjog és politika.* Osiris, Budapest
- Phillips, Melanie [2006]:** *Londonistan. How Britain is Creating a Terror State Within.* Gibson Square, London
- Pipes, Daniel [2006]:** *Islamist watch.* Middle East Forum, <http://www.meforum.org/islamist.php> (2007.04.22.)
- Portes, Alejandro [2004]:** *The New Latin Nation. Immigration and the Hispanic Population of the United States.* Center for Migration and Development, Princeton University, Princeton, New Jersey <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0402.pdf> (2007.01.17.)
- Poupeau, Franck [2006]:** *French Sociology Under Fire: A preliminary diagnosis of the November 2005 “urban riots”.* Social Science Research Council, <http://riotsfrance.sscr.org/Poupeau> (2006.05.14.)
- Rae, David [2005]:** *How to reduce sickness absences in Sweden: Lessons from international experience.* OECD Economics Department Working Papers No. 442, Párizs
[http://www.oilis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/41598c3dc5781f43c1257085002d4e2a/\\$FILE/JT00189736.PDF](http://www.oilis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/41598c3dc5781f43c1257085002d4e2a/$FILE/JT00189736.PDF) (2006.04.10)
- Rostoványi Zsolt [2004]:** *Az iszlám világ és a Nyugat.* Corvina, Budapest

- Rumbaut, Rubén G. – Gonzales, Roberto G. – Komaie, Golnaz – Morgan, Charlie V. [2006]:** *Debunking the Myth of Immigrant Criminality: Imprisonment Among First- and Second-Generation Young Men*. Migration Policy Institute, Washington D.C.
- Salanié, Bernard [2005]:** *The Riots in France: An Economist's View*. Social Science Research Council, <http://riotsfrance.sscr.org/Salanie> (2006.05.14.)
- Sapir, André et al [2003]:** *Making the EU Economic System Deliver*. Report of an Independent High-Level Study Group established on the initiative of the President of the European Commission. Brüssel <http://www.euractiv.com/ndbtext/innovation/sapirreport.pdf> (2006.04.02.)
- Sartori, Giovanni [2005]:** *Pluralismus, multikulturalismus, a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Dokořán, Praha (Eredeti: *Pluralismo, multiculturalismo e estranei. Saggio sulla società multietnica*. RCS Libri S.p.A., Milano, 2000)
- Sevillia, Jean [2005]:** *Az értelmiség terrorizmusa*. Kairosz Kiadó, Budapest
- Smith, James P. – Edmonston, Barry (eds.) [1997]:** *The New Americans: Economic, Demographic, and Fiscal Effects of Immigration*. National Academy Press, Washington D.C.
- Stein, Peter [1991]:** *Sweden: From Capitalist Success to Welfare-State Sclerosis*. Cato Policy Analysis No. 160, Cato Institute, <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-160.html> (2006.03.19.)
- Tanner, Michael [2003]:** *Welfare reform – Less than meets the eye*. Cato Institute, Washington DC, <http://www.cato.org/pubs/pas/pa473.pdf> (2006.04.16.)
- Tribalat, Michèle [2003]:** *The French 'Melting Pot': Outdated – or in Need of Reinvention?* In: **Milner, Susan – Parsons, Nick:** *Reinventing France. State and Society in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan, Houndmills, New York
- Varvitsiotis, Ioannis M. [2006]:** *Immigration policy in Europe. Towards a common European Union Immigration policy – Developments 1999-2005*. EPP-ED Group in the European Parliament, Brussels
- Vlieghe, Martin de – Vreymans, Paul – De Wit, Willy [2005]:** *The Mith of the Scandinavian Model*. Work for All, Brussels Journal, 2005.11.25. <http://www.brusselsjournal.com/node/510> (2006.03.25.)

Intézmények, nemzetközi szervezetek:

- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge [2005]:** *The Impact of Immigration on Germany's Society*. Nürnberg <http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Migration/Downloads/EMN/1research-1-2004-impact.templateId=raw.property=publicationFile.pdf/1research-1-2004-impact.pdf> (2007.01.25.)
- Center for Continuing Study of the California Economy [2005]:** *The impact of immigration on the California economy*, A Report of the California Regional Economies Project <http://www.labor.ca.gov/panel/impactimmcaecon.pdf> (2007.02.27.)
- Congressional Budget Office, The Congress of the United States [2004]:** *A Description of the Immigrant Population*, Washington D.C.

Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics [2006]: *2005 Yearbook of Immigration Statistics*, Washington D.C.

Európai Bizottság [2005]: *Zöld könyv: „A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái”*. Brüsszel
http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/comm2005-94_hu.pdf (2006.02.26.)

European Commission [2006/a]: *2006 – European Year of Workers’ Mobility, the importance of the mobility of workers to the implementation of the Lisbon strategy*.
<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/229&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en> (2006.07.11.)

European Commission [2006/b]: *European Year of Workers’ Mobility 2006: Facts & figures*, http://ec.europa.eu/employment_social/workersmobility_2006/index.cfm?id_page_category=FF (2006.07.11.)

European Commission [2004/a]: *The portrait of the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004

European Commission [2004/b]: *Entrepreneurship (Flash Eurobarometer)*,
http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/flash/fl160_en.pdf (2005.01.14.)

European Commission [2002]: *Germany’s growth performance in the 1990’s*. Directorate General for Economic and Financial Affairs Working Papers 2002
http://europa.eu.int/comm/economy_finance/publications/economic_papers/2002/ecp170en.pdf (2004.12.3.)

European Commission [1997]: *Racism and Xenophobia in Europe*, Eurobarometer Opinion Poll No. 47. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_113_en.pdf (2005.01.14.)

European Commission – Eurostat [2007]: *Europe in figures, Eurostat yearbook 2006-2007*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001/EN/KS-CD-06-001-EN.PDF (2007.04.29.)

European Commission – Eurostat [2006/a]: *Population Statistics*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EH-06-001/EN/KS-EH-06-001-EN.PDF (2006.12.20.)

European Commission – Eurostat [2006/b]: *Labour Market Latest Trends – 3rd quarter 2005 data, Statistics in focus*, Luxembourg http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-006/EN/KS-NK-06-006-EN.PDF (2006.04.17.)

European Commission – Eurostat [2005]: *Total employment rate*.
http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/reference/display.do?screen=detailref&language=en&product=STRIND_EMPLOI&root=STRIND_EMPLOI/emploi/em011 (2005.05.23)

European Commission – Eurostat [2004/a]: *Population Statistics*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-BP-04-001/EN/KS-BP-04-001-EN.PDF (2004.12.3.)

European Commission – Eurostat [2004/b]: *Eurostat Yearbook 2004. The statistical guide to Europe*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004 http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-04-001/EN/KS-CD-04-001-EN.PDF (2004. 11.27.)

- European Commission – Eurostat [2004/c]:** *Regional unemployment rates in the EU25 ranged from 2,0% to 31,8% in 2003*, Eurostat news release 133/2004
http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_PUBLIC/1-09112004-AP/EN/1-09112004-AP-EN.PDF
 (2006.02.20.)
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [2005]:** *Employment in Europe 2005, Recent Trends and Prospects*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- European Council [2000]:** *Presidency Conclusions, Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000*. http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm (2004.12.11.)
- Federal Ministry of the Interior [2006]:** *Immigration Law and Policy*, Berlin
http://www.bmi.bund.de/Internet/Content/Common/Anlagen/Broschueren/2005/Zuwanderungspolitik_und_Zuwanderungsrecht_en.templateId=raw.property=publicationFile.pdf/Zuwanderungspolitik_und_Zuwanderungsrecht_en.pdf (2007.01.25.)
- GéDAP – Groupe d'étude de Démographie Appliquée – Berlin Institute for Comparative Social Research:** *Migration and Asylum in Europe 2003*,
- Globescan [2006]:** *Companies Seen as Having Too Much Influence on Government, 20-Nation Poll Finds Strong Global Consensus: Support for Free Market System But Also More Regulation of Large Companies*,
http://65.109.167.118/pipa/pdf/jan06/FreeMarkets_Jan06_quaire.pdf (2006.05.07.)
- House of Commons [2006]:** *Report of the Official Account of the Bombings in London on 7th July 2005*. London, http://news.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/11_05_06_narrative.pdf (2006.05.12.)
- IMF – International Monetary Fund [2004]:** *How will demographic change affect the global economy? (Chapter III. World Economic Outlook September 2004)*
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2004/02/pdf/chapter3.pdf> (2004.12.3.)
- IMF – International Monetary Fund [2004]:** *Statistical Appendix, World Economic Outlook*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2004/02/pdf/statappx.pdf> (2004.12.03.)
- Independent Commission on Migration to Germany [2001]:** *Structuring Immigration, Fostering Integration*, Berlin,
http://www.bmi.bund.de/Internet/Content/Common/Anlagen/Broschueren/2001/Structuring_Immigration_-_Fostering_Id_14625_en.templateId=raw.property=publicationFile.pdf/Structuring_Immigration_-_Fostering_Id_14625_en.pdf (2007.01.25.)
- INSEE - Institut National de la Statistique et des Études Économiques [2006]:** *La France en bref*, <http://www.insee.fr/fr/ppp/publications/intfrcbref.pdf> (2006.05.10.)
- INSEE - Institut National de la Statistique et des Études Économiques [2005]:** *Les immigrés en France - Édition 2005*. <http://www.insee.fr/fr/ppp/sommaire/IMMFRA05.PDF> (2006.05.10.)
- Instituto Nacional de Estadística [2006]:** *Anuario Estadístico de España 2006, 2. Demografía*, http://www.ine.es/prodyser/pubweb/anuario06/anu06_02demog.pdf (2007.01.25.)
- Intelligence and Security Committee [2006]:** *Report into the London Terrorist Attacks on 7 July 2005*, London
http://news.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/11_05_06_isc_london_attacks_report.pdf (2006.05.12.)

- International Organization for Migration [2005]:** *World Migration 2005, Costs and Benefits of International Migration*, <http://www.iom.int/iomwebsite/Publication/ServletSearchPublication?event=detail&id=4171> (2006.04.25.)
- National Commission on Terrorist Attacks upon the United States [2004]:** *The 9/11 Commission Report*, Washington D.C.
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development [2004/a]:** *OECD Employment Outlook 2004*. <http://www1.oecd.org/publications/e-book/8104121E.PDF> (2004.11.23.)
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development [2004/b]:** *Benefits and Wages*. <http://www1.oecd.org/publications/e-book/8104071E.PDF> (2005.01.14.)
- Office for National Statistics [2006]:** *UK 2005, The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, London http://www.statistics.gov.uk/downloads/theme_compedia/UK2005/UK2005.pdf (2006.11.20.)
- Office for National Statistics [2006]:** *Focus on Ethnicity and Religion 2006*, Palgrave Macmillan, Houndmills, http://www.statistics.gov.uk/downloads/theme_compedia/foer2006/FoER_Main.pdf (2007.02.10.)
- Office for National Statistics [2005]:** *Focus on People and Migration 2005*, Palgrave Macmillan, Houndmills <http://www.statistics.gov.uk/statbase/Product.asp?vlnk=12899> (2007.02.10.)
- Pew Research Center [2007]:** *Muslim Americans: Middle class and mostly mainstream*. <http://pewresearch.org/assets/pdf/muslim-americans.pdf> (2007.05.29.)
- Prison Reform Trust [2006]:** *Bromley Briefings Prison Factfile*. www.prisonreformtrust.org.uk (2007.04.22.)
- Statistics Netherlands [2006]:** *Statistical Yearbook of the Netherlands 2006*, Voorburg/Heerlen <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/83467D4F-F630-4D46-82DD-5A0DEB3FC46C/0/2005a3pub.pdf> (2006.06.10.)
- Statistiska centralbyrån (Statistics Sweden) [2006]:** *Statistisk Årsbok för Sverige 2006 (Statistical Yearbook of Sweden 2006)*, Stockholm http://www.scb.se/statistik/publikationer/OV0904_1750I05_BR_29_A01SA0601.pdf (2006.07.10.)
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA) [2004]:** *World Economic and Social Survey 2004*, United Nations Publication, New York <http://www.un.org/esa/policy/wess/wess2004files/part2web/part2web.pdf> (2004. 11.27.)
- United Nations Population Division (UN PD) [2000]:** *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations? Results (Chapter IV.)*, New York <http://www.un.org/esa/population/publications/migration/chap4.pdf> (2004. 11.27.)
- US Census Bureau [2007]:** *Statistical Abstract of the United States: 2007*, <http://www.census.gov/prod/2006pubs/07statab/pop.pdf> (2007.02.19.)
- US Census Bureau [2004/a]:** *Projected Population of the United States, by Race and Hispanic Origin: 2000 to 2050*, <http://www.census.gov/ipc/www/usinterimproj/natprojtab01a.pdf> (2006.01.30.)
- US Census Bureau [2004/b]:** *Statistical Abstract of the United States: 2004-2005*, <http://www.census.gov/prod/2004pubs/04statab/pop.pdf> (2005.01.14.)

US Census Bureau [2001/a]: *Population by Race and Hispanic or Latino Origin, for States, Puerto Rico, and Places of 100,000 or More Population: 2000*, <http://www.census.gov/population/cen2000/phc-t6/tab05.pdf> (2006.01.30.)

US Census Bureau [2001/b]: *Percent of Population by Race and Hispanic or Latino Origin, for States, Puerto Rico, and Places of 100,000 or More Population: 2000*, <http://www.census.gov/population/cen2000/phc-t6/tab04.pdf> (2006.01.30.)

US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics [2006/a]: *Employment Situation Summary*. <http://www.bls.gov/news.release/pdf/empst.pdf> (2006.05.21.)

US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics [2006/b]: *Regional and state employment and unemployment: February 2006*. <http://www.bls.gov/news.release/pdf/laus.pdf> (2006.04.07.)

US Department of Labor – Bureau of Labor Statistics: *Employees on nonfarm payrolls by major industry sector, 1955 to date*. <ftp://ftp.bls.gov/pub/suppl/empst.ceseeb1.txt> (2005.05.20.)

Újságok:

BBC:

BBC: *Europe tackles 'honour killings', European police are meeting in The Hague to look at ways of tackling the rising phenomenon of "honour killings"*. 2004.06.22. <http://www.news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3828675.stm> (2006.08.21.)

BBC: *Race reports at a glance, Long history of race rioting*. 2003.01.06. http://www.news.bbc.co.uk/1/hi/in_depth/uk/2001/summer_of_violence (2006.08.21.)

Brussels Journal:

Belien, Paul: *Population Replacement in the Capital of Europe*. Brussels Journal 2007.04.18. <http://www.brusselsjournal.com/node/2062> (2007.04.29.)

Belien, Paul: *Marital Import: The cause of Europe's Rapid Islamization*. Brussels Journal 2006.12.19. <http://www.brusselsjournal.com/node/1768> (2007.04.29.)

Belien, Paul: *Mohamed Most Popular*. Brussels Journal 2006.12.07. <http://www.brusselsjournal.com/node/1732> (2007.04.29.)

Der Spiegel:

Biehl, Jody K: *"The Whore Lived Like a German", The death of a Muslim woman*. <http://www.service.spiegel.de/cache/international/0,1518,344374,00.html> (2006.04.19.)

HVG:

Bőhm Ágnes: *Neoutálat, Európai új antiszemitizmus?* HVG 2004. március 20.

Magyar Péter: *Új iszlámellenes Fallaci-könyv*. HVG 2004. május 29.

Vida László: *Krónikus gyulladás, Külvárosi zavargások Franciaországban*. HVG 2005.11.12.

Weyer Béla: *Könnyű start, Szigorúbb németországi munkanélküli-ellátás*. HVG 2005.01.15.

Le Figaro:

Jean Raspail: *La partie trahie par la République*. Le Figaro magazine 2004.06.17.

Le Figaro: *CPE: le dernier round?* 2006.04.04.

Népszabadság:

Petőcz András József: *Poligámia Franciaországban*. Népszabadság 2005.02.26.

Vincze Hajnalka: *Európa: egy előre bejelentett hanyatlás krónikája.* Népszabadság 2006.01.23.

The Economist:

The Economist: *Offences and visas.* 2007.05.26.

The Economist: *Talking of immigrants.* 2006.06.03.

The Economist: *A lesson from Tony Blair.* 2006.05.13.

The Economist: *Labour disputes.* 2006.04.29.

The Economist: *A tale of two Frances, Special report, France's troubles.* 2006.04.01.

The Economist: *France faces the future.* 2006.04.01.

The Economist: *We the people, Ballot initiatives.* 2005.11.06.

The Economist: *Survey: America, Degrees of separation.* 2005.07.14.

The Economist: *Big Dominique and his struggle against the Islamist.* 2004.12.18.

The Economist: *A survey of the European Union, Passport to prosperity.* 2004.09.25.

The Economist: *The war of the headscraves, Special report Integrating minorities.* 2004.02.07.

The Guardian:

Norton-Taylor, Richard: *MI5: 30 terror plots being planned in UK. Intelligence chief says 200 networks currently under surveillance.* The Guardian 2006.11.10.

<http://www.guardian.co.uk/terrorism/story/0,1944351,00.html> (2007.06.15.)

Batty, David – Oliver, Mark: *"Mass murder terror plot" uncovered.* The Guardian 2006.08.10. <http://www.guardian.co.uk/terrorism/story/0,1841140,00.html> (2007.06.15.)

Guardian Unlimited: *Poll: government had role in July 7 bombings.* 2007.06.05. http://www.guardian.co.uk/uk_news/story/0,2095734,00.html (2007.06.15.)

The Local (Sweden's News in English):

The Local: *Record immigration to Sweden in 2006.* 2007.02.15. <http://www.thelocal.se/6412/> (2007.02.22.)

The Times:

Browne, Anthony: *Western white woman a suicide bomber.* The Times 2005.12.01. <http://www.timesonline.co.uk/article/0,7374-1898856,00.html> (2005.12.02.)

The Times: *British terror cell plotted to kill thousands of shoppers in Bluewater with a devastating fertiliser bomb.* 2007.05.01.

The Washington Post:

The Washington Post: *Immigration reform proposals.* 2006.05.25.

<http://washingtonpost.com/wp-dyn/content/custom/2006/05/26/CU2006052600148.html> (2007.03.25.)

The Washington Times:

Harding, Gareth: *Analysis: The EU's long road to Lisbon.* The Washington Times 2005.02.03. <http://washingtontimes.com/upi-breaking/20050203-094223-8481r.htm> (2005.02.25.)

Time:

Time: *Sisters in Hell.* 2002.11. 24.

<http://www.time.com/time/europe/magazine/2002/1202/crime/bellil.htm> (2006.04.17.)

Új Szó:

Gál Zsolt: *A vén Európa nyugdíjgondjai.* Új Szó, 2003.05.22.